1989. g. Nr. 6 [30]
JŪNIJS

AVOTS

ISSN 0235—1420

PROZA, DZEJA, DRAMATURĢIJA, PUBLICISTIKA, KRITIKA

SHOUT
SHARE
IT

Annotation

Avots 1989.06

Latvijas LKJS Centrālās Komitejas un Latvijas PSR rakstnieku savienības literāri mākslinieciski un sabiedriski politisks žurnals jaunatnei. Iznāk kops 1987. g. reizi mēnesī. Izdod Latvijas KP CK izdevniecība Rīga.

failu izveidojis Imants Ločmelis imantslochmelis@inbox.lv

Manuskriptus pieņem divos eksemplāros mašīnrakstā, nerecenzē un atpakaļ neizsniedz.

Литературно-художественный и общественно-политический журнал для молодежи «авотс» («родник») на латышском и русском языках. Издание цк лксм латвии и союза писателей латвийской сср. Издательство цк кп латвии, рига. Адрес редакции: рига, баласта дам бис, 3. Отпечатано в типографии издательства цк кп латвии, 226081, г. Рига, баласта дамбис, 3. Издается с 1987 года раз в месяц.

Nodots salikšanai 6.04.89. Parakstīts iespiešanai 15.05.89. Jt 00131. Formāts 60x90/8. Ofseta papīrs nr. 1., 2. Ofseta tehnika. 10 + 0,5 uzsk. Iespiedi., 21,5 uzsk. Krasu novilk., 14,6 izdevn. L. Metiens 143 000 (latviešu valodā — 100 000, krievu valodā — 43 000). Pasot. Nr. 565. Maksā 50 кар. Redakcijas adrese: pasta indekss 226081, rīgā, balasta dambī 3. Abonementa kastīte 35. Telefoni: galv. Red. 224166; galv. Red. Vietn. 224100; atb. Sekretāram un tehn. Redaktorei 225654; publicistikas nod. Vad. 229631; kultūras nod. Vad., mākslin. Red. 210030; dzejas un prozas nod. Vad., konsultantiem 227208. Iespiests lkp ck izdevniecības tipogrāfijā. 226081, rīgā, balasta dambī 3.

-
- LIENĪTE MEDNE, VLADIS SPĀRE, JURIS ZVIRGZDIŅ5 ODU LAIKS
  - JŪLIJS DANIELS
- JOSIFA STAĻINA
  - ĶECERĪBA
    - LAUPĪTĀJU FILOZOFIJA
- DVĒSEĻU PUTENIS
- notes
  - 1
  - 2
  - 3
  - 4

Avots 1989.06

Rakstniecība

Redakcijas kolēģija:

Aivars Kļavis (Galvenais Redaktors), Jānis Āboltiņš, Vilnis Bīriņs (Atbildīgais Sekretārs), Ilmārs Blumbergs, Guntars Godiņš (Nodaļas Redaktors), Māris Grīnblats, Edvīns Inkens, Vladimirs Kaņi Vecs (Galvenā Redaktora Vietnieks), Aleksandrs Kazakovs, Pēteris Krilovs, Juris Kronbergs, Jānis Peters, Baiba Stasane, Ādolfs Sapiro, Viesturs Vecgravis, Imants Zemzaris.

Redaktori: Jekaterina Boršcova, Rudīte Kalpiņa, Jeļena Ļisicina, Normunds Naumanis, Eva Rubene. **Dzejas Konsultante** Amanda Aizpuriete. **Prozas Konsultants** Aivars Tarvids. **Korektore** Mārīte Pupiņa.

Tulkotajā Anta Skorova. **Mākslinieciska Redaktore** Sarmīte Maliņa. **Tehniskā Redaktore** Ināra Jurjane.

Lienīte Medne, Vladis Spāre, Juris Zvirgzdiņš.

«Odu laiks» (1. Lpp.) LPSR — z. Dzeja (7. Ipp.) Margerita Jursenāre. Stāsti (10. Ipp.) Guntis Berelis. «Metaliteratūra» (15. Ipp.)

«Viens dzejolis» (20. Ipp.) Leonīds Breikšs. Dzeja. «Par tevu zemi un

Tēvu zemes sargiem» (22. Ipp.) Jūlijs Daniels. Atmiņas (26. Ipp.) V

Kultūra

Antons Antonovs-Ovsejenko. «Josifa Staļina teātris» (32. Ipp.) Aivars Kļavis. «Ir tikai nākotnes cerība» (48. Ipp.)

Laikabiedra piezīmes

Semjons L. Franks. «Utopisma ķecerība» (52. Ipp.). «Latvija neatkarības gados» (58. Ipp.) Latvija, 1940. (60. Ipp.)'ˆ/ Jozs Urbšis. «Lietuva, liktenīgie 1939.-1940.» (62. Lpp.) Vilnis Zariņš. «Laupītāju filozofija» (68. Ipp.)

Rakstniecība

«Jauno dzejas antoloģija» (72. Ipp.)

Aleksandrs Grīns. «Dvēseļu putenis» (74. Ipp.)

LITERATŪRA

LIENĪTE MEDNE, VLADIS SPĀRE, JURIS ZVIRGZDIŅ5 ODU LAIKS

(Nobeigums.)

— Es tomēr varu ... — stenēja Rolands, kad Pēteris un Niklāvs kopīgiem spēkiem atrāva viņa pirkstus no zārka vāka.

Ierībējās bungas. Apinītis, neķītri ķiķinādams, kā vecs sagrabējis satīrs lokiem vien lēkšoja apkārt Rolandam, vilkdams līdzi smagi elsojošo Plato Dārtu. Norāvusi no galvas lakatiņu un iespiedusi sānos roku, aiz viņiem līgani slidinājās kādreizējā Dzirnavu ielas primadonna, augstākās klases prieka meita, Mīlīgā Mīce — bezzobu mute valšķīgi smējās, atceroties, kā starp viņas sendienās tik slaidajām kājām treknos augumus bija mūdzījuši ministri un banku direktori, kāds nabaga students tur bija atstājis Kultūras fonda piešķirto stipendiju braucienam uz Parīzi, braucienam uz Itāliju mācīties gleznot no lielā Džo-to, nekas, iemācījās tepat, klimstot gar Rīgas līci un mālējot zvejnieku melnās laivas un izžautos tīklus, vēl tagad muzejā goda vietā — nacionālā savdabība, pašmāju skola! Starp viņas lielajām, apaļajām krūtīm raudāja pulkveži, Lāčplēša ordeņa kavalieri, tie, kas Tīreļpurvā, tie, kas vēlāk par to brīvo un vienīgo, par svēto Latviju, kas Litenē, zonderkomandā un leģionā, kas palika Berlīnes pievārtē, kas mežos, utīm apauguši, angļus, tās sārtās buras gaidīdami, nošāvās, pirms tam — lai nodreb sarkanie! — jaunu pionieru vadītāju, tādu pusauga skuķi, āliņģī noslīcinājuši, salmu krāsas biželēm zem ledus aizplandot.

Ak, Mīcīt, mani neviens nemīl, tie bija raudājuši viņai uz krūtīm. Es mīlu, mīlu tevi, mazulīt, viņa visiem teica un smējās, smējās skaļi un pārgalvīgi, lai noslēptu acīs kāpjošās asaras un gaidas kaut reizi dzirdēt tos vienīgos vārdus ... Bet viņi visi gribēja tikai ņemt, simtiem un simtiem tie virpuļoja ap viņu, saņēma savu tiesu un, rītam austot, steidzīgi, neatskatīdamies aizgāja.

Dejotājiem pievienojās pārējie, loks kļuva aizvien ciešāks, rībēja bungas, uz krēsla atstutētais Van Lī sirdīgi pūta no makšķerkāta pagatavoto stabulīti, Grīziņkalna Kazimirs, uz palodzes atsēdies, tirināja ermoņikas, «Zanet, Zanet, 2aneta ...». Zēli piebalsoja bijušais katolis, tagad septītās dienas adventists Dominiks no Latgales. Pūlis rāva un ierāva sevī Pēteri, Niklāvu un Jorģēnu, savija kopā ar citiem mutuļojošā virpuļī, kā skaidas viņi griezās līdzi straumei, reizē ar spalgajām stabules skaņām sitās pret sienām un traucās atpakaļ, atvars virda un rāva tos

bezdibenī, viss apkārt lēkāja un dubultojās, grīda stenēja, sienas vaidēja, virs galvām, žvadzinādama ķēdi, šūpojās lustra ...

Skrapstēdams kā olas čaumala, zem dejotāju kājām sašķīda

1

C LKP CK izdevniecība, «Avots», 1989

zārks, atlūžņi tika iegrūsti nišā kopā ar Rūtu, asaru aizmiglotām acīm, pilošu mutautiņu plaukstā viņa steidzas, laukums, pūlis, spļāvieni, zaimi, viņu uzrauj sārtā, liesmas laiza kājas, cieš miesa, bet gars kļūst brīvs, tas aizlido debesīs, skan zvani, miers, dūja uz pleca, jērs pie kājām, bērns zīž krūti, virs galvas zeltains mirdzums un eņģeļu pulks, nodžinkst zvans, ar bērnu pie rokas viņa skrien cauri krāsmatām, apgāzti rati, tanki, lielgabali, līķi, tūlīt sabruks debesis, tad tūkstošu sirdspuksti saplūst vienā un vienlaicīgi apklust, klusums, pie horizonta izsaukuma zīme lēni pārvēršas jautājumā. — Tātad atoms ir sadalīts! Un tagad tas tiek demonstrēts visai pasaulei! Un pasaulei tiek pielikts punkts! Galvā dun zvani, kauc policijas sirēnas, melnā ādas jakā, kailām krūtīm, automātu rokās viņa stāv uz barikādēm, nes nāvi brīvības vārdā, zvani dun aizvien dobjāk, temps kļūst straujāks, dzīve kā satrakots okeāns, kā viļņi, vilnis pēc viļņa, paisums un bēgums ...

Kaut kur centrā, tur, virpulī ap Rolandu, augstu pār viļņojošos pūli izskanēja Apinīša balss:

— Mīla stiprāka par nāvi! Nav stāsta skumjāka par mīlas metu, kā stāsts par Romeo un par Džuljetu!

Rolands, pavēris acis, ieraudzīja pār sevi noliekušos izspūrušu raganu, kura, nometusies uz ceļiem, ar savu kuslo augumu aizsedza viņu no dejotājiem, pastieptās rokas aicināja, un Rolands četrrāpus kā staigātnepraša zīdainis rāpoja tām pretī, paslēpa galvu izbalojušos katūna brunčos un raudāja.

— Mani neviens nemīl... Neviens mani nemīl... — viņš vaimanāja.

— Es mīlu, mīlu tevi, mazulīt, — cauri bungu troksnim un kāju dipoņai tikko dzirdami, kā vasaras svelmes nogurdināta oda sīkšana, skanēja čuksti, un drebelīga roka maigi bužināja pakausi. — Tikai... ko nu vairs, ko nu vairs ... Es esmu veca kā pasaule un sirma kā vāczemes egle, veca nojāta ķēve, kurai sen laiks uz lopkautuvi, bet tu vēl esi jauns un sprauns kumeļš — paskat, kādas tev vijīgas krēpes —, un tu vēl tālu jāsi. Tu uzjāsi Stikla kalnā un nojāsi, tev vēl būs sava Džuljeta ... tev būs simtiem . . . tūkstošiem Džuljetu, un, kad tu pamāsi ar mazo pirkstiņu, viņas visas nāks un izģērbsies tavā priekšā, un tu varēsi ņemt to, kura tev vislabāk patiks. Un, ja tu gribēsi, viņas tev dejos vēderdejas. Vai tu esi redzējis īstas mierlaika

vēderdejas!

— Jā, man pienākas vēderdejas, — Rolands pacēla galvu.

— Man tās pienākas pēc mana stāvokļa ... Jā, es esmu tādā stāvoklī, es esmu stāvoklī...

— Vēderdejas! — iespiedzās Zalcmanis.

— Eņģei baltais, nomet sagšu! — saņēmis rokas kā mācītājs, nopietni skaitīja pēc vairākām vīna glāzēm gaužām sa-sārtušais Apinītis un piebilda: — Poruks.

Trakulīgās dejas uzmundrinātās večiņas sajūsmā aplaudēja, večuki spieķiem un kājām rībināja grīdu. Nogaidījis, līdz nedaudz pieklust kņada un aplausi, Apinītis pamirkšķināja ar aci Jorģēnam un kā skolas puika vienā paņēmienā nobēra:

— Tā tik bija romantika, uz dīvāna guļ dāma plika ...

— Arī Poruks, — viņš, apmierināti nogruģinājies, paziņoja.

Rūta tumši pietvīka, kā tad tā, Apinītis, viņu Apinītis ... un

tādas riebeklības! Un Jorģēns! Rēc aizvilkdamies un tik grūž elkoni sānos blakus stāvošajai tantei, bet tā jau arī smejas, tikai tā kautrīgi, galvu sānis aizgriezusi, un nervozi klikšķina ciet un vaļā padilušas brokāta teātra somiņas slēdzi.

— Tu ... tu ... Nekas tev nav svēts! — iekliedzās Pēteris un spļāva Apinītim sejā, uztraukumā siekalas šļirciens palidoja uz priekšu labi ja centimetrus desmit un noplakšķēja uz grīdas pašam pie kājām.

Niklāvs smējās aizrautīgi, bet ar inteliģentam raksturīgu aizliegtības pieskaņu balsī.

— Beidz ārdīties, Pēter! — viņš caur smiekliem dvesa.

— Arī tā taču ir poēzija, atceries vien Rablē, karnevālismu, Bahtinu ...

Pēteris nicīgi atmeta ar roku.

— Bet man patika! Un tev patika! — Niklāvs pie sevis vēlreiz atkārtoja tikko dzirdēto pantiņu. — Jā, es esmu cūka, un nekas cūcisks man nav svešs. Un *tu* arī esi cūka, tikai liekulīgs! Puritānisks cūka ...

Viņš piegāja pie Apinīša, satvēra aiz rokas un cieši paspieda.

— Man patika, un visiem patika, — viņš nopietni teica. — Tu esi liels aktieris, Apinīt! Un manam draugam jau arī patika, tikai viņš domā, ka tas nav Poruks. Tas, viņaprāt, esot Rainis!

— Rainis, — purpināja Pēteris. — Rainis un Aspazija, abi kopā. Un mazā prinča monologs. Antuāns de Sent-Ekziperī. Cūkas, mēsli...

— Katrs sūds ir cienīgs kļūt par mākslu, un katra māksla ir tik sūds! Par to Rablē jau dižais paudis, un viņam piebalso Bodlērs! Marķīzs de Sads ar' šajā lokā un jūsu padevīgais kalps, kurš patreiz seju drānā slauka, jo tajā iespļāvis kāds mauka! —

noskandēja Apinītis un aizklāja ar flaneļa krekla piedurkni seju.

Aplausi pāršalca zāli, iekustināja milzīgās kristāla lustras karuļus, un to skaņa gluži kā no debesīm lija pār nabagu pūli, kas godināja nezināmo autoru un savu lielo aktieri Apinīti.

VIII

Zāles durvis atvērās un pa tām, divu bārdainu vīru vilkta, sīkas, blondas meičas stumta, ieripoja bruņumašīna, nē! — Niklāvs noskurināja galvu — purva bruņurupucis! Muļķības, tiem taču nav riteņu! Un kāpēc skurstenis! Dūmi kūp, vai seskis dara alu! Smirdēt jau smird vareni.

Jorģēns ar pazinēja aci nopētīja ierikti, kuras zaļgani brūnos, vietām norūsējušos sānus greznoja smaili gotiski ķeburi, vēstīdami, ka tā ir pirmā pasaules kara lauku virtuve, sākumā piederējusi Vācijai vai Austroungārijai — varbūt pats Sveiks stāvējis, katliņu rokās, pie šīs relikvijas —, izgājusi cauri Galīcijas stepēm, Karpatiem, piedzīvojusi stulbu uzbrukumu un vēl stulbāku atkāpšanos virteni, tad iestumta vilcienā, atvesta līdz Rīgai, laiciņu nostāvējusi pie tagadējā Valsts mākslas muzeja, redzējusi Viļumu II — pēdējo no Hohencolleriem —, 1919. gada pavasarī pāri vecajam Lībekas tiltam aizvilkta līdz Liepājai, kur lēcu viruma šķīvi izsniegusi lielajam latvju patriotam Andrievam Niedram, kas, strebjamajā pūzdams, prātoja, kā tās lietas tika darītas, krādams vērojumus tautas nodevēja atmiņām un spredikiem; vēstures viļņu šūpota, vēlreiz atrauta līdz vecās Jelgavas šosejas un Koku ielas stūrim, kur barojusi visu lielo Rietumkrievijas armiju, ko salasīja Fon der Colcs un Dvinskas kapelmeistars Bermonts, kas sevi — dulls kas dulls! — dēvēja par kņazu Avālovu, līdz visām dullībām tika pielikts punkts, un jau krietni noplukusī kukņa cauri Zemgalei, garām Jelgavai un Rundālei ievilkta Leišmalē un tur pamesta, dadžos un māllēpēs ieaugusi, pārklājās ar rūsu blakus Cīzaru mājām, pie ķieģeļcepļa Lielupes krastā, bet, karam beidzoties, kad katra nagla bija zelta vērtē, to ieraudzīja, ievilka dziļāk purvā, šo to piemeistaroja, un līdz piecdesmitajam gadam ar kūdru kurtuvē un cukurbietēm vēderā tā tecināja ļergu, tika konfiscēta un gadus trīs nostāvēja, apgādāta ar inventāra numuru, kā lietiskais pierādījums, tad nokļuva kolhozā, kas pret to iemainīja divas autokravas superfosfāta no Rīgas kinostudijas, kura gatavojās tālāk mainīt maskaviešu «Septiņpadsmit pavasara mirkļiem» — varbūt pats Stirlics tur būtu fonā uzfilmēts —, bet kinostudijas direktors ar ministrijas pavēli, lai tālāk uzlabotu stāvokli Rīgas kinostudijā un veicinātu mākslinieciski augstvērtīgu filmu ražošanu, tika pārcelts darbā uz Sociālās apgādes ministriju, kā mazu mierinājumu viņam sarīkoja atvadu vakariņas un pasniedza

nelielu dāvanu, trešajā vakarā, pārsieta ar gaiši zilu lenti, pa ošu gatvi, aktieru un tehnisko darbinieku vilkta, stumta un grūstīta, dāvana ieripoja pilī, gaviļniekam spieda roku, bučoja vaigus, lidināja viņu gaisā, uzmeta trīs, noķēra divas reizes, ar godu nobērēja un izklīda, bet ar lenti apsieto karalauka virtuvi iegrāmatoja, izgreznoja ar jaunu inventāra numuru un sāka darbināt... Un darbojās!

Dūmi tievā strūkliņā stīdzēja no apkvēpušā skursteņa, izplatīdami zālē kodīgu smaku, kas jaucās ar piedegušas, ūdenī vārītas miežu putras izgarojumiem.

Apinītis piepeši paplaka, it kā sarāvās sprīdi īsāks un ar naidu pavērās ienākušajos — smīnīgajā kluba vadītājā, kurš jau bija paguvis izmazgāt no bārdas sarkanos krāsas pilienus, iesirmajā līkdegunī sanitārā, kas vienlaicīgi pildīja arī pavāra pienākumus, un saimniecības pārzinē, kura, plānās lūpas sakniebusi, žņaudzīja rokās lielu kā virlops pavārnīcu.

— Finita La komedia! — ar dziļu nožēlu izgrūda Apinītis un pagriezies ieslidināja Rolanda krūšu kabatā abas mirdzošās zelta monētas.

Komēdija! Rolands saausījās. Teātris! Nu, protams, teātris (gr. theātron), nams, kurā notiek t-ra izrādes: plašākā nozīmē viss, kam sakars ar dramatisko mākslu ... Latviešu konversācijas vārdnīca. XXI sējums. Bet tas jau arī tāpat bija skaidrs, un Rolands pavērās augšup uz lustru, kuras pakariņi mirguļoja tikpat koši un noslēpumaini kā Operas teātrī pirms izrādes, kurā viņš ar milzīgu atbildības sajūtu bija tēlojis sulaini un saņēmis trīs rubļus sešdesmit kapeikas par piecu minūšu ilgu lāpas turēšanu, bet režisors — nu, muļķis kas muļķis! — nomainīja viņu pret citu skatuves strādnieku tūlīt pēc tam, kad Rolands pēc pirmās uzstāšanās izgāja skatītāju priekšā un, nostājies cieši līdzās vadošajam tenoram, klanījās un klanījās vēl ilgi pēc tam, kad visi pārējie aizmuka no skatuves un zālē vairs nebija neviena cilvēka.

— Kāpēc mums nenomaina katlu! — viņam aiz muguras sauca feldšeris. — Tā ir cūcība! Tas ir pret sanitārajām normām, pret Sarkanā krusta, pret Sarkanā pusmēness un pret Sarkanā lauvas noteikumiem!

— Zupā tārpi! Zupā tārpi! — Večuki sita plaukstas.

— Paši rij putraimdesas, stūķē iekšā margarīnu un povid-lu! — klaigāja večiņas.

— Mēs protestējam! — Zalcmanis kliedza skaļāk par visiem. — Kas mēs te galu galā esam! Cilvēki vai nē! Jau pašiem zārki jāved no stacijas, varbūt kapus ar' pašiem liks rakt!

— Protestējam, protestējam! — ar jaunu sparu piebalsoja

večiņas.

— Mieru, tikai mieru! — Sanitārs pastūma vairāk uz vienas auss nošļukušo pavāra cepuri, nu, vai tad viņš bija pret, nē taču, eh, laistu tikai pie teikšanas, viņš tiem večiem tādas dzīres sarīkotu. ar cūkas cepeti, ar pienā sutinātām karpām un trīsstāvīgu torti, lai saēdas, lai līksmo, bet nē! — neļauj, naudas neesot! Vai tā ir saimniecības pārzine! Cepetis neesot tāmē paredzēts! Tas jau ir kanuzuris, īsts Pļuškins brunčos tas ir, Mol-jēra skopulis . . . Viņš pikti nošņācās.

— Es jūs *lūdzu!* — Saimniecības pārzine nervozi pasmaidīja. — Jūs taču labi zināt, ka administrācija vairākkārt lūgusi augstākstāvošas organizācijas! Bet valstij nav naudiņas. Būs jums katls. Kad valstij būs naudiņa, būs jums arī katls! Nākamajā piecgadē izdalīs fondus … un par tām putraimdesām, tie ir meli!

— Nabagmāja, ne valsts! Kas mums daļas gar jūsu fondiem! — klaigāja Zalcmanis. — Mēs atsakāmies ēst no katla, kurā hitlerieši izvārīja partizāni!

— Tas ir pret sanitārajām normām, — feldšeris iesprauda rokas tuklajos sānos. — Tas ir kanibālisms!

— Kumoss rīklē sprienas … — Resnā Anna čāpstināja lūpas.

— Jums spokojas! — Saimniecības pārzine apņēmīgi nozibināja vizbulīšu acis. — Nav un nav bijuši nekādi partizāni! Un neviens tai katlā nav vārīts! Tās ir kaitnieku un šķiras ienaidnieku balsis. Čukst tikai pa kaktiem un apmelo! Un margarīnu es, starp citu, nemaz neēdu, man no viņa dedzina māgu, putraimdesas nočiepa Tenis, bet povidlu brāgā izdzina jūsu mīļais Jurītis kopā ar Vladiņu, un dzeršanā piedalījās arī biedrs Zalcmanis un feldšeris Valfrīdsons, tā lūk! Sarkanajā stūrītī!

Zāle drūmi klusēja — pavēlēs vēl izgāzt biezputru cūkām, pašus aizdzīs gulēt neēdušus, izsludinās karantīnu, aizsūtīs armijā, izsūtīs uz Sibīriju, maz kas …

Dumpis bija apspiests, un šoreiz mierīgā ceļā, bargumu tagad varēja pieklusināt, tīrā psiholoģija, Lienīte ar pateicību atcerējās Lebona «Pūļa psiholoģiju», rīt pat jāaizdzen Trakais Juris ar norakstītajiem matračiem uz utili, un Vladis ar bibliotēkas atliekām lai brauc uz makulatūras nodošanas punktu, par iegūto naudu un taloniem varbūt izdosies dabūt Makiavellī «Valdnieku», un tad būs miers mājās, tad te būs utopija …

— Nu, — viņa mīlīgi pasmaidīja, — nākat nu ēst! Vēl tikai šo vienu reizīti. Rīt pat braukšu uz centru, un mēs dabūsim to katlu, jūs redzēsiet, bet tagad nākat… citādi atdzisīs.

Lienīte uzkleksēja uz šķīvja glumu putras pikuci un mudinādama pastiepa Klibajai llzītei. Kā atļauju prasīdama, viņa

palūkojās apkārt.

— Bet tad mēs sastumsim kopā galdus! — Apinītis kareivīgi izslējās.

— Stumiet, stumiet, — saimniecības pārzine vēlīgi māja ar pavārnīcu.

Večuki metās grūstīt daudzkrāsainos plastikāta galdiņus, bet Klibā llzīte, atviegloti nopūtusies, satvēra drebošajās rokās šķīvi un apsēdās līkumotās galda čūskas tālākajā galā.

Pie katla ātri sastājās rinda.

— Tā vienmēr, — Zalcmanis nostājās pašā galā. — Tikai solījumi, un nekas vairāk ...

— Sanitārās normas ... — iesāka feldšeris.

— Ko tu te par tām normām! — viņu pārtrauca Tuklā Emma.

— Nebūtu izrijuši povidlu, būtu tagad ar ko putru aizdarīt.

— Kur tu spruksi, kad vēderā vējš svilpo, — skumji galvu grozīja Bungu Atiņš.

— Ak, laiki, laiki ... — viņam piekrita Smukā Marta.

Lienīte veikli dalīja putru, ierastām kustībām ķepēdama to apdrupušos šķīvjos un alumīnija bļodiņās.

— Vai nu vajadzēja atkal to miroņu spēlēšanu! — kad Apinītis saņēma savu bļodu, pārmetoši vaicāja Trakais Juris.

— Kā gribu, tā atpūšos! — Apinītis lepni atcirta. — Citādi jau te no garlaicības patiesi var nosprāgt. Nez ko pats darītu, kad tev dzīvam zārku dāvinātu!

— Vismaz lauzuši nebūtu, — Trakais Juris prātīgi iebilda.

— Būs grūti norakstīt. . .

— Vai tu re ko! Norakstīt! Mēs visi te jau tāpat esam norakstīti! Paskat vien, par ko uztraucas! — Apinītis nikni savicināja rokas, bļoda sasvērās, uz grīdas nošļūca šķidra putras pļeka.

— Un vispār tas bija mans zārks — gribu — laužu, negribu — nelaužu! Ja kas, man zārks nemaz nav vajadzīgs, es vēl tevi pārdzīvošu! Es līdz komunismam aizdzīvošu, man stipras iekšas. Būtu labāk katlu gādājuši!

Jorģēns cēla galdā patukšotos vīna spaiņus, un sanitārs, atzinīgi paostījis to saturu, aizdomīgi nopētīja ciemiņu pūlīti.

— Instrukcijā nav paredzēta svešinieku uzturēšanās pansionāta teritorijā, — viņš aizrādīja, bet roka ar krūzīti jau pati sniedzās spainī, cēla vīnu pie lūpām, un malks pēc malka aizskaloja Instrukcijas stīvās frāzes. Kas tad viņam! Pa klunkšķim vien Trakais Juris izgaršoja vīnu, tas bija īstais padzēriens, «Agdams», vēl malku, vēl ... Kas viņam, latviešu puikam, tādas instrukcijas! Tad vēl un vēl ... un Trakais Juris jau ir iekšā Romā, augšā Olimpā, nē, tais pašos Sarkankalna Aleksandra augstumos,

tikai no turienes vien — Caiziņš par knapu! — var redzēt pāri Atlantijas okeānam, var redzēt visus tos nagu maucējus, tos ekspluatatorus, Rokfellerus, Hjūzus un Hantijus un starp viņiem arī Zeldu — uz Ameriku aizbēgušo nodevīgo sievu! Lai skrien, kur grib, rauj viņu vilks! Bet tā, maita, ņem un paķer līdzi Jura sirdi un prātu. Ar to sirdi vēl nekas, to viņa ņem un aizmet pār bortu, bet tā labi patālu — pašā Kārību jūrā. Bet sirds nav mazais bērns, tā iet kā sarkanvīna pudele riņķiem vien pa Golfa straumi, iet kopā ar gadiem, līdz atkuļas līdz Baltijas jūrai, vēl mazliet, un līcī iekšā, un tā uz rudens pusi, kad pirmās salnas sirmina zāli, izskalojas krastā taisni pie Jura kājām . .. Kas šim gan atliek, ņem sirdi ciet, apslauka piedurknē un sprauž krūtīs iekšā. Un tavu brīnumu, štimmē gan, akurāt — paša sirds! Būtu vēl arī prātiņš atnācis mājās, bet nē, to prātiņu sieva nemet vis jūrā — viena galva gudra, divas gudrākas! Tas viņai pašai Amerikā noderēs, ar to viņa taisīs biznesu kopā ar Hjūziem un Rokfelleriem. Bet Juris daudz nebēdā, gan iztiks! Kur tie gudrie tikuši, kur tie trakie palikuši! Pieliec tik galvu un ieklausās sirdsbalsī, bet sirdsbalss šim čukst: ej, sak', uz nabagmāju strādāt par sanitāru, visam citam tu esi par traku! Nu, kad tā, tad tā, šis klausa ar'! Un vai slikts darbs! Veči vai ik vakarus kumēdiņus rāda, vīnu kā lielam kungam pienes klāt... Un šitos ar vīna spaini, tos viņš kaut kur jau bija redzējis ... Tā ja, Juris noslaucīja lūpas un, piesēdies galda galā blakus Vladim, noliecās pār putras šķīvi.

Pret bļodiņu malām neskanīgi, kā ieplaisājuši zvani, šķindēja alumīnija karotes, skumji klabēja zobu protēzes. Lielā katlā dzisa gaiša, bezgaršīga tēja. Apinītis, pametis blēdīgu skatienu administrācijas virzienā, iegremdēja krūzi vīna spainī. Saimniecības pārzine klusēja, un vēl pāris nedrošu roku pastiepās pāri galdam. Dažs, galvu noliecis, pataustījās apģērba krokās, un te vienā, te otrā vietā blakus šķīvjiem nogūla sīkas, čaukstošas paciņas.

Smukā Marta, cenzdamās nesastapt kaimiņu vērīgos skatienus, iemeta mutē no iepriekšējās svētku reizes saglabātu, jau krietni pažuvušu konfekti.

Resnā Anna, izvīstījusi no pergamenta papīra četrus cepumus, brīdi svārstījās, tad, galvu uz otru pusi pagriezusi, pastūma vienu Tuklajai Emmai.

— Paldies, mīļā, — viņas ausi noglāstīja pateicīgs čuksts.

Kā tranzītpasažieri stacijas ēdnīcā, Vladis pārlaida skatienu

noliektajām galvām, sveši un vientuļi, katrs par sevi, it kā tikai uz mirkli te ieskrējuši, lai paēstu pirms ceļa un tālāk, uz mājām, pie savējiem, tūlīt, tūlīt spalgi notaurēsies lokomotīve, un viņi, pametuši pusēstos šķīvjus, celsies un steigšus metīsies uz

staciju, kuru var redzēt caur torņa lodziņa ieplaisājušo rūti, iekšā pirmajā vilcienā un projām, projām vienalga uz kurieni! Kas viņu trieca uz šito tālo nostūrī pēc rajona komjaunatnes komitejā spoži aizsāktās karjeras, kurai kopā ar ierakstu personīgajā lietā sekoja spējš kritiens uz Čiekurkalna malkas placi! Un tad nāca Juris ar savām saldajām runām: tur tev būs miers un klusums, romantiku tu tur redzēsi un renesansi piedzīvosi ... Un mazā saimniecības pārzine, kura ieķērusies skaustā — vai varbūt sirdī! — ar sīkajām roķelēm un tagad steidzīgi iesmeļ viņa krūzē tēju, lai tikai — nedod dievs! — tur nepietiktu vietas ne lāsītei vīna.

Klibā llzīte, nolobījusi cieti vārītu olu, pavērās pretimsēdošajā Mīlīgajā Mīcē:

— Varbūt pusīti!

— Nē, nē, ko tu! — Mīlīgā Mīce, nolaizījusi karoti, vairījās. — Tu jau zini: es uz nakti neko kreptīgu. Man tā māga .. .

— Ņem nu vien! — Klibā llzīte sastūma čaumalas akurātā kaudzītē. — Man ir vēl viena. Augšā, guļamistabā .. .

— Nu, ja vēl viena ... — Mīce pastiepa trīcošu karoti, un pusola aizceļoja pāri galdam.

Zalcmanis kāri noskatījās tai pakaļ, tad atkal noliecās pār šķīvi.

— Olās ir šitas, kā viņu ... — skaļi, ne pie viena nevēršoties, teica Lielais Jānis. — Tas, kas bendē atmiņu. Ahā, atcerējos! Olās ir skleroze.

— Roze! — domīgi pārjautāja Bungu Atiņš. — Es kādreiz strādāju tai apgādā, tikai neieskaitīja pensijā ...

— Skleroze! — pieliecies tuvāk, atkārtoja Lielais Jānis.

— Vai ta Turaidas! — celdams pie mutēs karoti. Bungu Atiņš neticīgi pašūpoja galvu.

— Skleroze! — salicis rokas pie mutes kā tauri. Lielais Jānis pacietīgi kliedza drauga ausī.

— Parastā!

— Jā, jā! — iepriecināti kliedza Jānis. — Skleroze!

— Ziedi... tas ir skaisti, — saprotoši pamāja Bungu Atiņš un, aizstūmis aiz vaiga glumās putras pikuci, filozofiski piebilda: — Mūsu ceļš nav rozēm kaisīts.

— Ati, Ati, tu taču vairs nekā nedzirdi. — Lielais Jānis bēdīgi nolaida rokas.

— Tā ir gan, tā ir, — piekrita Bungu Atiņš.

Ar interesi noklausījusies sarunu par sklerozi, Smukā Marta pieliekusies čukstēja Smalkajai Ingeborgai:

— Mans Kārlis man vienmēr dāvināja rozes. Lielas, sarkanas rozes. Es tikai klausos: lejā apstājas autiņš ... Kā tad, kāpj augšā pa kāpnēm izsūtāmais. Vai te dzīvojot Martas jaunkundze!

— Ak, mīļā, tu taču to jau kuro reizi! — Smalkā Ingeborga, beigusi ēst, nikni noklabināja brokāta somiņas slēdzi.

— Bet tu paklausies, rozēs zīmīte, es vēl tagad to redzu acu priekšā … — Smukā Marta pievēra plakstus.

— Un tur bija rakstīts, ka viņš bez tevis dzīvot nevar, — Ingeborga nicīgi nopētīja zem Martas šķīvja paburzīto konfekšu papīrīti.

— Nē, nē, nu redzi, kā tu neklausies! Tur bija rakstīts: «Es tevi mīlu. Es nevaru dzīvot bez tevis. Kārlis.» Nē, «Tavs Kārlis». Tā tur bija rakstīts, bet es tikai jūtu, galvā viss sagriežas …

— Ļauj tak godīgi paēst! — Ingeborga pagrūda tālāk uz galda vidu tukšo šķīvi.

— Piedod, mīļā, — Smukā Marta aprāvās, bet lūpas turpināja bez skaņas čukstēt: pazuda bez vēsts, kā gāja, tā aizgāja, es vēl pēdējo reizi kreklu izmazgāju, es vēl teicu, kur tu iesi, paliec, vai tu viens visu pasauli izlabosi, neej, izraksim pagrabu, es nesīšu tev ēst… Neklausīja, aizgāja un vairs neatnāca … neatnāca vairs .. . Marta pameta skatienu uz durvīm, bet tās nevērās, viņa brīdi gaidīja, tad nolaida acis šķīvī — nenāk! — un turpināja ēst.

Garreģu Grieta, ar pūlēm norijusi pāris karotes biezputras, piecēlās un, uz pīlādža kūjas balstīdamās, aizsteberēja līdz logam. Pieliecās — līkais deguns atspiedās pret rūti, sirmie mati nokārās pār vaigiem. Augstu pāri egļu galotnēm bāls un līks guļ mēness, samirkšķinās zvaigznes, purvā kaltējas nauda, tīrelī trūd kauli, pils parkā baronu kapličā tukšiem acu dobumiem skatās fon Ungerns-Sternbergs, biedinoši ūjina ūpji, upītes krastos garos matus žāvē nāras, pļavā rotaļājas dukņas, pa garu, baltu mēnesnīcas staru no mūžības lejup laižas zirneklītis, smalks tīmeklis caur izsisto augšējā loga rūti aizslīd līdz lustrai, apvijas kristāla pakariņiem un atspīd loga spogulī — stari dubultojas un lūst, attēls noputējušā stiklā notrīs, fokuss mainās … pelēkās muguras pie galda sakustas …

Pieceļas Zalcmanis, ūsas kā pīķi, roka tīri vai saaugusi ar zobenu, zirgs krākdams joņo cauri degošajai Kahovkai, kā dadži ripo galvas …

Klibā llzīte, spriganumu atguvusi, pēc mēslu talkas trīs toveros atmirkusi, kā taurenītis raibā krepdešīna kleitā, Tomberga «Baltajiem ceriņiem» smaržojot, virpuļo zaļumballē, no rokas rokā, no dejas dejā starodama …

Smalkā Ingeborga, zēngalviņu sabužinājusi, sēž Oto Svarca kafejnīcā, pie blakus galdiņa, kaķīti klēpī, Kārlis Skalbe dzer zelteri, tālāk, spāniešu platmalē, sarkanu šalli ap kaklu, Padegs, Rozenbergs, Kalnroze, dullie brāļi Hermanovski, An-šlavs Eglītis, Andrejs Johansons nobastojis ģimnāziju, vēl tālāk smalkais Ēriks

ar savu šarmanto kundzi un pašā stūrītī Aleksandrs Čaks, jau mūžības skarts ...

Aiz arkla, zemei kūpot, iet Lielais Jānis — ai, zeme, zemīte! —, aiz muguras saulē balti mirdz jaunsaimniecības jumti, nē, baron Ungern-Sternberg, es netaisīšu māju uz riteņiem, šī zeme ir mana, mana tēva un tēvatēva sviedri te lieti, ej ellē .. .

Platā Dārta, sagaidījusi dēlu no kara pārnākam, sēž vakara saulītē, glāsta tam galvu un atkārto: «Puisīt, manu puisīt...»

Bērni, mazbērni un mazbērnu bērni sveic Resno Annu astoņdesmit gadu jubilejā, uz milzu tortes deg svecītes, mazmazmei-tiņa pie klavierēm, Anna noliec galvu, pār grumbaino vaigu noripo liela asara. «Tas no laimes!» — viņa čukst...

— Bet es! Kur esmu es! — Garreģu Grietas karstā elpa norasina loga rūti, zirnekļa tīmeklis gaist, spogulis aizsvīst, tikai pašā stūrī vēl neliels dzidrs laukums — tur, galda galā, saimniecības pārzine, kluba vadītājs un sanitārs ... Ir vai nav! Vai viņa tos patiesi redz, vai arī . .. Viņi atbīda krēslus tālāk no galda, sabāž kopā galvas, sačukstas, kaut ko raksta, lapas lido zemē, gulst mapītē, kā nebijis tiek svītrots un izsvītrots vesels mūža stāsts, tā vietā, neviena neaicināts, iespraucas un savu vietu ieņem cits ... tad tie paceļ galvas, ierauga spogulī viņu, Grietu, saprot, ka ir pamanīti, kā nedarbā pieķerti metas atpakaļ pie galda un, it kā nekas nebūtu bijis, cilā karotes ...

Pa izsisto logu, arvien pieņemdamās spēkā, zālē ielauzās vieglās automašīnas dūkoņa, prožektora stari, tuvojoties pilij, nolaizīja lustru, iemezdami sēdošo sejās daudzkrāsainu kristālu atspulgu.

Pārbaude no Rīgas, ministrijas pārstāvji! Lienīte saausījās. Tik vēlu! Diez vai! Bijušais vīrs atbraucis, lai kārtējo reizi pretendētu uz kādu no sen aizmirstās kopdzīves laikā iegādātajām grāmatām! Pagājušajā reizē, projām ejot, nokabināja no sienas viņas mīļākā dziedātāja Keta Stīvensa portretu, jo, patiesībā, «to mans draugs dāvināja manai sievai, un, tā kā tagad man ir cita sieva, pati saproti ... un vispār, man viņu vairāk vajag, tu taču zini, ka mūzika ir mana vienīgā aizraušanās». Nu, ņem vēl arī grāmatu par Salvadoru Dalī, tikai ej projām! Un nebrauc vairs!

Klusumā skaļi norībēja automobiļa durvis, Trakais Juris veikli pielēca kājās un iestūma kamīnā abus vīna spaiņus, Dievs nedod, inspekcija, atkal vainīgs būs sanitārs! Kurš vairs pēc tā trača, kad komisija no sanepidstacijas pieķēra viņu pie kandžas aparāta, ticēs ... Bet povidlu Lienītei toreiz izmānīja Vladis, un aparātu arī sameistaroja no vecas veļasmašīnas. Bet lai nu, lai,

viņš jau tūlīt neies kliegt pa visu pasauli, nav jau nekāds stukačs!

Večuki un vecenītes pārtrauca ēšanu. Smukā Marta, piespiedusi rokas krūtīm, mirdzošām acīm vērās zāles durvīs, tikai Bungu Atiņš turpināja vientuļi klabināt karoti.

Durvis lēni atvērās, pa tām sāniski kā pirmziemniece iespraucās sīka, izdēdējusi večiņa ar sainīti rokā. Satvēris aiz elkoņa, viņu uz priekšu bīdīja tukls, iesirms vīrs pelēkā uzvalkā, pa spoži baltā krekla krūtažu vestes izgriezumā ieslīdēja sarkani svītrota kaklasaite.

Večiņa neziņā apstājās uz sliekšņa.

— Nāc nu, mamm ... — Vīrietis pastūma viņu solīti uz priekšu.

— Es jau eju, dēliņ, eju, — vecenīte izbrīvēja elkoni un drudžainiem pirkstiem sāka mudžināt sainīša mezglu.

— Nu, tad es iešu, mamm ... — vīrietis, aizlicis rokas aiz muguras, smagnēji mīņājās.

— Pagaidi drusku, es tūliņ... — Mezgls nepadevās.

— Man tev te vēl...

Vīrietis pagriezās un, satvēris durvju rokturi, lēni nospieda to.

— Tu redzēsi, te tev būs labi, — viņš teica gadu gaitā daudzu nespēcīgu pirkstu nopēdotajai stenderei. — Kamēr tiks ar mašīnu atpakaļ . ..

— Es tūlīt, — beidzot mezgls atraisījās, vecenīte, parakņājusies aizsainī, izvilka lielu, sarkanu ābolu un, apslaucījusi lakata stūrī, pastiepa dēlam:

— Tas tev ceļam, dēliņ.

— Nu, ko tu, mamm, es tak nemaz negribu! — Vīrietis palaida vaļā durvju rokturi. — To tu labāk pati apēd!

— Man negaršo, — vecenīte satvēra dēla roku un iespieda delnā ābolu. — Tas man par cietu, nevarēšu sakost. Tāpat aizies postā, bet tu jau man kārs uz āboliem. Jau kad maziņš biji . ..

— Nu, ja tev negaršo ... — Vīrietis pasvieda ābolu gaisā un, noķēris platajā plaukstā, ar īkšķi paspieda sārto sānu.

— Bet nav jau nemaz tik ciets!

— Nu, tad es iešu, — nokodis prāvu gabalu, ar pilnu muti piebilda.

— Ej vien, dēliņ, ej... Tev jau vēl tāls ceļš priekšā, Bonapartiņš ar vēl būs jāved pastaigāt, kustonīšam jau vajag paskrieties ... — Vecenīte noskatījās, kā aiz dēla muguras aizveras smagās durvis.

Soļi ātri attālinājās, noklaudzēja pils ārdurvis, tad ierēcās

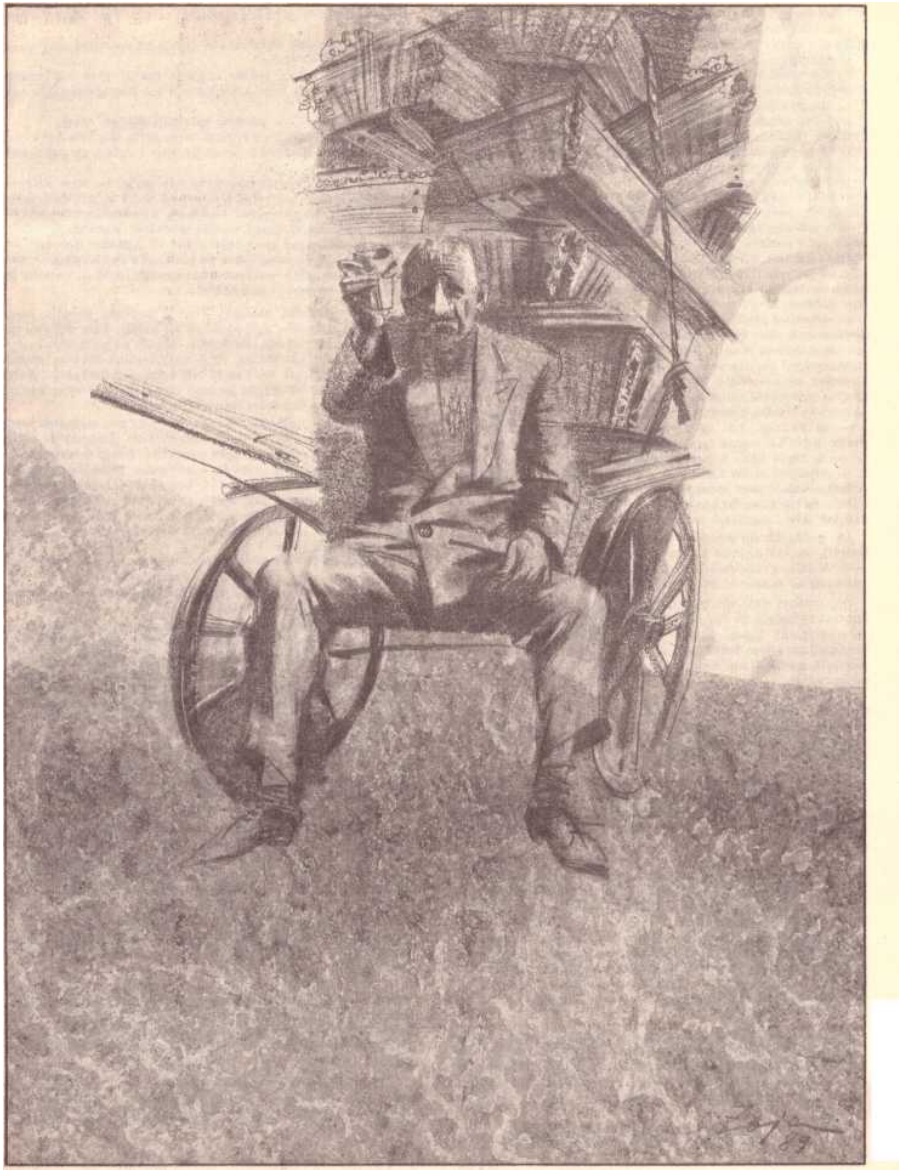

ZOJAS FROLOVAS zīmējums

mašīnas motors, un prožektori vēlreiz nolaizīja kristāla lustru.

Vecenīte, pagriezusies pret zāli, šķiet, tikai tagad ieraudzīja pie galda sēdošos.

— Jauniņā ... — kāds nočukstēja.

— Cik viņai labi, bija vismaz kas pamet, — Mīlīgā Mīce skumji pasmaidīja Klibajai llzītei.

— Un būs par ko domāt, — Klibā llzīte atsaucās.

— Labs vakars šais mājās, — sīkā večiņa paklanījās un

nedrošiem, maziem solīšiem tuvojās tiem, ar kuriem nu nāksies pavadīt kopā pēdējās — cik nu dieviņš vēl atvēlējis — dieniņas un kas viņu pašu pēc tam, kad būs pienākusi tā stundiņa, aizvadīs pēdējā ceļā ...

Vladis, strauji atgrūdis krēslu, vadīja jaunpienākušo večiņu pie galda, piestūma krēslu, nosēdināja pretī Bungu Atiņam. Lienīte sakasīja katla dibenā putras pārpalikumu, un šķīvis, no rokas rokā padots, lēni ceļoja no tālākā galda gala.

Trūka karotes. Bungu Atiņš, beidzis ēst, rūpīgi nolaizīja savējo un jau grasījās ieslidināt vestes krūšu kabatā, tad pārdomāja, noslaucīja kabatas drānā un ar galantu žestu sniedza pāri galdam.

— Atļausiet piedāvāt, kundzīt! Pilnīgi tīra! — viņš, nedzirdēdams pats savu balsi, skaļi kliedza. — Te katram ir sava karote. Bet varbūt jums ir līdzi! Savējā!

Iztaustījusi sainīša saturu, večiņa papurināja galvu, ne īsti piekrītot, ne noliedzot, tikpat nenoteikti kā no rīta, skatoties, kā dēls iestiprinās pirms tālā brauciena un runā, runā ... sak', ko vairs velti ēdīs, mamm, gan tur, galā, pabaros, negribēja viņi tev dot pensiju, bet mēs viņus, mamm, vienalga apvedīsim ap stūri! Lai maksā ragā, negribēja naudā, lai dod graudā, lai baro, tāpat kāda kapeika ietaupīsies ...

— Atļaujiet nolikt karoti. — Atiņš, pārliecies pāri galdam, atstutēja karoti pret jaunpienācējas šķīvja malu.

— Atis taisās nolikt karoti! — Apinītis skaļi iesmējās. — Jūs dzirdat, Atis labprātīgi piesakās nolikt karoti!

Ap galdu kā no pārdurta balona izlauzies gaiss uzvilnīja smiekli, večuki dauzīja kājām grīdu, večiņas aplaudēja.

— Mīļais, nesteidzies, kam jānotiek, notiksies ... — apmierināts ar radīto efektu, nodziedāja Apinītis.

Grīziņkalna Kazimirs iespurdza plaukstā zobu protēzi, ātri iegrūda to kabatā un turpināja smieties, plati virinādams pēkšņi sačervelējušās lūpas. Smukā Marta sajūsmā iespiedzās un grūda elkoni sānos Smalkajai Ingeborgai. Jaunatnācēja nedroši iesmējās, palūkojās uz Bungu Atiņu, kurš apjucis grozīja galvu, un aprāvās.

— Mans mazdēliņš arī domāja, ka es esmu nolicis karoti! — klaigāja Apinītis. — Bet es tikai parotaļājos ar nāvi. Es no nāves nebaidos, nebaidos, nebaidos... — viņš spalgā balstiņā iedziedājās. — Es no nāves nebaidos, jā! Tu dzirdi, mazdēliņ! Nāc nu šurp pie sava opapa!

Visapkārt garajam galdam no auss ausī vijās čuksts: mazdēliņš no Austrālijas ... no Jaunzēlandes ... no Preiļiem ... Mazdēliņš, kurš atbraucis apciemot savu vectētiņu ... savu

drošsirdīgo vectētiņu ... mūsu Apinīti... lielo aktieri Api-nīti...

— Kur ir mans mazdēliņš) — Apinītis sita ar dūri pa galdu.

— Nāc šurp, manu bērniņ, un es tev pastāstīšu visu savu dzīvi! Jā, es ne tikai no nāves nebaidos, es pat no Viņa nebaidos, es Viņam uzspļāvu, tāpēc ka man ir slapjā dikcija. Tā lūk! Pieņemšanas izrādē, kad Viņš sēdēja pirmajā rindā, es piegāju pie pašas rampas un uzspļāvu Viņam virsū, tāpēc ka es to varēju atļauties! Tāpēc ka man ir slapjā dikcija! Un tas nekas, ka pēc tam visu mūžu man ļāva spēlēt tikai miroņus, es par to nospļaujos! Es gulēju uz skatuves zārkā un spļāvu griestos . . . Uzspļauj tu arī visam un nāc pie manis! Kāpēc tu nenāc! Kāpēc viņš nenāk! Kur ir mans mazdēliņš!

No auss ausī, pieaugot skaļumā, aizvirpuļoja: kur mazdēliņš no Austrālijas, no Jaunzēlandes, no Preiļiem. Kur mazdēliņš, dēliņš, kur viņš! Viņš! Nu, viņš! Nu, tas! Nu, šitas! Kurš tikko te! Kurš te nupat! Kur palicis! Kas palicis! Vai aizgājis, vai pazudis! Kas pazudis, kur aizgājis! Kāpēc! Ak, neko nevar saprast...

— Kur mans mazdēliņš! — Apinītis pielēca kājās.

— Tak viņi visi vēl pirmīt aizgāja, — pameta Garreģu Grieta.

— Viņus administrācijā aizdzina! — sauca feldšeris Valfrīdsons.

— Jā, jā, es pati redzēju, viņi izgāja pa mazajām durvīm, — piebalsoja Klibā llzīte.

— Tie trīs viņus grūšus izgrūda laukā! Mēs visi redzējām! — Zalcmanis nikni zibināja acis aiz biezajiem bri||u stikliem.

— Zupā tārpi! — pārējos atbalstīja Bungu Atiņš.

— Manu mazdēliņu aizdzina! — Apinītis iegrūda īkšķus acu kaktiņos, lielas asaras aši ripoja pa viņa vaigiem un pakšķēdamas krita izēstajā šķīvī.

— Tu kļūsti vientulīgāks gads pēc gada, no tevis atšķeļas pēc rada rads ... — viņš aizžņaugtā balsī izjusti deklamēja.

— Izbeidziet balagānu! — Vladis, uztvēris Lienītes bezpalīdzīgi lūdzošo skatienu, centās pārtraukt Apinīti.

— Un reta puķe tavā ceļā augs! — Apinītis brēca.

— Mēs paši nepamanījām, pa kuru laiku viņi aizgāja, — taisnojās Juris un vilka laukā no kamīna vīna spaiņus. — Mēs jau nezinājām, ka viņi ir mazdēliņš ...

Van Lī nopietni pamāja. Vanags sapratis pamāja pretī. Ieskanējās stabulīte. Bija pienācis tas brīdis, kura dēļ viņi gadiem ilgi pirka, mainīja, diedelēja, ložņāja pa pusaizgruvušiem ierakumiem un blindāžām, vāca nesprāgušus šāviņus, mānīja no tiem ārā pulveri, no Van Lī zilā halāta piedurknēm izlidoja papīra lodītes, kā ziepju burbuļi aizvējoja līdz tējas katlam, tur nosēdās un izplauka neredzētos ziedos.

Uzcēlis Van Lī plecos, Vanags devās uz pils austrumu torni, durvīs viņi saskrējās ar Gauso Madi, kura jāteniski uz slotas ieauļoja zālē. Apinītis aprāvās pusvārdā, Rainis te vairs nederēja. Tagad vajadzēja kaut ko efektīgāku, štrunts par mazdēliņu, gan liktenis citu pagādās, bet šī aulēkšojošā parādība, plandošās drēbes un tālē vērstais skatiens ... Tā tak ir tā retā puķe, Aspazija, kaut sagrozītu, bet tomēr paša Raiņa vārdu šurp atvilināta. Gausā Made, kura vienmēr visu nokavēja, šoreiz nāca pašā laikā!

— Tā .. . Tūlīt ies atkal vaļā! — klusu pie sevis nočukstēja Lienīte, piecēlās un manījās uz durvju pusi.

— Mazā sirmā kumeliņā jāj pa ceļu pasaciņa ... — aiz muguras dārdēja Apinīša balss.

Lienīte aizelsusies uzdrāzās pa šaurām vītņu kāpnēm tornī, iespruka mazā telpā ar šauriem lodziņiem. Pie sienas melnēja liela metāla kaste. Pakāpusies uz krēsla, viņa trīcošiem pirkstiem sāka vienu pēc otra skrūvēt laukā čerkstošos elektrības korķus, tie šķindēdami krita uz grīdas, pils logos dzisa gaisma, tad nosvīdušajā plaukstā iegūla pēdējais korķis, un Lienīte sastinga uz grīļīgā krēsla, saspringti raudzīdamās apkārt pēkšņajā tumsā.

— Pietiek, tas vairs nav izturams! — Viņa, taustīdamās ar roku gar sienu, noslīdēja uz grīdas, apsēdās, augstu uzrāvusi ceļgalus, sataustīja kabatā cigaretes un, nepaklausīgiem pirkstiem uzrāvusi sērkociņu, ievilka dūmu. Ieklausījās ...

— Gaismu, gaismu! — skanēja no lejas.

— Pietiek, nekādu gaismul — viņa čukstēja, nolaida roku ar tumsā spokaini gailošo cigaretes oglīti un sāka rāmā, tekošā balsī skaitīt. — Es esmu mierīga, es esmu pavisam mierīga un normāla, visi Ir mierīgi un normāli, vecīši ir pavisam mierīgi un normāli vecīši, Juris ar Vladi ir pavisam mierīgi un pavisam normāli, te ir normāla nabagmāja, Apinītis ir normāls un vientuļš vecs aktieris, un pavisam normāli spēlē savas vecās, normālās lomas, visi spēlē savas lomas, un tas ir pavisam normāli un mierīgi... normāli un mierīgi... mierīgi, tikai nekādu gaismu, tad viss būs normāli...

Ar dzidru šķindoņu atvērās blakus torņa logs, pašķīda spoža gaisma un dzirksteles, raķetēm sprāgstot un petardēm dārdot, gaisā pacēlās zeltaini sārts pūķis — švīkstēja saliekamie zīda spārni, blāvoja ar perlamutru inkrustētie bronzas nagi, saudzīgi kā jašmas trauku turot smaidošo Van Lī dvēseli, trīs gari bārdas mati locījās vējā, smaržoja jasmīni...

Cēlās rītenis, pūķis, astei kā šķeltam karogam plandot, apmeta loku pils torņiem, tad dzirksteļodams un sprēgādams izšķīda, tikai gaistoša dūmu vērpete, kā eļļas lampai kūpot, sagriezās un aizlidoja austrumu virzienā.

PIRMĀS DAĻAS BEIGAS.

L P S R - Z

VINGRINĀJUMI Paskaidrojums LPSR Z —

Lācis Normunds Putrāms Vilnis Subačs Māris Rutks Artis Zābers Vilnis

Indivīda dvēseles spējas ir neierobežotas un to iepazīšana, atklāšana un viņa galvenā misija, augstākais uzdevums. Tā . . . ir mākslas pamatjēga.

M. P.

Dvēseles spēju iepazīšana ir vienlaicīgi mēģinājums iedrošināt katru cilvēku uz literāru, dramaturģisku un citāda veida radošu eksperimentu. Tiekšanos pēc šādas mākslinieciskās darbības neapšaubāmi jāuzskata nevis par kultūras sasniegumu, bet gan kā neatņemamu cilvēka garīgās darbības nepieciešamību. Kritēriji šādai radošai darbībai ir iekšēja nepieciešamība pēc tās, katra cilvēka neatkārtojamā individualitāte. Tā ir minimālā programma. Maksimālā programma saistīta ar humāna cilvēka radīšanu humānam jeb humānisma gadsimtam, jo jautājums par 21. gadsimtu ir viennozīmīgs — humanizēt vai aiziet bojā.

LPSR Z savu galveno misiju un augstāko uzdevumu meklē un attīsta caur dažādiem tēlnieciskiem, glezniecīskiem, prozaiskiem, dramaturģiskiem utt. — **vingrinājumiem.** Uzskaitītie un arī neuzskaitītie mākslinieciskās izpausmes veidi ir pieņemti kā nosacīti apzīmējumi, arī jēdziens «dzeja» ir nosacīts.

2005. gada septembris Marsietis

2005. gada novembris Vērotāji.

A G R A K

Agrāk pie debesīm Saule bija Tagad

Sarkana bumba

Viss ir sagatavots Arī es esmu gatavs Viņi sarokojās Sarkanās raķetes? Sarkanās

Labu veiksmil

D A 2 A S DIENAS OBLOMOVA DZĪVĒ

ir laiki

Arā

Iekšā

Kaimiņam
Vectētiņam
Vadonim
Saulains
Tautai
Pēdējais
Nākošais
Man
Programma «Laiks»
Māte
Novāca traukus Marsietis pieliecās Pie zēna pieliecās Cik tev gadu Dēls tagad Tu tēt Nezini tēt Četrpadsmit Protams
Pirmdiena
Otrdiena
Trešdiena
Ceturtdiena
Piektdiena
Sestdiena
Svētdiena
«O K E A N
«Okeāni» — mūsu roku darbs Saka montāžas Ceha pirmrindnieki No kreisās regulētāji V. Kiseļs un L. Davīdovs Atslēdznieks montētājs V. Sempels Regulētāji V. Gorškovs un V. Kuzņecovs Kontrolieri V. Ļitvinova un V. Zuics V. Dracova foto

4
1

PATEICĪBA

Rīgas

Leona paegles Pirmās vidusskolas Kolektīvs Izsaka pateicību Radiorūpnīcas

Saimniecības ceha meistarei Annai lauskai Par dēla andra Teicamu audzināšanu

ATTĒLOS:

Mehanizators Andris Vildžāns Ir viens No labākajiem Gan pavasara sējā Gan tagad Dienā Viņš plūc Līdz

7 hektāriem

Līdz

70

Rituļiem

Dienā

Ar rituļpresi Saveido Mehanizators Juris Mūris

Veikalos ieved Preces partijās Dažādās partijās Mēteļu partijās Somu partijās Desu partijās Kompotu partijās Zābaku partijās Krūšturu partijās Riepu partijās Un visas partijas Ir brāķis

Bagdādē Trešdien 7.36 pēc Vietējā Laika

Kādā rajonā

Nokrita

Uzsprāga

Irāņu raķete

Sagrautas

Ēkas

Iedzīvotāju vidū ir upuri T A S S

RITA GAISMA

Atver acis Pacel galvu Pastiep roku Piecelies

Atver durvis Atrod podu Pacel vāku Pieliecies

Atver muti Izbāz mēli Ieliec pirkstu

E-ē-e-ēēē-eeeēēē-eeēeēēeēeeēe!

SVĒTKU VAKARS

Vīrietis ar bērnu Uz tilta salūtu vēro Kādas zvaigznītes Tā bērns

Vīrietis nedzird kā zvaigznes krīt Dažas uz pieres Citas pa nierēm Vīrietis nedzird Jau vairs

Kā zvaigznes krīt

Kafka kinematogrāfā Austrumu pasaka Balkons ir atmiņa Nav pretenziju Kamēr neskaršu Zāli zaļu

Problemātika sociālā Savijusies poēzijā Vēsturiskā pieredze Nav pretenziju Upuriem nav Cik dīvaini Upuriem — balkons

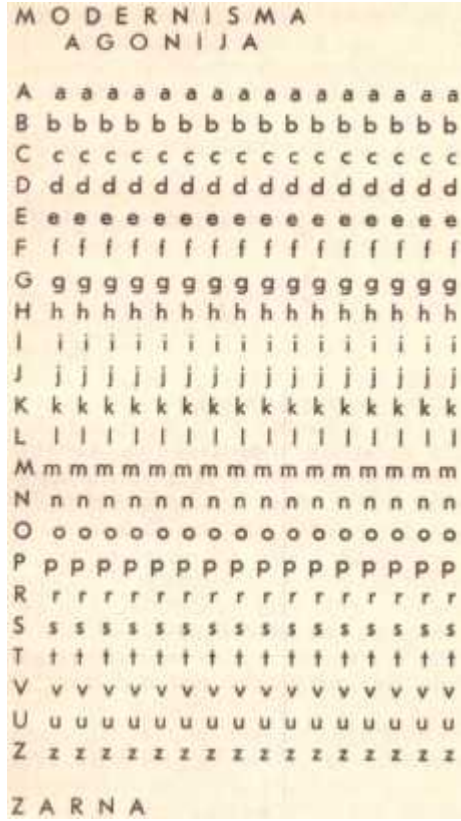

Zarna — nosacīts postmodernisma simbols. Postmodernisms kā nākošā jeb sekojošā modernisma formācija —, kas atjauno stāstošo momentu — zarnu.

H
5
6

VIĻŅA ZĀBERA grafikas

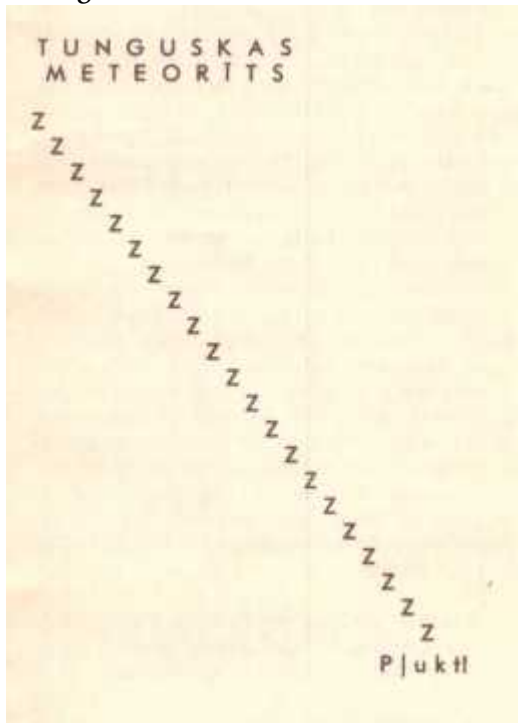
TUNGUSKAS
METEORĪTS
Z
Z
Z

pēdas bija saskatāmas viņa vājajā un atklātajā sejā gluži kā pieskaršanās zem neauglīga klajuma antīkai, salauztai statujai. Viņa slima dzīvnieka acis pa|āvīgi slēpās aiz tik garām skropstām, kādas ieskauj mū|u plakstiņus; labo roku viņš pastāvīgi turēja izstieptu arhaisko idolu stūrgalvīgā un uzmācīgā žestā, kuri šķiet pieprasām no muzeja apmeklētājiem apbrīnas žēlastības dāvanu, un no viņa plaši atvērtās mutes ar žilbinoši baltiem zobiem atskanēja nesakarīgi blējieni.

— Vai viņš ir kurlmēms?

— Viņš nav kurls.

2ans Demetriadijs, salas lielo ziepju rūpnīcu īpašnieks, izmantoja neuzmanības bridi, kad vājprātīgā vira tukšais skatiens bija vērsts uz jūras pusi, un ļāva nokrist vienai drahmai uz gludās grīdas plāksnes. Smalkas smilšu kārtiņas pusapslāpēto vieglo šķindoņu ubags nepalaida garām, kāri sagrāba mazo baltmetāla monētu un atkal ieņēma savu vērotāja un gaidītāja stāju kā kaija piekrastes malā.

— Viņš nav kurls, — atkārtoja Zans Demetriadijs, nolikdams sev priekšā puspilno tasi ar tumša, lipīga vīna mielēm. — Valoda un prāts viņam tika atņemti tādos apstākļos, ka man, saprātīgam cilvēkam, kas savā ce|ā bieži atrod vienīgi garlaicību un tukšumu, man nākas viņu apskaust. Šis Panegiotijs (tā viņš saucas) k|uva mēms astoņpadsmit gadu vecumā, jo bija sastapis kailas nereīdas.

Bikls smaids atplauka uz Panegiotija lūpām, kurš bija izdzirdis nosaucam savu vārdu. Šķita, ka viņš nesaprot šī nozīmīgā cilvēka vārdu jēgu, cilvēka, kurā viņš neskaidri nojauta savu aizstāvi, bet tonis, ne paši vārdi, viņu sasniedza. Apmierināts, ka zina runājam par sevi un ka varbūt derētu cerēt uz jaunu žēlastības dāvanu, viņš gandrīz nemanāmi pastiepa roku bailīgā kustībā kā suns, kas skar ar ķepu saimnieka celi, lai tas nepiemirst iedot viņam ēst.

— Viņš ir dēls vienam no mana ciemata vispārtikušā-kajiem zemniekiem, — atsāka 2ans Demetriadijs, — un kā izņēmums mūsu vidū, šie |audis patiesi ir bagāti. Viņa vecākiem pieder tik daudz lauku, ka tie nezina, ko ar tiem iesākt, laba, kaltu akmeņu māja, aug|u dārzs ar vairākām aug|u koku šķirnēm, dārzs ar saknēm, modinātāja pulkstenis virtuvē, pie ikonu sienas aizdegta lampa, galu galā, viss, kas vajadzīgs.

Par Panegiotiju varētu sacīt to, ko bieži nevar teikt par

jaunu grieķi, ka ceptas maizes viņam pietika visam mūžam. Varētu ari teikt, ka viņa priekšā bija savs sen nospraustais ce|š, grieķu ce|š, putekļains, oļains un vienmuļš, bet šur un tur ar dziedošiem circeņiem un visai patīkamam pieturām krodziņu durvju priekšā. Viņš palīdzēja vecām sievietēm notraukt no koka olīves, viņš uzraudzīja, kā iesaiņo rozīņu kastes un kā sver vilnas saiņus; strīdos ar tabakas pircējiem, neuzkrītoši atbalstīdams savu tēvu, aiz īgnuma

nospļaudamies par katru piedāvājumu, kas nepārsniedza vēlamo cenu; viņš bija saderinājies ar veterinārārsta meitu, glītu jaunieti, kura strādāja manā fabrikā; tā kā viņš bija ļoti skaists, viņam piedēvēja tik daudz mīļāko, cik šai apvidū ir meiču, kam patīk mīlēties; ļaudis apgalvoja, ka viņš guļ ar priestera sievu; ja tas tā, tad priesteris par to nedusmojās uz viņu, jo pašam netika sievietes un viņš pameta novārtā savu sievu, kura, starp citu, atdodas vienalga kam. Iedomājieties tāda Panegiotija necilo laimi, skaistuļu mīlestība, viru skaudība un dažkārt viņu tieksme, sudraba pulkstenis, ik pārdienas brīnum-balts mātes izgludināts krekls, plovs pusdienās un pelēki zaļš, smaržīgs vīns pirms vakara maltītes. Bet laime ir trausla, un, kad to neiznīcina cilvēki vai apstākļi, tad to apdraud rēgi. Jūs varbūt nezināt, ka mūsu sala ir pilna ar noslēpumainām parādībām. Mūsu rēgi nelīdzinās jūsu ziemeļu spokiem, kas parādās vienīgi pusnaktī, bet dienā mitinās kapsētās. Mūsējie nepūlas segties ar baltiem palagiem un viņu skeletu klāj miesa. Bet viņi varbūt ir vēl bīstamāki par mirušo dvēselēm, kas vismaz ir kristītas, ir iepazinušas dzīvi un zinājušas, ko nozīmē ciest. Šis mūsu lauku nereīdas ir nevainīgas un Jaunas kā pati daba, kura te pasargā, te iznīcina cilvēku. Senie dievi un dievietes ir gan miruši, un muzejos glabājas vienīgi viņu marmora līķi. Mūsu nimfas vairāk līdzinās jūsu fejām nekā tam attēlam, kādu jūs tām piedēvējat pēc Praksitela darbiem. Bet mūsu tauta tic viņu varai, viņas eksistē tāpat kā zeme, ūdens un bīstamā saule. Šais būtnēs saules gaisma kļūst par ķermeni, un tādēļ, viņas ieraugot, cilvēku pārņem reibonis un apstulbums. Viņas parādās vienīgi liktenīgajā pusdienas stundā; viņas it kā iegrimst noslēpumā gaišā dienas laikā. Ja zemnieki aizsprosto māju durvis, pirms dodas diendusā, tad ne jau saules, bet gan viņu dēļ; šis patiesi liktenīgās fejas ir daiļas, kailas, svaigas un atnes nelaimi tāpat kā ūdens, ar kuru iedzer drudža dlg|us; tie, kas viņas redzējuši, lēnām izdilst aiz sapņainības un aiz alkām; tie, kuri uzdrošinājušies tām tuvoties, kļūst mēmi uz visu mūžu, jo viņu mīlestības noslēpumus nevajag atklāt vienkāršiem ļaudīm. Reiz kādā jūlija rītā divas no Panegiotija tēva aitām sāka griezties. Epidēmija ātri vien pārņēma pašus skaistākos ganāmpulka lopus, un klona četrstūris mājas priekšā ātri pārvērtās par trakojošo lopiņu slimnīcas pagalmu. Panegiotijs devās viens karstajā tveicē, saules versmē sameklēt veterinārārstu, kurš dzīvo Svētā Elija kalna viņpusējā nogāzē, nelielā ciematā tieši jūras krastā. Krēslai metoties, viņš vēl nebija atgriezies. Panegiotija tēva nemiers no aitām pievērsās dēlam, ļaudis velti jo rūpīgi pārmeklēja visus laukus un tuvējās ielejas; augu nakti ģimenes sievietes skaitīja lūgšanas ciemata kapelā, kas gan ir tikai ar divu duču svecēm apgaismota rija, un šķiet, ka tanī kuru katru brīdi var ienākt Marija, lai laistu pasaulē Jēzus bērnu.

Nākamās dienas vakarā, atelpas brīdī, kad viri ciemata laukumā

atsēstas pie mazītiņas kafijas tases, glāzes ūdens vai karotes ievārījuma. Viņi redzēja atgriežamies gluži citādu Panegiotiju, tā pārvērtušos, it kā viņš būtu pārcietis nāvi. Viņa acis mirdzēja, bet šķita, ka acu baltums un redzokļi būtu aprijuši varavīksni; divus mēnešus ilga malārijas kaite nebūtu padarījusi viņu dzeltenāku; viņa mazliet pretīgais smaids izkropļoja lūpas, pār kurām vairs neplūda vārdi. Tomēr viņš nebija pilnīgi mēms. Saraustīti balsieni izlauzās no viņa mutes gluži kā izsīkstoša avota pēdējie burbuļi.

— Nereīdas . . . dāmas . . . nereīdas . . . skaistas . . . kailas .. . tas ir pārsteidzoši . . . gaišmates . . . gluži gaišiem matiem . . .

Tie bija pēdējie vārdi, ko no viņa varēja izvilkt. Vairākas reizes,

nākamajās dienās varēja dzirdēt, kā viņš vēl klusi atkārto, runādams pats ar sevi: «Gaiši mati . . . gaiši», it kā glāstītu zīdu. Tas ari bija viss. Viņa acis rimās mirdzēt, bet skatiens, kļuvis neskaidrs un nekustīgs, bija ieguvis dīvainas īpašības: viņš skatās saulē, nepamirkšķinot acis; varbūt viņš izjūt prieku, vērojot šo žilbinoši gaišo priekšmetu. Es uzturējos ciematā pirmajās nedēļās pēc viņa ārprāta: drudzis viņu nekratīja, nebija manāmas nekādas saules dūriena vai lēkmes pazīmes. Viņa vecāki to aizveda uz kādu netālu slavenu klosteri, lai aizdzītu ļauno garu: viņš to ļāva darīt ar tādu lēnprātību kā slima aita, bet ne baznīcas ceremonijas, nedz vīraka kvēpināšana, ne ciema veco sievu maģiskie rituāli nespēja izdzīt no viņa asinīm trakās saules krāsas nimfas. Pirmās dienas šai jaunajā stāvokli viņš aizvadīja vienā vienīgā iešanā un nākšanā — viņš neatlaidīgi atgriezās tai vietā, kur bija notikusi parādīšanās: tur ir kāds avots, kur zvejnieki dažkārt nāk pasmelt saldūdeni, doba ieleja, vīģu koku lauks, no kurienes taciņa ved uz jūru. Ļaudis domāja, ka ir atklājuši liesajā zālē sieviešu kāju pēdu vieglus nospiedumus, aiz cilvēku ķermeņa smaguma sagulētus laukumus. Var iztēloties šo ainu: saules atspīdumi vīģu koku ēnā, kas nav vis ēna, bet daudz zaļāka un maigāka gaismas forma; jaunais ciemata iemītnieks, sieviešu saucienu un smieklu satraukts, it kā mednieks, izdzirdot spārnu vēdas; dievišķīgās jaunavas paceļ savas baltās rokas, kur gaišie matiņi uztver sauli; kādas lapas ēna, kas krīt uz kaila vēdera; kāda gaiša krūts, kuras galiņš izrādās rožains, nevis mēļš; Panegiotija skūpsti, kāri gremdējoties matu klaidā, kas viņam rada iespaidu, it kā viņš košļātu medu; viņa alkas ienirt starp šīm gaišajām kājām. Tāpat kā nav mīlestības bez sirds valdzinājuma, nav arī īstas baudas bez skaistuma apbrīna. Pārējais ir augstākais, tikai mehāniska darbība kā slāpes vai bads. Nereīdas pavēra jaunajam neprātim pieeju tādai sievietes pasaulei, kas ir tik atšķirīga no salas meiču pasaules, ka tās tur bija tādas kā lopu bara mātītes; nereīdas viņam atnesa neiepazītu skurbumu, brīnuma iepazīšanu, laimes dzirkstošo ļauno prieku. Ļaudis apgalvo, ka viņš nekad nav pārstājis tikties ar tām tveicīgajās stundās, kad skaistie pusdienas laika dēmoni klīst apkārt, meklējot mīlestību; šķita, ka viņš pat aizmirsis savas līgavas seju, tagad viņš no tās novēršas gluži kā no pretīgas pērtiķienes, viņš nospļaujas, kad garām paiet popa sieva, kas divus mēnešus lēja asaras, līdz samierinājās. Nimfas viņu ir padarījušas par muļķi, lai labāk iesaistītu savās rotaļās, it kā līdzīgu nevainīgam faunam. Viņš vairs nestrādā; viņš vairs neliekas zinis nedz par mēnešiem, nedz par dienām; viņš kļuvis par ubagu, tā ka gandrīz vienmer apmierina savu izsalkumu; viņš klaiņo pa novadu, cik iespējams izvairīdamies no lieliem ceļiem; viņš dodas iekšā laukos un priežu mežos tukšo pakalnu ieplakās; un ļaudis stāsta, ka uz sausu akmeņu sētas uzlikts jasmīnu zieds vai balts olis cipreses piekājē ir it

kā vēsts, kur viņš atšifrē stundu un vietu nākamajai tikšanās reizei ar fejām. Zemnieki apgalvo, ka viņš nenovecos: kā visi tie, ko skāris ļauns liktenis, tā ka nevar zināt, vai viņam ir astoņpadsmit vai četrdesmit gadu. Bet viņa ceļgali dreb, viņa saprāts ir zudis, lai nekad vairs neatgrieztos, un vārdi nekad vairs neatskanēs no viņa lūpām: jau Homērs to zināja, ka tie, kuri gulējuši ar zeltainajām dievietēm, redz izgaistam savu saprātu un spēku. Bet es apskaužu Panegiotiju. Viņš ir devies prom no notikumu pasaules, lai ieietu ilūziju pasaulē, un man atgadās domāt, ka ilūzija varbūt ir tā forma, kādu vienkāršu nemācītu ļaužu acis pieņem pašas noslēpumainākās īstenības izpausmes.

— Bet galu galā, 2an, — saniknoti sacīja Demetriadija kundze, — jūs taču nedomājat, ka Panegiotijs īstenībā būtu redzējis nereīdas?

2ans Demetriadijs neatbildēja, norūpējies gribēdams pa pusei piecelties no krēsla, lai atbildētu uz triju ārzemnieču augstprātīgo sveicienu, kuras gāja garām. Šīs trīs jaunās amerikānietes, jauki ieskautas balta audekla tērpos, so|oja līganā soli pa saules pielieto krastmalu, viņām sekoja vecs nesējs, salīcis zem tirgū iegādāto produktu nastas; un gluži kā trīs mazas meitenes, nākot no skolas, viņas bija saķērušās rokās. Viena no viņām gāja ar kailu galvu, tās rūsganajos matos bija iesprausts miršu zariņš, bet otra valkāja milzīgu meksikāņu salmu cepuri un trešā bija apsegusi galvu kā zemniece ar katūna lakatiņu, bet tumšās saules aizsargacenes viņu sedza kā maska. Šis trīs jaunās sievietes bija apmetušās salā, kur bija nopirkušas māju tālu no lielajiem ceļiem, nakti viņas devās savā laivā zvejot ar žebērkli, bet rudenī šāva paipalas; viņas nesagājās ne ar vienu un apkalpoja pašas sevi, baidīdamās savas dzīves omulībā ieviest kādu saimnieci, beidzot nikni izolējās savrup, lai izvairītos no tenkošanām, varbūt dodot priekšroku apmelojumiem. Es velti pūlējos uztvert skatienu, kādu Panegiotijs uzmeta šīm trim dievietēm, bet viņa izklaidīgās acis palika tukšas un bez mirdzuma; acīmredzot viņš nepazina savas nereīdas, kas tērpušās kā sievietes. Pēkšņi viņš noliecās lokanā kustībā kā dzīvnieks, lai paceltu jaunu drahmu, izkritušu no kādas mūsu kabatas, un es pamanīju, ieķērušos rupjajās šķiedrās viņa jūrnieka blūzē, ko tas nēsāja uzmestu uz pleca un piespraustu pie bikšturiem, vienīgo priekšmetu, kas varēja sniegt manai pārliecībai nelielu pierādījumu: zīdainu pavedienu, smalku pavedienu, gaiša mata noklīdušo pavedienu.

PRINČA GENGI PĒDĒJĀ MĪLESTĪBA

Kad Gengi Mirdzošais, pats lielākais pavedinātājs, kāds jebkad pārsteidzis Āziju, bija sasniedzis sava mūža piecdesmito gadu, viņš pamanīja, ka jāsāk gatavoties miršanai. Viņa otrā sieva, Murasaki,

princese Vijolīte, kuru viņš tik ļoti bija mīlējis gan ar daudziem pretrunīgiem neuzticības pierādījumiem, bija devusies pirms viņa uz vienu no tām paradīzēm, kur nonāk mirušie, kas šai mainīgajā un grūtajā dzīvē guvuši kādus nopelnus, un Gengi mocījās pārmetumos, ka vairs īsti nespēj atcerēties viņas smaidu vai arī grimasi, kādā viņa savilka seju pirms raudāšanas. Viņa trešā laulātā draudzene, princese no Rietumu pils, bija viņu pievīlusi ar kādu jaunu radinieku, tāpat kā viņš jaunības dienās bija pievīlis savu tēvu ar pusaudzi impe-ratrisi. Pasaules teātrī atkal iesākās tā pati luga, bet šoreiz Gengi zināja, ka viņam tanī būs pataupīta vienīgi sirmgalvja loma, un par šo personāžu viņam labāk tikās rēga loma. Tādēļ viņš izdalīja savu mantību, piešķīra pensiju kalpotājiem un gatavojās pabeigt savas dienas kādā svētceļnieka mītnē, kuru bija papūlējies likt uzcelt kalna nogāzē. Viņš pēdējo reizi izgāja cauri pilsētai, tikai pāris uzticamu biedru pavadībā, kuri samierinājās viņa personā atvadīties paši no savas jaunības. Kaut gan bija agrīna rīta stunda, sievietes spieda sejas pie logu aizvirtņu smalkajām latiņām. Viņas skaļi čukstēja, ka Gengi ir vēl ļoti skaists, un tas lieku reizi pierādīja princim, ka ir jau pēdējais laiks doties prom.

Viņi gāja trīs dienas, lai sasniegtu svētceļnieka mītni, kas atradās neapdzīvotu lauku vidū. Mazā mājiņa slējās pie simtgadīgas kļavas pakājes; tā kā bija rudens, tad šī skaistā koka lapas klāja mājas salmu jumtu ar zeltainu segu. Dzīve šai vientulībā izrādījās vēl vienkāršāka un skarbāka nekā tā bija bijusi ilgās trimdas laikā svešumā, ko Gengi pārlaida savā vētrainajā jaunībā, un šis izsmalcinātais cilvēks beidzot varēja pēc sirds patikas izbaudīt pašu lielāko greznību, proti, atteikties no visa. Drīz sevi lika manīt pirmās salnas; kalna nogāzes pārklājās ar sniegu gluži kā plašas krokas vatētiem apģērbiem, ko valkā ziemā, un migla apdzēsa sauli. No rītausmas līdz krēslai skopā ogļu poda vārgajā gaismā Gengi lasīja svētos rakstus un atrada šais skarbajos pantos tādu baudu, kāda līdz šim viņam bija trūkusi, lasot aizgrābjošos mīlestības dzejoļus. Bet drīz vien viņš pamanīja, ka redze kļūst vāja, it kā visas tās asaras, ko viņš lējis par savām trauslajām mīļākām, viņam būtu izdedzinājušas acis, un viņam vajadzēja pārliecināties, ka pirms nāves viņu skars tumsa. Laiku palaikam no galvaspilsētas ieradās kāds pārsalis ziņnesis, klibodams uz kājām, kas pietūkušas aiz noguruma un ˆp-saldējumiem, *un* tas viņam goddevīgi nodeva ziņas no radiniekiem vai draugiem, kuri vēlējās viņu vēlreiz apciemot šai pasaulē pirms bezgalīgās un nedrošās tikšanās viņā saulē. Bet Gengi baidījās, ka iedvesīs viesiem tikai līdzjūtību vai cieņu, šīs divas izjūtas, kas viņam izraisīja riebumu un pār kurām viņš deva priekšroku aizmirstībai. Viņš skumji pakratīja galvu, un šis sava dzejnieka un daiļrakstītāja talanta dēļ kādreiz tik izslavētais princis aizsūtīja ziņnesi atpakaļ ar baltu lapu. Pamazām satiksme ar galvaspilsētu kļuva aizvien retāka; gadalaiku svētku loks turpināja griezties tālu no prinča, kurš kādreiz

tos bija vadījis ar vēdekļa vēzienu, un Gengi, nekautrēdamies, pamests vientulības skumjām, nemitīgi padarīja smagāku savu acu kaiti, jo viņam vairs nebija kauns raudāt.

Pāris no viņa senākajām mīļākām bija ierosinājušas nākt dalīties ar viņu atmiņu pilnajā savrupībā. Vismaigākās vēstules sūtīja Birstošo ziedu ciemata dāma: tā bija necilas izcelsmes un viduvēja skaistuma senākā konkubīne; viņa bija uzticīgi kalpojusi par galma dāmu citām Gengi laulātajām draudzenēm un veselus astoņpadsmit gadus bija mīlējusi princi, nenogurstoši ciezdama. Viņš laiku palaikam apciemoja viņu naktī, un šīs tikšanās, kaut arī retas kā zvaigznes lietainās debesīs, bija pietikušas, lai padarītu gaišu Birstošo ziedu ciemata dāmas nabaga dzīvi. Nelolodama ilūzijas nedz par savu skaistumu, nedz par prātu, nedz par izcelsmi, šī dāma, vienīgā starp daudzajām mīļākām, bija saglabājusi pret Gengi maigu atzinību, jo viņa neuzskatīja par dabisku, ka viņš to būtu mīlējis.

Tā kā viņas vēstules palika bez atbildes, viņa noīrēja necilu braucamo un lika sevi aizvest uz vientuļā prinča būdiņu. Viņa bikli pavēra no zariem pītās durvis; nometās ceļos, pazemigi mazliet iesmiedamās, lai atvainotos, ka ieradusies šeit. Tas bija laiks, kad Gengi vēl pazina apmeklētāju sejas, kad tie pienāca tuvu klāt. Rūgts niknums pārņēma viņu, ieraugot šo sievieti, kas viņā modināja aizgājušo dienu pašas sāpīgākās atmiņas, ne jau tikdaudz viņas pašas dēļ, bet gan tādēļ, ka viņas piedurknēs vēl bija patvērusies smarža, kādu lietoja viņa mirušās sievas. Dāma skumji lūdza paturēt viņu vismaz par kalponi. Pirmo reizi mūžā cietsirdīgs, viņš to padzina, bet viņa bija sev saglabājusi draugus to dažu sirmgalvju vidū, kas apkalpoja princi, un tie reizumis nosūtīja viņai ziņas. Savukārt viņa arī nežēlīga pirmo reizi mūžā, no tālienes vēroja Gengi akluma pieņemšanos, gluži kā nepacietīga sieva gaida nakts uznākšanu, lai tiktos ar savu mīļoto.

Kad viņa dabūja zināt, ka Gengi ir gandrīz pilnīgi akls, viņa novilka savas pilsētnieces drēbes un ietērpās īsā un rupjā ģērbā, kādu valkā jaunas zemnieces; viņa sapina matus pa lauku meiču modei un uzvēla plecos audumu un māla trauku saini, it kā nākusi no ciemata tirgiem. Tā, ērmīgi saģērbusies, viņa lika sevi aizvest uz vietu, kur brīvprātīgais trimdinieks dzīvoja stirnu un meža pāvu sabiedrībā; pēdējo ceļa posmu viņa nogāja kājām, lai dubļi un nogurums viņai palīdzētu tēlot savu lomu. Maigs pavasara lietus krita no debesīm uz mīkstās zemes, izdzēsdams pēdējos krēslas atspīdumus: tā bija stunda, kad Gengi, ietinies stingrajā mūka tērpā, pastaigājās pa taciņu, no kuras viņa vecie kalpotāji rūpīgi bija novākuši vismazāko oli, lai aizkavētu viņu paklupt. Viņa atklātā, vienaldzīgā, akluma un tuvā vecuma aptumšotā seja līdzinājās pelēkam spogulim, kur kādreiz atspoguļojies dai|ums, un Birstošo ziedu ciemata dāmai nevajadzēja

izlikties, lai sāktu raudāt.

Šie sievietes šņuksti lika Gengi nodrebēt, kurš lēnām virzījās uz to pusi, no kurienes atskanēja raudas.

— Kas tu esi, sieva? — viņš satraukti vaicāja.

— Esmu Ukifune, zemkopja So-Hei meita, — sacīja dāma, nepiemirsdama runāt ciemata izloksnē. — Es kopā ar māti devos uz pilsētu, lai nopirktu šos audumus un podus, jo nākamajā mēnesī mani izprecina. Un, lūk, esmu nomaldījusies kalna takās un raudu, jo man bail no meža cļfikām, ļauniem gariem, vīru iekāres un mirušo rēgiem.

! ' — Tu esi gluži izmirkusi, jaunā meitene, — teica princis,

'izlikdams roku viņai uz pleca.

Viņa patiesi bija izmirkusi līdz pat kauliem. Šis tik pazīstamās rokas pieskāriens lika viņai nodrebēt no matu galiem līdz kailo kāju pirkstiem, bet Gengi varēja nodomāt, ka viņa trīc aiz aukstuma.

— Nāc manā būdā, — aicinošā balsī ierunājās princis.

— Tu varēsi sasildīties pie mana ugunskura, kaut gan tanī ir vairāk pelnu nekā ogļu.

Dāma sekoja viņam, pūlēdamās atdarināt zemnieces neveiklo gaitu. Abi divi viņi notupās pie gandrīz izdzisušās uguns. Gengi pastiepa rokas pretim siltumam, bet dāma slēpa savus pirkstus, kas bija pārāk smalki lauku meičai.

— Esmu akls, — nopūtās Gengi pēc kāda mirkļa. — Tu vari bez bažām novilkt slapjās drēbes, jauno meitēn, un kaila sasildīties pie manas uguns.

Dāma paklausīgi novilka savu zemnieces tērpu. Uguns padarīja sārtu viņas trauslo ķermeni, kas šķita kā izgriezts no vislabākā dzintara. Pēkšņi Gengi čukstēja:

— Esmu tevi pievīlis, jaunā meitene, jo es vēl neesmu pilnīgi akls. Es nojaušu tevi cauri miglai, kas varbūt ir tikai tava skaistuma apdārzs. Ļauj man uzlikt plaukstu uz tavas rokas, kura vēl dreb.

Un tā Birstošo ziedu ciemata dāma atkal kļuva par prinča Gengi mī|āko, kuru viņa bija pazemīgi mīlējusi vairāk nekā astoņpadsmit gadus. Viņa nepiemirsa atdarināt jaunas meitenes asaras un biklumu pirmās mīlestības skaujās. Viņas ķermenis bija palicis pārsteidzoši jauns, bet prinča redze bija pārāk vāja, lai viņš pamanītu dažus viņas sirmos matus.

Kad viņu glāsti bija aprimuši, dāma nometās prinča priekšā ce|os un viņam sacīja:

— Es tevi pievīlu princi. Esmu gan Ukifune, zemkopja So-Hei meita, bet es neesmu apmaldījusies kalnos. Prinča Gengi slava ir nonākusi līdz pat ciematam, un es ierados labprātīgi, lai atklātu mīlestību tavās skaujās.

Gengi grīļodamies piecēlās, gluži kā priede, kas līgojas ziemas sala un vēja triecienā. Viņš iesaucās spiedzīgā balsi:

— Lai tevi piemeklē nelaime, tevi, kas nāci atmodināt atmiņas par manu ļaunāko ienaidnieku, skaisto princi ar dzīvīgajām acīm, kura tēls man ik nakti liek būt nomodā . . . Ej prom . . .

Un Birstošo ziedu ciemata dāma devās prom, nožēlodama nule kā pielaisto kļūdu.

Nākamajās nedētās Gengi palika viens. Viņš cieta. Viņš grūtsirdībā pamanīja, ka viņu vēl saista šīs pasaules maldi un ka viņš vēl nav īsti sagatavojies nākamās dzīves nabadzībai un atjaunotībai. Zemkopja So-Hei meitas apciemojums bija viņā atmodinājis alkas pēc radījumiem ar šaurām potītēm, ar iegarenām krūtīm, ar aizrautīgiem un padevīgiem smiekliem. Kopš viņš bija kļuvis akls, taustes sajūta bija viņa vienīgais saskarsmes līdzeklis ar pasaules skaistumu, bet ainavas, kur viņš bija nācis patverties, vairs nesagādāja viņam mierinājumu, jo strauta čalas ir vienmuļākas par sievietes balsi un pakalnu līknes vai mākoņu cirtas ir radītas redzīgajiem un planē pārāk tālu no mums, lai tās varētu noglāstīt.

Divus mēnešus vēlāk Birstošo ziedu ciemata dāma nolēma otrreiz izmēģināt, šoreiz viņa rūpīgi saģērbās un iesmaržojās, bet raudzījās, lai drānu piegriezumā būtu kaut kas par šauru un tas būtu neuzkrītošs, kaut arī elegants, un lai atturīga, bet banāla smarža liktu nojaust par iztēles trūkumu jaunai sievietei, kas cēlusies no cienījama provinces klana, bet nekad nav skatījusi galmu.

Šim gadījumam viņa noīrēja nesējus un iespaidīgu nesamo krēslu, kuram tomēr trūka pēdējo pilsētas izsmalcinājumu. Viņa iekārtojās tā, lai ierastos Gengi būdiņas tuvumā tikai dziļā tumsā. Vasara kalnos bija sākusies agrāk. Gengi, atsēdies kļavas pakājē, klausījās circeņu dziesmu. Dāma tuvojās viņam, pa pusei slēpdama seju aiz vēdekļa, un apmulsusi čukstēja:

— Esmu Chujo, sieva Sukazu, septītās pakāpes dižciltīgajam no Jamato provinces. Devos svētceļojumā uz Izē templi, bet viens no maniem nesējiem nule kā sagrūda kāju un es nevaru pirms rītausmas turpināt ce|u. Ierādi man kādu būdu, kur es varētu apmesties bez bailēm no pāridarījumiem un likt atpūsties saviem kalpotājiem.

— Kur gan jaunai sievietei ir drošāks patvērums no neslavas kā akla sirmgalvja mājā? — rūgti sacīja princis. — Mana būdiņa ir pārāk maza taviem kalpotājiem, kuri apmetīsies zem šī koka, bet es atdošu tavā rīcībā savas svētceļnieka mītnes vienīgo matraci.

Viņš taustīdamies piecēlās, lai parādītu viņai ce|u. Viņš ne reizes nebijā pacēlis skatienu uz viņu, un pēc šīs pazīmes viņa pārliecinājās, ka viņš ir pilnīgi akls.

Kad viņa bija atgūlusies uz sauso lapu matrača, Gengi devās atkal ieņemt savu skumjo vietu uz būdiņas sliekšņa. Viņš bija noskumis un pat nezināja, vai šī jaunā sieviete ir skaista.

Nakts bija silta un gaiša. Mēness meta savu mirdzumu uz

sirmgalvja pacelto seju, kas šķita kā izcirsta baltā nefrītā. Pēc krietna brīža dāma pameta savu guļamvietu un savukārt devās apsēsties uz sliekšņa. Nopūzdamās viņa teica:

— Nakts ir skaista, un man nenāk miegs. At|auj man nodziedāt vienu no tām dziesmām, ar kurām man pilna sirds.

Un, atbildes nenogaidījusi, viņa dziedāja kādu romanci, kas princim bija |oti mīļa, jo viņš to senāk daudzkārt bija dzirdējis atskanam no savas vismīļākās sievas, princeses Vijolītes lūpām. Gengi satraukts nemanāmi tuvojās nepazīstamajai.

— No kurienes tu nāc, jaunā sieva, kas proti dziesmas, kādas mīlēja manā jaunībā? Arfa, kas atskaņo senās melodijas, |auj man pārvilkt roku pār tavām stīgām.

Un viņš tai noglāstīja matus. Pēc brīža viņš jautāja:

— Ak vai, tavs vīrs droši vien ir skaistāks un daudz jaunāks par mani, jaunā sieva no Jamato provinces?

— Mans vīrs nav tik skaists un šķiet vecāks, — vienkārši atbildēja Birstošo ziedu ciemata dāma.

Un tā šai jaunajā masku tērpā dāma atkal kļuva prinča Gengi mīļākā, kuram viņa kādreiz bija piederējusi. No rīta viņa tam palīdzēja uzvārīt siltu putru, un princis Gengi viņai sacīja:

— Tu esi veikla un maiga, jaunā sieva, un es nedomāju, ka pat princim Gengi, kurš bija tik laimīgs mīlestībā, būtu bijusi daudz jaukāka mī|ākā par tevi.

— Es nekad neesmu dzirdējusi runājam par princi Gengi, — galvu papurinādama, sacīja dāma.

— Kā? — rūgti iesaucās Gengi. — Vai viņš tik ātri būtu aizmirsts?

Un viņš visu dienu palika sadrūmis. Tad dāma saprata, ka viņa atkal ir kļūdījusies, bet Gengi neteica, lai viņa iet prom, un šķita laimīgs, klausoties viņas tērpa čaukstoņā zālē.

Atnāca rudens, pārvērsdams kalna kokus gluži ka purpurā un zeltā tērptas fejas, taču kam lemts nomirt līdz ar pirmajām salnām. Dāma aprakstīja Gengi šo pelēko brū-numu, zeltaino brūnumu un mēļo brūnumu, pūlēdamās, it kā nejauši tos būtu pieminējusi, un ik reizes viņa izvairījās pārāk atklāti parādīt, ka grib viņam palīdzēt. Viņa pastāvīgi valdzināja Gengi, izgudrodama prasmīgas kaklarotas no ziediem, izsmalcinātus, kaut arī vienkāršus ēdienus, no senām aizkustinošām un sāpīgām melodijām aizgūtus vārdus. Tādas pašas burvības viņa bija likusi lietā savā piektās konkubīnes paviljonā, kur Gengi kādreiz viņu apmeklēja, bet, citu mīlestības aizrauts, nebija to pamanījis.

Rudens beigās no purviem cēlās drudzis. Kukaiņi mudžēt mudžēja saindētajā gaisā, un ik elpas vilciens bija it kā ūdens malks, kas dzerts no saindēta avota. Gengi saslima un nogūlās savā vītušo lapu gultā, saprazdams, ka vairs nepiecelsies. Viņam bija kauns no dāmas par

savu vājību un pazemojošo kopšanu, uz kādu viņu piespieda slimība, bet šis cilvēks, kas visu mūžu ik pieredzē bija meklējis to, kas tanī ir vienlaikus neatkārtojams un pats smeldzošākais, nu varēja vienīgi baudīt to, ko šī jaunā un nožēlojamā tuvība izraisīja starp divām būtnēm trūcīgajos mīlestības prieku mirkļos.

Kādu rītu, kad dāma viņam masēja kājas, Gengi izslējās, atbalstījies uz elkoņa, un, taustoties meklēdams dāmas roku, sacīja:

— Jaunā sieva, kas tik labi kop mirēju, esmu tevi pievīlis. Esmu princis Gengi.

— Kad es ierados pie tevis, biju vienīgi neizglītota pro-vinciete, — atteica dāma. — Un nezināju, kas ir princis Gengi. Tagad es zinu, ka viņš ir bijis pats skaistākais un iekārojamākais starp vīriem, bet, lai tevi mīlētu, tev nevajag būt princim Gengi.

Gengi viņai pateicās ar smaidu. Kopš viņa acis klusēja, varētu teikt, ka viņa skatiens patvēries lūpās.

— Es miršu, — viņš sāpīgi teica, — es negaužos par likteni, ko dalu ar ziediem, ar kukaiņiem un ar zvaigznēm. Pasaulē, kur viss paiet kā sapnis, ļaudim varētu būt sirdsapziņas pārmetumi, kā vienmēr lādāmies. Es nežēlojos, ka lietas, būtnes, sirdis ir iznīcīgas, jo tieši nelaime rada da|u no to skaistuma. Mani sarūgtina tieši tas, ka tās ir vienreizīgas. Senāk pārliecība iegūt ikvienā sava mūža brīdī atklāsmi, kura vairs neatkārtotos, bija pati gaišākā no maniem slepenajiem priekiem: tagad es mirstu nokaunējies gluži kā goda viesis, kurš viens pats piedalījies dižos svētkos, kādus sarīko tikai vienu reizi. Dārgās lietas, nu jums par liecinieku ir tikai nāvei nolemtais aklais . . . Uzplauks citas sievietes, tikpat smaidošas kā tās, ko tiku mīlējis, bet viņu smaids būs citāds, un dzimumzīmīte, kas mani iejūsmināja uz viņas dzintara vaiga, tiks novietota vienu atomu tālāk. Aiz nepanesama mīlestības smaguma lūzīs citas sirdis, bet viņu asaras nebūs mūsējās. Joprojām zem ziedošiem mande|u kokiem sakļausies aiz iekāres miklas rokas, bet viens un tas pats ziedlapu lietus nekad ne-nolīs divreiz pār to pašu cilvēku laimi. Ai, es jūtos kā plūdu aizrauts cilvēks, kurš gribētu vismaz atrast kādu sausu zemes stūrīti, lai tur noliktu dažas nodzeltējušas vēstules un dažus izbalējušus vēdekļus. Kas kļūsit jūs, kad es vairs nebūšu šeit, lai atmaigtu par jums, atmiņas par manu pirmo sievu, Zilo princesi, kuras mīlestībai es noticēju tikai nākamajā dienā pēc viņas nāves? Un jūs, grūtsirdīgās atmiņas par Tītenīšu paviljona dāmu, kura nomira manās rokās, tādēļ ka greizsirdīga sāncense uzskatīja, ka ir vienīgā, kura mani mīl. Un jūs, nodevīgās atmiņas par manu pārāk skaisto pamāti un pārlieku jauno laulāto draudzeni, kas viena pēc otras uzņēmāties pamācīt mani, kādas ciešanas sagādāja justies par neuzticības vaininieku vai tā upuri? Un jūs, trauslās atmiņas par dāmu Dārza cikādi, kura slēpās aiz kautrības, tā ka man vajadzēja rast mierinājumu pie viņas jaunā brā|a,

kura bērnišķīgajā sejā atspoguļojās daži vaibsti no šīs sievietes biklā smaida? Un jūs, dārgās atmiņas par Ilgās nakts dāmu, kas bija tik maiga, ka apmierinājās ar trešo vietu manā namā un manā sirdī? Un jūs, nabaga sīkās atmiņas par zemkopja So-Hei meitu, kura mīlēja manī vienīgi manu pagātni? Bet it īpaši jūs, burvīgās atmiņas par mazo Chujo, kura šai brīdī masē man kājas un kurai nebūs laika kļūt par atmiņu? Chujo es būtu vēlējies sastapt tevi daudz agrāk savā mūžā. Bet ir jau arī taisnīgi, ka vēlam rudenim tiek pataupīts kāds auglis . . .

Apreibis aiz skumjām, Gengi ļāva galvai nokrist uz cietā spilvena. Birstošo ziedu ciemata dāma noliecās pār viņu un drebēdama čukstēja:

— Vai tavā pilī nebija kāda cita sieviete, kuras vārdu tu netiki nosaucis? Vai viņa nebija maiga? Vai viņa nesaucās Birstošo ziedu ciemata dāma? Ai, atceries . . .

Bet prinča Gengi vaibsti jau bija ieguvuši to apskaidrību, kāda tiek pataupīta vienīgi mirušajiem. Jebkuru sāpju izbeigšanās bija izdzēsusi viņa sejā ikvienu pārsātinājuma vai rūgtuma pēdu un šķita viņu pašu pārliecinām, ka viņam ir vēl astoņpadsmit gadu. Birstošo ziedu ciemata dāma nokrita uz grīdas, ska|i un nesavaldīgi izkliegdama savu nicinājumu; sā|ās asaras izvagoja viņas vaigus kā negaisa lietus, un viņas šķipsnām izrautie mati aizlidoja kā zīda' plūksnas. Vienīgais vārds, ko Gengi bija aizmirsis, bija tieši viņējais.

Katrs literāts ar saviem darbiem rada vairak vai mazāk noslēgtu pasauli, kuru veido ierobežots, tikai viņam raksturīgu elementu daudzums, apvienots pēc tikpat raksturīgas poētikas likumsakarībām. Šīs noslēgtās pasaules praktiski nav iespējams sajaukt vienu ar otru — to nosaka ne tikai autora stils, rakstības maniere un attieksme pret valodas izmantošanas iespējām, kas visstiprāk iedarbojas uz lasītāja uztveri, bet arī vesela virkne citu faktoru — darba struktura, nosacītības pakāpe, saskares punkti ar reālijām utt., tostarp tieksme var izpausties visdažādākajās formas — sakot no tradicionalajām prātnieciskajām atkāpēm, kurās visuzinošais un visuredzošais autors deklarē savu pozīciju, un dialogiem, kuros autors nostājas kāda personāža puse vai ari sev patur no dialoga izrietošo, bet ska|i nepateikto sledzienu (kā tas nereti ir Tomasa Manna romānos) līdz pat agresīvi noskaņotām parodijām — konkrēts adresāts ne vienmēr ir nepieciešams, un mistifikācijām (kā Borhesa prozā). Lai izveidotu specifisko noslēgto pasauli, literāts transformē savus istenības iespaidus un atspulgus, kaut ko atmesdams, kaut ko deformeaams vai apvienodams reāli neapvienojamo, un šajā radīšanas procesā, ķēdītē «īstenība—autors—daiļdarbs», starp izejas punktiem un gala rezultātu nenovēršami iespraucas kada cieta un nepārvarama struktūra, kurai autors vairāk pakļaujas pats, nekā pakļauj to sev. Tas ir sižets. Gandrīz visi mūsdienu literatūra izmantojamie sižeti ir reducējami uz kādu no

visā pasaulē analogajām senajām mītu pamatstruktūram, un no šāda viedokļa antīko mitoloģiju un Bībeli iespējams uzskatīt par sižetu enciklopēdijām (tikai jāpiebilst, ka sižets nebūt neatrodas tiešā sakarībā ar daiļdarba kvalitāti un ka, teiksim, evaņģēlisko motīvu ievīšana prozā vēl negarante augstu mākslinieciskо līmeni. Sižets literatūra ir aptuveni tas pats, kas cilvēkam skelets, un autoram tas ir ne tikai ļāapaudzē ar miesu — saturu, bet arī vēl jāiepūš dzīvība). No šejienes izriet secinājums, ka pie praktiski bezgalīga daiļdarbu skaita sižetu skaits ir galīgs. Saprotams, tas nenozīmē, ka varētu precīzi saskaitīt visus sižetus un patiešām sastādīt pilnīgu sižetu enciklopēdiju, tomēr pasaules literatūrā pastāv sižeti, pie kuriem atkal un atkal atgriežas rakstnieki, izmantodami tos visdažādākajās variācijās. Kā piemēru te var minēt V. Kaijaka stāstniecības pērli «Visu rožu roze», kuru strukturālā līmeni, neskarot dzīvo miesu, iespējams reducēt uz tēzi «cilvēka pašrocīgi radītais vēršas pret savu radītāju» un tālāk atrast sakarības ar ebreju leģendu par Golemu un it īpaši — ar Mērijas Šellijas romānu «Frankenšteins», kā arī ar visu gigantisko musdienu apokaliptiskās literatūras plūsmu. Savukart, no otras puses, te ir gandrīz tieša sakritība ar bulgāra J. Radičkova liriski ironisko stāstu «Savvaļas rožu krūms», kuram gan nav nekāda sakara ar «Frankenšteina sindromu», bet kuru ar Kaijaku vieno aina ar mežrožu krumu sagūstīto cilvēku. Vēl viena, pavisam negaidīta, paralēle pilnīgi atšķirīgos kontekstos atklājas Andras Neiburgas stāstam «Zīmes» ar Kortasāra «Grafiti», kuros vientulīgi cilvēki mēģina rast gara tuvību vai nu ar jokainu veidojumu (Neiburgai), vai arī ar zīmējumu uz sienām — grafiti (Kortasāram) palīdzību. Turklāt abos gadījumos šo zīmju funkcija ir reducējama uz vēcumvecās mīlestības vēstulēs musdienu literatūrai atbilstošāku modifikāciju —, jo epistolārais laikmets ir aizritējis, un prasīgais lasītājs vēstuļu sentimentiem vairs negrib ticēt. Šie divi piemēri ilustrē gadījumu, kad noslēgto pasauļu strukturu sakritības un paralēlēs ir neapzinatas un tīši neveidotas, un kam par cēloni ir sižetu skaita galīgums.

GUNTIS BERELIS

METALITERATURA

ˆDivdesmitais gadsimts ar savu milzīgo pārprodukciju visas kultūras jomas (daži lo inlerprete ka eilveces radošo

pacēlumu, citi, pavisam pretēji, ka pagrimumu un beigu sakumu) ir radījis ārkārtīgi interesantu situāciju: līdzās realajai pasaulei, kuru literāts vai mākslinieks transformē radīšanas procesā, pastāv vēl viens rakstniecības avots — literāro pasauļu pasaule, grandiozs intelektuālais visums ar savu kosmogoniju, vērtībām un likumsakarībām, kuras vēl ne tuvu nav noskaidrotas un kuru modelēšanai veltīts šis raksts. Šajā intelektuālajā visumā paralēli eksistē visu laiku un tautību rakstnieku daiļdarbi, pie tam tulkošanas

apjomi padara tos pieejamus (vismaz teorētiski) jebkuram lasītājam. Tāpēc nenovēršami rodas stāvoklis, kad literāts rod ierosmes ne tikai īstenībā, bet arī literatūrā (kura, saprotams, arī jau kļuvusi par īstenības daļu). Ķēditē «īstenība— autors—daiļdarbs» iekļaujas vēl viens loceklis — literatūra, nereti kāda konkrēta darba sižets vai poētika, kurā īstenības iespaidi jau vienreiz ir transformējušies un tagad «gatavā» veidā tiek iekomponēti jaunajā darbā. Šajā ziņā simptoina-tiska paradība ir citēšana un pašcitēsana, kura kļuva iespējama līdz ar apzināšanos, ka citāts jaunā konteksta pārtop par pavisam citu tekstu, gūstot jaunas nozīmes, uzsākot jaunas asociāciju virknes (M. Bahtins: « . . subjekta atkārtots teksts (atgriesanās pie tā, atkārtota lasīšana, jauns izpildījums, citēšana) ir jauns, neatkārtojams notikums teksta dzīvē . .») un tajā pasā laikā saglabājot saikni ar savu avotu un radīšanas laikmetu. Citēšana pastāv ne tikai literatūrā, bet arī glezniecībā un grafikā (kolāža, sirreālistu ’ un popmākslinieku iecienītā pazīstamu pagātnes darbu fragmentu iekausēšana u. tml.), mūzikā (klasikas frāžu citēšana un variēšana), arhitektūrā (postmodernisma eklek-tiskuins), dizainā (pagātnes stilu imitācijā un apspēlēšana) utt. Programmatiski ir kļuvuši Borhesa teksti, kuros atrodami bezgala daudzi pasaules kultūras citāti, turklāt reāli esošajs neatšķeināmi savijas ar mistificēto — viņa stāstos reizēm darbojas Borhesa draugs un līdzautors Bjojs Kasaress, tiek citēti neesoši teksti, recenzētas neesošas grāmatas, līdz ar to papildinot īstenību ar neesošā autora veidolu. Sižetu iespējams rast arī cita sižeta pārstāstā, un šis jaunais sižets ir pavisam cita rakstura: ja pirmo var uzskatīt par īstenības atspoguļojumu, tad otrais ir atspoguļojuma galēji subjektīvs variants. Lūk, ko šaja sakarībā raksta Markess: «Esmu tik lielā mērā pārliecināts par latīņameri-kāņu romānā atveidotās pasaules vienotību, ka manā grāmatā «Simts vientulības gadu» darbojas Karlosa Fuen-tesa personāžs, viens no tās varoņiem dzīvo tajā pašā Parīzes kvartālā, kurā nomira viens no Kortasāra personāžiem, bet cits varonis sastop Karpentjera personāžu. Es to uzskatu par musu radītās pasaules pirmo apvienošanas mēģinājumu.» Saprotams, pat izcili erudītam lasītājam nav nemaz tik vienkārši Markesa romāna labirintos atrast paralēles ar Karlosu Fuentesu, Kortasāru vai Karpentjeru, bet svarīga te ir autora attieksme pret literatūru kā pret intelektuālo visumu, un mēģinājums to modelēt ar pavisam netradicionāliem paņemieniem, kurus aizgājušajos gadsimtos varbūt pat uzskatītu par noslieci uz plaģiātu. Marģeris Zariņš stāstā «Spriedums Kalifalkherstona lietā» Kaliostro biogrāfijas faktus projicējis konspektīvā «gotiskā» romāna struktūrā ar tā noslēpumu un tumsas poētiku, t. i., starp vēsturiskajiem faktiem un autora ieceri ir iespraucies vēl konkrēts literārs fakts. Literatūra attālinās no īstenības, tās interpretācija kļūst sarežģītāka un daudzveidīgāka. Padomju literatūras zinātne nereti

sastopama ironizēšana par šāda tipa literatūras «otrreizējumu» un no tā it kā izrietošo nevērtīgumu. Šķiet, no vienas puses, tā ir pārāk ieilgusi sadzīviski psiholoģiskās literatūras absolutizācijas inerce, bet, no otras, gluži saprotama reakcija nz modernisma apoloģētu

ārkārtīgi agresīvo attieksmi pret tradicionalajiem vēstīšanas veidiem. Tomēr nevar noliegt faktu, ka citātiem piesātināts teksts pat šauram lasītāju lokam grūti uztverams bez komentāriem (kurus tāpat var iekļaut darba — arī zinātnisks komentārs var partapt par daiļliteratūras žanru). Bet pats nozīmīgākais ir tas, Ka «otrreizeja» literatūra saasināti izceJ vienu no mūsdienu fundamentalajām problēmām — Vārda un pasaules attiecības, kuras ietver veselu virkni neatbildamo jautājumu. Kur meklējama īstenības un Vārda saskares robeža? Cik lielā mērā īstenība rada Vārdu un kā pēcāk Vārds iek| aujas īstenības sastāvā? Kā noris šis iekļausanās process un vai to iespējams aprakstīt ar Vārda palīdzību? Galu galā — cik adekvāti Vārds atspoguļo īstenību un kas paliek aiz Vārda iespēju robežām? Bez šaubām, ne jau literatūrai atbildēt *ut* šāda tipa vaicājumiem, bet pati parādība — iedziļināšanās Vārda pasaulē ar tā paša Vārda palīdzību, pie tam ar šķietami neloģiskiem paņēmieniem, kādiem neuzticas ne filozofija, ne literatūras zinātne, ir likumsakarīga. No šejienes izriet dažādu līmeņu pārklāšanās un sajaukšanās paradoksi.

Pēc citēšanas nākamais solis attiecību ar pagājības literatūru veidošanā ir **apzinata** cita autora radīta teksta struktūras (sižeta, tēlu sistēmas vai pat poētikas) iekļaušana savā darbā. Mazliet nosacīti šādu parādību varētu dēvēt par **metaliteratūru.** Nosacīti—tāpēc, ka jebkurš termins,jebkura teorija, to attiecinot uz literatūru, dzēš dzīvību, priekšplānā izvirzot skeletu vai, teiksim, asinsrites sistēmu, un tāpēc vienmēr nepieciešams iezīmēt šī termina vai teorijas pielietojamības robežas.

Vispirms īsumā par jedziena «metaliteratūra» formālo nozīm. «Meta» tulkojumā no sengrieķu valodas nozīme «pec, aiz». Pirmais šo terminu virknē bija vārds «metafizika» (burtiski — zinātne, kura seko pēc fizikas), kuru ap

1. gs. p. m. ē. attiecina ja uz vienu no Aristoteļa svarīgakajiem darbiem. Patlaban salikteņa pirmo daļu «meta» lieto mazliet savādākā nozīme — «virs», «augstaka līmeņa», un to aizsāka vācu matemātiķis Dāvids Gilberts pagājušā gadsimta 90. gados, ieviesdams terminu «matemātika» — zinātne, kura nodarbojas ar metamatemātisko sistēmu jēdzienu izpēti. Tālāk sekoja «metateorija» — vispārinošā teorija, kura pēta kādas citas teorijas struktūru un metodes. Ja teorijas analīzes objekts ir īstenības fragments, tad metateorija analizē pasu šo teoriju. Tikpat universāls jēdziens ir arī «metavaloda» — valoda, ar kuras palīdzību pēta citu valodu — to šajā gadījumā dēvē par objektvalodu. Metavaloda ietver sevī objektvalodu kā savu daļu, un

tās vārdi ir dažādu objektvalodas jēdzienu nosaukumi — tāpēc tai jābūt loģiski bagātākai par objektvalodu. Principā var runāt par jebkuras teorijas, jebkuras valodas metateoriju un metavalodu — pastāv tādi jēdzieni kā metaloģika, meta-lingvistika, metaētika u. c.

Bez šaubām, skatīt literatūru kā teoriju būtu absurdi. Tomēr to iespējams uzskatīt par valodu — specifisku kultūrzīmiu sistēmu, kura katra zīme ietver sevī veselu pagātnes literatūras radītu jēdzienisku kopumu.

Rakstniecībā neviens teksts neatrodas izolēti, bet neredzamām saiknēm ir vienots ar visu pagātnes literatūru līdz pat mitoģenēzes laikmetam, kā arī ar tiem tekstiem, par kuriem mēs vēl neko nezinām,bet kuri kādreiz parādīsies. Sīs vienotības un savstarpējo sakarību, vēlreiz uzsvēršu — apzināta pierakstīšana tad ari ir metaliteratūra. Ja literatūra tiecas uz īstenības subjektīvu atspoguļošanu, tad metaliteratūra atspoguļo īstenību kā cilveces garīgo vērtību kopumu, acīmredzamās pasaules pazīšanās zīmju sistēmu zināmā mērā aizvietojot ar intelektuālā visuma pazīšanās zīmēm.

Marģera Zariņa romānā «Viltotais Fausts» ir ietvertas daudzas kultūrvēsturiskas reminiscences, un to nevar pilnībā izprast, ja lasītājs nav pazīstams ar Gētes «Faustu», Kristofera Mārlova «Traģisko stāstu par doktoru Faustu» un dažām šī autora biogrāfijās epizodēm. «Viltotā Fausta» pirmās puses sižeta struktūra gandrīz precīzi atbilst Getes «Faustam»: Mefistofelis, kura lomu šoreiz izpilda Kristofers Mārlovs, noslēdz līgumu ar Faustu — Trampedahu, atdodot viņam jaunību un pretī pieprasot tiesības pārstrādāt Trampedaha pavārgrāmatu — ta, pec paša Trampedaha viedokļa, ir dvēseles pārdošanas alegorija. Seko pec Gētes receptes virknēti notikumi: kopīgais ceļojums, kulinārā alķimiķa Trampedaha iepazīstināšana ar pasaules noslēpumiem un laicīgajiem priekiem, notikumi restorānā «Alhambra» (Gētem — Auerbaha pagrabā), Valpurģu nakts, Mar-garēta utt. Gēte, Mārlovs, vecā pavargramata, vizionarie septiņpadsmitā gadsimta sākuma notikumu atspulgi Mar-lova apziņā, 30. gadu reālijas un autora teksts neatšķetināmi savijas un samezglojas, turklāt ta vairs nav vienkārša citēšana — Gētes «Fausts» tik lielā mēra ieaudzis «Viltota Fausta» struktūrā, ka pilnībā nosaka sižeta ritējumu. Ka saistmateriālu Marģeris Zariņš te izmantojis divdesmitā gadsimta literātu privilēģijas — spēli un ironiju, kuru iedarbības rezultātā viss liek apgriezts ar kājām gaisā: lomas mainās, Fausts iegūst gluži mefistofeliskas īpašības un gandrīz pazudina savu aizgādni no elles, kam, kā izrādās, ar elli nav ne mazākā sakara.

Malkolms Bredberijs rakstīja, ka « . . visi sižeti eksistē no laika gala, un labākajā gadījumā mēs varam piedāvāt vecā sižeta savu versiju vai tā ironisku parodiju». Neizbēgami iestājas laiks, kad

tradicionālās tēlošanas metodes daļēji devalvējas, kad palielinās varbūtība, ka sižetu skaita galīguma un milzīgā daiļliteratūras kvantuma dēļ viens no otra neatkarīgi radīsies vairāki absolūti identiski teksti, šajā sakarībā varētu minēt arī domu par «literatūras galu», kura dažādos variantos periodiski uzaust rietumzemju kritikā, atbilstoši kārtējai krīzei literatūrā. Bet literatūra kā nemirst, tā nemirst — parasti jauna elpa tiek iegūta, realizejot Malkolma Breaberija tēzi par ironisko parodiju un apspēlējot (vai apšaubot) vecos, visiem labi pazīstamos sižetus. Uz tā balstās arī metaliterārās parādības, un jau ir iespējams izdalīt zināmā mērā standartizētu metodi: vecā sižeta un tēlu sistēmas projicēšana citā sociālaja un literāraja kontekstā — kā tas ir arī «Viltotajā Faustā», kur spēli un ironiju vel vairak sakāpina valodas burleska. Kā objektvaloda te funkcionē visa pagātnes literatūra, un tādi visai plaši jēdzieni kā «Fausts», «Mefistofelis», «līgums ar velnu» utt., būtībā jau nostabilizējušās estētiskās kategorijas, pārvēršas par metali-teratūras atsevišķiem vārdiem, ar savu nelielo apjomu ienesot tekstā ārkārtīgi plašu jēdzienisko lauku un radot atklāsmes bezgaiīguma iespaidu. Tādā veidā realizejas meta-valodas pastāvēšanas pirmais nosacījums — objektvaloda ir tās daļa, un objektvalodas jēdzienu nosaukumi ir atsevišķi tās vārdi. Otrais nosacījums — metavalodai jābut loģiski bagatakai par objektvalodu, realizējas ar visaptverošas un visu apšaubošās ironijas palīdzību, kura ļauj apvienot neapvienojamo (piemeram, Fausta temu un pavargramatu), sasaistīt vai, gluži otrādi, pretnostatīt metaliterāro tekstu objektvalodas darba poētikai un vērtību orientācijai.

Saprotams, nevienu jēdzienu uz literatūru nedrīkst attiecināt formāli. Tāpēc nav nozīmes izdalīt metaliteratūru kā atsevišķu žanru vai virzienu, jo tās robežas ir parak izplūdušas. Stingri ņemot, metaliteratūra ir pastavejusi jau kopš renesanseslaikiem, atcerēsimies antīko mītu un Bībeles sižetu apstrādes un variācijas, kuras visdažadakajos veidos vijas cauri gadsimtiem kops «Dievišķas komēdijas» laikiem. Šķiet, ka vispareizāk būtu runāt par metaliteratūru kā par daiļrades metodes apzinātu sastāvdaļu vai, plašāka ziņā, par metaliterāram parādībam literatūrā. Metaliteratūra tikpat liela mēra ietver sevī literaturu, ka literatūra — metalitera-turu, un krasas atšķirības vairuma gadījumu ir grūti noformulēt — abas ir saistītas kā vienas nūjas divi gali, un parasti tikai aptuveni iespējams noteikt, uz kuru pusi sveras attiecīgais daiļdarbs. Sarežģītības ziņā metaliterārs teksts gan atrodas pakāpi augstāk par tradicionālajiem vēstīšanas veidiem, bet sarežģītība vel nenosaka darba mākslinieciskо vērtību — tas var būt savdabīgs un interesants kā izdevusies spēle un tajā pašā laikā neglābjami pelēks un tukšs kā mākslās darbs.

Metaliteratūra dzimst ap pasaules kultūras vērtību atslēgas punktiem, tāpēc nepieciešams, lai objektvalodas darbs būtu

vispārzināms un vispāratzīts. Neskaitāmas interpretācijas laika gaitā uzlade to ar daudznozimību un padara par stabilu, nrestomātisku vērtību. Mūsdienas šis «kanonizēšanās» process, sakarā ar gramatizdošanas, tulkošanas un informācijas apmaiņas pieaugošajiem tempiem, strauji paātrinās. Lai Kafkas vai Dzoisa daiļrade ieņemtu savu vadošo vietu pasaules rakstniecības konteksta, ietika ar dažiem gadu desmitiem. Markesa «Simts'vientulī-as gadi» iekaroja pasauli nedaudzos gados — un jau tepat Latvijā Markesa romāna poētika manami atspoguļojās Z. Skujiņa «Gultā ar zelta kāju», kuru zinama mēra arī var uzskatīt par vienu no metaliteraturas modifikācijām. Krievu literatūrā pēdējā laikā nereti parādās darbi, kuros ka sižeta katalizators darbojas Sātans — to nu nepārprotami ietekme-jis Bulgakovs. Bez šīs nostabilizēšanas vēl nepieciešams; lai objektvalodas darbs kļūtu par veselas tradīcijas galapunktu, pēc kura attīstība vairs nav iespejama, atliek tikai variacijas. Tā Mārlova un Getes «Fausti» noslēdza Fausta temuļ razdami tās maksimālo piepildījumu. Tikpat maksimali iepildīti un ētiski uzlādēti ir arī Šekspīra «Hamlets» vai ervantesa «Dons Kihots» (kuru savukart arī iespejams traktēt kā metaliterāru darbu attiecībā pret bruņinieki*' romāniem). Mītam vai laika rituma mītizētam dokumentam iemīt varianti un anonimitate; tas ir tāds kā jelmaterials, uru kāds konkrēts autors vēl var pārstrādāt, izvērst, kombinēt un novest līdz «kanoniskajam» variantam, un tikai pec šīs transformācijas uz attiecīgā darba bāzes var rasties metaliterārs teksts. Anonīmā tautas pasaka un tās tradīcijas tiešs turpinājums Pumpura eposā «Lāčplēsis» savu noslēdzošo veidolu ieguva Raiņa lugā «Uguns un nakts», kurai piemīt tāds kā absolūtais lielums un kura ir šīs tradīcijas noslēdzošais punkts. Var pat prognozēt, ja vien latviešu literatūrā attīstīsies intelektproza, mēs varam gaidīt metaliterāru darbu, kurš sakņosies «Ugunī un naktī».

Atgriezīsimies pie Fausta tēmas. Vai reāla vēsturiska ersona, 16. gadsimta pirmās puses mags, astrologs un iromants Johans Georgs Fausis (par kuru saglabajušas visai trūcīgas un pretrunīgas biogrāfiskās liecības — tas liecina, ka viņš nebūt nebija tā laika ievērojamāko cilvēku vidū) varēja iedomāties, *ka* viņa vārds un mistifikācijas pēcāk caurvīs cilvēces dižgaru darbus? V. Brjusova vēsturiskajā romāna «Ugunīgais eņģelis» arī epizodiski parādās Fausts ar savu pavadoni, bet tas nav «metaliterā-rais» Fausts, tas neienes romānā kādu metaforu vai plašu jēdzienisko lauku — tas ir «objektivizets», cilvēciskots Fausts, vienkāršs šarlatāns bez kaut kādiem sakariem ar elli, kurš kalpo tikai par sižeta virzītājspēku. Briusovs to veidojis, it kā nebutu ne Gētes, ne Mārlova traģēdiju, pamatojoties vien uz Johana Špisa 1557. gadā iznākušo grāmatu ar jau mītizējušos Fausta biogrāfiju, kura tad ari kalpojusi par pirmavotu visām tālākajām sīs tēmas variācijām (starp citu, interesanti, ka kritiķis Georgijs Culkovs

pārmetis Brjuso-vam, ka vīna attēlota Mefistofeļa runas neesot tik prātnieciskas kā Gētes Mefistofelim — tātad izvirzījis meta-literatūrai raksturīgu prasību, ka Brjusova romānam vismaz daļēji butu jaietver sevī Gētes traģēdijas elementi, no kā šajā gadījumā autors apzināti ir vairījies).

Par Marģera Zariņa «Viltotā Fausta» paralēlēm ar Gētes «Faustu» jau rakstīju. Sakritības ir gan pavisam nenozīmī-ās nianses (M. Zariņa romānā darbojas tādi personāži ka randers un Frošs, kuri Getem parādās Auerbana pagrabā), gan arī vispārējā humānajā patosā (romāna noslēgumā, kad viss tuvojas šķietami likumsakarīgajām, leģendas noteiktajām beigām, Kristofers Mārlovs sauc: «Nē, tas ir sākums!», un Trampedahs, ļaunuma iemiesojums, tiek pazudināts). Turpretim Tomasa Manna romānā «Doktors Fausts» Gēte vispār atstāts nomaļus, viņa traģēdija kalpo tikai kā ceļa rādītājs — autora uzmanība koncentrejusies vairak uz Spisa grāmatu un Mārlova «Faustu» ar to raupjumu un viduslai-cīgo sēra smaku. Tomass Manns savu romānu komponē, balstoties konfrontācijā «cilvēks pret pasauli» — tāpat kā Mārlovs; Marģeris Zariņš vadās pēc vienības «cilvēks pasaulē» — kā Gete. No šejienes izriet abu autoru avotu izvēle.

īpaši neiedziļinoties satura izklāstā, uzsvērsim «Doktora Fausta» uzkrītošākos metaliterāros elementus. Pirmkārt tas ir līgums ar velnu, kura apmaiņā pret dvēseli Leverkins iegūst 24 radošas darbības gadus. Dialogā ar elles sūtni vietām atrodami citāti no Špisa grāmatas. Tālāk seko visai plašās Leverkīna dabaszinātniskās pasažas par dziļjūras noslēpumiem un Visuma uzbūvi, t. i. — Mefistofelis iepazīstina Faustu ar elli un ceļo uz zvaigznēm. Noslēgumā Leverkīns sacer skaņdarbu «Fausta raudu dziesma» (to var uztvert kā autora norādi aklajiem) un saaicina draugus uz pēdējām dzīrēm, kurās pirms pazudināšanas vēl paspēj izsūdzēt savu grēcīgo dzīves gājumu — tā ir precīza sakritība ar Spisa grāmatu un MārTova traģēdiju. Jāpie&ļmē, ka Leverkīnu neparauj ellē burtiski — viņs sajūk prāˆ jo mūsu gadsimtā cilvēka galu vēl nenosaka viņa fiziskā iznīcināšana, pilnīgi pietiek ar garīgo nāvi. Mz tam Leverkīna dzīve atsauca atmiņā komponista Hugo Volfa likteni, kurš arī slimoja ar sifilisu, un Nīces biogrāfiju t—‘ lidz pat atsevišķiem citātiem no viņa vēstulēm un autobiogrāfiskā darba «Ecce Homo». Tomass Manns «Kāda romana romānā» rakstīja, ka « . . Leverkīna traģēdijā ievīta Nīčesfˈtrafeēdija, kura vārds apzināti ne reizi nav pieminēts romānā, jo viņš tad arī ir atvietots ar manu slimīgi iedvesmoto muziķi». Sastopamas arī norādes uz Šekspīra dramaturģiju.

Tā ir vēl viena metaliteratūras īpatnība — īstenības fakti zaudē savu realitātes dvesmu un iekust romāna struktūra līdzvērtīgi izdomātājām, turpretim izteles fakti tiek uzsvērti reālistiskoti līdz pat dokumentalitātes imitācijai. Intelektuālais visums savijas ar reālo

visumu, un šīs saplūsmes attaisnošanai lieliski kalpo ironija. Tomass Manns ironisko efektu panāk, ne tikai projicēdams leģendu par Faustu uz divdesmita gadsimta apokaliptisko notikumu ekrāna, bet arī ar pašu vestīšanas manieri — Leverkīna dzīvi lasītājs redz caur visai aprobežota un dogmatiskā Serēna Ceitbloma izklāstu, kurš, kontrastā ar Leverkīna ģeniālajiem dotumiem un radītspēju, izklausās diezgan komiski. Autors atļaujas pasmīnēt arī par romantiski un racionāli noskaņotajiem lasītājiem: Leverkīna sajukšanu prātā var skaidrot divējādi — gan ka paraušanu ellē (romantiskais variants), gan kā ielaistā sifilisa sekas, kura radītos apziņas traucējumus cītīgi reģistrē Ceitbloms (pragmatiskais variants). Saprotams, ne jau burtiskaja skaidrojumā slēpjas literatūras būtība. Patiesība meklējama aiz, zem, apkārt vārdiem, un metalite-ratūra, priekšplāna izvirzīdama speles momentu, to uzskatāmi pierāda. Metaliteratūras masKu spēlēs un nebeidzamajās mistifikācijās pragmatiķi un romantiķi lemti mūžīgajiem maldiem; nepieciešama poētiskā interpretācija, lai racionālais un iracionālais apvienotos mākslas darbā.

Šajas masku speles sakņojas arī Marģera Zariņa ironija. Garīguma saattiecināšana ar trīsdesmito gadu reālijām un Vārda alķīmiju ierosina vecumveco groteskas paņēmienu — mainītas lomas: «Bet iznāca otrādi: Mefisto, smagi pazemots, tvīka pēc Margaretas, kamēr doktors Fausts, ieguvis dēmonisku varu, ņirgājās par Lucifera sūtni.» Mefistofelis, kuru Gēte raksturoja ka garu, « . . kas visu liedz un peļ! (. .) Tas viss, ko saucat jus par ļaunu, ir īstais lauks. Kur darbojos!», gan saglaba savu iracionālo sākumu — viņš ir mūziķis, tatad radītājs, tomēr izradās absolūti bezspecīgs savās attiecībās ar īstenību un pavisam viegli tiek krāpts un muļķots, turpretim Fausta — Trampedahā iemiesojas me-fistofeliskais ļaunums, un viņš pārtop racionālajā iznīcības nesēja — rada indi koncentrācijas nometnēm. Paradoksāli, ka Mārlovs, kurš tiecas pārstrādāt Trampedaha pavārgrāmatu, būtībā deklarē metaliteratūras programmu: «P. P. P. sižets, stils un izteiksme būs tikai mākslinieciskie līdzekļi; ar tiem es paudīšu jaunas idejas, jaunu saturu.»

Pievērsīsimies vēl vienam no pasaules kultūras vērtību atslēgas punktiem — Šekspīra «Hamletam», kurš ir ne tikai guvis bezgalīgi interpretējama darba reputāciju, bet arī laika gaitā apaudzis ar virkni tekstu ar vairāk vai mazāk metalite-rārām iezīmēm. To vidū atkal neiztrūkst Marģeris Zariņš ar savu stāstu «Autīnes novada princis Hamlets» (nosaukumā, šķiet, ir apslēpts Ļeskova stāsts «Mcenskas apriņķa lēdija Makbete»). Te tiek izmantots tas pats universālais metaliteratūras princips— Šekspīra traģēdijas sižeta elementi un tēlu sistēma (Varandots — Hamlets: ģērbts melnā, pēc ilgas prombūtnes atgriežas mājās, ar neprātu slēpi veselo saprātu; Uldeve — Ofēlija: mīl Varandotu, vēlāk noslīcinās; Dageru-te — Ģertrūde: Varandota mate,

pec vīra Varana nāves dzīvo un valda kopā ar Bertoldu, mirst no indes) nobīdīti uz 13. gs. sākuma Latviju, Araišu ezerpili. Interesanta sakritība— aptuveni šajā pašā laikā dāņu nronists Saksons Grammatiks pirmo reizi pierakstījis leģendu par Hamletu, toreiz vēl dēvētu senskandināvu vārdā «Amlet», kas tulkojumā nozīmē «cilvēks, kurš izliekas ārprātīgs». Sakritības un paralēles ar Šekspīra traģēdiju ir krietni nemanāmākas kā «Viltotajā Faustā» ar Gēti, un, ja nebūtu uzvedinošā virsraksta, pat erudītam lasītājam nenāktos viegli tās saskatīt. Tāpat tām pietrūkst dzīvīguma un tās šķiet diezgan mehāniskas. Tomēr samērā konspektīvais sižeta izklāsts pilnu skanējumu iegūst tikai uz Šekspīra fona, jo liela daļa ironijas lādiņa meklejama tieši dialogā ar Šekspīru. Piemēram, Šekspīram Ģertrūdes savienība ar Klaudiju ir traģēdija, kamēr M. Zariņš Dageruteš, ¸fnazliet grotesko veidolu skaidro racionāla gara.; Vˆfans nav vis noinaēts, bet miris dabiskā nāvē, un Bertolds CTageruti cakļauj, izmantodams jau sievietes ga<ļ#Š-slieksmi uz. iznesīgiem jaunekļiem un pārmērīgo interesiAar vālu. Uz traģiska fona ikdienišķi racionālais pārtop ironijā. Metaliteratūrā gandrīz visos gadījumos ironija ir nenovēršama. Pagātnes darbi laika rituļļtl ilgūst fādif ka mazliet eksaltētu poētiku — pat kādreizēji# reālijas parveršas par metaforiskiem vai poētiskiem jēifzieniem, iegūst attalinātas senatnes elpu, un no šīs "eksaltācijas dialoga ar jaunā darba reālijām, kuras vel nav paguvušas distancēties no lasītāja («Autīnes novada prinča Hamleta» reālijas gan it kā pieder pie trīspadsmitā gadsimta, tomēr neaizmirsīsim, ka tas ir radītas tagad, ar musdienu izteiksmes līdzekļiem) un saglabājušas savu atpazlstamību, dzimst ironija.

Ja M. Zariņa stāstā sakritības ar Šekspīra «Hamletu» ir vairāk virspusējas un zināmā mērā arī pašmērķigas, tad Alfrēda Deblina romāns «Hamlets jeb ilga nakts tuvojas beigām» ar objektvaiodas darbu saiknējas dziļākos slāņos. Šekspīra traģēdija Dēblinam kalpo tikai par atspēriena unktu — sižetisko paralēļu ir ļoti maz; priekšplānā izvirzās amletiskie patiesības meklējumi, kuros objektvalodas teksts ir viens no iespējamajiem atrisinājuma variantiem, un, ka izrādās, pats nepatiesakais. Romāna darbība noris Anglijā, kur mājās atgriežas Eduards, otrajā pasaules karā zaudējis kāju, un, ka domā ģimene, — arī prātu. Eduards savā sakāpinatajā jūtīgumā uztver, ka ģimenē nebūt viss nav kārtībā, un, izmantodams psihiski nelīdzsvarota cilvēka priekšrocības, visos iespējamajos veidos mēģina noskaidrot patiesību. Viņa izpratnē ģimene ir analoga Hamleta ģimenei; tēvs — uzurpators, kurš sagrābis varu un ar spēku pakļāvis sievu, turklāt īstais tēvs ir pavisam cits cilvēks; pats Eduards redz sevi kā Hamletu, attiecina uz sevi gan Hamleta likteni, gan pienākumu, ne reizi vien to uzsvērdams («Bet es neko nezinu. Man neparādās tēva gars, lai atklātu briesmīgo noslēpumu»; vai cituviet; « . . es izvēlējos neprātīgo ceļu, Hamleta

ceļu, kurš tomēr darbojas ne pēc nogalinātā tēva ara vēlmēm, bet gan, sekojot kādam baismam iekšējam zinulim..»). Eduardu, tāpat kā Hamletu, nodarbina «mūžīgie» jautājumi («Mums jatiecas pēc patiesības. Pat ja patiesība mus pazudinās.»), kuri būtībā var pastavēt tikai kā pratnieciskas kategorijas jautajumu forma — atbilžu formulas tiem nav, un mēģinājumi tos realizēt darbībā — arī kā Šekspīra Hamletam, noved pie traģēdijām. Eduarda priekšstati un nojausmas izrādās mānīgi, viņš saārda ģimeni, gan noslēgumā, kā jau par to liecina romāna virsraksts, atgūdams sevi. Dēblina darbā maz kas ir no Šekspīra traģēdijas sižeta un tēlu sistēmas; tos vairāk vieno tada kā «asinsradniecība», ētisko meklējumu kopība.

Bez tam Dēblina «Hamlets» kompozicionālā ziņā veidots kā poligons, kurā ar visai savdabīgiem paņēmieniem modelētas metaliterāras metodes, galvenokārt spēles un variantīguma problēmas. Nolūkā izklaidēt Eduardu ģimene sarīko vakarus, kuros tiek stāstītas visdažādākās leģendas; par viduslaiku trubadūru Zofiju, par karali Liru, seno īru sāga par gigantisko kuili, antīkais mīts par Plutonu un Prozerpīnu u. c. Pats autors vēlāk rakstīja, ka viņam bijis sakrājies virkne neizmantotu sižetu: «Man šķita, ka tos vajadzēja kādam izstāstīt — kā 1001 nakti — ta radas grāmata.» Katra leģenda tiek stāstīta divas reizes: vispirms tās tradicionālajā variantā; pēc tam mēģinot « . . restaurēt īstenību ar fantāzijas palīdzību», kā izsakas viens no romana personāžiem. Stāstnieki, vadoties pec principa «ka tas bijis (varējis būt) īstenībā», leģendu lirisko vai romantisko gaisotni piesātina ar reālijām, mīta iracionālo loģiku aizstāj ar pavisam sadzīviski racionālu loģiku. Pie tam «īstenība» te ir vairākplānu — gan kā leģendas pamatā esošie, bet vēlāk piemirstie reālie notikumi, gan arī kā savstarpējas attiecības Eduarda ģimenē — katrs stāstītājs ar savu leģendas variantu reizē pauž arī savu viedokli par šīm attiecībam. Pats Eduards to izsaka ar teātra uzveduma palīdzību (kā tas ir arī Šekspīra «Hamletā»).

Šāda attieksme pret īstenību demonstrē metaliteratūrai raksturīgo skatienu uz pasauli caur literatūru. Starp cilvēku un pasauli vēl iespraucas literatūra, kuras sniegtos sižetus autors maina un variē pēc saviem (savu personāžu) ieskatiem un kura spēj skaidrot un koriģēt personāžu darbību un psiholoģiju, un reizē personāži komentē ljteratūru. Veidojas gredzens — literatūra ieplūst jaunā literārā darba īstenībā, un otrādi — šī darba īstenība ietekmē pagātnes literatūras interpretācijas. Tādējādi tiek uzsvērts acīmredzamais fakts, ka literatūra galu galā ir pilntiesīga īstenības daļa. Mīta poētiskās, alogiskas virskārtās atmešana rada jaunu mītu ar jauna veida poētiku — visa apšaubīšanas, ironijas un absurda poētiku. Piemēra pēc minēšu Dēblina traktējumu leģendai par karali Līru. Tas vairs nav Šekspīra cilvēcīgi naivais ideālists, kurš uzticīgi sadala meitām karalisti, bet gan tirāns un aizrautīgs dzīrotājs, kurš, izputinājis valsti un iekritis

parādos, izgudro afēru, lai apmānītu reize kreditorus un meitas ar to znotiem hercogiem. Afēra neizdodas, un Līrs tiek izdzīts no mājām. Pēc tam izrādās, ka hercogu valdīšana nemaz nav labāka par karaļa valdīšanu, un pie Līra atgriežas piekritēju grupa nolūkā atkarot viņam troni. To vidū ir arī vecais, uzticīgais komediants Džonons, kurš izgudro un ar teātra izrāžu palīdzību laiž tautā skumjo leģendu par paša meitu apkrāpto labo karali Līru. Bijušais vienmēr šķiet labāks par esošo — tauta tagad ir sava kādreizējā apspiedēja pusē, un rezultātā Līrs atkal uzkāpj tronī. Dzonsons par ieverības cienīgu veikumu tiek iecelts bruņinieku kārtā un viņam piešķir kareivīgo vārdu Viljams Šekspīrs — tulkojumā «šķēpa vicinātājs». Rodas paradok-sals gredzens — Dēblina personāži, noņemdami leģendas oētislco un moralizējošo slānr iegūst jaunu leģendu, ar uras palīdzību tiek mistificēta Šekspīra biogrāfija (Borhesa

cienīgs paņēmiens). Īstenības loģiku aizstāj spēles loģika.

Ar Šekspīra traģēdiju ir saistīts arī Airisas Merdokas romāns «Melnais princis», gan daudz mazākā mērā, kā M. Zariņa vai A. Dēblina darbi. Nav nozīmes te pārstāstīt un analizēt visai sarežģītos sižeta vijumus un mežģījumus, tāpēc tikai garāmejot atzīmēšu, ka metaliterārie elementi «Melnajā princī» atbīdīti otrajā plānā un aprobežojas ar attālām asociācijām, atsevišķiem simboliem (melnais ģērbs, alvaskauss, centrālā personāža mokošā šaubīšanās un amletiskā refleksija un tml.) un dialogos iekļautiem mazliet komiskiem «Hamleta» interpretācijas mēģinājumiem — ari pēc principa «kā tas bijis īstenībā». Kaut gan Merdokas romāns ir uzsvērti «literatūrisks», tomēr strukturālu sakritību ar Šekspīru tam nav. Līdzīga attieksme pret objektvalodas darbu ir arī «Karoga» 1988. gada 2. numurā publicētajā Ilzes Šķipsnas stāstā «Hamlets». Tas ir piesātināts ar netiešiem citātiem no Šekspīra, un bez Šekspīra pazīšanas ta jēga paliek noslēgusies sevī.

Beidzamie divi piemēri rāda, ka nav iespējams nolikt stingru robežu starp literaturu un metaliteratūru. Tomēr var (gan visai aptuveni) izdalīt tos tekstus, kuri nepieder pie metaliteratūras. Taai ir bezgala daudzi atdarinājumi un lokalizejumi, kadi neizbegami rodas nacionālo literaturu attīstības sākuma posmos. Nereti tie šķietami atbilst metaliteratūras pazīmēm, jo to radīšana arī ietver sižeta parcelšanu citā kontekstā vai jēgas izmainīšanu, saglabājot neskartus objektvalodas darba galvenos elementus. Pievērsīsimies vēlreiz «Hamleta» vēsturei. Francūzis A. de Laplass Šekspīra traģēdiju pārveidoja atbilstoši klasicisma literārajiem kanoniem. Uz viņa lugu balstījās krievs Sumarokovs, kurš 1748. gada sarakstīja savu «Hamleta» variantu. Pusgadsimtu vēlāk dramaturgs S. Viskovatovs radīja vēl vienu «Hamletu», un arī ne pēc Šekspīra, bet gan pēc cita francūža — Ž. F. Djusī atdarinājuma. Visi šie «Hamleti» atšķīrās cits no

cita, un bija sava ziņā patstāvīgi darbi ar savām funkcijām un vērtību orientāciju, savādāku nekā Šekspīra «Hamletam». Tomēr tie bija pārāk patstāvīgi, it ka «atsvešinājušies» no sava avota — tiem nepiemita dialo-iskās saiknes ar objektvalodas darbu. M. Bahtins rakstīja, a «metavaloda nav vienkārši kods — tā vienmēr dialoģiski attiecas pret to valodu, kura tiek aprakstīta un analizētˆ». Šīs dialoģiskās attiecības starp valodu un metavalodu pastāv jau eksaktajās zinātnēs, kur katrai zīmei lielākoties atbilst tikai viena nozīme, un vēl vairāk pastiprinās literatūrā, kur nevar būt ne runas par literatūras un metaliteratūras tīri formālām attiecībām un kur katrai zīmei var būt bezgalīgs nozīmju skaits. Atdarinājuma vai lokalizējuma lasīšana neparedz nepieciešamību pēc tā, lai lasītājs būtu pazīstamā ar objektvalodas darbu. Autors savu garabērnu laiž pasaulē kā vienīgo iespējamo (vismaz tobrīd), nekonfrontēdams ar pirmavotu. Turpretim metaliterāra darba autors ne tikai apzināti izmanto literatūru kā līdzvērtīgu izejas punktu reālijām, bet arī tikpat apzināti uzsāk dialogu ar objektvalodas darbu. Būtībā visi kultūras teksti atrodas dialoģiskās sakarības (varbūt pareizāk būtu sacīt — poliloģiskās), tiķai metaliterārā tekstā šīs saiknes atrašana un iedziļināšanās tajā ir daudz svarīgāka nekā tradicionāli sarakstītā darbā. Getes «Fausta» izpratnei nav nepieciešams pazīt Špisa gramatu, turpretim M. Zariņa vai T. Manna romāni jau zaudē daļu vērtības bez Gētes, Špisa un Mārlova darbu pārzināšanas.

Intelektuālais visums, grandiozais gramatu un to autoru skaits, vairs nav viena cilvēka acīm pārskatāms un sakaHo-jams. Jau dabā katrs process tiecas uz sakārtošanos pēc noteiktas, sev optimālākas sistēmas — haoss nevar būt patstavīgs un muzīgs, tāpēc var uzskatīt, ka metaliteratūras parādības rakstniecībā bija iepriekšnosacītas. Ne velti literatūras kritikas un teorijas pirmsākumi meklējami tieši tad, kad radās nepieciešamība pēc haosa sakārtošanas nepretrunīga sistēmā, kurā ietilptu visi sarakstītie un vēl nesarakstītie darbi un pēc kuras varētu orienteties ari starp nelasītiem darbiem. Mūsdienās katrs sevi cienošs teorētiķis uzskata par nepieciešamu izveidot un atzīt savu teoriju ar savu klasifikāciju, terminoloģiju un vērtību hierarhiju. Tādu vairak vai mazak reālajai ainai atbilstošu sistēmu ir uzkrājies bezgala daudz, tomēr nevienu no tām nav iespējams absolutizēt un pasludināt par galveno. Literārais process viegli pakļaujas apcerei un modelēšanai — bet katrs modelis ir pa savam nepilnīgs (kaut vai tāpēc, ka neviena literaturzinatniska analīze nespēj līdzināties sintēzei; bez tam arī prognozēšanas iespējas ir visai relatīvas). J. Lot-mans par vienu no kultūras būtiskākajām pazīmēm uzskata «pašaprakstīšanas nepieciešamību»: «Sī nepieciešamība realizējas ka metakultūriska līmeņa autodeskriptīvu tekstu radīšana, kurus iespējams uzskatīt par gramatikām, kādas rada kultūra, lai aprakstītu pati sevi.» No šāda

viedokļa metaliteratūru varētu uzskatīt par vienu no pašaprakstīša-nās variantiem, par literārā procesa mākslinieciskо un poētisko pašorganizaciju. Tas ir process, kurš izriet no literatūras iekšienes, bet nevis kādas klasificējošas struktūras vai shēmas veidā tiek uzspiests no ārpuses. Katrs metaliterārais darbs atsevišķi tiek veidots apzināti, bet viss process kopumā ir neapzinats, nekoordinēts un formējas stihiski, ar literatūrai raksturīgo spēles prieku un daudznozī-mlbu, atrodot kopējo un tuvo tur, kur pec ierastās loģikas nekā kopēja un tuva nav (te var atrast analoģiju ar mitoģenezi). Tādā veidā pati literatūra izceļ sev nepieciešamo, izvērtē pagātnes literatūru un iezīmē kultūras mezglu unktus. Piemēram minēšu divus neatkarīgi radušos darbus, uriem pamatā ir Kafkas stāsts «Pārvērtība»: Artūra Snipa «Ciemiņš jeb parasta ķirzaka» un ungāra Ištvana Galla «Kaff-ka» (nosaukums reizē imitē suņa rējienu un ir pašironiska norāde uz Kafku). Pirmaja no tiem cilvēks pārvēršas ķirzakā, otrajā — akmens skulpturā. Te nevar runāt par «ceļojošajiem sižetiem» — metamorfozes ka literārs paņēmiens gan tiek bieži izmantots literatūrā, tomēr šajos stāstos ir acīmredzama saikne ar konkrētu Kafkas darbu. Ar dažu gadu starplaiku Austrijā un Igaunijā iznāca divi romāni, kurus varētu pieskaitīt «hoimaniānai»; Barbaras Frišmūtes «Sofijas Zilberes mistifikācijas» un Teta Kallasa «Zvana, dzied». Frišmūte ir apzinati. pārņēmusi Hofmaņa pasaku poētiku un atsevišķus, tiesa, visa darba konteksta nenozīmīgus personāžus. Kalļass savu romānu ir veidojis ar Hofmanim raksturīgiem paņemieniem, piesātinot īstenību ar pasakas elementiem un aažadu literāru darbu personāžiem. Tātad par metaliterāra darba ierosinātāju var būt ne tikai objektvalodas teksta sižets un tēlu sistēma, bet arī poētika kopumā vai arī attieksme pret īstenību, tas transformēšanas paņēmieni.

Vērā ņemamu ietekmi uz pasaules literatūru ir atstājuši Edgara Po «Stāsts par Artura Gordona Pima piedzīvojumiem» un Melvila romāns «Mobijs Diks». Sevišķi spēcīgu enerģijas lādiņu ir nesis otrais, un tā ierosināto darbu vidu ir arī norvēģu prozaiķa E. Bjornebu romāns «Haizivis». Pirmkārt, acīs krīt jau tīri kompozicionālas paralēlēs. Abi romāni sarakstīti lēna, nesteidzīga vēstījuma forma, it kā atbilstoši burinieka nesteidzīgajam kuģojumam, ar bezgala daudzām neliterārām atkapem, kuras autora uzmanība koncentrējas uz dažādiem tehniskiem sīkumiem. Ja Melvils iedziļinājās vaļu medību vēsture un paņēmienos, vaļu anatomijā un paražās, tad Bjornebu atkārto šo paņēmienu, aprakstīdams haizivju dzīvi, burinieku klasifikāciju un uzbūvi. Melvilam uz vaļu medību kuģa «Pekode» valda nepārtrauktu gaidu un ļaunu priekšnojautu gaisotne (pašu Mobiju Diku var interpretet arī ka ļaunuma iemiesojumu, pasaules ļaunuma simbolu); tapat arī uz Bjornebu «Neptū-na» visu nosaka varmācība, slepkavīgs ļaunums un tuvas bojāejas apzināšanās (kā trula,

bezdveseliska ļaunuma simbols te funkcionē haizivis). Pati noteicoša analoģija — abi kuģi ir pasaules miniatūrā, kurā mīt visu ādas krāsu, ticību un sociālo slāņu cilvēki. Romāni uztverami kā līdzības — vairāk morāli ētiskas neka sociālās. Arī darbu izskaņās saklausāmas paralēles — abi kuģi iet boja, tiesa gan, Bjornebu tas notiek mazliet naivi viennozīmīgi un utopiski — bojāeja dzēš ļaunumu un vieno cilvēkus.

Džona Gardnera stāstu «Karaļa gambīts» ar Melvila «Mobiju Diku» vieno ne tikai sižetiskās paralēles (kuģojums, meklējumi, kuru mērķis apkalpei ir visai neskaidrs, profesionālo vaļu mednieku pilsēta Nantaketa ka izejas punkts u. tml.), bet arī īpatnējā rakstības maniere, kad vienas frāzes ietvaros ar varenu vērienu tiek sasaistītas pavisam niecīgas piedzīvojumu nianses vai sadzīviski sīkumi ar pasaules kārtības (vai haosa) apceri. Analogi Melvilam, arī «Karaļa gambītā» kuģa kapteinim piemīt gandrīz dēmoniska vara par apkalpi: Melvila Ahavs ir iedvesmot spējīgs fanātiķis, Gardneram — maga un hipnotizētājā vadīta lelle (japiebilst, ka arī Bjornebu attēlotajam kapteinim piemīt tāda pati vara, tikai autors to skaidro pavisam racionāli, apveltot kapteini ar milzīgu fizisko spēku). Arī Gardneram uz kuģa valda neierobežota ļaunuma atmosfēra, kura izraisa dumpi. Tā apraksts gandrīz precīzi atbilst dumpim E. Po «Stāstā par Artura Gordona Pima piedzīvojumiem». Uzkrītoši bieži, varbūt pārāk uzkrītoši izkaisītas norādes uz Po stāstu kā vienu no darba avotiem: uz kuģa starpsienas tiek atklāti Artura Gordona Pima iniciāļi, lappusi tālāk seko bez īpašas sakarības ar kontekstu pieminēts Po vārds, noslēgumā no viļņiem izslējās baltais gigants, pie kura parādīšanās aprāvās Po stāsts u. c. Gardneram kuģis ir tāda pati mīklaina, neizprotama pasaule, labirints ka Po. Tomēr «Karaļa gambītā» nevar izdalīt stingras sižetiskas paralēles un sakritības — Gardneram primārais ir spēlējošais sakums, kas uzsvērts visiem iespējamiem līdzekļiem. Arī šeit autors ir ne tik daudz pārņēmis atsevišķus Po un Melvila darbu sižeta elementus, kā poētiku — un ne projicējis to savā stāstā (kā tas bija Frišmūtes romānā), bet gan pargalvīgi rotaļājies ar visai atšķirīgam poētikām.

Interesantas ir arī metaliteratūras un masu beletristikas (reizēm to dēvē arī par «paraliteratūru» — no grieķu «para» — pie) attiecības. Paraliteraturai bez milzīgajiem grāmatu kvantumiem raksturīga arī īpaša jutība — tā mirklīgi reaģē uz literārās modes un lasītāju pieprasījuma mazākajām svārstībām, un nekavējoties pārņem savā arsenālā vēl nesen par avangardiskām uzskatītas metodes un paņēmienus. Ir parādījušies jau pirmie metaliterārie darbi (stingri ņemot, nav pamata tos uzskatīt par metaliteratūru, jo to lasīšanai nav nepieciešams, lai lasītājs būtu pazīstams ar objektvalodas darbu — paraliteratūras galvenā funkcija ir izklaidēšana — arī spēle var būt tikai izklaidējoša). Šajā ziņā īpaši auglīgs ir bijis «Mobijs Diks» —

rietumzemju literatūra mudžēt mudž no darbiem, kuros ļaunu priekšnojautu vadīti fanātiķi dzenas pa visām pasaules jūrām, lai kaut kur nenovēršami satiktos ar baismīgu haizivi vai vali un cīņā ar to ietu bojā. Tāds ir arī A. Benčlija romāns «Žokļi», pēc kura tika uzņemta savulaik slavenā filma; zināmā mērā «metaliteratūra» ir arī pie mums demonstrētā filmā «Nāve ledājos». Tomēr svarīgāka te ir atgriezeniskā saite, kad uz banālu, daudzkārt nodrāztu klišeju bāzes tiek veidoti oriģināli darbi, izceļot tieši šo saiti ar masu literatūru. Piemēram, Marģera Zariņa romāns «. . . un miglā kūpēja rudzu lauks» sakņojas lubu romānā; šī paša autora «Kapelmeistara Kociņa Kalendārs» veidots, imitējot kalendāra kompilatoriskos principus. Atkal rodas paradoksāls loks — «nopietnā» literatūra rada lubu literatūru, kura savukārt ierosina metaliteraturu. Literārais process pats izceļ sev nepieciešamo, un pats veido savu specifisku vērtību orientāciju.

Noslēgumā — vēl viena paradoksāla analoģija. Meta literatūra ar savām iespejam un pec savam metoaem liela mēra atgādina Heses «stikla pērlīšu spēli»: «. . tajā var izteikt un attiecināt citus pret citiem gandrīz visu zinātnes nozaru saturus un atzinumus. Stikla pērlīšu spēle tātad ir rotaļa ar visas mūsu kultūras saturu un vērtībām». Pravietiski vārdi. Metaliteratūra nepakļaujas hronoloģiskai laika skalai — sižeta organizacijai gan piemīt prozai raksturīga linearitāte un nepārtrauktība, tomēr šajā lineārajā ritumā vienlaicīgi spēj ieplūst dažādi laikmeti, dažādi kultūras slāņi. Metalite-ratura it kā uzsūc pagātnes literatūras enerģiju, kļūst blīvāka jēdzieniskajā ziņa, atdalās no tajā attēlotā laikmeta un formē pati savu laiku ar īpašām likumsakarībām. Vēlreiz ielūkosimies Hesē: «Spēlētāji izraudzījās vienu tēmu, divas, trīs tēmas un izstrādāja, variēja un attīstīja tās kā fugas vai koncerta daļas vadmotīvus. Partija, piemēram, varēja sākties ar astronomisku konfigurāciju vai Baha fugas tēmu, ar kādu Leibnica izteikumu vai Upanišadu frāzi, un izraudzītais vadmotīvs atkarībā no spēlētājā vēlmēm vai spējām varēja attīstīties un iet plašumā vai arī kļūt bagātāks izteiksmē, pamatojoties uz radniecīgu priekšmetu asociācijām.» Nedaudz pārfrāzējot šo izteikumu, Baha un Leibnica vārdus aizvietojot ar šajā rakstā aplūkotajiem Šekpīra un Gētes vārdiem, Heses domu var pilnībā attiecināt arī uz metaliteratūru.

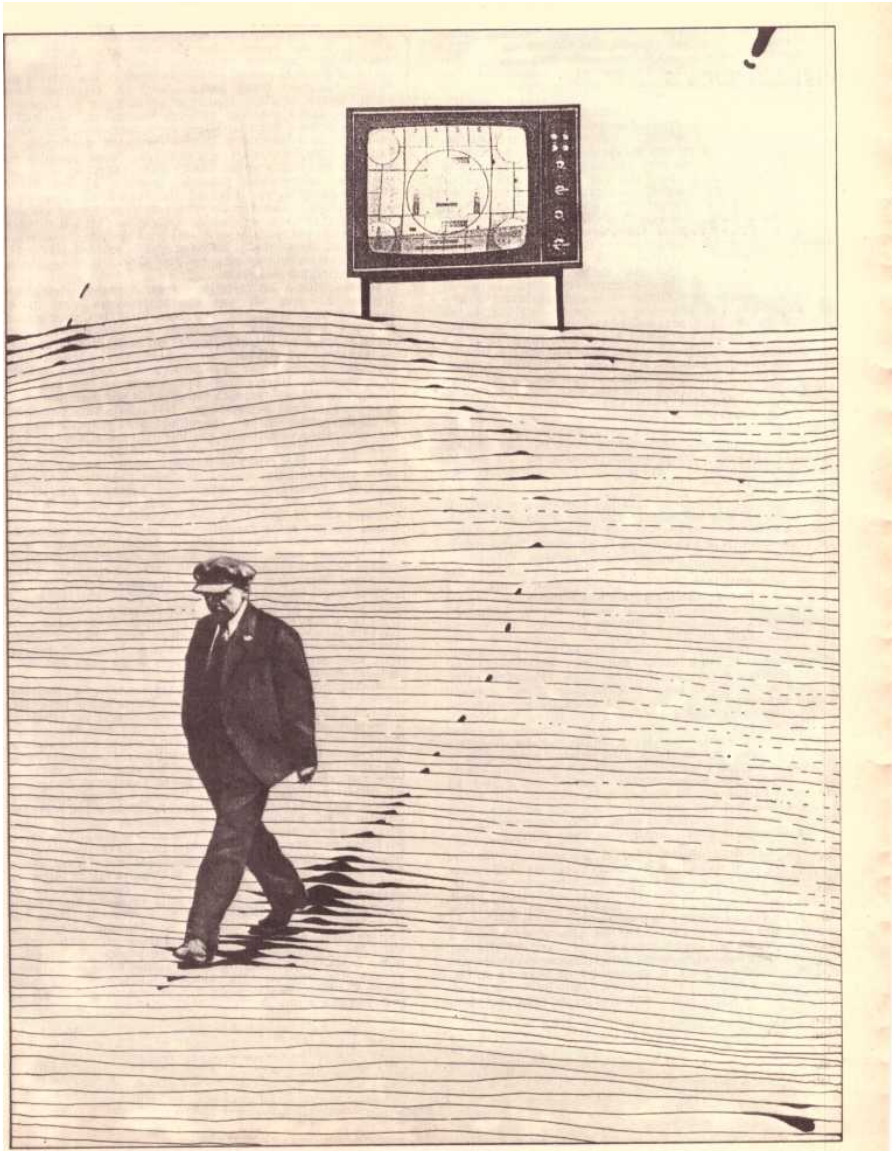

VIENS DZEJOLIS

EGILS PLAUDIS

CEĻI

Rubeņu riesti, rudeņu rieti — Atkal aizšķind dālderis — gads.
Smiltaini, sarmaini ceļi ieti,
Bet es palicis vēl tāds pats.

Vēl uz krūtīm kvēl sapņu pelni, Mostos, vijoli stīgojot.
Vectēvu rijā dejo velni, Svelmainām acīm spīgojot.
Oglēm kaisītu ceļu eju,
Spēlēju, spēlēju — stīgas jūt: Nedrīkst pārtraukt raganu deju, Kamēr sirdij par zemi kļūt.
Rubeņu riesti, rudeņu rieti Manas zemes nemieru nes.
Pretī ce|iem, kas vēl nav ieti, Sojoju es.

Jebkura māksla ir atdarināšana, jo tā ir harmonijas meklēšana ar dabu. Bet harmonijas sākums un pamats ir ritms. Saule ir mūsu visprecīzākais pulkstenis, kurā apjaušams arī vēl noslēpums par bezgalīgo.

Buršanā vai šamanismā galvenais ir pak|aut, iedvest ticību, aizdzīt slimību un jaunos garus. Bet tas nav iespējams ar filozofisku rāmumu, gudrību vai pēkšņu apskaidrotību, to iespējams tikai ar ritmiskuma un skaniskuma pārliecību. Līdzīga pakļaušana piemīt arī izteikti muzikālai lirikai. Ne jau velti simbolisti dzejas valodā saskatīja neizdibināmu maģiskumu un spēku.

Mūzikas un dzejas pamatā ir atkārtojumi — taktis, periodi, tēmas; rindas, vārdi, līdzskaņi, patskaņi; bet intonācija un melodija ir to gars — kaut kas neaptverams un nepasakāms. Ir jau pierādījies, ka neizskaidrojamais rada varenības iespaidu. Varbūt tāpēc Semjuels Kolridžs teicis, ka «dzeja — tas ir labākie vārdi labākajā secībā»?

GUNTARS GODIŅŠ
DZEJNIEKA
»

DZĪVES KONSPEKTS

Leonīds Breikšs piedzimis Krievijā, Maskavas guberņā, Jeļizarovas muižā 1908. gada 8. aprīlī, kur viņa vecāki bija aizgājuši par muižas pārvaldniekiem. Tā nu iznācis, ka nākamais dzejnieks ieguva par krusttēvu kņazu Gaļic/nu, *un bērnības* gadi *tam jāpavada tālu* no *Latvijas. Taču* vecāki nesarāva saites ar *dzimto* Piebalgas *novadu, šurp braukdami, ņēma līdzi* arī *bērnus. Šie braucieni palikuši neaizmirsti, un vēl pēc daudziem pilsētā pavadītiem gadiem dzejnieks* Pieba/gu *minējis par* mīļāko *vietu,* un *katrs* brauciens *turp tam šķitis* svētceļojums.

Jeļizarovā *pavadītais laiks nav ilgs; Breikšu ģimene pārceļas uz Maskavu, kur arī sākas Leonīda skolas gaitas. Tolaik viņa mīļākā grāmata — Puškina raksti. Mīl lasīt* arī *latviešu tautas pasakas, kas* modina *lielāku interesi par latviešu dzīvi. Dzejot* sācis *agri. 1920.* g. rudenī *Breikši atgriežas Latvijā un* Leonīds *turpina skolas gaitas Rīgā.* Leonīda *tuvākā draudzene, pamācītāja un uzrakstīto dzejoļu kritizētāja ir ļoti reliģiozā māte; arī viņas ģimenē vairākās* paaudzēs bijuši rosīgi *brāļu draudzes darbinieki.*

Beidzis Rīgas *pilsētas I* ģimnāziju, *jaunais dzejnieks 1928.* g. *sāk studēt tiesību zinātnes, jo tā cer nākotnē uzlabot savu materiālo stāvokli.*

Tomēr studijas *jāpārtrauc, jo visus spēkus paņem maizes darbs avīžniecībā, kas ar 1930. g. kļūst par viņa galveno* nodarbošanos. *Tai pašā laikā viņš rosīgi* sāk *darboties arī* rakstniecībā. *Pēcāk* L. *Breikšs dzīvo* Rīgā, *strādādams kā redaktors Sabiedrisko lietu ministrijā. 1941. gada 17. aprīlī viņu Rīgā arestē, un 1942. gada jūlijā Astrahaņā viņš iet bojā.*

Leonīds Breikšs nav darbojies *tikai dzejas laukā, bet sarakstījis arī romānus, stāstus, dramatiskus uzvedumus lielajām valsts svētku izrādēm un veselas rakstu* virknes *par dažādiem sabiedriskiem, kultūras, politiskiem un reliģiskiem jautājumiem. Breikša* dažādās intereses viņā nemaz neaizēnoja dzejnieku, *bet gan to padziļināja* un *izkopa.*

Leonīda *Breikša pirmā* dzejoļu *grāmata «Skanošie ūdeņi» (1931.) pārliecinoši parādīja viņa lirisko raksturu,* dzejoļi *jau pašā sākumā pārsteidza ar vieglo ritmu un* labskanību; *tie,* līdzīgi *lēnai straumei, aiznesa lasītāju, kur autors vada. Vārsmu muzikalitāte* līdzsvaro pirmo dzejoļu *citus trūkumus.* Latviešiem *ir tikai nedaudz dzejnieku, kuriem ārējie* un *iekšējie ritmi padevušies tikpat* viegli. Breikšs formas grūtību *nepazīst, lai gan viņa paraugi bijuši* dzejnieki, *kam ciets* formas *kalums. Viņš* bijis *apveltīts ar ļoti stipru* poētisku intuīciju, un viņa *agrīnā dzeja dažreiz tuvu improvizācijai.* Tā arī *vēlākā Breikša dzejā redzam, ka viņš* nelabprāt *rakstījis tīrās klasiskās formās, bet, piemēram, oktāvas otrajā dzeju grāmatā «Manu sapņu zeme» (1935.)* grozījis pēc sava *prāta. Galvenais* — labskanība pēc Verlēna padoma: *«Tik mūziku par visām lietām . . .»*

Pirmā grāmata vairumā ieturēta gaišos, *pavasarīgos* toņos, dabas *lirika viscaur piestrāvota ar* jauneklīgu *līksmi. Tur* ieskanas arī *patriotiskie* motīvi. *Daži no šiem* dzejoļiem kļuva *ļoti populāri, īpaši* himniskais «Svēts mantojums šī zeme mūsu *tautai». Otrajā grāmatā pārsvarā mīlestības* dzeja; *tā* formāli un mākslinieciski *gatavāka, neko* nezaudējot no *rotaļīgās vārdu mūzikas, tikai, salīdzinot ar pirmo grāmatu, toņi klusināti un* vietām *ieskanas viegla* smeldze.

Galvenie *motīvi Breikša dzejā: dabas, mīlestības, patriotiskie un reliģiskie dzejoļi un vēsturiskās balādes.*

Dabas *lirikā gan grūti sniegt* ko jaunu, *taču katrs īsts dzejnieks to skata* savdabīgi, *tā aizvien* vēl *atklājot ko neredzētu. Breikšs tēlo* dabu visās *viņas gadskārtās, un Latvijas mežu, pakalnu* un *upju* krāšņums *daudzos* dzejoļos parādīts izjusti un neviltoti. *Mīlestības lirikā, kas Breikša grāmatās* aizņem *lielu daļu,* ieskanas *īpatnējas stīgas. Dzejnieka izjūtas parasti izteiktas kautri un smalkjūtīgi. Par* mīlu *Breikšs gandrīz* nemaz nerunā tieši, *vairāk uzsvērti tīri estētiskie momenti.*

Patriotiskie dzejoļi *rakstīti himniskā pacilātībā un pauž karstu* dzimtenes mīlestību un *darba* gribu. Tāpat himniski *vienkārša Breikša reliģiskā dzeja,* kurā tas noteikti turas *pie kristiešu pārliecības.*

Ne dzejas formā, ne saturā Leonīds *Breikšs nav* jaunu ceļu *lauzējs.*

Tās visas ir *pazīstamas vielas, kuras viņš pārkau-sējis sevī, lai radītu tām jaunu saturu un veidu, viņam izdevies atrast savu vietu un radīt savu* valodu, kas *vienīgā izsaka dzejnieka sajūtas* un domas.

Kā savus literāros skolotājus Breikšs pieminējis ar mīlestību Virzu, Plūdoni, Ezeriņu, no sveštautiešiem — Puškinu, Hamsunu, Cehovu, *leseņinu.*

Breikša proza vēl krietni liriska, te stāstījums rit viegli un saistoši. Romānā «Maldugunis» (1933.) *stāstīts par sava laika jaunatnes centieniem,* darbu, *mīlu un arī kjūmīgām gaitām. Liekas — tie ir daļēji autobiogrāfiski.* Romāns *viegli lasāms — vājākā puse ir kompozīcija un* fabula. Periodikā *(visvairāk «Piesaulē») izkaisīti Breikša stāsti, kuros risinātas* sabiedriskas *un psiholoģiskas problēmas. Tie ir īsi un veikli uzrakstīti darbi,* kuros ievīta intriga, *lai gan dažreiz stāsta* notikums ir vienkāršs.

Žurnālā «Mednieks un Makšķernieks» Breikšs *publicējis stāstu virkni* «Ar spiningu», *bet laikrakstā «Latvijas Kareivis» iespiesti tēlojumi, kuros — atmiņas par* karadienestā *pavadīto laiku.*

Leonīds *Breikšs bija domājis kā par* dzejas, *tā arī dzīves problēmām, un viņu* nodarbinājis *jautājums* — kā dzīvot. Viņš *cītīgi* nodevies *nacionālā jautājuma pētīšanai* un arī *reliģijas un* filozofijas studijām, lasīdams Bergsonu, Nīči, 5o-*penhaueru un* stoiķus. *Tāpat pētījis jautājumus par tautas pieaugumu, jaunatnes audzināšanu u. c. šo pārdomu rezultātā radušies ne vien daudzi avīžu raksti, bet arī grāmata «Mūsu ģimene» (1935.), kur sīki iztirzāti dažādi ģimenes dzīves jautājumi, mēģinot uztaustīt* ģimenes *iziršanas* cēloņus.

Vairākus *rakstus Breikšs sarakstījis par* psiholoģiskiem — gribas un *rakstura* audzināšanas *jautājumiem.*

Provinces laikrakstos iespiests *aptuveni pussimts* Breikša *rakstu, kuros* runāts par *K.* Ulmaņa norādījumiem.

īpatnēji ir Breikša teksti lielo valsts svētku *izrādēm,* — otrajiem un *trešajiem* Darba svētkiem, 1937. gada 15. *maijam un 1938.* gada 18. *novembrim. Šais sacerējumos pārmaiņus dzejā un prozā* simboliski *rādīti Latvijas Republikas darba* sasniegumi.

īsā laikā Leonīda *Breikša dzeja ir itin kā izrauta no* nebūtības un *atkal uzrunā un aicina savu tautu. Dzejnieka vārdam jāatdod pelnītais* gods un *vieta latviešu kultūrā.*

PĒTERIS ZIRNĪTIS

LEONĪDS BREIKŠS

LŪGŠANA PAR TĒVU ZEMI

Dod spēku, Augstais, visiem tiem, Kas stāv par Tēviju un valsti —

Tos vienmēr viņu darbā balsti,
Lai viņi cauri laikmetiem Nes gaišu mūsu tautas vārdu:
Nekad lai šķelšanās un posts,
Un brā|u naids to nesaārda.
Dod vienprātību mums arvien — Dod spēku — stāvēt savā vietā Par tēraudu un klinti cietāk —
Lai šajā zemē mūžam skan Ir mūsu valoda, ir dziesmas — Mums māci novērst visas briesmas, Mums māci staigāt ceļus tos,
Kas cauri negaisiem un paliem Ved tautu gaišos aizmūžos.
Lai latvju vārds pār zemju zemēm Arvienu cieņā daudzināts —
Tu, Augstais, palīgā mums nāc:
Liec stipriem būt un gaišiem garāl To lūdzam Tev — jel dzirdi mūs šai Tavas tautas pavasarā.
Lai šajā zemē mūžam skan Ir mūsu valoda, ir dziesmas,
Mums māci novērst visas briesmas, Mums māci staigāt ceļus tos,
Kas cauri negaisiem un vētrām Ved tautu gaišos aizmūžos.
Dod ilgu mūžu Tēvu zemei —
Un atdzimušai tautai šai,
Ķo Pats Tu saulē esi cēlis —
Dod saules mūžu Latvijai!
Dod saules mūžu Latvijail
KLUSA APSKAIDRĪBA
(Fragments no nepublicēta dziedājuma «Dzīvībai un nāvei»)
Miers atkal manās domās pārnāk.
Šī nāve . . . Viņa vēl nav gals.
Ne liesma nomirst tad, kad skals,
Kas viņai kādreiz liesmot licis,
Ir pats par pelnu kopu ticis Un sabrucis ... Un sakritis . . .
(Kā pelnos kādreiz sakrīt viss . . .)
Deg viņa jaunā ugunskurā Un mūžam tālāk . . . tālāk iet. . . ia ir tik roka, kura ciet Māk viņu satvert īstā laikā . . .
Ja ir tik sirds, kas spēj un prot Šai brīdī viņu tālāk dot . . .
Un mūžs ... Un dzīvība . . . Nē, viņa Nav tikai šodien . . . Vakardien . . .
Jo ilgas, lūk, — pret rītu skrienl Sirds grib, lai rīts, kad audzes jaunās Pa visiem ceļiem nāks un ies,
Tā spētu līdz tām priecāties!
Tā negrib apstāties pie kapa:
Liek ilgas kapu pārkāpt tai,
Lai viņa dotos, kur caur mūžiem Iet rāmi Gājiens Mūžīgais . . .
Grib viņa laiku laikos skanēt Kā nebeidzams un saulains zvans . . .
Tā pretī rītdienai kā apburts —
Kāpj pāri šaubām sapnis mans.
KAS VIŅŠ?

Kas pavēl zālei augšup augt? Kas pavēl kokiem plaukt?
Es gribu stāvēt Viņam klāt Un Viņu godināti
Kas ļaužu ciltij dzīvot liek? Un Kam par viņiem prieks?
Es gribu aiziet, kur Viņš mīt, Un Viņu ieraudzīt!
Kas tautas lielas spēkā ceļ,
Lai viņas mūžos zeļ?
Es gribu Viņam lūgties kluss: Nāc, svētī latviešus!
Kas pavēl zālei augšup augt? Kas pavēl kokiem plaukt?
Es gribu Viņam stāvēt klāt
“Un Viņu godināt!
HIMNA DEBESĪM
Ir lielas Dieva debesis —
Tās ceļas pāri zemes spaidiem —
Pār mūsu asarām un vaidiem,
Pār mūsu bēdām, sāpēm celts, šurp staro Dieva saules zelts,
Lai viņā mēs reiz mieru rastu.
Ir lielas Dieva debesis —
Uz viņām pacel acis savas,
Kad tavai sirdij miera nava,
Kad salauzts tu un noguris —
Tad ej un smel no Viņa spēka;
Viņš tavā naktī gaismu dos,
Lai tava sirds no sava posta Reiz Viņa gaismā paceltos.
Ir lielas Dieva debesis:
No viņām lejup gaisma staro,
Vai saule debess zilgmē iet,
Vai zvaigžņu ābeles tur zaro — šeit, cilvēk, neesi tu viens —
Vai zemes smagums tevi sien,
Vai augšup celies savā garā —
Līkst viņas pāri tev arvien.
No rūgtām stundām nebaidies:
Iet bezgalības laukos Dievs Kā dārznieks — saudzīgs katram ziedam, Kas Viņa dārzā aug un plaukst,
Vai zemē rudens lapas čaukst,
Vai sals nāk stindzinošām kājām —
Kā dzērvju pulkus dvēseles Viņš aizvada uz savām mājām.
Ir lielas Dieva debesis —
Tās ceļas pāri zemes spaidiem —
Pār mūsu asarām un vaidiem,
Pār mūsu bēdām, sāpēm celts, šurp staro Dieva saules zelts.
TICĪBA
Tavās rokās ir sākums un beigas, Tavās rokās ir alga un sods,
Un es mūžīgi eju — bez steigas, Jo šī ticība mieru man dod.
Visu nevar—ne iedomas spējas, Visu nespēj — ne griba, ne prāts:

Krāšņi aug tikai tas, ko ir sējis Tikai tāds, kuram blakus Tu nāc.

AKLIE CEĻINIEKI

(Fragments no republicēta dziedājuma «Dzīvībai un nāvei»)

Kas pateikt var, kam šajā saulē Dievs atsūtījis visus mūs?

Kas vakar bijis? Rīt kas būs?

Kam esam nākuši? Kam ejam?

Kam raudam tad, kad veras kaps?

Kam, mīlā apskurbuši, smejam?

Kas dzīvē dārgs? Kas ļauns? Kas labs? Kam sirdi ļaut? Kam liegt? Kam veltīt? Lai beidzot mūža novakars Mūs, gaismā starojošus, zeltī?

Mēs nezinām nekā . . . Nekā . . .

Mēs maldāmies kā kuģi miglā . . .

Kā bērni ļaunā pasakā.

Vai tas var būt, ka viss — bez jēgas? Vai tas var būt, ka viss ir velts? šie cilvēki? šis prieks? šīs sāpes? šī saule un šis rudens zelts? šis skaistums, kas tā sirdi līgo, šīs dienas, kuras nāk un iet Pa laika teku bezgalīgo?

Vai viss mums tā — bez mērķa dots, Lai cilvēks priecājas un brīnās,

Lai apskurbst priekā, laimē, vīnā Un nomirst — maldu vainagots?

Kas ļaus mums to reiz visu zināt?

Un kurš no mums gan gaiši spēj

šo melno mīklu atrisināt

Un teikt, kurp rauj mūs dienu vējš . . .

LEONĪDS BREIKŠS PAR TEVU ZEMI UN TĒVU ZEMES SARGIEM

PĀRDOMĀS

Domājot par Tēvu zemi, dažubrīd viņa man liekas kā kuģis, kas ir reiz uzcelts mūsu tautai, lai viņa tanī dotos cauri laikiem un laikmetiem: tas ir kuģis, kam jāpeld nevis jūru sā|ajos ūdeņos, bet gadu simtu un tūkstošu okeānos.

Mūžam drošiem un mūžam nomodā ir jābūt šī kuģa |audīm: vētru laikā viņiem sīksti ir jāturas un jāstāv visās nedienās. Arī vismelnākās stundās viņiem ir jāpilda katram savs uzdevums; arī bezcerības brīžos viņi nedrīkst no savas vietas aiziet un rokas klēpī salikt: jo tikai tad bezcerība atkal pārvēršas par cerību un cerība iemācās piepildīties — kā dziets reiz iemācās kļūt par koku.

Tikai tie, kas no vismelnākās tumsas nebaidās, tie, kam arī visgarākā nakts nav par garu, tie beidzot rītu sagaidīs. Jo zemes virsū nav tādas nakts, kurai nav gala, bet ir tikai cilvēki, kuru neatlaidībai un uzticībai un cīņas un darba priekam pienāk gals: un tie ir tie, kas

rītu nesagaida. Nevis tāpēc, ka viņš nenāk, bet tāpēc, ka viņiem spēka aptrūkst — to gaidīt un līdz viņa atnākšanai pastāvēt.

šie ir bijuši kā kuģinieki, kas nav varējuši līdz beigām nomodā būt, kas ir aizsnaudušies, līdz tos kāds vilnis no klāja ir norāvis dzelmē.

Veselas tautas ir piedzīvojušas šo likteni. Mūsu tautai toties ir bijusi viņas lielā gudrība: pastāvēt, izciest, izcīnīt.

Bet — dažs labs sacīs, vai nav tā, ka Tēvijai sargi ir vajadzīgi tikai vētru laikā? Ja miers ir visapkārt — ko tad īsti viņi sargās? Ar ko tad viņi cīnīsies?

Kas ir vērīgi skatījies — tas to ir redzējis: Tēvijas sargiem un cēlājiem Pasaules Radītājs ir devis daudzus veidus, un, ja kara laikā viņi nes palso karavīra tērpu, tad miera dienās vērīga acs ieraudzīs Tēvijas sargu pelēkajos arāja svārkos un strādnieka zilajā darba uzvalkā un ierēdnī, un gara darbiniekā, kas noliecies pār savu darba galdu.

Tēvu zemes īstie cēlāji ir visi tie, kas miera laikā visu savu spēku darbā ieliek, darbā un darbos, kas Tēvijas spēku vairo un izkopj, kas viņas stiprumu briedē un norūda.

Tie ir Tēvijas sargi — lauku tēvi un mātes, kas viņas- darbā un karapulkiem savus jaunos audzina. Kas gan ir Tēvija bez varena sargu pulka? Kas gan ir Tēvija bez čaklām darbarokām? Bez dedzīgām sirdīm, kas viņai klusībā sevi apsola un kas viņai darbā sevi atdod? Darbā un tajās stundās, kad negaiss nāk un sveši pulki pāri robežai brūk un kad vienīgie glābēji ir tie, kam sevis nav žēl — lai tikai Tēvija zeltu un brīva paliktu.

Visi, kas savu darbu labi un no sirds dara — visiem viņiem pierē staro Tēvijas sarga un cēlāja zīme.

Jo vai tad Tēvu zeme nav arī kā nocietinājums, kas, miera laikā darbā uzcelts —, bargā laikā turas pretī pārbaudījumiem?

Miera laikā sakrātais spēks ir drošākais balsts nedienās. Un tā mēs redzam, ka Tēvijas sargu pienākums nekad nebeidzas. Var beigties tikai to pienākumu pildīšana.

Bēdas tai tautai, kas šos pienākumus aizmirst.

Toties — svētīta ir tā tauta, kur šie pienākumi arvien stāv goda vietā un kur tos pilda jauneklis, dzīvē ienākdams, un sirmgalvis — sava mūža norietā: mūžība labprāt ir draugos ar tādu tautu. Viņa svētī uzticīgos un tos, kas līdz galam pastāv.

Atlauz zaru no ābeles un tu redzēsi, kā šis zars aiziet bojā. Atrauj cilvēku no viņa Tēvu zemes un tu redzēsi viņu izputam citu tautu jūklī — kā dūmu mutuli vējos.

Tikai Tēvu zeme dara stipru. Tikai viņa |auj ciltīm saglabāt savu senču garu un asinis no paaudzes paaudzē.

* * *

Kur ir robeža starp dzīvo un mirušo? Kur ir siena, kas dzīvos varoņus no mirušajiem šķir?

Kamēr mēs dzīvos varoņus redzam savā vidū staigājam, tikmēr kaujās kritušos mēs redzam — staigājam savos domu dārzos — mūsu dvēselē. Un tur viņi runā uz mums vēl stiprāku valodu nekā tā, ko dzīvie uz mums spēj runāt. Jo viņi mums it kā saka:

«Redzi — es esmu aizgājis no dzīvo vidus. Nāves slieksnim pārkāpis. Bet vai tāpēc es esmu nonācis tumsā un pazušanā? Mana miesa un mani kauli gan trūd zem velēnas, bet vai mana dvēsele nestaigā jūsu pārdomu un atmiņu svētnamā — gaišas drēbes apvilkusi?

Vai, ar Visaugstāko runādami, jūs neredzat mani Viņa uzticamo pulkā? Tad nu vai nebija vērts savu augumu atdot, lai dvēsele tādu gaišumu iemantotu?

Ko jūs baidāties cīnīties un ciest savas Tēvu zemes labā? Kas ir dedzis šajā ugunī, tas ir norūdīts mūžīgai pastāvēšanai.»

* * *

Pāri katram darbam lai mūsu prātā stāv šis vārds: mūsu valsts, mūsu Tēvu zemei Zvaigznes naktī ir tās, kas tālu gaitu gājējiem ceļu rāda. Bet Tēvu zemes svētība lai ikvienam ir tā, kas viņam dzīvē viņa ceļu rāda. Un Tēvu zemes svētība aug visur tur, kur godīgu darbu dara, kur vairo Tēvu zemes labumu — mantisko un, vēl vairāk, — garīgo. Visur tur, kur ļaudis droši, skaidri un taisnīgi savā raksturā izaug, mācēdami un godam spēdami atbildēt par katru savu darbu un vārdu.

Tēvu zemes svētība aug visur tur, kur kāds savas iedomas, savu lepnību, savu seklo un tukšo godkāri aizliedz, lai ap sevi gaišu un draudzīgu garu sētu. Tēvu zemes svētība aug visur tur, kur kāds mūsu tautas brāļu draudzībai un saticībai kalpo, ar skaidru un laipnu sirdi ravēdams pats no savu domu tīrumiem un no citu sirdīm skaudību un nesaticību, ienaidu un ķildas — viņu vietā ieaudzēdams gaišu, laipnu un saticīgu garu.

Kas tad ir mūsu visu laime un svētība? Vai tā nav siržu saskaņa? Vai tas nav sirds siltums, kurā patveras nosalušie, kurā iepriecinās atstumtie, kurā tie, kas jutušies it kā apspiesti, ierauga, ka viņi ir visur ar prieku saņemti un ar labvēlību pavadīti? Vai Tēvu zemes svētība nav — miera un saskaņas svētība?

Kad šodien es noskatos aizsargos un aizsardzēs, kas — cits piecus, cits desmit, piecpadsmit un vēl vairāk gadu ir kalpojuši uzticami savai organizācijai — vēl no viņa Brīvības cīņu laika, tad es jūtu un zinu, ka mūsu tautai netrūkst vīru un sievu, uz kuriem viņa var paļauties.

Es dažreiz ilgi noskatos šajās sejās, kuras ir izvagojuši gadi un darba un dzīves grūtie brīži, kur pleci ir saliekušies — arklu turot un darbu darot, bet kuru acis arvien vēl mirdz sirsnībā un savādā un

gaišā siltumā, kādu pazīst tikai tie, kas gadiem un gadu desmitiem spēj savam ceļam un saviem mērķiem uzticīgi būt.

Es ilgi noskatos tajos jaunajos, kas stāv viņiem blakus: brāļos un māsās, dēlos un meitās, kurus tie ir atveduši sev līdzi, lai tie visi kopā stāvētu Tēvijai uzticamo rindās.

Un tad manī sāk runāt dziļa cieņa un godbijība pret šiem — daudzreiz ārēji vienkāršajiem ļaudīm. Es viņos redzu Tēvu zemes svēto pulku, es viņos redzu pamatu pamatus, es viņos redzu neizdziestošu gaismu, kas sasilda ikvienu, kas ienāk viņas lokā.

Tēvijai Pacel acis un raugies — tavi ļaudis stāv cieši ap tavu karogul

Tagad visi ir gudri — zina, kas ir zeks, kas čefīrs, kas ir kaifs. Mazāk ir to,kuri zina tādu vārdu «šizo». Tas nav saistīts ar šizofrēniju. Lepni dēvēts, tas ir soda izolators (štrafnoi izoļator), vienkārši sakot, karceris. Šādos lāģera «šizo» plus baigajā Vladimiras cietumā aizgāja lielākā daļa no mana Maskavas kolēģa Jūlija Daniela «radošā komandējuma». Būdams inteliģents un delikāts, Jūlijs uzrādīja neticamu brīvības mīlestību, pretošanās spēju trulajam valstiskās atriebības mehānismam. Viņš nīda šo mehānismu, un šis mehānisms nīda viņu, nespēdams garīgi, kropļoja viņu fiziski.

Jūlijs Daniels un Andrejs Siņavskis bija sešdesmito gadu slavenākie ieslodzītie, vēlāk viņus un tiem līdzīgos dēvēja par «sirdsapziņas gūstekņiem», jo tie cieta tikai savas pārliecības un literāro interešu dēļ. Ārzemēs un ar pseidonīmiem viņi publicēja to, no kā «māte Dzimtene» novērsās. Zem visām Ņikitas Hruščova gaišajām un negaišajām izdarībām troņa balsti stāvēja stingri un neizkustināmi. Represijas un cilvēka tiesību mīdīšana turpinājās.

Es nevaru aprast ar to, ka kopš pērnā gada Jūlija vairs nav. Gan lāģerī, gan pēcāk civilajā dzīvošanā viņš nesa sev līdzi kaut kādu mājīgumu, pasaulīgumu, dzīves apetīti. Un, kas man šķiet īpaši vērtīgi — sāpju un dusmu kliedzienu viņš spēja aizstāt ar ironisku frāzi.

Tādi ir Jūlija Daniela atmiņu zīmējumi — ar smiekliem caur asarām, bet tomēr ar smiekliem. Zēniem, kas bijuši viņpus dzeloņdrātīm, nāk smējiens par lāģeri, par šo muļķības un varmācības krustojumu. Bet jums, šajā pusē! Nepabijušie, kā jums ap sirdi!

KNUTS SKUJENIEKS

JŪLIJS DANIELS

Pirms gadiem desmit uzrakstīju dzejoļu ciklu par lāģeri. Tur ir sadzīves detaļas, reālijas, nevarētu sacīt, ka būtu kaut ko samelojis, safantazējis. Taču kā jebkurā poētiskā publicistikā, tur nav cilvēku — ir tikai kaut kāda masa, kuru apvieno kopīgas ciešanas, kopīgi apstākļi, kopīgs veidols. Tā ir patiesība, taču ne visa un ne galvenā patiesība. Galvenā patiesība par politisko lāģeri mūsdienās ir tā, ka lāģeris ir apbrīnojama tur savākto cilvēku daudzveidība, individualitāšu kopojums. Seit būtu vietā atcerēties vitrāžu, kur vesela aina veidojas no dažādas formas un krāsas stikliņiem.

Anatolija Marčenko grāmata «Manas liecības» ir godīga grāmata. Tajā, cik nu es varu spriest, nav nevienas faktu neprecizitātes. Var jau būt, ka Marčenko attieksme pret lāģera un cietuma iestādījumu ir humānāka, cilvēcīgāka nekā mana: viņš raksta par aresta stāvokli vispār, neatkarīgi no tā, par ko arestants izcieš sodu. Šķiet, ka tā ir relikta parādība no izzudušas, 20. gadsimta iznīdētas, brīnišķīgas krievu tradīcijas — žēlot arestantu, «nabadziņu». Ne velti ļaudis kādreiz deva arestantam ēdienu un naudu — vienlaik viņa ciešanu atvieglošanai un savas dvēseles glābšanai. Abi šie mērķi apvienojās til-pīgā formulā — «Kristus labad».

Es netaisos strīdēties ar Marčenko. Vienkārši manas intereses ir šaurākas, ierobežotākas nekā viņam. Protams, man arī bija smagi noraudzīties, kā cieš zaglis, slepkava vai varmāka; taču mani kā personība viņš neinteresē, — nu, apmēram tāpat, kā mani neinteresē hel-mintoloģija vai astrobotānika (tas man, protams, netraucē ar visu cieņu izturēties pret zinātniekiem, kas izvēlējušies šīs nozares). Mani interesē tie cilvēki,

kuru ciešanu iemesls bijis — ciešanas.

Runa nav par to, vai viņiem ir taisnība vai nav. Varbūt ir, varbūt nav. Varbūt kādā ziņā ir, kādā nav. Tas varētu būt politiska vai zinātniska strīda, bet ne tiesiskas izrēķināšanās priekšmets. Tāda ir mana dzijākā pārliecība, un tās aizstāvībai es neizmantošu juridiska rakstura apsvērumus. To ir darījuši un dara tie, kuri ir tuvāk nekā es tādām parādībām kā valsts un tiesības.

Tā dēvētā nozieguma pamatā tiem cilvēkiem, par kuriem es gribētu kaut ko nebūt pastāstīt, par kuriem nenorimst sāpēt sirds, ir ciešanas, sāpes, bēdas. Tā var būt sāpe par Turcijas armēņiem, par ukraiņu kultūru, par leišu neatkarību, par tatāru

trimdu. Tā var būt sāpe par sagrautu baznīcu. Tās var būt ciešanas no uzspiesta mēmuma, no aizlieguma neizprast un nepiekrist.

SIT DIRSU PRET ZEMI . ..

Naktī kļuva auksts. Taču rīta salnas aprī|a sākumā — tā ir parasta lieta, un mēs, lamādamies vairāk aiz ieraduma nekā no tiesas, uzmetām plecos vatniekus. Ievilkties kārtīgi piedurknēs nebija nekādas jēgas: nepaies ne pusstunda, paliks siltāks, bet līdz ēdnīcai arī tāpat var aizskriet. Mēs sēdējām pie galda, negribīgi strēbām savu zivju zupu un ķiķinājāmies. Mēs iztēlojāmies, ko sacīs Jānis, kad viņu atkal izsauks priekšnieki. Lieta tāda, ka Jānis, tiklīdz ar viņu sāka runāt priekšnieki, vienā mirklī bija aizmirsis visus krievu vārdus. Nācās saukt tulku un tad norisa šāda saruna:

Priekšnieks *(krieviski):* **—** Pavaicājiet, kāpēc viņš nepilda normu?

Tulks *(latviski):* **—** Jāni, šitais mūlāps prasa, kāpēc tu nepildi normu?

Jānis *(latviski):* — Saki viņam: sit dirsu pret zemil **Tulks:** — Viņš saka: esot saslimis.

Priekšnieks: — Mēs viņu sodīsim.

Tulks: — Viņš draud, ka tevi sodīs.

Jānis: — Saki: sit dirsu pret zemil **Tulks:** — Viņš saka: uzturs slikts.

Priekšnieks: — Nosūtīsim uz šizo.

Tulks: — Sola tev karceri.

Jānis: — Lai sit dirsu pret zemi **. . .**

Un tā līdz bezgalībai. Mēs rājām Jāni, ka viņš ir vienveidīgs. Jānis apgalvoja, ka tādam sprāgonim viens pats latvisks teikums esot gana labs. «Tu taču uzrausies — viņš tevi pieķers, ka tu runā vienu un to pašu.» «Bet es runāju vienreiz lēnāk, citreiz ātrāk. Un vispār, viņš ir stulbs.»

Mēs gājām uz izvadi. Siltāk nekļuva. Kā vienmēr kāds «piecniekos» jauca kārtību, uzraugiem juka skaits, laiks stiepās garumā, es ievilku rokas piedurknēs un sapogājos.

AR K&JA PA VĒDERS . . .

Pēc atbrīvošanās man diezgan bieži vaicā: «Un kā tur šobrīd ar roku palaišanu? Sit?» — un tā ļoti uzmanīgi, ar cerību: «Jūs sita?»

Man ir grūti atbildēt. Teikt, ka nesita — nebūtu īsti pareizi, teikt, ka sita — būtu it kā pārspīlēts. Es labāk vispirms pastāstīšu, kas notika

pirms divdesmit pieciem gadiem.

Mēs tolaik dzīvojām Armēņu šķērsielas un Maroseikas stūrī, milzīgā komunālajā dzīvoklī. Tur bija piecas ģimenes, viena virtuve, vienas labierīcības, nekādas vannas istabas un vispārēja sirsnība.

Tur dzīvoja arī burvīga tatāru ģimene: vīrs, sieva un trīs bērni. Kā viņi piecatā satilpa mazītiņā astoņu vai desmit kvadrātmetru istabiņā — nav iespējams izstāstīt. Bet viņi tur dzīvoja, un dzīvoja līksmi, draudzīgi, gandrīz bez skandāliem. Gandrīz — jo Soņa (Sofijata), ģimenes galva, bija greizsirdīga, viegli aizkaitināma, ar kvēlu dienvidnieces temperamentu un šad tad sarīkoja skandālus savam vīram — rāmajam, strādīgajam Volodjam. Bet vispār viņa neturēja ļaunu prātu un vētrainās dusmas mijās ar tikpat vētrainu nožēlu. Mēs, visi pārējie, viņus pabalstījām. Tas galvenokārt izpaudās tā, ka mūsu vecākās dāmas — mana māte un divas citas kaimiņienes — mācīja Soņas bērnus: kura — matemātiku, kura — krievu valodu, kura — svešvalodu (rītos, virtuvē gatavojot brokastis, dāmas apspriedās gan franciski, gan vāciski par *«Comédie Française»,* par Svjatoslava Rihtera koncertu, par pēdējo Remarka romānu . . .). Soņa viņas turēja godā, ja ne akurāt līdzās Allaham un Muhamedam, tad nekādā ziņā ne zemāk par mullu, kurš retumis, pa svētkiem, ieradās dzīvoklī un ar visu savu ganāmo pulku uz laiku okupēja mūsu istabu; istaba mums bija prāva — 17 m^2, tad vēl kambarītis 3,5 m^2 ar durvīm un logul

Soņai no pirmās laulības vēl bija pieaugusi meita Asja, precējusies, kura dzīvoja turpat tuvumā.

Tā kādu reizi šī Asja piezvanīja pa telefonu un raudādama paziņoja mātei, ka viņu piekāvis vīrs. To visu Soņa, pakārusi klausuli, visai mierīgi paziņoja dzīvokļa sabiedrībai. Mūsu inteliģentās dāmas aizsvilās: «Soņa, kā tu tā vari? ... Tu taču esi māte! . . . Tas ir šausmīgi) . . . Tev jāaizstāv Asja! . . .» u. t. jpr. Soņai nebija divreiz jāsaka — viņai, kā vienmēr, pielēca no pusapgrieziena, viņas sirdī iedegās ātras un taisnīgas atriebes alkas, viņa apmeta lakatu un devās iznīdēt ļaundari znotu.

Atgriezusies pēc stundas, apmierināta, miermīlīga, visu noskaidrojusi, viņa steidzās nomierināt uztrauktās dāmas:

— Viņš viņam (t. i. — viņai, Asjai) pavisam nesitis. Viņš viņam vienu reizi ar kāja pa vēders . . .

Sešdesmit septītā gada vasarā es kārtējo reizi iekūlos karcerī. Tā bija ļoti slapja vasara, visapkārt purvi, odu mākoņi lidinājās riņķī, koda bez žēlastības, un es krītu histērijā, nolādēdams odus, Mordoviju, savu tiesas spriedumu un nez kāpēc lāģera administrāciju. Un tikai krēms «Taiga» kaut cik palīdzēja atgaiņāt šos asinssūcējus. Kameras logam rūtis, kā jau vasarā, bija izņemtas, odi nelikās mierā ne dienu, ne nakti; dienu mēs vēl kā nebūt atgaiņājāmies, bet naktī . . . Ievīstīsi seju un rokas vatniekā -r- pēc pusminūtes pludosi sviedros, slāpsi nost, — atsegsies — odi atkal bruks virsū. Un tā bez gala. Bet kad tu esi uzsmērējis «Taigu», tad vairs nekož visi, tikai katrs otrais.

Uzraugi man jau divas reizes teica: «Krēms izolatorā nav paredzēts.» Es truli stīvējos: «Parādiet instrukciju!» Instrukcijas, protams, nebija. Es, bez šaubām, blefoju — vai tad ir iespējams uzskaitīt visu, kam NAV JĀBŪT karcerī? Taču uz «mūsējiem» uzraugiem un virsniekiem šī iebilde nez kādēļ iedarbojās. Tomēr, izejot no kameras uz tualeti vai mazgāšanos, es, katram gadījumam, ņēmu «Taigu» līdzi, lai to neaizvāktu manā prombūtnē.

Todien dežūrvirsnieks bija kāds Taktaševs, jauniņš, smukiņš leitnantiņš no blakusesošās sieviešu zonas. Kad mēs atgriezāmies kamerā, man tika dota komanda: «Daniel, uz dežūr-istabu!» Es iegāju dežūristabā, — tur stāvēja Taktaševs, pēc tam ienāca vēl trīs uzraugi.

— Atdodiet krēmu.

Es iesāku ierasto meldiņu par instrukciju.

— Atdodiet krēmu.

— Neatdošu.

— Atņemsim.

— Pamēģiniet tikai.

— Izkratiet viņu un atņemiet, — teica Taktaševs.

Tad ar mani notika kaut kas savāds. Es uzlēcu uz galda (uzreiz, bez ieskrējiena!) un iebrēcos:

— Panāc tikai — ar zābaku purnu izdauzīšu!

Bet zābaki man bija personīgie, ne jau lāģera, teļādas, ar trīskāršu zoli divu pirkstu biezumā! Uzraugi apstājās.

— Nu, ko tu, Daniel, — viens pārmetoši noteica, — krēms tev nav paredzēts.

— Purnu izdauzīšu! — es pārliecināts atkārtoju.

— Atņemiet krēmu, — sacīja Taktaševs.

Uzraugi nekustējās no vietas. Sagrābt jau viņi mani sagrābtu, bet, kamēr atrados komandvirsotnē, es būtu vēl paspējis ar zābaku iejaukt pa ģīmi. Dienests paliek dienests, skaidra lieta, bet purns jau nav kroņa dots, tomēr žēl.

— Kāpiet lejā, Daniel, — teica leitnants.

— Nekāpšu.

— Kāpiet, mēs jūsu krēmu neaiztiksim.

Es, muļķis tāds, nokāpu lejā un tajā pašā brīdī astoņas rokas mani sagrāba, pacēla un nometa zemē, plakaniski, ar ģīmi pret grīdu. Manuprāt, es vēl nepaspēju ar vaigu pieglausties raupjajiem grīdas dēļiem, kad jau ap delmiem man noklikšķēja roku dzelži. Gandrīz vai lidojumā, goda vārdsl

Turpat mani izčamdīja, atņēma krēmu, piecēla kājās un iegrūda darba kamerā, nošķirot no pārējiem zekiem. Ko tieši tobrīd es teicu, kādus vārdus izbrēcu — neņemos atcerēties. Es daiļrunāju «gandrīz vai dievlūdzošā neatmaņā», kā teiktu Pasternaks. Un, ja es tobrīd būtu lasījis izcilo stāstu «Maskava — Petuški», es nešaubos, ka eņģeļi man sacītu: «Fui, Jūlij!»

Zili sārtais nobrāzums uz vaiga turējās vismaz nedēļu, iedzenot skumjas lāģera optimistiem.

Nu, kā tad bija? Sita mani vai nesita? No vienas puses, no otras . . . Vispareizāk būtu teikt: «Vienu reizi ar kāja pa vēders» . . .

Nē, sišanu es neredzēju. Mocīšanu redzēju. Bija mums tāds vecākais leitnants Ķiška (teiksim, zarna). Visi viņu sauca tikai tā, lai gan patiesībā viņš bija Kiška, tātad «kaķis» tulkojumā no ukraiņu valodas. Gluži pieklājīgs uzvārds. Bet, tā kā viņš bija apmeties Krievijā, viņš tā arī palika Ķiška gan priekšniecībai, gan kolēģiem, gan, protams, arī zekiem. Viņam, mūsu Ķiškam, bija klusa balstiņa, viņš nekad nebļaustījās, nezaudēja nervus. Ne tad, kad viņš kādam uzlika sodu, ne večiem — invalīdiem vadīdams rīta rosmi: «Kruķīšus nolieciet zemē. Sākam: 'iens — div'! . . .» Viņš nepacēla balsi arī tad, kad vieglītiņām, bez piepūles, grozīja un kustināja ieslodzītā delmus, kuri bija ieslēgti roku dzelžos. Bet roku dzelži, — mums stāstīja, ka tie esot izgatavoti pēc amerikāņu parauga, paldies Savienotajām Valstīm, — roku dzelži pie katras kustības sak|āvās ciešāk, aproces griezās miesā. Bet Ķiška runāja pusbalsī, uz «jūs», teica, ka nedrīkst pārkāpt noteikto kārtību, ka jāpilda karcera režīms, ka citādi var būt nepatikšanas. Viņš bija aizmirsis aizvērt dežūristabas durvis, mūsu pieklājīgais, mūsu klusiņais Ķiška, un mēs ar biedru šo ainu redzējām un dzirdējām pāri koridoram darba kameras lodziņā . . .

Kautiņi starp ieslodzītajiem, piekaušanas lāģerī bija retums; kā nekā politieslodzītie, ne jau krimiķu rīkļurāvēji, kaut kādi «hop-stop». Tomēr, ne pašu piekaušanu, bet tās rezultātu es vienreiz redzēju.

11. lagpunktā, Javasā, bija, protams, šizo, bet pie šizo bija dieninieks no zekiem, leitis Paulauskas, tāds būdīgs vīrs, 45—50 gadus vecs. Strādāt par šizo dieninieku jau pats par sevi ir negods, bet Paulauskas vēl piedevām bija nelietis. Palaidis, teiksim, garām uzraugs pie kratīšanas smēķi vai ēdamo («kurināmo» — lāģernieku vīzē), Paulauskas uzrādīs. Un ne jau tā klusiņām noklauvēs, bet turpat,

nekaunīgi, atklāti, un pats vēl ņirdz. Vadzis bija pilns, un daži zeķi, atsēdējuši savu karcera termiņu, ieradās pie leišiem un teica: «Zēni, kā nu ziniet, bet jūsu Paulausku mēs nomazgāsim, tas ir vepris, sprāgonis, mauka, un mēs viņam uztaisīsim tumšo.» «Nekādā gadījumā,» atbildēja leiši, «jūs paši teicāt, ka viņš ir mūsējais. Tātad tā ir mūsu darīšana. Nedomājiet pat pirkstu piedurti» Tā arī delegāti aizgāja vīlušies.

Es ieraudzīju Paulausku dažas dienas pēc šīs sarunas. Kā tikai nebija mūsu lāģerīl Gan slāvi, gan ebreji, gan kaukāzieši, gan aziāti, gan baltieši, gan vācieši — «no somu klintīm saltām līdz kolbu zemei kvēlai». Ja nu vienīgi nēģeri pie mums nesēdēja. Un tā, Paulauskas pēc pārrunām ar tautiešiem pilnā mērā varēja uzstāties kā Rodēzijas melno vairākuma pārstāvis. Seja viņam bija melni violeta, bet uz melnā fona vīdēja ornamenti — okers un mīnijs, kaut kas līdzīgs Ziemeļamerikas indiāņu kaujas krāsām . . . Tur nav par ko brīnīties — leišiem, vairāk nekā citām Baltijas tautām, ir nosliece uz lietišķi dekoratīvo mākslu.

ES TAČU LEITIS, MAN PIENĀKAS TULKS . ..

Stāsta, ka pirms dažiem gadiem režīms bijis brīvāks, bijis vieglāk ar satikšanos, ar paciņām, ar darbu. Droši vien tā arī bija; toties es precīzi zinu, kur ir mana laika priekšrocība. Ja tā dēvētā tautu draudzība vispār ir iespējama, tad maksimālu pietuvinājumu šim stāvoklim es novēroju un izjutu no 1966. gada pavasara līdz 1969. gada rudenim — savā lāģera laikā, — manas piecu gadu arestantu karjeras sākums un beigas attiecās uz Lubjanku, Lefortovo un Vladimiras cietumu.

Man uzreiz nāksies piebilst — manas attiecības ar «cittautiešiem» izveidojās īpatni, vieglāk un sirsnīgāk nekā daudziem citiem. Tas nenozīmē, ka citiem krievzemniekiem nebūtu biedrisku vai draudzīgu saišu ar ukraiņiem, baltiešiem, kaukāziešiem. Vienkārši manas saiknes veidojās ātrāk un vienkāršāk. Pirmkārt, vairuma acīs es nebiju «noslēpumainais nezināmais» — mani pietiekami izreklamēja prese; otrkārt, es biju literāts, kurš ne tikai dēļ filozofiskās izglītības, bet arī dēļ sava darba bija tuvās attiecībās ar «vienas sestdaļas» daudzu tautu kultūru.

Pirmais kontakts bija, protams, ar kaukāziešiem. Kurš gan cits, ja ne kaukāzieši, ātrāk par citiem sacīs: «Nāc, dārgais, būsi ciemiņšl» Un tā mani uzaicināja, protams, ne tādiem vārdiem, bet vienkārši mans brigādes biedrs un kaimiņš Antons Nakašidze pienāca man klāt un teica:

— Jūlij, mūsu kaukāzieši aicina jūs pasēdēt pie kafijas.

— Gruzīni?

— Ne tikai gruzīni. Ejam, pats redzēsietl

— Bet vai tas būs ērti? Es taču viņus nepazīstu.

— Būs, būs. Viņi jūs pazīst. Ejam!

... Es atkal it kā atrodos Tbilisi vai Chinvalī, vai Groznijā, vai Naļčikā, vai Ordžonikidzē. Melnīgsnas sejas, varā kalti profili, pasvītroti godbijīga apsveicināšanās (ne jau kā nebūt, pa krievu modei — pagrūžot roku: «Sveiks, sēdi nost», nē, roku paspiež uzmanīgi, ar abām rokām, noliecot galvu). Vispirms jautājumi par veselību, par ģimeni; pēc tam, mazpama-zītiņām, par tavu «lietu», par izmeklēšanu, par tiesu. Viens no vissvarīgākajiem jautājumiem: «Kā uzvedās draugi?» Uzzinājuši, ka draugi arī palikuši draugi, priecājas. Saruna rit cienīgi, it kā tiktu izpildīta noteikta ceremonija, mazdrusciņ, -

par vienu grādu, vienu iedaļu nozīmīgāk nekā to prasītu sarunas tēma. Labvēlība ir, bet cieša kontakta vēl nav. Bet ja nu . . .

Es akurāti pārslēdzos sarunā uz savu pirmsaresta darbu, stāstu par braucieniem uz Kaukāzu, — bet ne jau par kūrorta daiļumiem, ne par vīniem un šašlikiem, — nē. Es citēju Rustaveli un Sajatu Novu; Nizāmī un Hetagurovu, pieminu Piros-mani, sarajanu un baznīciņas Časterdži — svētajam Jurģim ... O, kā viss izmainās! Viņi atbilst, viņi smejas, priecājas, ka es viņus pazīstu, mīlu. Es neliekuļoju — es patiešām mīlu šo reibinošo dzejul

Tagad, kad tik daudz man tuvu cilvēku atrodas savā brīvprātīgajā piespiedu emigrācijā, es viegli stādos priekšā, kā viņi (vai arī es?) varētu priecāties, sastapuši kaut kur Barselonā kādu nebūt bēgli, teiksim, no Īrijas, kurš, izrādās, prot no galvas Samoilova un Okudžavas dzejoļus . . .

Tā es atradu paroli: «Sezam, atveries!» un pēc tam lietoju to pilnā mērā, ar neiztrūkstošiem panākumiem.

Par diviem kaukāziešiem man gribētos pastāstīt. Nē, nē, — es atceros visus vai gandrīz visus: gan Ali Hašaguļgovu, jauno ingušu dzejnieku; brāļus Kobalijas; gan rudo dzejnieku Ha-čiku Safarjanu, gan pusmūža osetīnu, kurš mani pārsteidza ar uzticību adātam, gan klibo čečēni Isu, gan daudzus citus. Es atceros arī to gruzīnu, kurš it kā iznācis no Važa Pšavelas poēmu ilustrācijām. Es aizmirsu viņa vārdu, bet ar viņu saistīto epizodi es nekad neaizmirsīšu. Varbūt es vēl pastāstīšu par viņu, — bet citreiz.

Tagad par tiem diviem.

Antons Nakašidze bija dejotājs Kutaisi ansamblī, un viesizrāžu laikā Anglijā viņš piesita pēdu, apelēdams pie britu viesmīlības. Tagad šādas piruetes kļuvušas par pierastām figūrām padomju horeogrāfijā, taču tad tas bija jaunums. Viņš uzstājās BBC koncertbrigādēs, un viss būtu bijis debešķīgi, ja nebūtu gruzīniskās bērnu mīlestības. Kutaisī palika meita, tur tā nelaime. Un Antons ļāvās pierunāties, un

atgriezās, un pusgadu dzīvoja savā pilsētā, un viņu fotografēja uz strūklaku un mūžzaļo krūmāju fona padomju un ārzemju presei.

Un tad viņu paņēma ciet. Un iegrieza desmit gadus. Un sākās jauni fuentes viņa radošajā biogrāfijā.

Starp citu, joki paliek joki, bet profesija viņam izglāba dzīvību. Viņš, tāpat kā es sākumā, strādāja avārijas, t. i., krāvēju, brigādē. Reiz, izkraujot baļķus, viņš piepeši ieraudzīja, kā pa slīpajām līdztekām viņam ripo virsū gigantisks baļķis daudzu pudu svarā, — ieraudzīja tp metra vai pusotra atstatumā. Viņš atlēca atpakaļ, neatskatīdamies, atmuguriski, ielēca spraugā starp grēdām, riskēdams sadragāt galvu vai pārlauzt mugurkaulu pret baļķu galiem, — un lēcienā apmetās otrādi, ar seju uz priekšu, un nokrita kā kaķis četrrāpus. Paskat tikai, kādā trakumā nācās iejaukties kaukāziešu Terpsihorai!

Antons bija viens no tiem, ar kuriem es sakontaktējos apbrīnojami ātri. Mēs kopā gājām uz darbu, dzīvojām vienā barakas kaktā, dzērām aizliegto čefīru un atļauto kafiju un bezgala daudz runājām. Ar Antonu — visvairāk par mākslu. Tas, ka teātris, skatuve, glezniecība, pareizāk, gleznainums, bija viņam tuvi, — par to nebija jābrīnās — viņš taču kā nekā bija artists; bet tas, cik droši un brīvi, uzreiz, bez iepriekšējas sagatavotības, viņš sāka orientēties krievu dzejā, — tas mani satrieca. Jo tomēr krievu valoda, kaut arī viņš krieviski runāja ļoti tīri un gandrīz bez akcenta, nebija viņam dzimtā.

Bet viņš no manis paņēma tādu sarežģītu dzejnieku kā Marinu Cvetajevu, un uzreiz, ar pirmo lasījumu, izmeklēja un izrakstīja sev dažus dzejojus — tikai vienus šedevrus.

Viņa raksturā bija vieglums un pakļāvība — iezīmes, kas ir brīnišķīgas kontaktiem, bet bīstamas ekstremālos apstākļos — viegli var pazaudēt kritērijus, pagrimt, saplūst ar tiem, kas jau atmetuši ar roku . . .

Mums visiem draudēja iespēja nodzerties (spirta laka bija pie rokas), nolaisties līdz lāģera iznīkuļa līmenim, pazaudēt jebkādu interesi, atskaitot rīšanu un neskaidrus sapņus par «lielo zonu». Antons bija nervozs un slimīgi jūtīgs pret jebkādu ārēju spiedienu. Bet spiediens bija nepārtraukts — vienmērīgs, vienveidīgs, vērsts uz individualitātes nolīdzināšanu, iznīcināšanu. Tik Dievs zina, kāds spēks ļāva Antonam pretoties šādam spiedienam — varbūt viņa nelokāmais artistisms?

Tā mēs arī tad nepārtulkojām brīnišķīgu gruzīnu dzejoli — leģendu par mednieka māti un tīģera māti . . . Jau desmit gadus esmu brīvībā, bet tā arī mēs neesam tikušies, neesam pasēdējuši pie pudeles vīna. Ne Gruzijā, ne Maskavā . . . Un, kaut arī es zinu, ka viņš, tāpat kā es, ir novecojis un pārvērties, man nez kāpēc šķiet, ka šeit, Kaukāzā, es viņu ieraudzīšu ne tādu, kā Mordovijā — allaž nomāktu un skumju, bet brašu, līksmu, ar uzvaroši paceltu gruzīna profilu — kā

tajā jaunības fotogrāfijā, kuru viņš man parādīja kādreiz lāģerī.

šeit, Kaukāzā . . . Sīs rindas es rakstu Dagestānā, pašā Kas-pijas krastā, pie rudenīgās, aukstās, bet vienalga skaistās jūras. Kalni ir kaut kur tālu aizmugurē, no tiem mūs šķir stepe, lauki, vīna dārzi, bet tieši pār mums, pār šauro piejūras zemes strēmeli — kaļķakmens pauguri, līdzīgi sagrautu cietokšņu torņiem. Dagestāna ir dīvaina zeme, neizprotama, negaidīta. Un tagad, pēc vairāk nekā simts gadiem, es fiziski izjūtu krievu zaldāta neizpratni, niknumu, padevību, apstulbumu, kad viņš brien pa šiem stāvajiem, putekļainajiem ceļiem, šajā līdz pretīgumam svešajā dabā, stiepdams uz muguras smago kara uzkabi. «Aizdzen projām visus mūs, Kaukāzā mums nomirt būs . . .» Kamdēļ? «šamilu karot. . .» Kamdēļ? «Bunto-jas . . .» Ak, tā . . .

Tikai vienu reizi es saskāros ar dagestāņu dzeju — es tulkoju lezgīnu dzejnieka Jetima Emina dzejoļus; viņš apraudāja nelaimi, postu, bojāeju, nolādēja impērijas smago gājienu un skumji pieminēja Hadži Muratu, nezinādams, ka viņa tautieti uz laikiem iemūžinājis krievu oficieris.

Dagestānā pirmoreiz es nokļuvu pavisam nesen; varbūt tādēļ es tik maz par to tiku lāģerī runājis ar Nažmutdinu Ju-supovu vai arī Nikolaju, Koļu Jusupovu, kā viņu tur dēvēja. Tas bija visstiprākais cilvēks, kādu es esmu pazinis visā mūžā, gigants, spēkavīrs. Milzīgs, plecīgs, kustīgs un veikls, viņš vienlīdz viegli cilāja neiedomājamus smagumus un skraidīja pa basketbola laukumu. Reiz kopā ar kādu leiti viņi izlādēja ogļu vagonu — šajā darbā norīkoja 16 cilvēkus, pa vienam uz lūku, — un viņi divatā izlādēja vagonu apmēram tikpat ilgā laikā kā visa komanda. Kad viņu pārcēla par krāvēju cehā, viņš nezinādams sāka kraut ratiņos skapjus, kurus kraut bija paredzēts četriem cilvēkiem . . . Reiz priekšniecība, vai nu aiz aplamības vai vēlēšanās pajokot, mani iedalīja viņa pāriniekos — nogrūst granti no platformas vagona. «Tu papīpē,» Koļa man teica, «es pats tikšu galā.» — «Ko tu,» es atteicu apvainots, «kā tā drīkst? Tu strādāsi, bet es sēdēšu?!» Un es, bruņojies ar liekšķeri, uzrāpos uz platformas. Es stāvēju ar muguru pret viņu, piegrābu pilnu liekšķeri grants, stiepu to uz platformas malu un metu lejā. Pēc 20—30 lāpstām es izpumpējos, apstājos un atskatījos. Trešdaļa platformas bija jau notīrīta, bet Koļa, gremdēdams liekšķeri līdz pašam dibenam, gāja kā buldozers šķērsām pār platformu. Minūtes desmit es atvilku elpu, bet tikmēr viss jau bija cauri . . .

Viņš vienmēr bija atturīgs, mierīgs, labdabīgs; es nedomāju, ka būtu kādam bijusi dūša viņu sakaitināt vai apvainot.

Tikai iepazinies ar Jusupovu, es sapratu, cik aplama ir mūsu iejūsma un sajūsma par slavenajiem kaukāziešiem un aziā-tiem. «Ak, vienkāršs kalnietis, neizglītots, analfabēts, — iedomājieties tikai, raksta br-rīnišķīgu dzeju! Ak, ašugi! Ak, akīnil» Jā, viņš ir analfabēts:

nemāk lasīt un rakstīt — krieviski. Viņš lasa un raksta arābiski. Jā, viņam nav izglītības — eiropeiskās. Aiz viņa pleciem stāv tikai lielā Tuvo un Vidējo Austrumu kultūra.

Mūsu sajūsma nav nekas cits, kā stulbums un augstprātība . . .

Jusupovs nebija ašugs, lasīt un rakstīt krieviski viņš, protams, mācēja, bet viņa zināšanu galvenās saknes aizstiepās dziļi islama kultūrā — es domāju laicīgo kultūru, kaut arī neesmu pārliecināts, ka to vienmēr var atdalīt no reliģijas. Pats viņš uz jautājumu: «Koļa, tu tici Allaham?» — parasti atbildēja ziņkārīgajiem: «Es ticu savai mammai. Bet viņa tic Allaham.» O, tā nav vienkārši atruna, tā ir ļoti daudznozīmīga formula padomju musulmanim.

Un tagad, šeit, kad es atceros šo skaisto, stipro, patiesi inteliģento cilvēku, man gribas iesaukties: «Ei, ļaudis! Kur ir jūsu un mans tautietis Nažmutdins Jusupovs? Vai laimīgs? Vai veiksmīgs? Ei, avāriešil»

. . . 1966. gada rudens. Svētdiena. Zem nojumes, pie vasaras ēdnīcas galda sēžam cēli un svinīgi. Mēs esam kādi cilvēki četrdesmit, ne mazāk. Uz galda izliktas grāmatas, žurnāli, avīzes. Apkārt skraida uzraugi. Viņi jūt, ka notiek kaut kas neparedzēts, kaut kas tāds, kas apvainojoši pārkāpj lāģera ideju. Taču nav pie kā piesieties — literatūra uz galda no padomju izdevumiem, čefīra nav, trokšņa arī, runā visi pēc kārtas par kaut ko nesaprotamu. Nosvīduši aiz dusmām un apjukuma, viņi klausās. Un ir vērts paklausīties!

Mēs svinam Raiņa dzimšanas dienu. Referāts: «Jāņa Raiņa dzīve un daiļrade». Referāts: «Jānis Rainis un Eiropas literatūra». Skan Raiņa dzeja latviski, leitiski, igauniski, krieviski, ukrainiski, gruzīniski, armēniski, ingušiski, somiski, vāciski, turkmēniski. Daži atdzejojumi tiek lasīti no grāmatām, citi tulkoti speciāli šodienai. No rokas rokā iet grafikas novilkumi — Jāņa Raiņa portreti, izgatavoti šeit, lāģerī. Mēs parakstāmies otrā pusē un glabājam piemiņai šīs biezā papīra lapiņas. (Man ir saglabājies šis papīra taisnstūris ar dzejnieka profilu un milzumu parakstu visādās valodās otrā pusē.) Menti (uzraugi) no dusmām čurā verdošu ūdeni. Viens pielec klāt un nez kādēļ man čukst: «Par to jūs vēl atbildēsietl» Mani nez kādēļ uzskata par «miera grāvēju» (mana drauga Leonīda Rendeļa indīgs apzīmējums), šoreiz es, goda vārds, neesmu vainīgs. Es — rakstnieks, dziesminieks — pat iedomāties nevarēju kaut ko tādu. Ne jau tikai tamdēļ, lai demonstrētu arestantu internacionālo solidaritāti (protams, ne nu bez tāsi), bet tamdēļ, ka sapulcējušies dažādu tautību dzejas cienītāji, un Jānis Rainis ir mūsu sapulcei nevis iegansts, bet cēlonis.

Bez šaubām, mēs apmainījāmies ne tikai ar nacionālajām vērtībām. Valērijs Ronkins reiz nolasīja lekciju utopisma mācību vēsturē; Vjačeslavs Platonovs — lekciju par etiopu etnogrāfiju. Bet pamatā katrs tomēr izglītoja citus savas zemes jomā. Es atceros Enna

Tarto stāstus par igauņu folkloru, Viktora Kalniņa — par latviešu literatūru, Jurija šuhevič« — par nacionālo kustību Ukrainā.

Jā, tā, lūk, latvieši lieliski atzīmēja sava dzejnieka jubileju. Vispār man jāteic, ka viņi bija visdraudzīgākā, vissaliedētākā un visskaļākā kompānija. Vēl jāpiebilst — tieši latviešus visvairāk pārstāvēja jaunatne. «Veču» viņu vidū bija maz, ne tā kā leišiem vai ukraiņiem. Viņi bija visi kā viens stalti, jautri, sabiedriski zēni, speciālisti bezkaunīgi iznerrot priekšniecību, iemetēji, lieliski sportisti. Ak, Dievs, ar kādu prieku es lūkojos uz šiem arestantiem, kad es tos pirmoreiz ieraudzīju basketbola laukumā — ne lāģera specenē, ne smagajos zābakos un stulbajās cepurītēs — nē, krekliņos un sporta biksītēs, staltus, stiegrus, muskuļotus! Cik pasakaini viņiem blakām izskatījās uzraugi — kumpaini, lempīgi, izdiluši, uzburbuši! īgnums, gandrīz vai skaudība atspoguļojās cietumsargu fizionomijās: paskat tik, iesēdinājuši viņus, liek viņiem rukāt, rij viņi savu lopiņa paiku — bet, re! — spēlē! Par maz viņus, riebekļus, mērdējuši! Nekas, gan jūs vēl rāposietl Kas tiesa, tas tiesa — pulvera jaunajiem pietika trijiem četriem gadiem; tad viņi sāka uzdot, slimot, nogurt . . .

Tovasar pie manis pienāca maza auguma vīriņš, kalsnējs, ap gadiem četrdesmit un uzsāka sarunu tā, ka es tik tikko nepa-lēcos — tik ļoti šis stils neatbilda apstākļiem. Viņš teica:

— Sveicināti. Pieņemiet, lūdzu, manu atvainošanos, ka es jūs uzrunāju neiepazīstināts. Man par lielu nožēlu, mums nav kopīgu paziņu. Tāpēc es uzdrīkstējos . . .

— Ko jūs, ko jūs, — es atbildēju, neviļus iekrizdams viņa tonī. — Esiet tik laipns, man tas gods . . .

— Mani sauc Kēstutis Jokubinas. Es, kā jūs jau droši vien nopratāt pēc vārda, esmu leitis. Un man gribētos jūs uzlūgt padzert ar mani kafiju — protams, ja tas jūs ne pārāk atrautu no jūsu darbiem.

— Pateicos jums, es esmu pilnīgi brīvs un ar prieku pieņemu jūsu ielūgumu, — es atbildēju vissmalkākajā man iespējamā manierē.

Mēs sēdējām zālītē, kādā omulīgā kaktiņā pie izklāta lakatiņa. Konfektes, kafija, katram sava krūzīte. Arī tas bija neierasti — kafiju un čefīru parasti dzēra no viena trauka, dodot nākamajam pa riņķi; ne jau tādēļ, ka trūka trauku, — visticamāk, ka šim «riņķa kausam» bija rituāla, ieražas nozīme. Taču Kēstutim labais tonis stāvēja pāri visiem rituāliem.

Mēs runājāmies, un beidzot viņš izteica man savu lūgumu. Pirms tam viņš daudzkārt man apliecināja, ka šis lūgums nebūt nav cēlonis, bet drīzāk iegansts, lai iepazītos.

— Ja jūs būtu tik laipns, es jums palūgtu neuzskatīt par apgrūtinājumu un uzrakstīt saviem Maskavas draugiem, lai viņi — protams, ja tas viņiem nesagādā pūles, — pamēģinātu dabūt, — tas, bez šaubām, nav obligāti, bet varbūt, ka viņiem atrastos laiks —

sameklēt kādu suahili literatūru. Protams, ja tas kaut kādā veidā apgrūtina . . .

Blenzdams viņā, es paziņoju, ka tas nav nekāds apgrūtinājums, un noriju jautājumu, kas man kņudēja mēles galiņā. Bet viņš, pat aci nepamirkšķinādams un neparādīdams, ka pamanījis manu apjukumu, tikpat tekoši turpināja:

— Redziet, lieta ir tāda, ka no visām Āfrikas valodām — suahili . . .

Paldies Dievaml Tātad suahili — tā ir valoda. Bet bolīt acis uz viņu es vienalga nepārstāju. Re kāl Jāpalūkojas apkārt — nē, viss kā nākas, — dzeloņdrātis, aizliegtā zona, torņi, barakas, mēs patiešām neesam ne Āzijas vai Āfrikas institūtā, ne arī Draudzības biedrībā, bet viņam, paskat tikai, noteikti vajadzīga suahili literatūrai

Leiši vispār ir neaprēķināma tauta. Es stāvēju pie sava darbgalda, kad man blakām parādījās garš jauneklis un teica:

— Izslēdziet darbgaldul

Es izslēdzu.

— Nāciet man līdzil

Tikpat paklausīgi es gāju viņam nopaka|. Bet viņš soļoja stalts, lietišķs, reizumis stingri palūkodamies manī. «Droši vien štāba dienīnieks, izsauc pie priekšniecības,» nodomāju es. «Bet kāpēc tad mēs šeit blandāmies starp cehiem? Patiešām, kaut kas neaptverams — kaut kādas šauras ejas, līkumi, iegājām svešā cehā, kaut kāds nostūris, vēl nostūris, noliktava . . . Te viņš apstājās, pagriezās pret mani un vaicāja, smaidīdams pār visu ģīmi:

— Iedzert gribat?

— Protams, — es atbildēju apjucis.

Viņš man no bundžas ielēja krūzītē labi attīrītu laku. Es izdzēru, nopurinājos, uzkodu maizes gabalu, kuru viņš man laipni pienesa klāt, un vaicājoši paraudzījos viņā. Viņš, turpinādams smaidīt, sacīja:

— Redziet, man ļoti gribējās jūs uzcienāt, un es nolēmu iztikt bez iepriekšējām pārrunām. Jūs, kas zin, vēl mēģinātu atteikties . . .

— Es, — sacīju pilnā pašcieņā, — no iedzeršanas nekad neatsakos. Bet tā jau var nobaidīt līdz nāvei. Es, kā nekā, šeit esmu jaunpienācējs.

— Nekas, tagad zināsiet — kā sagribēsies iedzert, nāciet ciemos. Man vienmēr ir rezervē . . .

Viņš, Romas Eidrigāvičus, agrāk bijis starptautisko attiecību institūta students. Tur laikam māca smalkas manieres un labu uzvedību? Par viņu stāstīja, ka reiz, kādā citā lāģerī, viņš nonācis darbā pie brigadiera («bugora») no krimiķiem. Tas reiz nolamājis Romu mātes vārdiem. Romas nolicis darbarīku zemē sev blakām, apsēdies uz baļķa un teicis:.

— Runājiet, es jūs klausos.

«Bugors» sākumā apklusis, galīgi apstulbis, bet tad vai aizrijies no lamām.

— Runājiet, runājiet, mans draugs. Izteiciet visu, kas jums uz sirds. Nekautrējieties, es jūs ļoti rūpīgi klausos.

«Bugors» nedroši nolamājies vēl reizi, tad kāpies atpakaļ, nospļāvies un aizgājis demoralizēts.

Un ja jau atcerēties anekdotiskas situācijas, tad kā lai nepastāsta par Vladu Sakali?

Es nekļūdīšos, teikdams, ka viņam bija visskrandainākais vatnieks visā Javasas 11. lagpunktā. Viņš, — kas baltietim ir liels retums, — ne tikai bija, bet arī izskatījās pēc sliņķa. Izļodzītajā gaitā un pilnā vienaldzībā pret apģērbu ar viņu varēja konkurēt tikai Eduards Kuzņecovs. Un, tāpat kā Edikā Kuzņe-covā, arī Vladā vibrēja pastāvīga, nenovaldāma pretestības griba. Tikai izpaudās šī griba visai savdabīgi.

Par visu viņa mākslinieciskо pašdarbību Vladu aizstiepa uz tā dēvēto lāģera tiesu. Tur viņam piešuva gan tādas, gan šitādas apsūdzības. Vladus bez īpašas intereses to visu noklausījās, neko neapstrīdēja, sniedza tikai vienu paziņojumu un dabūja spriedumu zobos: «Vladimira līdz termiņa beigām.» Un viņu aizveda.

Pagāja gandrīz mēnesis. Un piepeši, ieejot ēdnīcā, es redzu pazīstamu vatnieku ar vates kumšķiem, kas karājas uz visām pusēm!

— Vladas, tas esat jūs?

— Es.

— Kas par velnu! Jūs taču aizveda uz Vladimiru, kā jūs tikāt šeit?

— Bet mani atveda pārtiesāt, — Vladas priecīgi atņirdza zobus, pilnībā attaisnojot savu uzvārdu.

— Kāpēc?

— Es prasīju tulku. Es taču leitis, man pienākas tulks. Bet man tulku nedeva. Es uzrakstīju sūdzību, un pienāca rīkojums vest mani atpakaļ un tiesāt par jaunu, ar tulku, lai es visu saprastu.

To visu Vladas man izklāstīja, kā vienmēr, nevainojamā krievu valodā, bez mazākās citvalodas pieskaņas. Un viņa runa bija skaista, nepiespiesta — lai dievs dotu tādu valodu Maskavas juristiem!

— Nu, Vladas . . . Tādu bezkauņu, kā jūs . . . Kāda velna pēc jums tas viss bija vajadzīgs?

— Kā tad nu nē — izbraukāju turp, atbraucu atpakaļ, — arī izprieca. Seit, lāģerī, atkal ar draugiem satikos. Nu, un vēl — manis dēļ priekšniekam kloķi iesprauda, — arī patīkami . . .

Kāpēc tikai pārgalvības un blēņas, tikai mūsu nevienlīdzīgo pretimstāvēšanu atmiņa mums ceļ priekšā? Alu gleznieciba, ar kuru mēs centāmies izrotāt cietumu un lāģeru sienas . . . Joki paliek joki, bet Vladu Sakali gaidīja Vladimiras cietums, ar tā drausmīgajiem dzīves apstākļiem, ar bada normu, skumjām un ar to, kas ir vēl

ļaunāks par vientulību, — ar uzspiestiem kaimiņiem.

VAI GRIBAT IEPAZĪTIES AR MOSU DZEJNIEKU!

Marts. Pavasaris jau izšķīlies, bet sniegs vēl turas, vēl ir auksts, un šķūnītis, kurā sagāzti darbarīki, — cirvji, zāģi, ķekši un pārējais inventārs —, vēl joprojām ir pievilcīgs centrs darba zonā. Seit ir krāsniņa, šeit var uzvārīt čefīru vai kafiju, uzpīpēt pajumtē. Visu šo saimniecību izrīko Gunārs, mūsu avārijas (krāvēju) brigādes tabeļvedis, jauns, stalts, ļoti spēcīgs latvietis. Un dabiski, ka pie viņa no visas darba zonas pulcējas tautieši. Visi kā viens stalti, spēcīgi, sportiski. Visi — izņemot vienu. Arī tas ir augumā garš, bet fantastiski kalsns, gluži kā karikatūra. Garas, tievas rokas, caur ceļgalā pārplēstām darba biksēm redzama kāja — stiba, nūja, apvilkta ar ādu, ļoti gaišās acis šķiet milzīgas virs kalsnajiem, iekritušajiem vaigiem. Viņš raugās uz mani ar interesi, bet bez tās alkanās gatavības biedroties, kura verdot verd vairumā lāģernieku (es taču esmu populāra persona, savlaicīgi izreklamēta presē). Vienu, otru, trešo dienu mēs apmaināmies skatieniem, cienīgi palokām galvas tiekoties — izturam stilu. Beidzot tabeļvedis Gunārs vaicā: «Jūlij, vai gribat iepazīties ar mūsu dzejnieku?» — «Protams.».— «Ei, Knuti»

Tā es iepazinos ar Knutu Skujenieku. Viņš izcieš septiņu gadu termiņu par «sevišķi bīstamiem valsts noziegumiem» — uzrakstījis vienu šaubīgu dzejoli, turējis mājās «Britu enciklopēdiju» un nav ziņojis par saviem paziņām. Paziņas, tā, starp citu, arī nav nekādas rozīņmaizītes — tie sprieduši par to, kā panākt, lai Latvija atrastos Polijas vai Rumānijas stāvoklī. Un, atbilstoši tam, nopelnījuši prāvus termiņus.

Dabīgi, mums tūdaļ pat atradās tūkstoši kopīgu paziņu un miljons kopīgu interešu. Galvenā interese — dzeja. Viņš šeit uzrakstīja un atdzejoja veselu lērumu dzejoļu, cītīgi mācījās svešvalodas, izlasīja kalniem grāmatu. Vispār viņš man, slaistam un sibarītam, ir dzīvs pārmetums. Otrs tāds pārmetums — Andrejs Siņavskis, bet tas vismaz nav man acu priekšā; mūs abus priekšniecība tālredzīgi izvietojusi dažādos lēģeros . . .

Pret maniem poētiskajiem mēģinājumiem Knuts izturas aizbildnieciski uzmundrinoši; «Nekas, Jūlij, gan jūs vēl rakstīsiet niknāk . . .» Diezin vai. Pats viņš nebūt neraksta nikni, bet ar bezgalīgām skumjām, ar bezcerību:

«Kristus var nomirt, var augšāmcelties.
Revolūcija var pārvērsties kontrrevolūcijā.
Visdrošākā laika skaitīšana —
No vieniem lietiem līdz otriem.

Bet ja tie ir radioaktīvi?»
vai arī: •
«Lokomotīve.
Elsojoša, neganta dzīve.
Ventilis, regulators un blīve.
Un vienā virzienā noteikta brīve —
Pa sliedēm.»

Vecākās paaudzes lāģernieki — latvieši pret Knutu izturējās vēsi, — tie nevarēja saprast, kā var nenodarboties ar politiku un neinteresēties par politiku. Viņi to uzskatīja bezmaz par nodevību. Manuprāt, tā būtu nodevība, ja viņš būtu aizgājis no literatūras politikā, ja nebūtu parādījušies klajā viņa folkloras pētījumi, ja nebūtu latviski ieskanējušies Lorka un Gabriēla Mistrāla, Aleksandrs Ostrovskis un Gogolis, ja viņš nebūtu atdzejojis dižo moldāvu poēmu «Miorica» . . .

Nesen iznāca viņa plāniņā dzejoļu grāmata, pirmā un pagaidām vienīgā, bet tādi dzejoļi, kādus es šeit citēju, grāmatā, protams, nav iegājuši. Tur nav iegājusi un neieies arī nelielā poēma «Neskaties atpakaļ», kuru viņš uzrakstījis Mordovijā un kuru es turpat pārtulkoju krieviski.

*KAS NO BABAM**

Tā ir baismīga tēma. Ķerties pie tās ir grūti, mokoši un bīstami, — tādēļ ka «nav pēc profila»! Seit vajadzētu psihologu, filozofu, zinātnieku, šo tēmu, kā likts, apiet, izlaiž visi me-muāristi, atmiņu rakstītāji, sadzīves apcerētāji. šī tēma ir — atrautība no dzimumdzīves, piespiedu atturība.

Visu — mazā kvantitātē un draņķīgā kvalitātē — cilvēkam dod ieslodzījums. Māju — sava dzīvokļa, istabas, gultas — vietā ir vismaz baraka, kamera, nāra, ir, kaut trūcīgi, bet īsti mājas komponenti — sienas, grīda, griesti, siltums.

Ēdiens: liesa balanda, jēla maize, puvušas saknes — tas viss ir pretīgi, taču tā ir barība tās pamatnozīmē.

Apģērbs: bušlats, specene, zābaki, veļa — tas viss tomēr apsedz kailumu un kaut cik silda.

Par garīgo dzīvi pat nav ko runāt: teātra, svaigas literatūras, mūzikas, tēlotājas mākslas trūkumu ar uzviju kompensē doma, kura piepeši iegūst asumu, spēku, intensitāti. Un barotni.

Bet kā ar šo te? Ar to sfēru, pie kuras cilvēks nekad nepierod, kura vienmēr satriec, kura ir mērķis un stimuls? Tas, kam to atņēmusi daba — kroplis, nīkulis, puscilvēks. Tas, kam to atņēmuši cilvēki — moceklis.

. . . Ceha mazgātuvē, pīppauzes laikā, četrdesmitgadīgs vīrs, parasti samērā atturīgs, šķiet kā no ķēdes norāvies — ar prieku, ar baudu viņš iztēlo dzimumaktu, īpaši pasvītrodams skanisko pusi. Es laikam saviebos, jo viņš, palūkojies uz mani, aprāva savu himnu:

— Kas ir Daniel, nepatīk?

— Nepatīk.

— Vai sen tu no vaļas?

— Mēnešus astoņus.

— Nu, tu vēl mājas pīrāgus neesi pārgremojis. Nosēdēsi vienu, otru gadiņu — ne tā vien dziedāsi . . .

Vienu, otrul Bet cik gadus viņš šeit bez sievietes tuvuma?

Mēdz būt arī tā.

Ēdnīcā (tā arī ir klubs) ālējas puisis, gadus divdesmit septiņus vecs. Viņš ir piedzēries, sastrēbies laku darba zonā, nezin kā izsprucis cauri vaktei un tagad lustējas. Viņu kaitina (vai arī sajūsmina) viss, kas patrāpās acu priekšā. Patrāpījos es.

— Rakstnieki Es tevi cehā meklēju! Sadzert gribēju! Rakstniek!

— Ej uz sekciju, brālīt. Ieraudzīs menti — būs šizo kā likts.

— Tu! Rakstniek! Kā tu vari ar mani tā runāt?! Ko tu sajēdz?! Tu bābas kā lellītes . . . bet es visā mūžā dzīvu . . . neesmu redzējis!

— Ne reizi?

— Ne reizi, ne grama, Dieva vārds! (Asaras.)

— Nu, izbeidz, neraudi, drīz iesi laukā — viss tev būs.

— Jā, būs gan! Bet ko tad es varēšu? Kurš līdz divdesmit pieciem nav pamēģinājis — tam uz bābu nestāvēs.

— Blēņas, — es pārliecinoši saku. Un aizrautīgi meloju:

— Es pats tikai divdesmit sešos pirmoreiz iesāku.

— Apzvēri! . . .

Zvēru. Viņš, asaras izsmērēdams pa vaigiem, klunkurē uz baraku. No kurienes šāds skaitlis — 25? Varbūt pēc analoģijas ar 25 gadu termiņu? Leitis, lāģeros apkrievojies, velk pēdējo gadu no divdesmit pieciem. Pie viņa atbrauca sieva (gadus trīs nebija braukusi). Pēc darba — uz tikšanos. Viņš jau akurāti noskuvies, nospodrinājis zābakus.

— Pēdējo reizi kroņa gultā . . .

Pēc tikšanās — sadrūmis, it kā tiesības uz veikalu atņēmuši. Klusē. Tad neiztur, rupji lamājas — ar akcentu, bet pareizi.

— Kas ir, Petras?

— Neiznāca nekas. Nemāku vairs.

— Muļķības, Petras! Tas ir kā velosipēds — ja reiz iemācījies — mūžam neaizmirsīsi. Tevi vienkārši pamērdējuši. Droši vien uztraucies arī?

— Brālīt, kā tad neuztraukties?! Sieva kā nekā. Sieviete. (Un — ar jautājošu intonāciju.) Viņai arī nav salda dzīve — vienai pašai.

— Pārbrauksi mājās — viss būs kārtībā . . .

Vakarā, smēķētavā, viņš cienīgi atjokojas, atbildot uz neķītriem jautājumiem, daudznozīmīgi smīn . . .

Homoseksuālisms arī nav glābiņš. Pat aktīvie pederasti (pret kuriem «sabiedrība» izturas iecietīgi) nicina pasīvos, pārijus, pameslus . . . Pat atklātiem, «idejiskiem» neatrodas vieta blakām, laba vārda, tējas malka. Vienu tādu «teorētiķi» es pazinu — dūšīgs, kvadrātveidīgs vīrs ar krāvēja muskulatūru, ar nagu uz plakstiņa. Palama — «Maša ar auskariem» (viņš ausī nēsāja auskaru), šaurajā šizo pleķītī — kur dēsies — viņš ir kopā ar citiem. Sēž, purpina, ne pie viena nevēršas:

— Bābas? Kas no bābām? Ne formas, ne figūras ... Kā šķidrās ziepes, — tek un tek . . . Bet večiem — viss pie vietas, viss pie vietas . . .

Lopam līdzīgais «Adenauers» (palama) atklāti onanē pie žurnāla «Rabotņica», atvēris tajā lappusi «Modes» . . .

Tie jau ir nojūgušies, neglābjamie. Bet pārējie, kamēr vēl nav pienācis glābējs vecums, tie cieš — kurš klusē, kurš sevi izdzīvo sarunās.

Ak, Kungs, kādas tikai leģendas neklīst par veikliem drosminiekiem, kuriem izdevies lāģerī vai cietumā izraut brītiņu tuvības ar sievieti! Cik lepni viņi raugās apkārt, paši noticējuši savai izdomātajai drosmei! Patiesībā — visai nožēlojams varoņdarbs, par kuru ar šausmām un sajūsmu stāsta man div-desmitpiecgadīgs skaistulis latvietis.

— Ziniet, Jūlij, ko T. izdarīja? Tur augšā, pa satāpelētajiem dēļiem gāja rēķinvede no grāmatvedības. Viņš nolēca no grēdas lejā, dubļos, un gāja tai nopakaļ, zem brunčiem lūrēdams. Biksītes, tā viņš stāsta, viņai zaļas . . .

Patiesībā — fantāzijas ik dienu, ik nakti par šo nolādēto, šo iekārojamo tēmu! Pārcilā atmiņā savas draudzenes — viņas visas bija skaistas! Galvā erotisks karuselis, Brjusova un Roopsa sajaukums, miglainas, bet apžilbinošas nākamības ainas . . .

Tulkojis **KNUTS SKUJENIEKS**

KULTŪRA

ANTONS ANTONOVS-OVSEJENKO

Raksta autors ir kādreiz slavenā revolucionāra, vēlāk Krievijas Federācijas prokurora, turklāt — ģenerālkonsula Barselonā Vladimira Antonova-Ovsejenko dēls Antons Antonovs-Ovsejenko. V. Antonovu-Ovsejenko 1937. gadā nepatiesi apsūdzēja un apcietināja. Ari dels, sākot ar 1940. gadu, vairākkārt tika apcietināts, lidz viņu notiesāja un izsūtīja. Izsūtījumā viņš atradās līdz Staļina nāvei — 1953. gadam. Viņš pats bijis

daudzu rakstā atspoguļoto notikumu aculiecinieks, pārējās ziņas smeltas no dokumentiem un oficiāli apstiprinātām liecībām.

JOSIFA STAĻINA

TEĀTRIS

«Josifa Staļina teātris — unikāla parādība laika un telpā. Izrādes ritēja nepārtraukti, salejoties vienā vienīgā trīsdesmit gadu garā uzvedumā. Par skatuvi viņam noderēja visa Zeme — no Sarkanā laukuma lidz Kolimas lēģeriem.»

VIŅŠ BIJA NEATVAIRĀMS

1936. gada rudens. Krievijas Federācijas prokurors Vladimirs Aleksandrovičs Antonovs-Ovsejenko pārradās mājās, priecīgi uzbudināts.

— Es braucu uz Spāniju! Biju pie Sta|ina. Tas ir neparasts cilvēks. Kāda gribas un prāta koncentrācija . . . Kāda kolosāla enerģija!

Uz Barselonu ģeneralais konsuls aizbrauca aplaimots, iesledzis sirdī apburoša cilvēka, tālredzīga Vadoņa tēlu.

Stāsta Marija Aleksandrovna Jofe, slavenā (jiplomāta un revolucionāra Ādolfa Abramoviča Jofes atraitne:

«Staļinu redzējām bieži. Mēs tikāmies Lielā teātra pirmizrādēs, kur mums bija rezervētas vietas ložā. Sta|ins vienmēr ieradās, tuvu stāvošu personu ieskauts. To starpā parasti bija Vorošilovs un Kaganovičs. Staļins atstāja atklāta, iejūtīga sarunu biedra iespaidu, bija ārkārtīgi sabiedrisks un draudzīgi noskaņots, bet visā tajā nebija ne kripatiņas īstas sirsnības . . . Vispār Staļins bija reti talantīgs aktieris, spējīgs nepārtraukti pārtapt no tēla tēlā atkarībā no apstākļiem. Viens no viņa mīļākajiem tēliem — nepretenciozs, vienkāršs, labsirdīgs puisis, kas neprot slēpt savas jūtas.»

Ar laiku liekulība k|uva par viņa otro dabu, un katrs tēls, ko viņš pieņēma, likās, organiski izteica viņa būtību. Te viņš spēlēja tādu laga zēnu, te — partijas goda sargu, te — visvareno Vadoni. Staļins iedzīvojās katrā lomā tik pamatīgi, ka pats pilnībā noticēja ikvienam jaunam tēlam. Kad Staļins 1912. un pēc tam 1917. gadā dzīvoja pie Alilujeviem, viņš izklaidēja apkārtējos cilvēkus ar ciniskām anekdotēm. Var gadīties, ka tā arī bija viņa īstā būtība.

Tuvojoties 50 gadu jubilejai, Sta|ins bija pārliecināts, ka ir pietiekami nobriedis, lai dotos iekarot pasaules skatuvi. Debija noritēja lieliski. Uz Judžinu Laienzu, kas 1930. gada novembra beigās apmeklēja Kremli, ģenerālais sekretārs atstāja patīkamu iespaidu. Bet šis amerikāņu žurnālists bija diezgan labi informēts par Staļina valdīšanas raksturu. Vēl lielākus panākumus viņš guva pie Rozitas Forbstas, lēdijas Astores un vēl pie vairākām citām ietekmīgām dāmām. Viņš pilnībā apbūra tās, aizkustinoši spēlēdamies ar bērniem un sunīšiem . . .

1931. g. decembrī ar apskaužamu cirka mākslinieka iluzionista virtuozitāti viņš nospēlēja izrādi vācu rakstniekam Emīlam Ludvigam un pēc trim gadiem ang|u fantastam Herbertam Velsam. Arī viņš nespeja pretoties šī cilvēka burvībai. Tiesa, Velss gan pamanīja, ka ģenseks ne reizes neieskatās viņam acīs, bet par tādiem sīkumiem jau nebija vērts pat runāt. Zīmīgi bija tas, ka Velss rakstīja: «Es nekad neesmu ticies ar tik sirdsšķīstu, taisnīgu un godīgu cilvēku. Un savai pārsteidzošajai, neapšaubāmajai augšupejai viņam jāpateicas tieši šīm īpašībām, nevis kaut kam tumšam un draudīgam . . . Līdz tikšanās brīdim es domāju, ka viņš, iespējams, ieņem savu augsto stāvokli tāpēc, ka cilvēki baidās no viņa, bet pavisam drīz es sapratu, ka neviens nebaidās un pilnībā uzticas viņam.»

Starp rakstniekiem, kurus viņš aptina ap pirkstu — bet vērīgums un prata asums taču ir raksturīgs īstam rakstniekam, — nosauksim Anrī Barbisu, Romēnu Rolānu, Andrē Zidu un Bernardu Šovu. Jā, arī Šovu.

Viņš pirmo reizi atbrauca uz Maskavu 1931. gadā. Būdams apžilbināts no iespaidiem par pompozo pieņemšanu, kas bija sarīkota par godu viņa 75 gadu jubilejai, dižais satīriķis un taisnības mīlētājs pilnīgi nepamanīja tādu deta|u kā bads, kas aiznesa nebūtībā miljoniem cilvēku dzīvību. Un tomēr šovs kaut kur izprata Sta|inu, uzrakstīdams, ka diktatora manieres bija gandrīz nevainojamas, un tālāk: «mums nācās ar lielām pūlēm noslēpt to, ka viņš mūs visus ārkārtīgi uzjautrināja».

Ar aforistisku trāpīgumu Šovs raksturoja Sta|inu kā pāvesta un feldmaršala krustojumu. Un tomēr kopumā par Vadoni angļu viesim palika labvēlīgs iespaids, un 1941. gadā viņš publiski uzbruka Staļina kritizētājiem.

Kara gados ģenseka aktiertalants sasniedza savas meistarības virsotnes. Pārrunās ar ārzemju valstsvīriem viņš vienmēr uztrāpīja īsto toni. Vērīgā un piesardzīgā čerčila klātbūtnē viņš spēlēja |oti uzmanīgi un rezervēti. Bet, būdams kopā ar labsirdīgo Ruzveltu, viņš izmantoja citu masku. Beigu beigās viņš apveda ap stūri abus, ja nu ne gluži visās lietās, tad tomēr pietiekami. Staļins kuru katru mēģināja pārliecināt, ka viņš nav diktators, bet vienkārši pirmais starp vienlīdzīgajiem, un ka visi svarīgie jautājumi, kas attiecas uz valsti un partiju, tiek risināti kolektīvi un ļeņiniskā garā. Nebija jau viņam tik viegli izrādīt sirsnīgu cieņu un cildenas manieres, bet viņš spēja pārvarēt arī šīs tehniskās grūtības.

1959. gadā Vinstons Čerčils atcerējās:

«Staļins uz mums atstāja vislabāko iespaidu. Viņa ietekme uz cilvēkiem ir pilnīgi neatvairāma. Kad viņš ienāca Jaltas konferences zālē, visi kā pēc komandas piecēlās un — kas visdīvainākais — ieņēma miera stāju.»

Reiz čerčils stingri nolēma, Staļinam ienākot, palikt sēžam. Pirms kārtējās tikšanās viņi abi ar Ruzveltu ieņēma savas vietas un sāka gaidīt Padomju Krievijas galvu. Staļins ienāca, un itin kā kāds pārcilvēcisks spēks lika angļu premjeram piecelties no krēsla . . .

«Pašos kritiskākajos brīžos, kā arī sirsnīgos mirkļos viņš vienmēr bija vienādi savaldīgs, nekad nemēdza nodoties ilūzijām, bija neparasti sarežģīta personība. Viņš radīja un pak|āva sev milzīgu impēriju. Tas bija cilvēks, kas savus ienaidniekus iznīcina ar pašu ienaidnieku rokām. Piespieda pat mūs, kurus viņš atklāti dēvēja par imperiālistiem, cīnīties pret citiem imperiālistiem.»

Ulda Brieža fotoreportāža no Liepajas. 1988. g. 2. decembris. Akcija «Staļins — musu tevs», veltīta tautu teva dzimumdienas ieskaņai.

Anglijas premjerministrs tomēr saskatīja, ka zem Tautu Tēva maskas slēpjas nežēlīgs, cietsiffīgi diktators. Anrī Barbisam to ieraudzīt neizdevās. -*M*

Viņš atbrauca uz Maskavu 1934. gadˆseptembrī. Staļins ielūdza viņu vasarnīcā Zubalovā. Tā viņi tur tērzēja līdz vēlai naktij, lielais francūzis un padomjiF tautas Vacronis. Staļins burtiski apbūra rakstnieku. ˆ*W*

«Cilvēks, kura profils attēlots sarkanajos plakātos, blakus Kārlim Marksam un Ļeņinam, tas ir cilvēks, kas rūpējas par visu un par

visiemˆ kas ir radījis to, kas ir, un radlgito, kas bus. Viņš ir izglābis. Viņš izglābs ... Un visi jūs, kas esat, labākais, kas ir jūsu likteņos, atrodas viņarokāsT. Sr cilvēka, Kurš . . stāv nomodā par visiem un sffadā, — cilvēks ar zinātnieka galvu» strādnieka seju, i'iikārša zaldāta frenci.*M* Sīs neiedomājamās rindiņas, kuras vainago A. Barbišai gramatu parStaļinu, tikpat droši kā arhīva doku Jnts palīdz mums radīi īsteno Vadoņa tēlu. Tā apWst ap stūri rakstnieku, likt viņam mani pulēt ar savu pārliecību, varēja tikai Josifs Staļins.

Rodas iespaids, ka viņš uzsācis sacensības ar visiem vēsturē zināmajiem despotiem. Savas vadīšanas otrajā desmitgade vīņs jau pārspēja tos visus, un pēc tam gan vairs nebija neviena, ar ko viņu varētu salīdzināt.

ar mākslinieka debiju Milānas operā *La Scala.* Teātra klaķieri mēģināja viņu izsvilpt, jo viņš negrasījās samaksāt klaķieriem par viņu pūlēm, vēl vairāk — mākslinieks lika padzīt šantāžistus, kad tie ieradās pie viņa viesnīcā.

20. gadu sākumā Staļins radīja savu klaķieru grupu partijas konferencēm, salidojumiem, CK plēnumiem.[1] Klaķieri ar kliegšanu varēja pārtraukt jebkura partijas darbinieka uzstāšanos.

1925. g. decembrī Staļins pasludināja savu teoriju par sociālisma uzcelšanu vienā valstī. Tas sakrita ar diskusiju par NEPU un strīdiem par CK organizācijas politiku XIV kongresā.

Vārds tika dots Krupskajai. Viņa satraukti runāja par stāvokli partijā un starp citu pieskaras vairākuma neapšaubāmās patiesības teorijai. Te nu Staļina klaka sarīkoja Ļeņina atraitnei īstu obstriUfegaM ciju. Kāda-maigi apsveica Trocki ar jaunu cīņas biedru N.J£. Krup-skaif*s~personā. Viņa ˆjuka . . .

Kameņevs izrādījās stiprāks. «Norunāsim tā, —ˆyiņš lika priekšā *t* neganti kliedzošajiem klaķieriem, — ja jums ir dots uzdevums mani ˆ pārtraukt, tad ta arī pasakiet. . . Jūs nepiespiedīsietBani apklust, lai arī cik skaļi kliegtu jūsu biedru bariņš.» i I .

Uzstāšanās beigās, kad Kameņevs jau bijˆizteicies pret «ģadoņa» teoriju, viņš vīrišķīgi atkārtfHTgalveno tezi:

«Stalinsrtevar izpildīt boļševiku štāba apvienotāja lom1®,. . Mēs esam pret vienvaldīķasˆteoriju, mēs esam pret vadoņa radīšanu.»

Zālf uz mirkli iestājās ipves klusumi. Tā ®ēdz būt pirms tam, kad, noklausījušies iespaidīgu monologu, saviļņotie klausītāji ļaujas ovācijām

VIŅA «KLAKA»

Fjodora Šaļapina cienītāji noteikti atceras gadījumu, kas saistās

Tad pienāca tas kulminācijas sprādziens, kuram ģenseks bija rūpīgi gatavojis savu klaku.

— Nav tiesa! Blēņas!

— Sta|inu, Staļinu!

— Lai dzīvo Krievijas Komunistiskā partija! Urā! Urā!

— Partija augstāka par visu!

— Lai dzīvo biedrs Staļins!

Un klaka pierāva kājās visu zāli.

«Delegāti pieceļas un sveic biedru Staļinu» — tiek ierakstīts protokolā.

Tā nebija pirmā klakas uzstāšanās. 1924. g. janvārī dažas dienas pirms Ļeņina nāves, XIII partijas konferencē I. J. Vračovs uzstājās pret tām metodēm, kādas bija ieviesušās ciņā pret opozīciju. Kla-ķieri asi pārtrauca viņu.

«Biedri, varbūt mums ir atlikušas tikai pāris demokrātijas stundas, tad atļaujiet, lūdzu, tās izmantot,» sacīja delegāts, vērsdamies pie pārāk draudzīgās «komandas».

1927. g. (jūlija—augusta) apvienotajā CK un CKK plēnumā Staļins izsmej Kameņevu, pie tam izvirza muļķīgus argumentus pret Zinovjeva rakstu «Nākamā kara kontūras». Ģenseks nebaidās no komedianta pozas — klaka iesmiesies īstajā brīdī. Un neaizmirsis savlaicīgi, — bet orators jau nu ieturēs vajadzīgo pauzi — iekliegsies «Pareizi!» vai «Kauns!».

Kad Staļins salīdzina Trocki ar Klemanso, aktīvisti paklausīgi izsmej «šo operetisko Klemanso».

Bet tad ģenseks atvainojas; «viņam, lūk, nākšoties pateikt pāris vārdus par Zinovjeva izlēcieniem pret Staļinu».

— Lūdzam, — atskan balsis.

Pēc tam Staļins aizrunāsies tik tālu, it kā opozīcija piekoptu atklātu Kominternes šķelšanas politiku.

— Pareizi! — atsaucas klakas solisti.

Staļins citē to vietu X kongresa rezolūcijā, kur Ļeņins ir rakstījis, ka jācīnās pret frakcionāristiem — līdz pilnīgai to izslēgšanai no partijas.

— Vajag to izdarīt tūlīt pat, — draudzīgi atskan balsis.

— Pagaidiet, biedri, — iebilst Staļins, — nesteidzieties!

Nu, vai nav teātris!

1924. g. janvāris. Antonovs-Ovsejenko griežas pie CK plēnuma ar sūdzību pret Orgbiroju, kas nolēmis atsvabināt viņu no Revolucionārās kara padomes Politpārvaldes priekšnieka posteņa.

No Antonova-Ovsejenko uzstāšanās plēnumā:

«Kategoriski pieprasu skaidrību jautājuma nostādnē attiecībā pret mani. Runa ir par partijas biedru, Politpārvaldes priekšnieku, kurš uzdrošinājies pārrunās ar partijas biedriem izteikties pret CK vairākuma realizēto līniju un tās kursu, kas ir kaitīgs partijas vienotībai un armijas morālajai saliedētībai. Visus apvainojumus, ka esmu pārvērtis RPP par frakciju štābu, es nicinoši noraidu — neviens

to nav pierādījis un nekad arī nespēs pierādīt. Bet līdz tam laikam, kamēr tas nebūs pierādīts, manis atlaišanas jēga būs viena — vēl pirms Partijas kongresa nokārtot grupas rēķinus ar pārāk parti-jiski izturētu biedru, kurš nav spējīgs ielaisties ne uz kādiem frak-cionāriem manevriem.»

Vladimirs Aleksandrovičs atmasko apmelošanas kampaņu, ko pret viņu uzsācis centrālais aparāts ar mērķi izsist no sliedēm visus aktīvos komunistus, kas tiek pieskaitīti pie «Trocka opozīcijas».

«Un es nekādā ziņā nemaldos,» Antonovs paziņoja CK locekļiem, «ka šai plaši izvērstajai kampaņai ir neapstrīdami tendencioza ievirze un vēl neapstrīdamāks ir fakts, ka tas ir biedra Staļina roku darbs.»

Vairākums CK locekļu ieņēma nogaidošu pozīciju. Orgbiroja rezolūciju atbalstīja Molotovs, Sverņiks, Škirjatovs, Jaroslavskis. Jā, arī biedrs Jemeļjanovs. 1906. g. martā, pēc Maskavas kara organizācijas KSDS(b)P konferences izgāšanās viņš kopā ar Antonovu nok|uva cietumā. Abi kopā bēga, un, lūk, tagad . . . Tagad Jemeļ-jans Jaroslavskis spēlē viņam iedalīto lomu. Kopā ar Molotovu, Sverņiku un Škirjatovu.

Paies tikai četrpadsmit gadu, un šīs pašas personas sankcionēs nāvessodu Oktobra varonim. Un viņam sekos tūkstošiem godīgu komunistu.

Klakas funkcionāri pārtapuši nāves funkcionāros. Sta|ins izmeklēja sev uzticamus izpildītājus. Daži no tiem — kā Vorošilovs, Mi-kojans, Molotovs nokalpoja viņam vairāk nekā trīsdesmit gadu. Mo-lotovam, starp citu, klājās visgrūtāk — viņš raustīja valodu. Reiz viņš .pažēlojās Lavrentijam Kartvešvili: «Bet, ziniet, biedri Lav-rentij, es savas runas izdziedu spoguļa priekšā.» Viņš bija īsts ciet-pauris. Tomēr viņš ātri iemanījās noslēpt sava prāta trūcīgumu zem valstsvīra maskas. Un lētticīgo viņa mūžam pietika. Nesou Molo tovs nomira| j.bei!.viņā «falšais» tēls joprojām turpina dzivot visdažādākajos apcerējumos . . .

... J946.::gada novembris. Veselu dienu ilga Zinātņu akadēntijas sēde, kurai par iemeslu bija Molotoˆa ievētSŠana par akadēmijas goda locekli. No rīta' līdz vēlam vakaram tika dziedātas slavas dziesmas Ministru Padomes priekšsēdētāja vietniekam. Ilgus gadus Zinātņu akadēmija atradīsies šī «zinātnes lāpneša» aizbildniecībā.

— Staļins — vienmer ar mani! — saka Liepājas teātra galvenais režisors Oļģerts Kroders un pateicībā par lēģerī pavadītajiem gadiem dziļi noliec galvu viņa priekšā.

Ne katrs to būtu izturējis. Molotovs izturēja. Katru pasākumu un uzstāšanos viņš iepriekš saskaņoja ar ģenseku. Zem stingrās Staļina rokas viņš dzīvoja kā dieva ausī. Bet Staļins, pieradis vienrocīgi valdīt pār cilvēkiem un notikumiem, bija ļoti neaprēķināms.

stingri izpildīja katru Saimnieka vēlējumu un cieši turējās pie reiz pieņemtā rituāla.

. . . Reiz Anna Ahmatova uzstājās Politiskā muzeja zālē. Parādoties mīļotajai dzejniecei, pār zāli nošalc ovāciju vilnis, visi pieceļas, daudzi ar ziediem rokās dodas uz skatuvi. Pirmais par šo neticamo notikumu ģensekam paziņoja Kaganovičs. Staļins pārskaitās: «Kas organizēja piecelšanos?»

Kad par šo notikumu uzzināja «augšā», arī Kaganovičs pārskaitās: «Kas organizēja piecelšanos?»

Tik tiešām, kas uzdrošinājās?

Lazars Kaganovičs bija īpašs ortodokss partijas aparātā.

Viņa fanātiskā burta kalpa daba un bezgalīgā uzticība Vadonim atbaidīja pat visvareno Beriju. Kas gan viņus visus, šos nedraudzīgos, tā apvienoja?

Visi šie «Tautu Tēva mazie brāļi» dzīvoja — spēlēja saskaņa ar trim baušļiem: uzminēt, iztapt, palikt dzīvam.

SPĒLE «AR ATKĀPŠANOS NO AMATA»

Ļepļp savā testamentā, raksturodams iespējamos pretendentus, ķ $p#f'r#tu pārvaldīt valsti, pieminēja ģenseka kaprizitāti. Ko viņš ar to

gribēja teikt? 1918. gada rudens. Caricina. Dienvidu frontes Revolucionārās kara padomes loceklis Staļins visdažādākajos veidos (dažus nošaujot) vajā cara armijas ģenerāļus un oficierus, kuri uz-*| ļp6šinājušies iestāties par Padomju valsti.

Šeit acīmredzot izpaudās viņa organiskais naids pret «inteliģentiem», vai tie bija zinātnieki, literāti, karavadoņi. Caricinā Staļinu īpaši kaitināja frontes komandieris P. P. Sitins. Desmit gadus vēlāk, sasniedzis slavas un varenības augstumus, ģenseks nokārtos ar viņu vecos rēķinus — notiesājot uz nāvi nelaimīgo patriotu, bet toreiz, 1919. gadā, nācās apmierināties ar vulgāru apmelošanu. Viņš

XV partijas kongresā Molotovs lasīja ziņojumu par lauksaimniecību. Klātesošajiem negaidīti, Staļins nokritizēja Molotova ziņojumu. Staļins Molotovu nebija brīdinājis, un Vjačeslavs Mihailovičs apjuka. Bet Staļins panāca savu: «Nodemonstrēja kritikas brīvības klātesamību centrālajā aparātā un pie reizes pārbaudīja sava tuvākā līdzgaitnieka padevību. Ģenseks saduļķoja ūdeni partijas agrārajā politikā, lai izsauktu jaunas domstarpības.»

Molotovs pārnāca mājās galīgi satraukts un pasūrojās sievai: «Staļins negrib pieturēties pie mūsu kopīgajiem lēmumiem, vienmēr visu sajauc, un pēc tam to visu ir tik grūti izlabot . . Mēs taču abi par visu norunājām, bet viņš pēkšņi ņēma un man uzklupa.»

Sarīkot provokācijas, laicīgi atiet maliņā, novelt vainu uz citiem, uzdoties par nesalaužamu ļeņinieti — tāda bija Staļina darbības tipveida shēma politiskajos iestudējumos. Pie šīs shēmas ar variācijām (piemeram, vainīgo nošaušana) Staļins pieturesies ari turpmāk.

Kas attiecas uz viņa pakalpiņiem (līdzgaitniekiem), tad viņi bija līdz sirds daiļumiem pārliecināti, ķa jebkurš pasākums, sākat ai politiskam kampaņam un Vissavienības kongresiem un beid#t JĻˆtihis* klem mītiņiem koncertiem, ir jānoš'pēfe pec shēmlīf; kuras tiek užr,*sltas auga&Mps ļļbˆos.fl *M* f JF Jp

Pieīadltn dotnaļn pieJKaps ari||.azars Kagano£ļes,.i#t viens galffc ˆ˜»eals trupaS levlrutams figurartls KaganovičsSzceifs ar to, ka ™ JHr viņam nē||f! ne rēnāko šaubu par Staļina dievišķo izcelsmi. Vai tik «f viņss nebija pirmais, kurš pasludināja ģenseku par Lielo *W* Vadoni? Molotovs, Mikojans, Kaļiņins, Rudzutaks, Kirovs, Ordžoni-kidze — sevišķi pēdējie — varēja šad tad uzreiz nepieņemt ģenseka norādījumus, pat pastrīdēties ar viņu. Kaganovičs tāds nebija. Viņš

apvainoja Sitinu kā sliktu frontes vadītāju, aplinkus pārmeta, ka viņš ar nodomu izjaucis karaspēka apgādi. («Dažs labs ļoti cenšas . . novest postā Caricinu.») Staļins pieprasīja, lai komandieri sauc pie atbildības tiesas priekšā.

Ļeņins izsauca Staļinu uz Maskavu un asi nosodīja viņa politiku un RKP locekļu — Vorošilova un Miņina patvaļīgās izrīcības. Atgriezies Caricinā, vadošo partijas darbinieku sapulcē, Staļins viņus kūdīja dedzīgi protestēt «pret bezpartijisko ģenerāļu ieperināšanos armija» un mēģināja revidēt kara speciālistu «centra politiku». Tomēr ar joni ieņemt ļeņiniskās pozīcijas neizdevās. Tad Staļins paziņoja, ka atkāpjas no republikas RKP un RKP Dienvidu frontes locekļa posteņiem. 9. oktobrī Staļins paziņoja virspavēlniecībai, ka viņš vairs neuzskata sevi RKP sastāvā.

Tā iesākās spēle «ar atkāpšanos no amata». Spēle, kas ilga vairāk nekā trīsdesmit gadus.

Tomēr ne no kādiem militāriem posteņiem atkāpties Staļins pat ir nedomāja. Savu iespēju robežās viņš turpināja sabotēt centra direktīvas līdz pašām pilsoņkara beigām. Vēsture zina, kā Staļins, RKP Dienvidrietumu frontes loceklis, pretēji kara virspavēlniecības direktīvai aizturēja armijas Pirmās Kavalērijas karaspēku un tādējādi izjauca Tuhačevska uzbrukumu Varšavai. Šis varas kārais intrigants uztvēra jebkura cita karavadoņa uzvaras kā personisku apvainojumu.

Tuhačevskis un Dienvidrietumu frontes komandieris Jegorovs vēlāk dalījās liktenī ar ģenerāli Sitinu.

1922. g. rudenī radās tā saucamā «gruzīnu lieta», kuru faktiski

izprovocēja Staļins. Jaunizceptais ģenseks uzspieda Aizkaukāzam federāciju, pilnīgi nerēķinādamies ar pašu gruzīnu vēlēšanos. Smagi slimais Ļeņins mēģināja iejaukties, taču turēties pretim ģenseka intrigām bija grūti. Staļins atteicās pat iepazīstināt Vladimiru Iļjiču ar lietas materiāliem.

1923. g. 30. janvārī Lidija Fotijeva ierakstīja dienasgrāmatā: «Nosūtīju vēstuli Staļinam, jo Maskavā viņa nebija. Vakar, 29. janvari, Staļins zvanīja un paziņoja, ka bez Politbiroja ziņas viņš materiālus man dot nevar . . jautāja, vai es nestāstu Vladimiram Iļjičam kaut ko lieku; kādēļ viņš ir lietas kursā? šodien Vladimirs Iļjičs izsauca mani, lai uzzinātu atbildi, un teica, ka cīnīsies, lai materiālus saņemtu.»

Beidzot 1. februārī Politbirojs atļāva izsniegt materiālus par «gruzīnu lietu». Staļins bija redzami neapmierināts. Viņš lika priekšā Politbirojam atbrīvot viņu no rūpju pilnā pienākuma, kas saistīts ar Ļeņina ārstnieciskā režīma uzmanīšanu. Tā, protams, bija tikai poza, Staļins labi zināja, ka neviens neuzdrošināsies atņemt viņam uzrauga statusu.

1924. g. maijs. XIII partijas kongresā saskaņā ar Ļeņina pirmsnāves vēlēšanos vajadzēja nolasīt viņa vēstuli, tā saucamo — Testamentu. Bet, kā zināms, dokumentu nolēma nolasīt atsevišķās delegāciju sapulcēs.

Priekšā stāvēja CK plēnums. Plenārsēdē Staļins piecēlās un pieņēma aizvainota cilvēka pozu: «Ja biedri uzskata, ka Testaments ir tāds dokuments, kas laupa man jebkādu politisku uzticību, es atkāpšos no ģenerālsekretāra posteņa . .»

Tā atkal bija poza, spēle. Spēle bez zaudējumiem Staļinam, jo ģenseks labi zināja, ka tūlīt sekos Zinovjeva uzstāšanās ar vajadzīgajiem uzticības apliecinājumiem un pēc viņa vel ņems vardu dažs labs . . .

Pēc mēneša Staļins šo triku atkārtoja vēlreiz. Būdams liels meistars konfliktsituāciju radīšanā, viņš izmantoja stenogrāfistes kļūdīšanos XIII partijas kongresā un apvainoja Kameņevu Ļeņina runas izkropļošanā — it kā Kameņevs «nepa Krievijas» vietā būtu pateicis «nepmaņu Krievija».

Šo rupjo insinuāciju Staļins iedabūja «Pravdas» slejās. Kame-ņevs ar Zinovjevu nolēma dot ģensekam pretsparu. Bet, kad atbildīgo partijas darbinieku ārkārtējā sasaukuma sēdē, kur klāt bija

arī Politbirojs un CK, Staļina pēdējā izrīcība tika asi nosodīta, viņš paziņoja, ka atkāpjas no ģenseka posteņa.

Tāds, lūk, bija viņa «arguments».

Arī šoreiz ģenseka atkāpšanās no posteņa netika pieņemta.

Pagāja pusotrs gads pēc Ļeņina nāves. Atpūšoties Kislovodskā, pastaigas laikā grupa CK locekļu pārsprieda jautājumu par koleģiālo vadību. Visai veiksmīgie Staļina mēģinājumi uzspiest savu diktātu CK

satrauca biedrus, kas bija apstājušies skaistā vietā pie gleznainas alas. Viņi nosūtīja ģensekam vēstuli ar priekšlikumu izmainīt CK sekretariāta sastāvu. Staļins tūlīt viņus pabiedēja ar aiziešanu no posteņa. 1925. g. decembrī XIV kongresā Staļins nolēma viņus vēl izsmiet: «Ja biedri to vēlas, esmu gatavs attīrīt vietu bez trokšņa, bez diskusijas, slēgtas vai atklātas, un bez mazākuma garantiju pieprasīšanas.»

Viņš rēķinājās izdzirdēt zālē smieklus.

Un smiekli atskanēja.

1927. g. beigās Staļinam izdevās redzami pavirzīties uz priekšu vienvaldības realizēšanā CK. XV partijas kongresā viņš novāca 75 aktīvus opozicionārus no vadošajiem orgāniem, dažus izslēdza no partijas. Pavisam no partijas viņš «izmeta» apmēram divus tūkstošus cilvēku. Pēc tam, kad viņš bija izslēdzis no partijas tā saucamās apvienotās opozīcijas līderus, Staļins CK plenārsēdē uzrīkoja mazu izrādīti: «Es domāju, ka līdz šim bija tādi apstākļi, ka es biju partijai nepieciešams šajā postenī kā vairāk vai mazāk stingrs cilvēks, kurš spējīgs noturēties pret opozīciju. Tagad opozīcija ir ne tikai sagrauta, bet arī izslēgta no partijas. Un pie tam mums ir Ļeņina norādījums, kurš, pēc manām domām, ir jārealizē. Tāpēc lūdzu plēnumu atbrīvot mani no ģenerālsekretāra posteņa. Varu apgalvot, biedri, ka partija ar to tikai iegūs.»

Uzlicis partijas glābēja masku, ģenseks varēja arī pakoķetēt ar likteni. Plēnums, protams, atkal no jauna ievēlēja viņu par ģenerālsekretāru. Vienbalsīgi.

Kuram gan bija apnicis dzīvot? . . .

Pēcāk, kļuvis par neapšaubāmu Vadoni, viņš šo triku vairs neizmantoja. Kaut gan, nē, vecumdienās viņš no jauna atgriezās pie tā. Izvirzot 1946. gadā Alekseju Aleksandroviču Kuzņecovu CK sekretāra postenim, Staļins dod iemeslu tuvu stāvošajām personām ieraudzīt jaunajā favorītā savu iespējamo pēcteci.

Ģensekam jau bija ap septiņdesmit. Laiks padomāt par atpūtu . . .

Kad viņš iecēla Kuzņecovu par armijas un Valsts drošības orgānu kuratoru, neviens pieredzējis varas funkcionārs nebūtu galvojis par paša kuratora drošību. Un tiešām, 1950. gadā Kuzņecovs tika iznīcināts kopā ar Ļeņingradas partorganizācijas vadītāju, Politbiroja locekli Vozņesenski.

Runas par atkāpšanos no posteņa Staļins nepārtrauca arī pēc tam — līdz pašām viņa grūtās karjeras beigām. Pēc XIX partijas kongresa 1952. gada novembrī viņš divas reizes lūdza jaunajam CK sastāvam, lai atbrīvo viņu no posteņa. Visi korī atbildēja, ka tas nav iespējams . . .

Neviļus nāk prātā Dostojevska varonis Foma Opiskins, kurš tāpat ne vienreiz vien grasījās aiziet no mājas, kurā viņš bija atradis

patvērumu. Sī māja, Stepančikovas ciems, ar savu smacīgo verdziskuma atmosfēru, piedzīvotājām, brīvprātīgiem ākstiem, ģenerālie-nes mopšeļiem un tik ļoti pakalpīgo pulkvedi, bija kļuvusi par Opis-kina visīstāko tribīni. Gatavs par savu pārliecību kaut vai ugunī lēkt, Foma Fomičs liek saimniekam sevi dēvēt par «jūsu labdzimtību», ko arī panāk. Šis augsto ideālu censonis pārtop par despotu, tiklīdz pamana, ka ģenerāliene izjūt pret viņu tādu kā mistisku cieņu. Drīz pēc viņas Fomu sāk dievināt arī pārējie ciema iedzīvotāji.

Foma māca vecajam kamerdīneram franču valodu, pats eksaminē, liek stāvēt uz ceļiem par paviršību. Viņš ņemas audzināt mēmu muižas puišeli, mācot tam smalkas manieres un — franču valodu. Bet nabaga Folalejam rādās nepareizi sapņi — augstdzimušu dāmu vietā baltais bullēns.

Foma Fomičs — cilvēks ar pārmērīgu patmīlību, kam par iemeslu, kā teicis autors, ir visdrausmīgākā savas niecības sajūta. Pazemots, pagātnē likteņa sists, tagad Opiskins izjūt sadistisku baudu, pazemojot citus. Viņam vajadzēja atgūt sevi.

Viņa šķietamās aiziešanas, kad pilnīgi visi mājas iedzīvotāji ar ģenerālieni priekšgalā asaraini lūdzās savu labdari neaiziet, nostiprināja viņa pjedestālu, kuru Foma ieņēma ar pilnām visupirmā demagoga tiesībām.

Staļins tneģinaja pārvērst visu valsti Stepančikovas ciemā. Tas maksa ja miljoniem jilveku dzīvību. Ciķ,.precizi, to simts gadus atpa-..:, kaļ, definēja brīnišķais gaišreģis Fjodors Dostojevskis romanž

¥jfgii jfjri

REKLĀMAS MEISTARS

19341 g. Staļins noorgstMžējāireklāmas izradi Arktika — ar Sar-1 < ano laukumu viņam nepietika. Kuģa «Ceļuškins» ekspedīcija jau tflPfeprieks bija nolemta neveiksmei: redzami novecojušajam, mazjaudīgajam kuģim nebija, ko meklēt Arktikas ledājos. Savienotās Valstis piedāvāja palīdzību gan ar ledlaužiem, gan lidmašīnām. Un saņēma pieklājīgu atteikumu — turpat netālu no bojā ejošā kuģa

stāvēja, iesaluši ledū, transportkuģi ar ieslodzītajiem. Tas prasīja no viņiem necilvēciskas pūles — izglābt nāvei nolemtos cilvēkus.

«Ceļuškins» atdusas Čukotskas jūras dzelmē. Kādā jūrā lai noslīcina valsts vēsturisko negodu? . . . Lūk, izglābtie — uz fotogrāfijas — triumfālās tikšanās dienā Maskavā: «Čeļuškina» ekspedīcijas vadītājs Oto Šmits ar impozanto bārdu un uzvarētāja smaidu, kapteinis Voroņins, partorgi, komsorgi . . .

Vēl par vienu iemeslu tautas gavilēm — pie tam patiesi — tapa vairāk. Bet kas tas par vīru — pirmais no kreisās NKVD formā? Viņš stāv profilā un bargi lūkojas no savas naģenes apakšas. Un uz vecās fotogrāfijas Mauzoleja tribīnē viņš kā centīgs gans sargā mazo čeļuskiniešu pulciņu.

Trīsdesmitajos gados Staļins jau bija uzkrājis krietnu režijas pieredzi. Viņš iemācījās radīt spēcīgus trokšņa efektus. Viņš jau zināja, ka izrādes panākumu labā der pastiprināt kontrastu starp gaišo un tumšo, labo un ļauno.

«Nicināmo tautas ienaidnieku» procesu dienās avīzēs publicē reportāžas par varonīgo lidotāju pārlidojumiem, reportāžas par ne mazāk varonīgo darbaļaužu sasniegumiem.

. . . Izmeklētāju kabinetā pie sienas karājas radioreproduktors. Tas burtiski lēkā no tautas masu gavilēm. Izmeklētāja priekšā — sirms revolucionārs, rīt jau mironis, Antonovs-Ovsejenko.

— Dzirdat, — saka izmeklētājs, — tauta sveic mūsu staļinisko partiju un savus lieliskos čekistus.

Dzirdat? Es, lūk, jūsu dēļ ordeni dabūju . . .

Nav ko runāt, politisko'kampaņu trokšņainais noformējums Staļinam padevās veikli. Jau pirmajos valsts lauksaimniecības kolektivizācijas un industrializācijas gados viņš centās pārsteigt laikabiedru iztēli ar sociālistiskās celtniecības milzīgajiem mērogiem. Kādas slavas dziesmas tika dziedātas par godu sovhoza «Gigants» nodibināšanai, sovhoza — kurš bija pilnīgi nevadāms un nekur nederīgs organisms.

Bet Dņeprohesa celtniecība gan ekonomiski, gan ekoloģiski (par ko tagad var izlasīt «Pravdas» lappusēs) daudzējādā ziņā bija neattaisnojama. Kam bija vajadzīga tik skaļa reklāma?

Kāda timpānu dārdoņa pavadīja Belomora—Baltija kanāla būvi! Bet tas joprojām nav īpaši noderīgs kuģniecībai. Kanāls izmaksāja trīssimt tūkstošus ieslodzīto dzīvības. Šo visas tautas traģēdiju Staļins mācēja pārvērst par savu triumfu.

Daudz gadu vēlāk viņš padarīs sevi nemirstīgu ar vēl neredzētu pieminekli pie Sta|ingradas, un visi senatnes kolosi nobālēs septiņdesmit metru garā granīta Vadoņa priekšā.

TEĀTRIS KOLIMĀ

Jūsifa Staļina teātris — unikāla parādība laikā un telpā. Izrādes ritēja nepārtraukti, salejoties vienā vienīgā trīsdesmitgadu garā uzvedumā. Par skatuvi viņam noderēja visa zeme — no Sarkanā laukuma līdz Kolimas nometnēm.

Kara laikā Amerikas Savienotās Valstis piegādāja Padomju Savienībai mašīnas, iekārtas, pārtikas produktus. Pečorā, kur man nācās ilgus gadus dzīvot pusnomirušam, no Amerikas nāca daudz kas, sākot no automašīnām un ekskavatoriem, beidzot ar olu pulveri un kostīmiem mūsu arestantu teātrim. Bet Savienoto Valstu valdībai gribējās zināt, kādos apstākļos dzīvo strādnieki padomju lēģeros, no kurienes uz Štatiem aizceļo zelts un kokmateriāli.

1944. gadā Kolimā ieradās speciāla misija ar ASV viceprezidentu Henriju Vollesu priekšgalā. Viņu pavadīja ASV kara informācijas

pārvaldes pārstāvis profesors Ovens Latimors. Līdz viesu atbraukšanai sagatavoja īpašu zonu sovhoza lēģera centrā — izremontēja barakas, nolika dzelzs gultas ar tīru gultas veļu, sievietēm pat pagādāja spilvenus. Viņām izdeva civilo apģērbu, atsūtīja frizieri.

Mazās bodītes vietā, kurā parasti pārdeva tārpainas žāvētās aprikozes (ar kauliņiem), zobu pulveri un neizskatīgas ķemmītes, ātri uzcēla veikalu, saveda preces, par kādām tai laikā pat brīvā līguma algotņi neuzdrošinājās sapņot. Atjaunoja pirts lāviņas — primitīvu klājumu no kārtīm, novāca sargtorņus no zonas stūriem, kur caurām diennaktīm dežurēja strēlnieki. Tāpat saposa arī vīriešu zonu apmēram piecpadsmit kilometru uz ziemeļiem no sovhoza.

Amerikāņiem rādīja siltumnīcas, kurās «strādniekiem» audzēja tomātus, gurķus un pat melones. Vollesu aizveda uz cūku paraugfermu, kur cūkkopju lomas sparīgi izpildīja nometnes pārvaldes brīvās darbinieces. Viesiem inscenējums patika, to vēlreiz atkārtoja zelta paraugraktuvēs — bez sargtorņiem un dzeloņdrātīm.

«Daļstrofa» priekšnieks Ivans Ņikišovs tikko kā bija atgriezies " tio Maskavas, kur noklausījās instrukcijas no paša galvenā reži-SOf¥..4)ie reizes saņēma apbalvojumu — Sociālistiskā Darba Varoņa Zvaigzni. Uz amerikāņiem viņš atstāja pašu labāko iespaidu. §šProfe&|i& Latimors vēlāk rakstīja, ka Ņikišovu laulāto pāri raksturo &uļa pilsoniskā pienākuma apziņa. Viņš bargi nosodīja carisma ne-zenbas Sibīrijā. Par laimi, viņš rakstīja, tas laiks nu ir pagājis. Ziemeļu apgūšana Padomju Savienībā rit plānveidīgi, izcilās apvienības «Daļstroj» vadībā, ko varētu tikai aptuveni salīdzināt ar amerikāņu Hudzona līča Kompāniju.

Vairāk par visu aizjūras viesus sajūsmināja izšuvējas, viņu dari

nājumi; tāpat arī vietējais teātris, kur viņiem parādīja īstu baletu. Teātri, kuru trupas pamatā sastāvēja no ieslodzītajiem, funkcionēja visās lielajās darba nometnēs. Pečoras upes baseinā tādu bija ne mazāk kā sešas: Vorkutā, Abezas ciemā (vēlāk — Pečoras pilsētā), Bo|šajas-Intas ciemā, Uhtā, Kņjaž-Pogostā ... No slaveniem pagātnes māksliniekiem, kas ieskaitīti «tautas ienaidnieku» pulkā, var nosaukt Osvaldu Glazunovu, Sergeju Radlovu, Borisu Dei-neku . . .

Teātru repertuārā reizē ar dramatiskajām izrādēm bija estrādes programmas, operetes, operas. Katrs nomales priekšnieks centās pārspēt kaimiņus ar iestudējumu košumu.

Vēl nedaudz, un Staļins būtu pārdēvējis nāves lēģerus par kūrortiem, kuros pilsoņus izārstē no citādidomāšanas, vai māksliniecisķās pāraudzināšanas centriem. Bet pat viņš, šis neapvaldāmais izgudrotājs, nezaudēja mēra sajūtu.

KARS: TRĪS LOMAS

Otrā pasaules kara sākums vēlreiz parādīja, cik droši Sta|ins jūtas uz Eiropas skatuves. 1939. g. rudenī PSRS izdara strauju pagriezienu

ārpolitikā — noslēdz draudzīgu vienošanos ar Vāciju, atsakās no pašsaprotamās savienības ar Franciju un Angliju. Šādu gājienu nespēja nojaust pat vispieredzējušākie valstsvīri. Pēc pakta parakstīšanas ar hitlerisko Vāciju Staļins paziņoja Ribentropam: «Padomju valdība uzņem šo paktu ļoti nopietni un ar savu goda vārdu var garantēt, ka Padomju Savienība nekad nepiekrāps savu līdzbiedru.»

Tomēr ne Ribentrops, ne, vēl vairāk, Hitlers nedomāja uzticēties Staļina godavārdam. Veltīgi. Varbūt ka šī bija vienīgā reize, kad attiecībās ar Rietumiem Staļins bija patiess.

Un viņš patiešām nepiekrāpa «savu līdzbiedru». Notika pretējais.

Pēc hitleriskās Vācijas uzbrukuma Staļins vēlreiz maina kursu. Tagad vajag draudzīgi atplestām rokām iet pie angļiem un sabiedroties ar tiem. Un arī ar Amerikas Savienotajām Valstīm. Nelabi palika pēc pirmajiem zaudējumiem frontē, un ģenseks, viņš arī valsts galva un Augstkais Virspavēlnieks, lūdzas pēc sabiedroto palīdzības.

Atguvies no kara katastrofas, maršals Staļins atkal kļuva ļoti pašpārliecināts.

Teherānas konferencē 1943. gada beigās valstu valdības vīri pieskārās otrās frontes atklāšanas problēmai. Čerčils atzīmēja operācijas risku, kas saistīts ar desanta izcelšanu Francijā, un izteica vēl dažus militāra rakstura priekšlikumus. Tad Staļins strauji piecēlās no vietas un, vēršoties pie Molotova un Vorošilova, teica: «Iesim, mums šeit nav ko darīt.»

Nebijis Rūzvelta attapības — ierosināt pusdienas pārtraukumu, varēja atgadīties kaut kas neparedzēts. Pēc Berlīnes krišanas Staļins sāka izturēties jau kā puspasaules valdnieks. Diplomātisko pārrunu tonis krasi izmainījās. Onkulis Džo — kā savā starpā Staļinu dēvēja čerčils, Rūzvelts un Idens, — nometa labsirdīgā draudzes gana masku. Ienaidnieku viņš bija sadragājis, bija pienācis laiks tikt vaļā no sabiedrotajiem.

Trīs etapi. Trīs lomas. Trīs maskas.

1945. gada jūlijs. Potsdama. Šeit Vācijas galvaspilsētas priekšpilsētā uz pēdējo tikšanos sapulcējušies sabiedroto valstu vadītāji. Nav vairs Rūzvelta, aizgājis no posteņa Čerčils, viņus nomainījuši Trumens un Etlijs. No dižās trijotnes palicis tikai viņš viens, Uzvarētājs. Staļins izturējās atbilstoši. Viņu nesamulsināja pat ziņa par amerikāņu atombumbas veiksmīgu izmēģinājumu. Viņš pieņēma nesatricināmu sejas izteiksmi, itin kā netiktu runāts par nāves draudu viņa valstij, itin kā viņš nesaprastu, ka pasaulē sākas jauna ēra.

Viņš sēž starp diplomātiem un ģenerāļiem — melnas frakas, pelēk-zaļi mundieri. Viņam mugurā sniegbalts maršala formas svārks, viņš sēž, vaļīgi atgāzies krēslā. Kam viņš tagad mēģina līdzināties, Skoboļevam, vai? Pazemīgi ieskatās viņam sejā Molotovs ar palīgiem . . , Tagad Viņš ir pilnīgi pielīdzināms dievībai. Kaut gan tas jau bija

sācies agrāk — pirms kara.

GRIMĀ UN BEZ GRIMA

«Kad aprobežotu, rupju, pusizglītotu cilvēku, kurš no pirmā acu uzmetiena atgādina trešās šķiras fanātiķi, bet īstenībā ir sīks tirāns, nežēlīgs un asinskārs cilvēks ar primitīvu intelektu, slimīgi uzpūstu patmīlību, — kad tādu cilvēku dēvē par Dievu, dievi ir tiesīgi neievērot šādu apvainojumu.»

Tā kā Vladimirs Nabokovs dzīvoja Rietumos, viņam bija vieglāk saredzēt īsto Vadoņa tēlu zem biezās patinas kārtas. Bet īstais Staļins bija vēl pretīgāks tēls nekā tas, ko aprakstīja Nabokovs. Kāds tad bija šis cilvēks, jau dzīves laikā Dievam pielīdzinātais vadonis?

Fotogrāfijās un gleznās viņš izskatījās kā milzis. Būdams 162 centimetrus garš. Mauzoleja tribīnē viņam nolika speciālu soliņu, uz kā pakāpties. Viņš nekad nepozēja fotogrāfam blakus liela auguma cilvēkiem. Bet nekas nespēja noslēpt viņa šauro pieri. Kad viens no vecakajiem Ļeņina laikabiedriem Panteleimons Ļepešinskis jautāja sievai, vai viņa ir zvanījusi Staļinam, viņš nenosauca ne amatu, ne vārdu, tikai pielika pie pieres divus mazliet izplestus pirkstus. Šajā ģimenē bija skaidrs, par kuru ir runa.

Viena roka Staļinam bija īsāka — bērnībā iegūtas traumas dēļ. Seja — bakurētaina, zobi dzelteni un nelīdzeni . . . Šie ārējie trūkumi papildināja dvēseles nabadzību.

1905. gads. Jaunā sociāldemokrātu partijas locekle Frandzema Knunjanca atbrauca no Pēterburgas uz dzimteni — Baku. Miha Chakaja aizsūtīja viņu pie biedra Kobes, partijas komitejas locekļa, pēc marksistiskās literatūras.

«Kobi es ieraudzīju nelielā istabiņā. Maziņš, vārgs, tāds kā izdilis,viņš līdzinājās zaglēnam, kas gaida sodu. Apģērbies viņš bija zila krievu kreklā, šaurā, ne pēc sava izmēra žaketē, — galvā turku feska. Sagaidīja viņš mani ar neslēptām aizdomām. Tikai pēc pamatīgas izprašņāšanas, kas līdzinājās pratināšanai, viņš iedeva man kaudzīti grāmatu un brošūru. Daļu no tām es jau biju dabūjusi citā vietā, tāpēc paņēmu tikai trīs no piedāvātajām. Viņš mani pavadīja līdz durvīm, turpinādams mani apskatīt aizdomīgiem un naidīgiem skatieniem.

Tajā pašā vakarā es kopā ar draudzeni apmeklēju ģimnāzistu pulciņu, kuru vadīja Stepans Šaumjans, Baku strādnieku vadītājs. Mājās gājām kopā ar viņu. Es nolēmu šaumjanam pajautāt par biedru Kobi.

— Kas viņš ir? Neviens no sociāldemokrātiem nav atstājis tik nomācošu iespaidu . . . Tik ļoti nelaipns, neuzticīgs, dusmīgs. Vai viņš pret visiem tā izturas?

— Ko jūs, viņš ir visvecākais no mūsu pagrīdniekiem, pieredzējis un uzticams, — skaidroja Šaumjans.

Es apmetos Merkurija ielā pie nabadzīga strādnieka — skārdnieka, daudzbērnu ģimenes tēva. Tur salasījās Baku partijas komitejas biedri. Mēs bijām trīspadsmit, sapulces vadījām pēc kārtas. Pirms sapulces sākuma dzīvi sarunājāmies, jokojām. Lūk, jau laiks būtu sākt, bet Kobes vēl nav, viņš vienmēr kavējās, ne daudz, bet vienmēr. Likās, ka pulksteni viņš izmanto tikai tāpēc, lai aprēķinātu laiku nokavēšanai. Kad viņš ieradās, atmosfēra spēji mainījās, pazuda darbīgums, kaut kas mūs tā kā sastindzināja. Kobe nāca ar grāmatu, ko viņš turēja, cieši piespiestu pie krūtīm ar kreiso, īsāko roku. Apsēdies kaktā, viņš klusēdams noklausījās katru runātāju. Izteicās beidzamais, lēnām, nesteidzoties, salīdzināja uzskatus, domas, argumentus. Izvēlējies pašus perspektīvākos un derīgākos, viņš pateica arī savu priekšlikumu, itin kā pieliekot punktu. Palika iespaids, ka katrs viņa vārds ir svarīgs un neapstrīdams. Ar to viņš panāca lielu teatrālu efektu.»

Vecīte Faro, slavenā marksista Bogdana Knunjanca māsa, nodzīvoja vairāk nekā deviņdesmit gadu, bet tālais piektais gads viņai palika atmiņā visu mūžu.

Un visus nākamos gadus, līdz beidzamajiem kongresiem, konferencēm, apspriedēm (atcerēsimies Jaltu, Potsdamu), Staļins pieturējās pie sava jau gadsimta rītausmā pieņemtā rezoniera ampluā — Galvenā rezoniera. Ar savu izskatu vien un uzvedību viņš pakļāva sev katru — piekritējus un oponentus, draugus un ienaidniekus. Vientiesīgus ļaudis viņš spēja maldināt ar savu varenību, bet no vērīgiem, asu prātu apveltītiem cilvēkiem Visu Laiku un Tautu Vadoņa maska nenoslēpa ļauno, huligānisko Staļina dabu. Viņš atļāvās dziedāt neķītras častuškas Gruzijas tautas izglītības komisāres Marijas Platonovnas Orahelašvili klātbūtnē. Viņš varēja vīriešu kompānijā, sēdot pie galda blakus meitai, iemest tai sejā neķītru neģēlību . . . Un arī savu sievu, nabaga Nadeždu Alilujevu, viņš publiski pakļāva netīriem apvainojumiem.

Reiz 30. gadu beigās Staļins atpūtās Gagrā. Pēc pusdienām viņš izgāja ar viesiem dārzā un aizveda tos uz savu rozāriju. Šķiroties kāds no viesiem pajautāja: «Josif Visarionovič, šodien tik karsts, bet jūs zābakos . . .»

Tiešām, gaišais čičuņčā kostīms ne visai piestāvēja melnajiem zābakiem.

— Ko jūs, — atbildēja Saimnieks, — zābakos ir ļoti ērti. Var iespert ar kāju pa purnu tā, ka visi zobi izlido. — Un iesmējās.

Šie zābaki nebija ne kaprīze, ne kara laiku atribūts. Zābaki kaut kādā ziņā kļuva par simbolu, portreta detaļu, tāpat kā viņa slavenā pīpe.

1918. gadā Padomju valdība pārcēlās no Petrogradas uz Maskavu. Kad Staļins iegāja savā jaunajā dzīvoklī Kremlī, viņš ieraudzīja

priekšnamā milzīgus spoguļus.

— Priekš kam šeit vajadzīga šī kungu greznība?

Pateica un iespēra ar zābakoto kāju spogulī. Zem zolēm nošņirkstēja stikli . . .

PARAUGPROCESI

Tiesu procesu uzvedumos Staļina neparastais talants atmirdzēja vēl spožāk. Viņš aizrautīgi strādāja pie lugām, kuras sacerēja dramaturgi kriminālisti.

1938. gada beigās mēģinājums notika Ļubjankā, turpat Ježova uzraudzībā aktieri mācījās savas lomas.

. . . 1936. gada augustā Padomju nama Oktobra zālē notika process Kameņeva un Zinovjeva lietā. Antonovs-Ovsejenko redzēja, kā darbojas Kara kolēģijas Augstākā tiesa ar Ulrihu priekšgalā. Nepaies ne divi gadi, kad mans tēvs pats stāsies kā «tautas ienaidnieks» šīs Gorgonas medūzas priekšā, kas ietērpta armijas kara jurista formā.

Bet pagaidām sēde turpinās, un Krievijas Federācijas prokurors Antonovs-Ovsejenko sēž starp skatītājiem, satriekts par kontrrevolucionāro sazvērnieku nodevību un zemiskumu.

Tad, lūk, kas, izrādās, vadija Nikolajeva, Kirova slepkavas, roku un kopā ar Jūdasiņu — Trocki gatavoja kapitālisma restaurāciju!

Un patreizējās šīs bandas ļaundarības nav gadijuma rakstura. Jau 1917. gadā Ļeņins viņus apzīmēja par Oktobra streiklaužiem.

Pirms tiesas procesa, neapgāžamo «pierādījumu» un patieso «faktu» iespaidots, Antonovs publicē «Izvestijā» niknu rakstu ar zīmīgu nosaukumu «Satriekt līdz pašiem pamatiem».

Kaujās nosirmojušais revolucionārs nolād trockistu-zinov-jeviešu bandu, šo «fašistisko diversantu priekšpulku», niknākos tautas ienaidniekus, ar «kuriem var būt tikai viena saruna — nošaušana».

Antonovs nožēlo savu pagātni. 1923.—1927. gados viņš centās samierināt Trocki ar Staļinu. Tagad viņš jūsmo par lielā Staļina, kuru no visām pusēm apņem darbaļaužu mīlestība un bezgalīgā uzticība, tālredzību.

«Man kauns Antonova-Ovsejenko sirmās galvas dēļ,» piemetināja Buharins, saņēmis tēva vēstules publicēšanai.

Bet Staļins apmierināti berzēja rokas. Jā, Antonovs-Ovsejenko pateica tieši to, kas bija vajadzīgs. Salīdzināja PSRS ar milzīgu granīta klinti, nosauca trockistus-zinovjeviešus par bandītiem un tiešiem gestapo aģentiem, un neaizmirsa piebilst, ka pirmais neiztrūkstošais uzvaras priekšnoteikums — dzelžainas ļeņiniskās partijas vienotība nesaudzīgā cīņā ar šķiras ienaidnieku aģentiem, un pilnīgi patiesi atzīmēja b. Staļina izšķirošo lomu, kurš ar «ērgļa aci» saskatīja perspektīvu un nodrošināja šo vienotību.

Tātad ne velti viņš ir meklējis savu sāncenšu iznīcināšanas paņēmienus ceļā uz visas varas sagrābšanu savās rokās.

Tātad viņa stratēģija trāpījusi Ļeņina līdzbiedriem pašā sirdī, ja jau reiz izdevies iznest cauri kā tādu mazu «bēbi», — tādu pieredzējušu politiķi kā Antonovs-Ovsejenko. Tātad izrādei, kas tika nospēlēta uz Padomju nama skatuves — ir noticējuši!

Nedēļu pirms procesa sākšanās apsūdzētajiem atļāva kārtīgi izgulēties, viņus pabaroja, saveda kārtībā viņu izskatu, bet pilnīgi retušēt spīdzināšanas pēdas neizdevās. Viņi izskatījās novārguši un satriekti. Kā norāda bijušais NKVD darbinieks, pirms iziešanas uz skatuves Jagoda un Ježovs noturēja ar apsūdzētajiem nelielu apspriedi. Staļina vārdā viņiem tika iegalvots, ka viņu dzīvības tiks saglabātas, ja neviens savās lomās nesāks improvizēt. Ježovs brīdināja, ka jebkura atkāpe no iepriekš izmēģinātās atzīšanās inscenējuma tiks uzskatīta kā nodevība, kā visas grupas sazvērestība.

Oktobra zāles skatuves noformējums bija pārdomāts līdz sīkumiem. Liels galds, apklāts ar koši sarkanu galdautu, aiz tā — trīs monumentāli krēsli ar Padomju Savienības ģerboni, valsts apsūdzētāja tribīne, no zāles atdalīta ar zemu koka barjeru — vieta apsūdzētajiem. Un trīs raženi apsargātāji ar šautenēm piestiprinātiem durkļiem.

Izrādes finmāls, tas ir, sprieduma nolasīšana, bija sagatavots jau iepriekš, kā jau tas profesionālam teātrim pienākas. Tomēr bez starpgadījumiem neiztika.

Apsūdzētais Holcmanis tiesā paskaidroja, ka ticies ar Trocka dēlu Ļevu Sedovu. Tikšanās vieta — Kopenhāgena, viesnīca «Bristole» —

1932. gada vasara. Kad procesa materiāli tika nopublicēti Rietumos, iznāca diezgan kutelīga situācija. Viesnīcas nams tika nojaukts jau

1917. gadā, bet Trocka dēls norādītajā laikā atradās Berlīnē, kur lika pārbaudes eksāmenus augstākajā tehniskajā skolā.

Otrs tiesājamais, Holcmaņa draugs, gandrīz samaitāja visu lietu.

Višinskis: Kad jūs pametāt centru?

Smirnovs: Man nebija nekādu nodomu pamest, un nebija jau ko pamest.

Višinskis: Vai tad centrs neeksistēja?

Smirnovs: Kāds centrs?

Višinskis: Hračkovski, vai centrs bija?

Hračkouskis: Ja.

Višinskis: Zinovjev, vai centrs bija?

ZitiOvjevs. Bija.

Višinskis: Jev¸doktmoy, vai cenfis bija?

Jevdokimoi'S: Bijā. ¸

Višinskis liaksj< \ jViv.-ii eentr? bija?

Bakajevs. Jā.

Višinskis Na ko, S'ffiirnov, jūs vēl tagad pastāvēsiet uz savu, ka centF|-nav bijis?

?: Bet Smirnovs pastāvēja uz savu. Tad Višinskis vēlreiz atkārtoja augšā minēto un piebilda, ka Smirnovs bija galvenais trockistu

sazvērnieks. Smirnovs pagriezās pret viņu: «Jums vajadzīgs vadonis? Labi, ņemiet mani!»

Process turpinājās ar trokšņa efektiem. Visas avīzes burtiski grandēja no lāstiem pret nodevējiem un spiegiem, kas pārdevušies fašismam un, pie reizes, «jūdasam» Trockim.

Tuvojoties finālam, atmosfēra Oktobra zālē kļuva pilnīgi neciešama. «Es pieprasu, lai šos trakos suņus nošauj, visus līdz pēdējam!» Tā Višinskis nobeidza savu apsūdzības runu 22. augusta rīta sēdē. Palika vēl pēdējais cēliens — tiesājamo beidzamais vārds. Zinovjevs vēlreiz nolieca galvu varenā Vadoņa priekšā — vai tiešām viņš cerēja uz apžēlošanu? — un tā nostiprināja savu vietu vēsturē: «Trockisms — viens no fašisma paveidiem, bet zinovjevisms -viens no trockisma paveidiem . . .»

Citi apsūdzētie sauca sevi par neliešiem un nodevējiem, nemaz neuzdrošinādamies pat domāt par žēlastību.

Hračkovskis tā arī paziņoja, ka viņu vajagot nošaut. Viņam bija trīspadsmit gadu, kad viņu pirmo reizi arestēja. Strādnieka dēls un mazdēls, revolucionārs, pilnīgi uzticīgs partijai, Hračkovskis pārsviedās ienaidnieku pusē. Par savu slaveno pagātni viņš izstāstīja.' tāpēc, lai katrs «atcerētos, ka ne tikai ģenerālis, kņazs, muižnieks var kļūt par kontrrevolucionāru, bet arī strādnieki, kas nākuši no strādniecības, tā kā es, var kļūt par kontrrevolucionāriem.»

Pienāca Kameņeva kārta. Savulaik — Turuhanskas izsūtījumā, pēc tam Petrogradā 1917. gadā un pirmajos padomju varas gados, kad Staļins uzskatīja viņu par savu metru, ne reizi vien kopā ar viņu nostājoties pret Ļeņinu. Tagad Kameņeva dzīvība bija atkarīga no uzticamā skolnieka untuma.

Kameņevs nožēloja savus grēkus, atzina sevi par pēdējo nelieti, apsēdās savā vietā, tad apķērās, palūdza atļauju nodot dēliem dažus vārdus: «Lai kāds arī nebūtu tiesas spriedums, es jau iepriekš uzskatu to par taisnīgu. Neskatieties atpakaļ! Ejiet uz priekšu! Kopā ar padomju tautu sekojiet Staļinam!»

Viņš apsēdās un aizklāja seju ar rokām.

Lūk, svinīga beigu aina.

Kameņeva pēdējie vārdi nevarēja neaizkustināt izpildītājus uz skatuves, un zālē — pat visnocietinātākos.

Bet tiesnešiem vajadzēja nospēlēt vēl vienu farsu. Viņi devās uz apspriežu istabu, kur uz galda gulēja jau gatavs spriedums, nāves

spriedums visiem apsūdzētajiem. Vajadzēja ieturēt pēdējo lugas Autora iecerēto pauzi.

Un tikai pustrijos no rīta notika svinīgais nobeigums, un neaizstājamais Ulrihs nolasīja tiesas spriedumu.

Nākamā izrāde tika nospēlēta 1937. gada janvāra beigās. Oficiāli tā saucās «Pretpadomju trockistu centra Process», vēsturē tā iegāja kā Pjatakova, Sokoļņikova, Serebrjakova, Muralova, Radeka process.

Pārējiem divpadsmit apsūdzētajiem Staļins atvēlēja galveno trockistu, viņa izdomātā «Paralēlā Trockistu centra» direktīvu izpildītāju lomas. Staļins konsekventi pieturējās pie pārbaudītiem skatuviskās darbības kanoniem — spraiguma un tempa. Publika nekādā gadījumā nedrīkst atsalt. Tās interesi nepārtraukti vajag uzkurināt.-

Pavērās bijušā galma sapulces Pils sienas, un par skatītāju zāli kļuva visa valsts. Bet ko nu par to, noskatīties jauno uzvedumu tika aicināta visa planēta. Apvainojumu klāsts izskatījās grandiozs:

— valsts varas sagrābšana ar intervences palīdzību;

— sadarbība ar vācu fašistiem;

— sadarbība ar Trocki, viņa rīkojumu izpilde;

— kapitālisma restaurācija PSRS;

— Dzimtenes nodevība;

— diversijas, kaitniecība, spiegošana.

Un, protams, neiztrūkstošais terors pret Vadoņa personu un viņa līdzgaitniekiem.

Lūk, viens no viņiem jau ir šeit, Oktobra zālē, savā ierastajā vietā pie kreisās sienas. Aiz prokurora galda. Pielaizīti sirmi mati izšķirti celiņā, akurātas Ūsiņas, melns uzvalks, balts krekls, kaklasaite . . .

Kādos tik noziegumos Ivans Bargais neapvainoja savus ienaidniekus, nolemjot tos nāvei. Viņi, rau, esot gribējuši gan Krimas hanu, gan lietuviešu karali Zigmontu; grasījušies pieaicināt un atdot karalim Pleskavu un Novgorodu. Kā arī iecerējuši noziedzīgu vienošanos ar turku sultānu. Tautu laupījuši un bendējuši. Aizmirsuši krusta skūpstīšanu, grasījušies ar pesteļu palīdzību nomaitāt caru . . .

Pir¸p$.i%cn(ie nocirta kādam sodītajam galvu, valsts domes rakst-vˆif'nolasīja uz laukuma garu sarakstu par visiem ļaundara novārījumiem.

Staļiniskajos procesos-izrādēs domes rakstveža lomu spēlēja Vi&tiskis. Cik gan foliantu būtu nepieciešams, lai tajos ievietotu tfkai tās lamas vien, kas adresētas apsūdzētajiem — tiem, kuri atvesti upurēšanai Oktobra zālē. Neliešu banda, laupītāji, diversanti, spiegi, slepkavas. Trockisti vienmēr bijuši kapitālistiskā aģentūra strādnieku kustībā, apgalvo prokurors. Bet tagad trockisms ir kļuvis par vienu no SS un gestapo nodaļām. Lai saistītu jauno kaitniecisko sabotāžas vilni ar iepriekšējiem, Višinskis atceras pirmos procesus — Šahtiskas lietu

un 1928., 1930. g. procesu, kā arī pavisam neseno —

Zinovjeva procesu. Viņš apgalvo, ka Pjatakovš jau 1918. gadā bija iecerējis arestēt Ļeņinu. Tieši tāpat nākošgad prokurors apvainos šai kriminālllietā Buharinu.

Pjatakova process tuvojas noslēgumam, laiks gatavot jaunu.

1937. gada janvāra izrādes režisori no jauna nodemonstrēja visas trupas lielisko saspēli. Pietika Višinskim — kaut sekli vai nikni — pajokot, kad zālē sākās rosība, atskanēja smiekli. Pie reizes prokurors pat izstāstīja Krilova fabulu «Lauva medībās». Zāle atsaucās ar akurātiem kolektīviem smiekliņiem. Kaut Ulrihs arī šoreiz ir galvenā darbības persona, viņš būtībā tikai piespēlē prokuroram, paretam pievienojot kādu repliku, pie tam ne īpaši vietā. Toties valdnieka rakstvedis demonstrē daiļrunību, pretendējot uz faktiskā premjera tiesībām. Jūtams profesionālas skolas trūkums un domas nabadzība. Toties neierobežotā pārpilnībā — naidīgums. «Lūk, kritiens bezdibenī!

Lūk, pēdēja robeža, pēdējā morālās un politiskās trūdēšanas pakāpe! Lūk, nozieguma sātaniskā neierobežotība!»

Apsūdzētājs jūtami pārspīlē. Augstā stila melīgā patētika var apšķebināt jebkuru. Tikai ne Staļinu. Tas ir viņa gaumē, viņa pasūtījums. Apsūdzētājs pārliecinoši spēlēja savu lomu un izdarīja visu, lai upuri — lugas dalībnieki, nepārkāptu ticamības robežas. Bet kārtējo reizi iegāza dramaturgs un repetitori. Piespieduši Pjatakovu atzīties, ka viņš personiski no Trocka ir dabūjis Paralēlā centra programmu, viņi nenodrošināja šo versiju ar reālām detaļām. 1935. gada decembrī, kad it kā būtu notikusi Trocka un Pjatakova tikšanās, Pjatakovš atradās Berlīnē ar oficiālu misiju. Trockis tajā pašā laikā atradās Norvēģijā. Viņu tikšanās nevarēja notikt vairāku iemeslu dēļ. Taču šī neatbilstība izrādei neko nekaitēja. Angļu— padomju parlamentārās komitejas publicētajās atskaitēs par procesu tika atzīmēta apsūdzības pamatotība. Uz komitejas priekšsēdētāju leiboristu Nilu Maklinu milzīgu iespaidu bija atstājusi apsūdzēto atklātā atzīšanās. Par ko arī uzreiz ziņoja «Pravda».

Nākošais process sākās 1938. g. 2. marta rītā tajā pašā Oktobra zālē un beidzās 13. martā ar sprieduma nolasīšanu. Nāvessods tika nekavējoties izpildīts.

Šis process izrādījās pats sarežģītākais, jo dramaturgs nolēma apvienot savā lugā «labējos» — Buharinu, Rikovu — ar trockistiem un zinovjeviešiem, sasaistījis tos ar Tuhačevska «sazvērestību», «Enukidzes lietu», «tautas ienaidniekiem» Rudzutaku un Gamar-ņiku, «nacionālistisko pagrīdi» un ārzemju spiegiem piedevām.

Līdz tam laikam Staļins bija paguvis novākt Agramovu, Gāju, Mironovu, Molčanovu un veselu rindu citu NKVD vadošo darbinieku, kas jau bija iedzīvojušies iepriekšējās izrādēs. Henriks Jagoda arī nokļuva cietumā, viņam nācās nospēlēt savu pēdējo lomu šai teātrī. Bijušais režisora palīgs — apsūdzētā lomā . . . Šai neiespējamā laikā notika ne tādas vien metamorfozes.

Sigismunds Vidbergs. PAVASARIS / iz cikla BAIGAIS GADS /. 1952.

Nav brīnums, ka nākošās tiesas sagatavošana prasīja veselu gadu. Publikas ievērību — vietējo un ārzemju — piesaistīja apsūdzēto vārdi: Buharins, Rikovs, Kustinskis, Rakovskis, Rozenholcs, Cernovs, Griņko, Ivanovs. Pirmie trīs Ļeņina laikā bija Politbiroja locekļi, pārējie — CK un valdības sastāvā. Bez tiem arī Uzbekijas vadošās amatpersonas — Hodžajevs un Ikramovs un pazīstamie ārsti — Pļetņovs, Levins, Kazakovs, kā arī dažas otršķirīgas figūras no dažādiem resoriem liecinieku-atmaskotāju lomās. Uz skatuves tās pašas darbojošās personas: Višinskis, Ulrihs ar asistentiem Matulēviču, Ijevļevu (viņš pārņēma Ričkova vietu). Viens no režisora palīgiem bija Mironovs — NKVD iekšējā cietuma priekšnieks. Viņš novēroja, kā tiek izvietoti apsūdzētie, ziņoja «tiesa nāk!», sekoja liecinieku izsaukšanai.

Pilns asortiments murgainu apsūdzību ar jaunas kriminālllietas pievienošanu Nikolajam Buharinam — viņš, kā izrādās, jau 1918. gadā gatavojās sagrābt varu savās rokās un šī mērķa dēļ bija iecerējis nogalināt Ļeņinu un Staļinu. Tā nu bija genseka gadījuma rakstura kaprīze.

... Uz skatuves trockistu-teroristu priekšā — Višinskis. Iestudētie zvērināta zibeņmeša žesti, sarkastiskais smaidiņš, salkani liekulīgais patoss. Tepat blakus mala — izmeklētāji. Vieni — ar trulam

četrkantīgām sejām, citi — smailiem deguniem, gariem kakliem. Viņu niknās acis urbjas apsūdzētajos. Izmeklētāji aizņem piecas pirmās rindas, lomas viņiem ir statiskas, bet viņu klātbūtne paredzēta kā nepieciešama. No aizkulisēm savu klientu uzvedību vērīgi vēro Mironovs. Nāvessodi Ļubjankā notiek viņa klātbūtnē — tas apsūdzētajiem ir zināms.

NKVD preses nodaļas vadītājs sēdēja zāles vidū. Viņš aprakstīja pieredzēto savā grāmatā «Katastrofa un atdzimšana». Virs Oktobra zāles skatuves bija nedaudz mazu lodziņu, kas aizklāti ar tumšu plānu drēbi. «Slēpjoties aiz šiem aizkariem, var skatīties uz zāli, bet no zāles var redzēt, kā uz aizkariem vijas dūmu grīstīte, nepārprotami no pīpes. Galvenais režisors novēro, kā pēc viņa pavēles notiek visbriesmīgākā ļaundarība ...»

Neveiksme gadījās pašā sākumā. Bijušais CK sekretārs Krestin-skis atteicās atzīt sevi par trockistu un noliedza visas pārējās apsūdzības. Lai arī kā prokurors necentās atgriezt viņu uz jau iebrauktā ceļa, tas tā arī neizdevās. «Lieciniekus» Krestinskis tieši nosauca par meļiem un paziņoja, ka izmeklēšanas laikā viņam piespieduši

sniegt nepatiesu liecību. Višinskis satraucas, taču ar saviem jezuītis-kajiem jautājumiem viņam izdevās izsist Krestinski no sliedēm un novest viņu līdz sirds lēkmei.

Šajā pirmajā dienā prokurors bija spiests pārtraukt Krestinska pratināšanu un atjaunot to nākošās dienas vakarā. Papildu «mēģinājumi» pārvērta pat spītnieka ārējo izskatu. Viņš bija savilcies čokurā, uz jautājumiem atbildēja mehāniski, bez intonācijas. Tagad Krestinskis atzinās visā, ko viņam uzkrāva apsūdzētājs.

Grēcinieku atmaskot Višinskim palīdzēja Kristiāns Rakovskis. Kā gan viņi spēja salauzt šo varonīgo revolucionāru . . .

Krestinska vakardienas uzstāšanos prokurors nosauca par trockistu provokāciju. Apsūdzētais izskaidroja savu iepriekšējo uzvedību ar pārprastām kauna jūtām vispasaules sabiedriskās domas priekšā. Vai mēs kādreiz uzzināsim, kas to tika izdomājis? . . .

Daudzus gadus vēlāk kļūs zināms, ka Rikovs un Buharins ar biedriem bija nolēmuši pārvērst tiesu par procesu pret staļinisko režīmu. Viņus, iemestus cietumā, krustā sistus, iedvesmoja Pētera Aleksejeva un Georgija Dimitrova piemērs. Kad apsūdzētos atveda pirmoreiz uz Oktobra zāli, viņi atvairīja visus absurdos apmelojumus un atteicās no liecībām, ko bija izspieduši štata kaulu lauzēji iepriekšējā izmeklēšanā. Zāle bija pilna, uz skatuves — valsts amatpersonas, ložā — preses pārstāvji, kinooperatori filmē.

. . . Tas bija mēģinājums.

Apsūdzētos aizveda uz atkārtotu apstrādāšanu. Bet viņi, izgājuši pagrīdes cīņu pret carismu, parādīja pārcilvēcisku sīkstumu. Bojā nolemtie nezināja, ka šādu viltus izrāžu būs tik, cik vajadzīgs. īstā

izrāde notiks pēc četriem ģenerālmēģinājumiem, kad visus izdosies salauzt. Kaut kas tāds nav atrodams pat ar velnišķīgiem izdomājumiem bagātās viduslaiku inkvizīcijas kontā.

Un tam, kas jautā: «Kāpēc viņi atzinās?», vajag zināt arī par šīm fiktīvajām izrādēm.

Bet Višinskis ar buldoga iecirtību pilnīgi nevainīgus cilvēkus piespiež atzīties fantastiskos nodarījumos, sākot no. ģenseka nogalināšanas mēģinājuma, sakariem ar fašismu, beidzot ar lopu saindēšanu ar Sibīrijas mēri un sagrūstu stiklu iejaukšanu sviesta.

Šīs apmelošanas acīm redzami bija domātas naida kurināšanai pret teroristiem un kaitniekiem. Lūk, viņi, vainīgie pie apģērbu un pārtikas nepārtrauktā trūkuma. Sta|ins šo politisko manevru pielietoja visos tiesu procesos.

Rakovska uzvedība tiesā liekas sevišķi dīvaina. Izmeklēšanā seš-desmitpiecgadīgais revolucionārs turējās ilgāk par visiem, veselus astoņus mēnešus. Bet pēc tam «atzinās» tādos noziegumos, kas pārpārēm pietiktu veselai bandai. Kā liecina N. A. Rikova — viņas tēvu bija grūztin piegrūduši ar narkotikām, draudēja izrēķināties ar ģimeni.

Bet ko izdarīja ar Rakovski? . . .

Šad un tad viņš izkrita no dotās lomas. Rakovskis bija rumāņu sociālistiskās partijas dibinātājs, avīzes izdevējs, un tas viss uz viņa paša rēķina, jebšu par līdzekļiem, ko viņam atstāja bagātais tēvs. Rakovskis palīdzēja citu zemju revolucionāriem, Krievijas sociāldemokrātiem. Prokurors nolēma izmantot provokācijai revolucionāra šaubīgo izcelšanos.

Višinskis: Tātad es nemaldos, sacīdams, ka jūs bijāt muižnieks? *Rakovskis:* Nemaldāties.

Višinskis: Man, lūk, |oti svarīgi zināt, no kurienes jums tādi līdzekļi. *Rakovskis:* Bet man ir svarīgi pateikt, kādam mērķim tika izmantoti šie līdzek|i.

«Tā ir cita saruna,» — pārtrauc viņu Višinskis.

Un vēl viena iracionāla epizode. Apsūdzētājs — jau kuro reizi — aizskāra Kirova nogalināšanas tēmu.

Višinskis: Vai jūs personiski ar savu darbību kaut kā veicinājāt Kirova noslepkavošanu?

Jagoda: Es personiski?

Višinskis: Jā, kā bloka loceklis.

Jagoda: Es devu rīkojumu.

Višinskis: Kam?

Jagoda: Zaporožecam Ļeņingradā. Tas bija mazliet ... ne tā . . . *Višinskis:* Vai jūs devāt pēc tam norādījumus nekādā veidā neaizkavēt Sergeja Mironoviča Kirova nogalināšanu?

Jagoda: Jā, devu . . . taču ne ta.

Višinskis; Mazliet citā redakcija?

Jagoda: Ta« nebija tā, bet nav jau svarīgi.

Bet Jagoda tikai ieseja šaubas? par āpsudzihas pamatotību. Buftarinam izdevās vairāk. Kad priekšsēdētājs L'lrihs partrauca viņa liecību, piezīmējis, ka tā vietā, lai viņš aiklaii atzīti: savu vainu, viņš meklē argumentus «avai aizstāvībai, Buharins atbildējai: «Tā riav aizstāvēšanas, ta ir mana pašapsūdzība.» Un tūlīt atzinās, ka viņa programma bija virzīta uz buržuāziski demokrātisko brīvibu. Višinskis pastaveja uz to, ka tā veda pie vistiešākā atkailināta fašisma. Ko ari komunists Buharins ar atvieglojumu pieņema.

Vai nav absurda teātris?

Ne jau visi dalībnieki profesionāli izpildīja savas lomas, bet bieži nemākulība tika aizstāta ar centību. Tie, kas bija uzlikuši noziedznieku maskas, dedzīgi izsūdzēja grēkus, atzīstoties dažreiz tādos noziegumos, par ko viņiem pat jēgas nebija. Rīkotājiem bija svarīgāk — kā, nevis ko. Bet īstie noziedznieki, uzlikuši tiesneša un prokurora maskas, atpelnīja savu labklājību un tiesības dzīvot. Bailes — tās apvienoja kā vienus, tā otrus — gan bendes, gan upurus. Vieniem Augstākais eksekutors solīja apmaiņai pret vaļsirdīgu atzīšanos dzīvibu, citiem maksāja ar mūžigu komfortu uz tautas rēķina. Pats sev viņš atstāja «tiesības» atņemt galvenajiem izpildītājiem komfortu kopā ar dzīvību.

Štata provokatoru lomas tiesā izpildīja Vladimirs Ivanovs un Vasilijs Šarangovičs. Tā kā Ivanovam pēc scenārija vajadzēja tēlot cara ohranku, tad viņa uzstāšanās uz skatuves jaunās formācijas provokatora lomā izskatījās vairāk nekā dīvaina. Bet galvenais dramaturgs neapgrūtināja sevi ar loģiku.

Lai izrēķinātos ar profesoru Pļetņovu, tika izdomāts cits triks. Ostroumskas slimnīcā ārstējās no kuņģa čūlas kāda slimniece — Brande. Viņa bija histēriskas dabas sieviete, un ātri piekrita nospēlēt profesora P|etņova pacientes lomu. 1936. gada priekšvakarā Brande ieradās pie viņa uz pieņemšanu un vēlāk sāka uzmākties ar apmeklējumiem mājās. Pēc scenārija skaitījās, ka viņa apmeklējusi pirmo reizi Pļetņovu pirms diviem gadiem un viņš iekodis viņai krūtī, piesmējis pacienti . . . Šajā sakarā «Pravda» nopublicēja lielu rakstu ar traģisku virsrakstu «Profesors — izvarotājs un sadists». Tajā pašā dienā, 1937. g. 17. jūnijā, šinī darbībā iekļāvās arī citas avīzes, sāka birt Pļetņova kolēģu replikas, visa valsts sāka mītiņot. Dabūjis piespriestos divus gadus, Pļetņovs pēc gada uzkāpa uz skatuves Oktobra zālē kā galvenās lomas tēlotājs Maksima Gorkija un viņa dēla slepkavības mēģinājuma lietā.

Profesoram Pļetņovam bija zināmi apstākļi, kādos gāja bojā Nadežda Alilujeva. Bet pret viņu aizsāktās apmelošanas kampaņas izpildītāji redzami pārcentās, pārāk rupjš izrādījās šis brūvējums. Taču

Staļinam nekad nevarēja pārmest pārāk lielu smalkumu. Turklāt viņš labi pazina savu publiku, pieradinātu pie totālas paklausības. Viņam vajadzēja, lai ko tas ari nemaksātu, atvairīt aizdomas no sevis par līdzvainību sievas nāvē. Un Kirova nāvē.

Lūk, kāpēc katrā procesā-izrādē prokurors uzspieda apsūdzētajiem Kirova nāves organizatora lomas. Višinskis saniknojās, kad neizdevās uzspiest šo lomu ne Buharinam, ne Rikovam.

. . . Visas šīs dienas zālē neredzama piedalījās vēl viena darbības persona — Nāve. Ilgi izturēt šajā nomācošajā atmosfērā netrenētam skatītājam nebūtu bijis iespējams. Bet reižu reizēm traģiskais izrādes ritējums mijās ar farsu.

Apsūdzētājs paziņoja par zīmīti-talismanu, kas atrasts apsūdzētā kabatā, un palūdza tiesai atļauju to nolasīt. Nicinošā tonī, zālei ķiķinot, Višinskis nolasīja no Psalmu teksta: «Да воскреснет Бог, и расточатся врата Его» utt. Pēc tam pajautāja Rozenholcam: «Kā tas nokļuva jūsu kabatā?»

Rozenholcs: Reiz šo nelielo sainīti mana sieva ielika man kabatā, pirms es aizeju uz darbu. Viņa teica, ka tas nesīs laimi.

Višinskis izsmējīgi turpināja: «Un jūs vairākus mēnešus nēsājāt šo «laimi» bikšu kabatā?»

Rozenholcs: Es pat nepiegriezu tam vērību.

Višinskis: Bet jūs taču redzējāt, ko sieva dara?

Rozenholcs: Es steidzos.

Višinskis: Bet jums taču bija teikts, ka tas ir ģimenes talismans?

Viņš piemiedza publikai ar aci, atskanēja skaļi smiekli, un lietas izskatīšana ar to arī beidzās.

Višinskis sevi parādīja kā vispusīgu aktieri. Augstprātīgs noteicējs par citu dzīvību un nāvi, huligānisks bļauris, neķītrs zaimotājs, justīcijas stūrakmenis, viņš mainīja maskas ar estrādes burvju mākslinieka veiklību.

Izrāde tuvojās beigām. Vēl viena viltus epizode — nakts, gandrīz septiņu stundu gara tiesas apspriede, kad spriedums jau sen gatavs guļ uz galda.

Kāda tomēr neparasta luga, kuras finmāls ir zināms tikai pašam Sacerētājam, un tikai pirms pašām beigām tas tiks zināms dažām juridisko pakalpojumu amatpersonām.

Līdz pēdējai stundiņai notiesātie cerēja uz Staļina žēlsirdību. Viņš taču solīja ... Jā, bet pagājušā gada izrādē viņš visus apmānīja. Taču tagad, tagad viņi izpildīja visus spēles noteikumus — nožēloja grēkus līdz spēka izsīkumam. Vārds — Viņam. Un tas nogranda — nāvessods visiem, atskaitot trijus. Trīs nogādās uz nāves nometni.

- ...Nošaut, kā draņķa suņus! — Nonāca pie slēdziena prokurors. .ģggPHfšukrauta prasa vienu: saminiet riebīgo rāpuli! рДУуеэ laiks. Nīstamo nodevēju kapi apaugs ar nezālēm un dzelk-šnfem . Mēs, mūsu

tauta, varēsim kā vienmēr staigāt pa no pagātnēs nešķīstības un sārņiem attīrītu ceļu, ar mūsu mīļoto vadoni uūSkolotāju — lielo Staļinu priekšgalā — uz priekšu, uz komunisma ˈūfžvaru!

Višinskis nogāja no skatuves gadu pēc Staļina nāves. Būdams Ņujorkā, viņš saņēma steidzamu izsaukumu uz Maskavu. Pavisam nesen, 1953. gada decembrī, bija izpildīts nāvessods Lavrentijam Berijam.Vai tikai nebija pienācis laiks bijušajam Ģenerālprokuroram atbildēt par noziegumiem pret tautu? Andrejs Jaguarovičs — tā viņu sauca aiz muguras — izšķīrās par nošaušanos.

Sigismunds Vidbergs. BAIGAIS GADS. 1953.

Nevainīgo upuru kapu vietas nav saglabājušās, to vienkārši nebija. Višinska pīšļi atdusas Kremļa sienā.

Cik ilgi? . . .

Karš uz brīdi pārtrauca galvaspilsētas juridiskās spēles. Pēckara gados visspilgtākais process iekrita 1950. gada septembrī. Tiesāja Ļeņingradas apgabala vadītājus, kas bija arestēti jau 1949. gadā. Vairāk nekā gads pagāja, gatavojot tā saucamo «Ļeņingradas lietu». PSRS Augstākās tiesas Kara kolēģijas izbraukuma sesija notika Ļeņingradas Oficieru namā.

Viss atgādināja izrādes, kas notika vairāk nekā desmit gadu atpakaļ Maskavā, Oktobra zālē. Apgabala komitejas partijas,

komjaunatnes un arodbiedrību orgdaļas vadītāju Zakrževsku arestēja brīdī, kad viņa gatavojās kļūt par māti.

Viņu mocīja nakts pratināšanās, kamēr viņai sākās spontānais aborts. Neizturējusi spīdzināšanu, viņa parakstīja visu. Izmeklētājs Komarovs, tikko kā iecelts par Valsts drošības ministrijas pulkvedi, saņēma materiālus, kas pilnībā apliecināja Ļeņingradas vadītaju līdzdalību pretpadomju sazvērestībā. Pirms tiesas sākšanās Koma-, rovs veica speciālus sagatavošanās darbus. Notika mēģinājumi, apsūdzētie iekala no galvas savas liecības.

Procesa gaitā Komarovs, Putincevs un Nosovs vēl un vēl pamācīja Zakrževsku, Turko, Mihejevu un citus apsūdzētos. Un brīdināja. Pēc četriem gadiem viens no dzīvi palikušajiem — Turko, liecināja: «Mani brīdināja: tiesas sēde norit un beidzas, bet jūs paliksiet pie mums.»

Visi apsūdzētie — gan vadītāji, gan bandas locekļi (ko nu tur kaunēties) — atzina savu vainu un viņiem tika piespriests nāvessods. Tikko izskanēja sprieduma pēdējais vārds, milzīga auguma apsargi uzmeta nāviniekiem baltus līķautus, uzvēla sev plecos un aiznesa cauri zālei uz izeju. Šajā mirklī atskanēja ķermeņa kritiena troksnis un ieroču žvadzēšana — te notika scenārija neparedzēts atgadījums — noģība kāds jauniņš konvojs.

1954. gadā tajā pašā zālē Oficieru namā tiesāja Staļina norādījumu izpildītāju, bijušo drošības orgānu ministru Abakumovu. Prokuroram Rudenko pastāstīja par scēnu ar apsūdzēto iznešanu no zāles, un viņš jautāja tiesājamam: «Kāpēc jus toreiz tā darijāt?» «Psiholoģiskai iedarbībai uz klātesošajiem. Visiem bija jāredz mūsu varenība, Orgānu nesatricināmais spēks,» atbildēja Abakumovs.

MECENĀTS

Kā aktieris Staļins bija sintētisks meistars. Viņš vienlīdz veiksmīgi uzstājās dažādos ampluā — gan komiķa, gan vientieša, gan rezo-niera, gan traģika. Viņš bija arī vēl ražīgs dramaturgs un enerģisks

Sigismundi Vidbergs. ĒNAS NAKTĪ / iz cikla BAIGAIS GADS . ГМ52.

režisors. Neaizmirsīsim viņa uzstāšanos cenzora un recenzenta lomā. Teātra vēsturē Staļins iegāja arī kā mecenāts. Personiski viņš bija aizbildnis diviem teātriem — Maskavas Dailes un Lielajam teātrim. Tie bija kā Staļina radītās sociālās sistēmas ārējā fasāde, viņa valsts reklāma. Sevišķi liela kaislība Staļinam bija pret operu izrādēm — pompozām, dārgos noformējumos.

Dziedātāja Galina Višņevska atminas to šausmu un panikas atmosfēru, kas valdīja tajās reizēs, kad Staļins apmeklēja teātri. Direkcija, izdabājot viņa gaumei, lika spēlēt ģenseka iecienītajiem aktieriem. Katrs centās izpatikt viņam, kļūt par favorītu, lai tiktu visas tautas priekšā atzīts uz savu kolēģu pazemojuma rēķina. Šīs dzimtļaužu teātra iezīmes saglabājās vēl ilgi pēc Staļina nāves.

Vai Staļins mīlēja mūziku? Nē. Viņš mīlēja tieši Lielo teātri, tā greznumu; tur viņš jutās kā imperators. Viņš mīlēja ņemt aizgādnībā teātri, aktierus — tie taču bija viņa dzimtļaužu aktieri, un viņam patika būt labam pret viņiem; kā caram apbaJvot izcilākos. Luk, tikai centrālajā cara ložā viņš nekad nesēdās. Cars nebaidījās sēdēt tautas

priekšā, bet šitas — baidījās un slēpās aiz aizkariem. Viņa avansložā (aktieri to sauca par pirtspriekšu) uz galda vienmēr stāvēja liela vāze ar cieti novārītām olām — tās viņš ēda starpbrīžos. (Interesanti, kādas olas piekoda Nikolajs II pie Rimska-Korsakova mūzikas — cieti vārītas vai mīkstas?)

Notikumu, kas atgadījās ar aktieri Seļivanovu 1953. gada sākumā, daudzi atceras vēl šodien. Rādīja «Pīķa dāmu». Seļivanovs, izpildīdams Jeļecka partiju, ieraudzījis ložā Staļinu, aiz šausmām pazaudēja balsi un mūzikas pavadībā norunāja slaveno āriju «Я вас люблю, люблю безмерно ■ . .»

Izrāde netika pārtraukta, taču visi iekrita transā. Starpbrīdī Staļins iesauca pie sevis ložā teātra direktoru Aņisimovu, tas atskrēja ne dzīvs, ne miris, trīc . . .

— Sakiet, kas šodien dzied kņazu Jeļecki?

— Aktieris Seļivanovs, biedri Staļin.

— Kādi nopelni ir aktierim Seļivanovam?

— Viņš ir Krievijas Padomju Federatīvās Sociālistiskās Republikas Tautas aktieris.

Staļins ieturēja pauzi un tad teica:

— Ak, labsirdīgā krievu tauta! . . .

Un iesmējās.

Otrā dienā visa Maskava aizkustināti atkārtoja ģeniālo asprātību.

Višņevska «uzzīmēja», pamatojoties uz smalkiem novērojumiem, Staļina portretu: «Runāja viņš ļoti lēni, klusi un maz. No tā katrs viņa vārds, skatiens, žests ieguva īpašu svarīgumu un apslēptu jēgu, lai gan patiesībā tās tur nemaz nebija, bet aktieri pēc tam ilgi atminējās un zīlēja, ko gan viņš gribēja ar to teikt, kas varētu slēpties aiz nepateiktiem vārdiem. Bet viņš vienkārši slikti prata krievu

valodu, tās izrunu. Acīmredzot viņš kā aktieris sen jau bija izmeklējis veselu izteiksmes lidzekļu arsenalu, kas atstāja iespaidu, nevainojami iedarbojas uz tuvu stāvošām personām, un pielietoja tos atkarība no apstākļiem.

Zvērojamais diriģents S. A. Samosuds, daudzus gadus nostrādājis Lielajā teātrī, stastīja, ka reiz viņš diriģēja operas izrādi, kuru skatījās visa valdība. Pārtraukumā viņu savā ložā iesauca Staļins. Nepaguva viņš ienākt avanslož, kad Staļins bez liekiem vārdiem paziņoja viņam:

— Biedri Samosud, kā tad jums šodien izrāde . . . bez bemoliem[1] bamuus Abramovičs palika mēms, apmulsa — varbūt tas ir joks?!

Bet ne — Politbiroja locekļi, visi klātesošie nopietni māja ar galvām un piebalsoja:

— Jā, jā, pievērsiet uzmanību — bez bemoliem.

Kaut gan bija starp viņiem arī tādi kā, piemēram, Molotovs, — kas, bez šaubam, saprata, ka viņi visi izskatās pēc idiotiem Samosuds

tikai pateica: «Labi, biedri Staļin, paldies par aizrādījumu, mes noteikti pieversīsim uzmanību.»

... 30. gadu sākumā ģenseks aizrāvās ar Lielā teātra balerīnu. Grenskis I. M. atceras, ka Staļins atgriezās no viņas mājās uz Kremli divos trijos naktī. Tad viņam iepatikas slavenais mecosoprāns, Lielā teatra galveno lomu izpildītāja. Efektīgās ārienes un retā skaistuma deļ viņa ar cieņu bija iesaukta par «carjbabu». 1937. gada rudenī viena no Kremļa pieņemšanām, pie viņas pienāca ohranniks un paziņoja, ka pēc koncerta pavadīs viņu pie Vadoņa.

Dziedātājā nodrebēja. Netīrīgais izdzimtenis, viņš taču divreiz vecāks par viņu! ... Kā viņš uzdrīkstas! ... Bet aizgāja. Neatkārtojami skaista «cara līgava» nokļuva ģenseka akmens pilī. Bet iznāca no turienes ka Sta|ina prēmijas laureāte . . .

Piemērs bija lipīgs. Molotova izvēle krita uz lirisko soprānu Iekšlietu ministrijas ģenerāļi izrādīja īpašu interesi par balerīnām' — ar vardu sakot, Sta|ins un viņa rokaspuiši centās pārvērst Lielo teātri par kaut ko līdzīgu galma harēmam. Kā viņiem veicās, to tagad pusgadsimtu vēlāk, grūti noskaidrot. Un arī pretīgi.

Zinovijs Papernijs nesen atminējās Cehova «Trīs māsu» uzveduma pirmizrādi uz Maskavas Dailes teatra skatuves. Staļins sēdēja sava loza, tomēr šoreiz neaplaudēja. Ņemirovičs-Dančenko starpbrīžos legaja Staļina loža un naca lauka ļoti norūpējies. Staļins ne ar ko neizradija savu labvēlību. Pēc izrādes viņš nekavējoties aizgāja. Aktieri uzreiz apstāja Ņemiroviču-Dančenko, iztaujādami par Saimnieka iespaidiem. Režisors atbildēja izvairīgi, bet, kad viena no galveno lomu izpildītājam Anastasija Georgijevska uzmācās ar jautājumiem, delikātums pameta režisoru, un viņš pateica- «Par jums jjersomski biedrs Staļins teica, ka tādu kā jūs vajag nošaut.»

Ne, Georgijevsku nenošāva. Bojā aizgāja citi aktieri, teātra slavas neseji: Ahmeteli, Golubovs, Zuskins, Kurbass, Meierhoids, Mihoelss, Kataļskis — te nosaukti tikai Tautas skatuves mākslinieki Vēl' f.?^{dle},^{n}- P^{adom}ļ^{u} teātra kultūrā kā atklāta rēta asiņo Kamerteātra likvidēšana. Tā vadītajs Aleksandrs Tairovs nomira ar infarktu. Ko nozīmēja Politbiroja loceklim Lazaram Kaganovičam aizlikt kaut vienu vardu teātra labā . . . Viņš apmeklēja Novodevičjes kapsētu, ieraudzīja pie Tairova kapa Alisi Koonenu, piegāja klāt, izteica līdzjūtību un pievienoja dažus komplimentus viņai pašai un iznīcinātājām teātrim. Tairova atraitne pajautāja, kas viņš tāds un tūlīt aizgāja, zemu noliekusi galvu.

Alekseju Denisoviču Dikiju arestēja trīsdesmit septītajā gadā Ļeņmgrada, tur viņš iestudēja uzvedumu Gorkija Lielajā dramatiskajā teātrī. Lielisko režisoru aicināja arī Maskavas Dailes teātris un Mazais teātris, viņa veidotās izrādes spēlēja Palestīnā («Gabi-ma») un Šveice. Vardu sakot, apsūdzībai spiegošanā materiālu netrūka Desmit gadus

lēģerī par spiegošanu tajos laikos varēja uzskatīt par žēlastības davanu. Dikija sievu piemeklēja tas pats liktenis. Represeta kolēģi, ievērojami aktieri un režisori, uzreiz neiedrošinājās iestāties par viņu, bet tomēr parakstīja Staļinam adre-setu lugumu. Ar šo vēstuli pie Mecenāta devās Marija Andrejevna Maksima Gorkija atraitne. Sākās Tēvijas karš. Dikijs, nosēdējis jau četrus gadus, bija paguvis izsūtījuma nometnē nodibināt teātri.

Drīz Aleksejam Dikijam nacas spelet kino. Bet sākumā bija kinoprove. Staļinam nepatika, kā Gelovani spēlē Vadoni. «Vai tiešām es esmu tik skaists un dumjš?» viņš jautāja. Pamēģināja šajā lomā citu tēlotāju. Ari to ģenseks noraidīja. Kāds nosauca Dikija vārdu «Labs aktieris, dodiet viņu šurp,» piekrita Staļins.

Ejot uz kinoprovi, Dikijs mierināja piederīgos: «Es taču runāšu krieviski bez mazākā akcenta un mani nepaņems.» Bet iznāca savādāk. Staļinam Dikijs ļoti iepatikas, viņš apstiprināja Dikiju Staļina lomai., «fās ir labi,» teica viņš, «krievu tautas.'Vadonim vajag runāt tīfā krjevu valodā.»*ˆ.....**J**| *# 1*

Labi. Velreiz paldies, biedri

ROTAĻA: KAĶIS UN PELES

Man personiski nav nekādu Šaubu par Staļina .vainu Kirova nogalināšana. Viņi bija uz «tu», Ļeņingradas sekretārs un ģenseks Staļins katra izdevīgā gadījumā demonstrēja draudzību ar Kirovu. Savu grāmatu «Ļeņinisma jautājumi» viņš uzdāvināja Kirovam ar

izteiksmīgu ierakstu: «Manam draugam un mīļotajam brālim — no autora. J. Staļins 23/5—24. g.»

1934. gada janvāris, XVII partijas kongress. Ģensekam ziņoja, ka pret viņa kandidatūru CK sastāvā ir 292 balsis, bet pret Kirovu -tikai trīs. Staļins saprata, ka delegātu vēlēšanās Centrālās Komitejas pnekssedetaja postenī ieraudzīt Kirovu teju, teju var piepildīties. Nacas falsificēt balsošanas rezultātus, nācās pēc tam novākt skaitīsanas komisijas priekšsēdētāju Zatonski un viņa vietnieku Verho-vinu. Ķirovs aizbrauca uz Ļeņingradu, viņu gaidīja darbs. Vasarā Kazahija, kurp Kirovs tika nosūtīts uz labības sagādi, kāds noorga-nīzeja slepkavības mēģinājumu. Septembrī viņš kopā ar biedru Sta-

ļ u atpūtas Socos. Līdz «dārgā Mironiča» slepkavībai bija palikuši trīs menesi. *r*

noufiˆi Kir01fa m’rstigās atliekas iezārkoja, neviens nenoskūpstīja elaiķi atskaitot Staļinu un nelaiķa atraitni. Un vēl to darīja Pjotrs Smorodins, tuvs Sergeja Mironoviča draugs. Taču viņš ne-ioll’ V‘5U lznlcl?asL Pec četriem gadiem, 1939. gada februārī iyj/. gada augusta beigas Barselonas ģenerālkonsulu Antonovu-°!*?Je"kr -lz*a,uc.a uz Maskavu. Tautas komisariāta Otrās mājas trepju telpa Vladimiru Aleksandroviču satiek izbiedētās liftnieces V'SaS durvis septiņstāvīgajā namā ir aizzīmogotas ar NKVD balto zīmoglaku. Arestēts Salimovs,

Krievijas Federācijas Tautību padomes priekšsēdētājs. Tagad viņš ir ienaidnieks. Ķa jau daudzi oktobra dienu ciņu biedri. Aizgājuši bojā Tuhačev-skis un citi slaveni pulkveži.

Pagāja viena nedēļa, tad otra. Celties katru rītu, bez pienākumiem pavadīt bezmērķīgu dienu un garu nakti gaidot — ko?

Staļins izsauca Antonovu-Ovsejenko trīsdesmitajā dienā pēc vina atgriesanas Maskava. Staļins saka ar pārmetumiem. Izrādās, Antonovs Spānijā rīkojies pārāk patstāvīgi, nesaskaņojot savu rīcību ar ārzemju lietu Tautas komisariātu. Par viņu iesūtītas daudzas sūdzī-

„ Vladimirs Aleksandrovičs paskaidroja: «Dažkārt bija nepieciešams pieņemt ātrus, pat ar zināmu risku saistītus lēmumus, jo to prasīja sarežģītā politiskā situācija.»

Acīmredzot viņam izdevās sarunu biedru pārliecināt. Staļins at-Alelfsa'ndrovtf ˆ durV'm' sirsn'g' atsveicinājās no Vladimira

Nākamajā dienā sekoja paaugstināšana par KPFSR tieslietu tautas komisāru. Pec divām nedeļam Staļins pavēlēja viņu arestēt un iemest cietuma.

Lai izrēķinātos ar PSRS tieslietu tautas komisāru V. N Kriļenko ģenseks izdomaja diezgan primitīvu plānu. Provokatora lomu viņš uzticēja Berijas draugam vel no Aizkaukāza slaktiņa laikiem — Uzataram Bagirovam. Pirmaja Augstākās Padomes sesijā viņš uzbruka Kriļenko pārmezdams komisāram pārāk lielo aizraušanos ?r • - • sportu. Kri enko patiešām aizrāvās ar alpīnismu, mīlēja sahu — kas tur slikts? ... Bet signāls bija atskanējis, un Kriļenko noņēma no posteņa. Piecu dienu laikā viņš nodeva lietas divīzijas militarajam tiesvedim N. M. Ričkovam, kas līdz tam bija strādājis Ulriha brigāde. Pec tam Kriļenko aizbrauca uz vasarnīcu Negaidīts telefona zvans no Kremļa, Staļina balss: «Klausies, Nikolaj Vasiļjevic, tu nepārdzīvo! Mēs tev uzticamies. Turpini tev uzticēto darbu pie jaunā Kodeksa . . .»

Tajā pašā naktī NKVD operatīvo darbinieku grupa aplenca Kriļenko vasarnīcu.

1937. g. 1. maijā no Spānijas atbrauca Mihails Koļcovs. Staļins viņu pieņema pēc dažām dienām. Gandrīz trīs stundas Politbiroja lOGekļi klausījās publicista vēstījumu. Tajā pašā vakarā Koļcovs padalījās iespaidos ar savu brāli Borisu par tikšanos ar Vadoni.

«. . Staļins apstajas pie manis, piespieda roku sirdij, paklanījās. Ka jūs pareizi vajag dēvēt spāniski? Miguēls vai?

— Migels, biedri Staļin, — es atbildēju.

— Nu tad ta, don Migel. Mēs, dižciltīgie spānieši, sirsnīgi pateicamies par jūsu interesanto ziņojumu! Uz redzēšanos, don Migel' Visu labu! & '

— Kalpoju Padomju Savienībai, biedri Staļin!

Es devos uz durvīm, bet viņš atkal uzrunāja mani, un tad notika visai dīvains dialogs:

— Vai jums ir revolveris, biedri Koļcov?

— Ir, biedri Staļin, — es izbrīnīts atbildēju.

— Bet jūs taču netaisāties nošauties?

— Nu, protams, ka nē, — vēl izbrīnētāk atbildēju, — pat ir nedomāju.

— Nu, tad labi, — teica Staļins.

Koļcov. Uz redzēšanos, don Migel.

* Otrā dienā Kļiments Vorošilovs pateica pa telefonu: «Ņemiet vērā, Mihail Jefimovič, jus ciena, jus mīl, jums uzticas.»

To dzirdēt bija patīkami, bet Koļcovu grauza šaubas. Viņš teica brālim:

. T ^a' z'n'' k° es pilnīgi skaidri saredzēju Saimnieka acīs kad viņs mani pavadīja ar skatienu'

— Ko?

Es izlasīju tajās: «Pārāk nadzīgs.»»

Tai senajā Koļcova un Staļina sarunā piedalījās ari Nikolajs Ježovs. Mihailu Koļcovu arestēja 1938. gada 17. decembrī jau pie jaunā iekšlietu tautas komisāra Lavrentija Berijas.

Sigismunds, Vidbergs. SAPJU CELŠ.PREČU STACIJĀ. 1948.

Pabrīnīsimies par Saimnieka pacietību.

Viss, kas notika pirms Buharina nogalināšanas, atgādina melnās panteras spēli ar medījumu, kuru viņa jau nogrābusi savos nagos. Cits salīdzinājums prātā neienāk. Vai tad tas nebija ģenseks, kas runāja XIV partijas konferencē: «Buharina asinis gribat? Nedosim jums viņa asinis, tā arī ziniet!»

Tas tika pateikts 1925. gadā. Pēc desmit gadiem banketā par godu gadskārtējam kara akadēmijas izlaidumam Staļins uzsauca tostu:

— Iedzersim, biedri, par Nikolaju Ivanoviču Buharinu! Mēs visi viņu pazīstam un mīlam, bet, kas bijušo pieminēs, tam acs ārā!

Pēc gada, 1936. gada rudenī, Zinovjeva—Kameņeva procesā apsūdzētie nodeva liecības pret Buharinu. Izrāde Oktobra zālē vēl nebija beigusies, kad prokuratūra jau aizsāka jaunu izmeklēšanu — «labējo» lietā.

Bet ko tad Staļins, Buharina draugs, ar kuru viņš ir uz «tu»? Ģenseks ir Sočos, viņš atpūšas, viņš negrib traucēt ne tiesai, ne prokuratūrai. Šie orgāni taču ir neatkarīgi, viņam nepakļauti.

Negaidot Buharinu izsauca uz CK. Kaganoviča kabinetā sēdēja no cietuma atgādātais Sokoļņikovs. Konfrontācija.

Padevīgs kāda cita gribai, viņš monotoni apgalvoja — liecināja par Nikolaja Ivanoviča, sava jaunības drauga, nodevību.

Bet, lūk, atgriezās no Sočiem Staļins, un uzreiz visas avīzes paziņoja, ka Buharina—Rikova lieta ir pārtraukta. Pantera ievilka savus nagus.

Nākamo ainiņu ģenseks nospēlēja Sarkanajā laukumā, kur Buharins, saņēmis ielūgumu, bija ieradies kopā ar sievu uz 7. novembra svinībām. Abi stāvēja uz malējās tribīnes, viņiem garām demonstranti nesa neskaitāmus Vadoņa portretus. Pēkšņi pie viņiem pienāca sargkareivis, atdeva godu un pavēstīja biedra Staļina lūgumu uzkāpt Mauzolejā. «Jūsu vieta ir tur . . .»

Staļins drīz aizgāja. Aizgāja pirmais.

Decembrī spēle iegāja jaunā fāzē. CK plēnumā iekšlietu komisārs Ježovs, nozīmēts arestētā Jagodas vietā, apsūdzēja Buharinu kontrrevolucionārā darbībā.

Kad Buharins iemeta apmelotāja sejā dusmīgu «klusēt!», iejaucās Staļins. «Nevajag steigties ar lēmumiem,» teica ģenseks, «bet izmeklēšanu vajag turpināt . . .»

Ar šo decembra cēliens bija beidzies. Nākošais tika nozīmēts uz 1937. gada februāri. Taču Buharins nolēma šajā priekšnesumā nepiedalīties un pieteica bada streiku. Staļins nosūtīja uz Buharina dzīvokli cilvēkus ar rīkojumu izlikt Buharinu ar visu viņa ģimeni no dzīvokļa. Un pats tūlīt arī piezvanīja:

«Kas pie tevis notiek, Nikolaj?»

«Lūk, atnāca no Kremļa, lai izmestu mani no dzīvokļa . . .»

«Bet tu pasūti viņus pie velna vecmāmiņas!»

CK plēnuma darba sākums tika atcelts Ordžonikidzes nāves un bēru dēļ. Buharins ieradās uz pirmo sēdi, bet bada streiku nepārtrauca.

Dialogu uzsāka Staļins.

— Kam tu esi pieteicis bada streiku, vai partijas CK?

— Kāpēc tas vajadzīgs? Jūs mani taisāties izslēgt no partijas.

— Neviens tevi no partijas neizslēgs.

Aiznākošajā dienā Buharinu arestēja.

Anna Mihailovna, viņa atraitne, atcerējās uz visiem laikiem šo dienu — 1937. gada 27. februāri. Vakarā piezvanīja ģenseka sekretārs Poskrebiševs un uzaicināja uz plēnuma sēdi. Ne ordera uz arestu, ne aģentu formas cepurēs ar gaišzilu virsu . ..

Pazīstamā revolucionāra Bogdana Knunjanca brālēns inženieris celtnieks Ascaturovs 1937. gadā atbrauca uz Maskavu, uz PSKP CK- Viņam piešķīra Ļeņina ordeni — balvu par tilta būves pirmstermiņa pabeigšanu.

Bezpartijiskais inženieris piedzīvoja retu godu: viņu pieņēma pats Staļins. Saimnieks ar viņu sirsnīgi aprunājās, apsveica ar apbalvojumu, izrādīja dzīvu interesi par tālākajiem plāniem . . .

Spārnots par augsto pieņemšanu un apbalvojumu, Ascaturovs nokāpa uz CK pirmo stāvu, aizgāja uz garderobi. Bet tur viņu jau gaidīja. Inženieri pavadīja uz Ļubjanku. Pēc tam pārsūtīja uz Krasnopresņensku un Stolipina vagonā mājup uz Armēniju. Erevānas cietumā viņu apmeklēja tuvinieki, Josifs paguva iedot māsai vēstuli Staļinam. Lūk, Vadonis uzzinās, kā izrīkojās ar viņu, — uzreiz atbrīvos un sodīs vainīgos par patvaļību.

Un māsa aizbrauca uz Maskavu. Nodeva vēstuli uz Staļina vārdu CK un sāka gaidīt taisnību.

Brālis bija liela auguma, varens, skaists. Nāvessodu Kaukāza Herkulesam izdomāja drausmīgu. Pakāra turpat kamerā aiz kājām ar galvu uz leju.

Tā nomira Josifa Staļina aplaimotais-Josifs Ascaturovs.

1937. gadā Staļins arestēja visus Valsts bankas valdes priekšsēdētāja Ļeva Jefimoviča Marjasina vietniekus. Atnācis pie sava tuvākā drauga, Marjasins turpat kabinetā gribēja nošauties. Bet draugs izrāva viņam no rokām pistoli.

Blakus uz galdiņa pie rakstāmmašīnas gulēja rokraksts «Komunisma politiskā ekonomija». Darbinieks ņēma lapu pēc lapas un meta uz grīdas. Lūk, kā nodevēji maskējas — par komunismu raksta. Komunisms jums nepalīdzēs . . .

Vozņesenskim paveicās — viņu ilgi nespīdzināja, bet tikai izģērbtu vadāja preču vagonā pa dzelzceļa apvedceļiem, varbūt apsaldēsies . . . Pēc tam piebeidza.

Sigismunds Vidbergs. PRETIM LAIMĪGAM GALAM / iz cikla BAIGAIS GADS /. 1952.

. . . Saskandināt ar rītdienas miroņiem pie naksnīga galda? Tas ir gardēžiem. Ir taču teikts: «Nav vērts naktī dzirdīt putnu, ko no rītā'nokaus.» Bet Staļins dzirdīja. Un spalviņas pieglauda, jautrībnieks.

PĒDĒJAIS CĒLIENS

Pēdējo Diktatora dzīves cēlienu nospēlēja 1953. gada martā Kancevā, Bližņevas vasarnīcā, šoreiz Staļins nevarēja iejaukties izrādē. Varbūt tāpēc nāves drāmā iepinās neiederīgi komēdijiski motīvi. Lūk, ka tas izskatījās meitas aprakstā,

«Lielajā zālē, kur gulēja tevs, mīdījās ļaužu masa. Nepazīstami ārsti, kas pirmo reizi redzēja slimnieku (daudzus gadus tēvu ārstējušais akadēmiķis V. N. Vinogradovs sēdēja cietumā), ārkārtīgi centās. Lika dēles uz kakla, taisīja kardiogrammas, rentgena uzņēmumus plaušām, medmāsa nepārtraukti pierakstīja slimības gaitu. Viss notika, kā vajadzigs. Visi rosījās, glābjot dzīvību, kuru

patiesībā vairs izglābt nebija iespējams.» Klātesošo vidū izcēlās CK Prezidija locekļi. Berija, Maļenkovs, Hruščovs, Bulgaņins. Beidzamā laikā tikai viņus Saimnieks cieta savā tuvumā. Bet šo četrinieku grauza pretrunas un savstarpēja piesardzīga neuzticība. Berija ar Maļenkovu redzami pārspēja otro pāri gan prāta, gan rakstura ziņā. Hruščovu un Bulgaņinu Staļins bija paņēmis savā teātri vientiešu lomām. Tas izskatījās pilnīgi dabiski, tāpat kā rezoniera ampluā piešķiršana Maļenkovam. Berija dabūja savu ļaundara lomu jau 20. gados. Viņam bija varens skatuviskais temperaments, un viņš ne vienmēr iekļāvās režisora atvēlētajos rāmjos. Ģenseka nāves stundā viņš līdz galam uzbudināts šaudījās pa istabām, nododot rīkojumus ohrankai, kalponei, ārstiem. Stingrajās rokās zibēja maskas — te pašpārliecinātā Mazā Pāvesta (tā viņu godbijīgi sauca ne tikai Gruzijā), te līdz suniskumam uzticīga drauga, kad viņš glāstīja Saimnieka roku, te ilgā gaidīšanā saniknota slepkavas maska.

Mira Staļins smagi. Labā puse jau bija paralizēta, viņš bija zaudējis runas spējas, sākās elpas trukums. Pēdējo reizi atvēra acis, pārlaida skatienu apkārtējiem — sargiem, nepazīstamiem ārstiem, pārāk pazīstamiem līdzgaitniekiem un saviem bērniem . . . Jakova nav, vecāko dēlu viņš pazudināja desmit gadus atpakaļ. Jaunāko, Vasiliju, viņš arī nemīlēja, tālāk par virtuvi nelaida. Bet Svetlana šeit. Vēstules meitai viņš parakstīja nerrodamies — «tavs sekretā-riņš . . .». Bet dusmu brīžos vainoja viņu pretpadomju noskaņojumā, un tad viņa balsī skanēja sevišķu lietu izmeklētāja sadistiskie toņi.

. . . Viņš pārlaida skatienu apkārtējiem un pēkšņi pacēla kreiso roku draudīgā žestā, mēģinot kaut ko pateikt, un saguma uz visiem laikiem.

— Kāpēc tu mani atturēji? — pārmeta viņam Ļevs Jefimovičs.

— Vai tiešām tu nezini, kādus romānus tur liek rakstīt? Pret tiem Edgara Po stāsti ir tīrais nieks.

. . . CK plēnumā pārtraukuma laikā ģenseks aplika roku Marjasinam ap vidu.

— Tu taču esi mūsu padomju baņķieris. Tu taču neiesi kalpība pie šī nicināmā ienaidnieka Sokoļņikova. Tu esi mūsējais . . .

Pēc mēneša «mūsu baņķieri» saņēma ciet un apsūdzēja kaitniecībā. Viņš nomira mocekļa nāvē.

Nikolaju Vozņesenski nesaņēma ciet, bet tikai atlaida no visiem posteņiem — Valsts plāna priekšsēdētāja, Ministru Padomes priekšsēdētāja vietnieka un izmeta no Politbiroja sastāva. Tas notika 1949. gadā. Gandrīz pusgadu, mēnesi pēc mēneša, dienu no dienas viņš gaidīja uz sava likteņa izlemšanu. Lai veltīgi nešķiestu laiku, viņš strādāja pie savas topošās grāmatas «Komunisma politiskā ekonomija». Nesenais favorīts aizsūtīja Staļinam zīmīti. Vadonis atstāja to bez atbildes.

. . . Telefona zvans — Staļins uzlūdza Nikolaju Aleksejeviču Vozņesenski uz Piemaskavas vasarnīcu. Staļins apkampa nežēlastībā kritušo cīņu biedru, apsēdināja pie galda blakus Politbiroja locekļiem.

— Es piedāvāju tostu par mūsu dārgo biedru Vozņesenski, mūsu vadošo ekonomistu. Viņš ir tas, kas ir spējīgs bruģēt ceļu uz gaišo nākotni, plānot turpmākās uzvaras. Tādi ļaudis sastāda mūsu vērtīgāko kapitālu. Tādi ļaudis kā Nikolajs Aleksejevičs vajadzīgi mūsu partijai. Uz biedra Vozņesenska veselību!

Laimīgs, starojošs viņš atgriezās mājās. Sieva apkampa, apraudājās aiz prieka. Zvans. Nē, ne telefona. Pēc viņa atnākuši. Viens operatīvists kā saimnieks apsēdās pie galda un sāka apgriezt otrādi atvilktnes. Uz grīdas nolidoja papīri, piezīmju grāmatiņas, ordeņi .. . Orgānu darbinieku sejās — uztrenēta pretīguma izteiksme.

PRIEKŠKARS

Nē, vēl palika pēdējā epizode. Lavrentijs Berija, beidzot pārliecinājies par tik vēlamo Nemirstīgā nāvi, nenoturējās un izkrita no lomas. Skumjo klusumu pārtrauca viņa gaviļpilnais izsauciens: «Hrustaļov, mašīnu!»

Saimnieka nāvi apraudāja visi kalpotāji — pavāri, ēdienu pasniedzējas, šoferi, dežurējošie sargi, dispečeri, dārznieki.

Lasām, ko saka Svetlana Alilujeva:

«Atnāca atvadīties Valentīna Vasiļjevna Istomina — Vaļečka, kā viņu visi sauca — ekonome, kas strādāja pie tēva vasarnīcā astoņpadsmit gadu. Viņa nokrita ceļos pie dīvāna, nolika galvu nelaiķim uz krūtim un sāka raudāt pilnā balsī kā laukos. Ilgi viņa nespēja rimties, un neviens viņai netraucēja . . . Un kā visi kalpotāji, līdz pēdējai savai dienai viņa būs pārliecināta, ka nav bijis pasaulē labaka cilvēka par manu tēvu.»

Mirušais bija tik uzmanīgs, tik jauks un labs pret viņiem. Un viņi bēdājās no sirds. Bet viņš, kad viņš bija sirsnīgs, — ar viņiem vai saviem rokaspuišiem? Varbūt ar tautu?

Nē, Staļins tēloja visiem. Viņš visu mūžu spēlēja komēdiju.

Tulkojusi IRĒNA AKURĀTERE

GVIDO KAJONA fotoreprodukcijas

Siļļi\imiml.\ l *'iJhcr\ļ*\. BFGĻI. Apm. 1950.

Sigismunds Vidberļļ.s. BĒGĻI. Apm. 1950.

Noformējumam izmantots **Sigismunda Vidberga** grafiku cikls «Baigais gads».

Minsteres latviešu ģimnāzija.
.kolotāju
<
Aivara Kļavja foto
AIVARS KĻĀVIS
IR TIKAI
NĀKOTNES

CERĪBA

Robeža

Vispirms par to, kas ir dabā, nevis mūsos pašos.

Par robežu ar uzartu zemes strēli, dzeloņdrātīm un robežstabiem. Par robežu ar robežsargiem.

Grodņa. Var redzēt, ka vagona pavadone jau labu brīdi nedaudz nervozē. Visiem palikt savās vietās! Pienākuma apziņā saspringtas sejas. Kur un kad jūs saņēmāt pasi? Jāatbild tūlīt, citādi vēl domās, ka pats esmu to uzzīmējis. Tomēr mēle samežģās, un nav īstas pārliecības, ka man notic. Visiem iziet no kupejas! Atbīdot sāņus lupatu paklājus, tiek atvērtas lūkas vagona grīdā. Savukārt pa jumtu aizdimd smagi soļi. Kāds staigā virs mūsu galvām. Beidzot — klaukt! Zīmogs pasē. Tātad pats tomēr to neesmu zīmējis. Cik labi! Lūdzu! Paldies!

Muitas kontrole. Zelts, dārglietas, mākslas priekšmeti? Nē, nē, nē. Vai tad es pēc tāda izskatos? Kaut arī turu rokās Rakstnieku savienības izsniegto papīru, par manuskriptiem un grāmatām neviens neko neprasa. Par tiem interesēsies, kad atgriezīšos.

Beidzot vilciens sāk kustēties.

Līdz brīdim, kad šķērsosim Vācijas Federatīvās Republikas robežu, šī procedūra, ar atšķirībām niansēs, bet ne būtībā, atkārtosies vel vismaz septiņas reizes. Tiesa, sarkanās padomju pases īpašnieki po|u un demokrātiskās Vācijas robežsargus interesē visai nosacīti. Tomēr kārtība paliek kārtība, un tieši Austrumberlīnē, mums draudzīgās VDR galvaspilsētā, man nākas vērt va|ā čemodānu, lai, aiz-rokoties līdz pašai apakšai, vilktu ārā kilogramīgo latviešu glezniecības albumu, tādējādi pierādot, ka tā patiešām ir grāmata, nevis kaujas patronām lādēta ložmetēja aptvere, ar kuru grasos iekarot Rietumus. Redzot, ka pārbaudītāju grāmata neinteresē, secinu, ka šī pasākuma loģika slēpjas vienīgi man radītajās neērtībās. Nesaprotu, par ko viņam tāds naids uz mani. Mēs abi taču esam dzimuši gadus desmit pēc kara. Un pašlaik ir 1989. gada februāris.

Ķelnes vilciens izrauj braucējus cauri Berlīnes mūrim.

Rietumu robežu jau gaidu ar tīri sportisku interesi. Sagatavoju dokumentus un nomaskējos aizsardzībā. Bet robež-staeijā nekas nenotiek. Pilnīgi nekas. Tikai divas koķetas meitenes uz perona apzīmogo nez kādus papīrus. Laikam muit-nieces. Vēlāk, kupejās neieskatīdamies, cauri vagoniem iziet trīs vīri formās. Acīmredzot robežsargi, lai gan vairāk izskatās pēc mežsargiem. Nāk kontrolieris un pārbauda biļetes. Tas arī viss. Toties nākošajā stacijā iekāpj padzīvojušas dāmas no pestīšanas armijas un katram Austrumu pilsonim piešķir rozā taloniņu. Par šo var bez maksas izdzert kādas pusotras tases kafijas.

Pārņem dīvaina sajūta. Gandrīz vai tāds kā aizvainojums. Kas tā par necieņu pret manu personu. Butu vismaz kaut ko uzprasījuši. Pēc terorista es, protams, neizskatos, bet kā viņi zina — varbūt esmu kominternes aģents, kuram pilns čemodāns ar attiecīgu literatūru. Butu vismaz pārbaudījuši, ja neko vairāk.

Vēlāk, jau Minsterē, Ķelnē un Bonnā, redzēju, ka to visu pārpārēm var dabūt turpat uz vietas — gan utopisko, gan komunistisko literatūru, sākot no Sen-Simona un beidzot ar Mihaila Sergejeviča Gorbačova neseno uzstāšanos Apvienoto Nāciju Organizācijā. Tāpēc nav nekādas vajadzības to tik tālu transportēt.

Gribot negribot jāsecina, ka mēs kapitālismam un buržuāziskai demokrātijai ar savu sociālistisko plurālismu nepavisam neesam bīstami, tāpēc kapitālisms var atļauties tādu greznību, kā nepārbaudīt mūsu dokumentus, nerakņāties čemodānos, bet ņemt un uzcienāt ar kafiju.

Minstere

Apmēram tādu es to iedomājos. Ar Minsteres latviešu ģimnāziju un institūtu, ar «Brīvo Latviju», ar neapšaubāmi unikālu bibliotēku, ar atmiņām par Zentu Mauriņu un Jāni Jaunsudrabiņu, ar neviltotu un tajā pašā laikā neizspīlētu sirsnību, ar nebeidzamām sarunām par dzimteni, bet visvairāk ar to latvisko vidi, kas tiek rūpīgi sargāta un kopta.

Minstere. Apmēram tādu es to iedomājos, un tāda tā mani nepārsteidza.

Toties pārsteidza kas cits. Tas, cik dažāda, atšķirīga, pat pretrunīga ir sabiedrība, kas sevi dēvē par trimdu. Tāpēc mūsu priekšstatos vienlīdz bīstamas ir abas laika gaitā iepotētās un vēl šodien dominējošās galējības — tiklab nosodoši nicinošā, kā sajūsmā cildinošā. Būtībā tās daudz neatšķiras no primitīvā dalījuma «progresīvajos» un «reakcionārajos», jo tāpat ne|auj saskatīt dzīvus cilvēkus. Bet svarīgi ir redzēt tieši šos cilvēkus, lai mēģinātu saprast

viņu pieredzi, sāpi, šaubas un pārliecību. Citādi vēl ilgi taustīsimies pa tumsu, netikdami tālāk par nesenās pagātnes varen sensacionālo teletiltu atklājumu, ka visi cilvēki uz pasaules ir |oti līdzīgi, jo katram divas rokas, divas kājas un viena galva. Kas attiecas uz mums, tad mēs piedevām vēl esam latvieši. Bet tālāk? Lai dzīvo latvieši? Nu, lai dzīvo. Bet tālāk? Vai mēs jūtam, dzirdam un saprotam cits citu? Tālāk! Tālāk . . .

Mani pārsteidza nopietnā interese par Latviju. Avīzes, kuras Minsterē saņem nedēļu pēc to iznākšanas, tiek uzmanīgi caurskatītas. Tāpat žurnāli. Kādā dzīvoklī grāmatplauktā redzēju visus «Padomju Latvijas Komunista» numurus, sākot no pirmā un beidzot ar pēdējo. Dažs labs turienietis atsevišķas detaļas, faktus un nianses pārzina labāk nekā viens otrs šeit. Tomēr priekšstati vairāk līdzinās krāsainiem stikliņiem kaleidoskopā. Un, šo kaleidoskopu grozot, katrs redz savu bildi. Atbilstoši pieredzei vai tam, ko grib ieraudzīt. Tāpēc pilnīgi dabiski, ka «Brīvās Latvijas» redaktors Sinka kungs, caur šo kaleidoskopu uz Latviju skatoties, redz pavisam ko citu nekā ģimnāzijas abitūrijas klases audzēknis. Tomēr gan vienam, gan otram pietrūkst tā reālās situācijas izjūta, kas mums te, mājās, ir tik pašsaprotama — kā gaiss, ko ikdienā elpojam un ko tik grūti izstāstīt. Var teikt ari — pietrūkst vienojošā, kas no fragmentiem spēj radīt kopainu, tāpēc priekšstati ir tik atšķirīgi.

Un tad mani pārsteidz, kā šie atšķirīgie viedokļi sadzīvo līdzās. Nemēģinot varmācīgi iznīcināt vai pakļaut viens otru, bet cenšoties šajās atšķirībās izkristalizēt patiesību. Iecietīgi un civilizēti. Labi būtu, ja arī mēs to iemācītos. Jo ātrāk, jo labāk — tādēļ ka mūsos šajā ziņā vēl ir daudz barbarisma, kad svarīgāks par patiesību ir pats viedoklis vai šī viedokļa paudējs.

Tomēr visvairāk mani pārsteidza, kā cauri paaudzēm jau piekto gadu desmitu, svešās zemēs un svešos ļaudīs, tiek saglabāta piederība savai tautai. Ar valodu, kultūru, izglītību un latvisko vidi. Tas ir galvenais, kas viņus vieno. Tik atšķirīgus un dažādus. Dzimtenē nereti apmeloti un gānīti, viņi tomēr palikuši uzticīgi savai zemei. Kāds teica, ka tā savā ziņā esot varonība. Neasimilēties. Palikt latvietim. Acīmredzot. Man to grūti saprast, tāpēc neņemos spriest. Es vienīgi brīnos.

Anaberga

Anaberga ir pils. Kalnā pie Bonnas. Baltiešu īpašums, kurā saimnieko Dainuvīte un Andrejs Urdzes.

Balti, augsti griesti. Es stāvu un skatos uz grāmatplauktiem. Viens otram līdzās Andrievs Niedra un Jānis Niedre, Anšlavs Eglītis un Regīna Ezera, Kārlis Skalbe un Zigmunds Skujiņš, Elīna Zālīte un Māra Zālīte. Redz, kur mēs visi jau sen esam satikušies! Mirušie un dzīvie. Pa pasauli izkaisītie. Kādas kaislības un pretrunas. Kāds miers un

līdzsvars. Cik demokrātiski. Nekas netiek dalīts. Nav nedz trimdas, nedz okupētās Latvijas literatūras. Nav nedz pagātnes, nedz tagadnes, nedz nākotnes literatūras. Mēs esam tikai burti vienā alfabētā. Balti, augsti griesti. Un, uz šo grāmatplauktu skatoties, man nelikās, ka es būtu nabags. Vai kāds manas bagātības novērtēs, kas izšķirs, cik tās noderīgas pasaulei? Ak, šis mazas tautas komplekss!

Anabergā vācu studenti mācās latviešu, lietuviešu un igauņu valodas. Trīs grupas, katrā astoņi cilvēki. Filologi, vēsturnieki, juristi un žurnālisti. Baltijas tautu valodas var apgūt arī vairākās vācu augstskolās, bet šādi intensīvkursi notiek pirmo gadu un tos finansē vācu valdība. Ir izstrādātas programmas, mācīšanas metodika, pierādīta kursu nepieciešamība, un tagad, gandrīz vai ar fanātisku atdevi, netiek žēloti spēki to sekmīgai norisei. Atbilstoši arī interese. Par nākošo gadu vēl nekas nav izziņots, bet vēlēšanos mācīties jau izteikuši vairāk, nekā iespējams uzņemt.

Kas vācu studentiem liek mācīties latviešu, lietuviešu un igauņu valodas? Neviens. Viņi tajās saskata tīri personisku perspektīvu. Viens grasās pievērsties Baltijas jautājumu pētīšanai, cits pārliecināts, ka valoda noderēs turpmākajam darbam, karjerai, vēl cits vienkārši krāj svešvalodas, jo tā ir bagātība ar stabiliem procentiem. Tāpēc viņi gatavi ne tikai ziedot sešas nedēļas brīvlaikā, bet arī paši par to samaksāt. Par rezultātiem varēs spriest rudenī, kad studenti kursos iegūtās zināšanas papildinās Rīgā, Viļņā un Tallinā, bet jāsaka — pagaidām tie ir pārsteidzoši. Izrādās — pietiek ar divām nedēļām, lai varētu, kaut arī iesākumā elementāri, tomēr sazināties līdz tam pilnīgi svešā valodā. Bet varbūt tur nav nekā pārsteidzoša un patiesībā jābrīnās par mūsu pašu valodniecisko analfabētismu.

Skaidrs, ka minētajā kontekstā vismaz dīvaini izklausās runas par trim vai pat pieciem gadiem, kas nepieciešami, lai normalizētu latviešu valodas situāciju Latvijā. Tāpat kā atrunāšanās ar nepilnībām programmās un metodikas trūkumu. Ir taču gan programmas, gan metodika. Vēl vairāk — ir pat cilvēki — tur, Anabergā, Minsterē un citur, kas uzkrājuši nenovērtējamu pieredzi šajā darbā. Jautājums — vai mēs esam gatavi to izmantot? Bet es jau saprotu, ka klupšanas akmens nav metodikā. Klupšanas akmens ir tajā, kas vācu studentiem šķiet pats par sevi saprotams — spējā novērtēt jebkuras zināšanas, pārliecībā, ka tās būs nepieciešamas. Diemžēl Latvijā bez latviešu valodas var iztikt, un tā nebūt nav nepieciešama.

Kads senzināms fakts! Kāds traģisks paradokss! Turklāt divtik traģisks savā banalitātē.

ji v*

Daži jautajumi, uz kuriem nav iespējams atbildēt

Pirmkārt. Visbiežāk vaicā apmēram tā:

— Nu, kā tur īsti izskatās? — Domādami tur, ārzemēs.

Atbildu:

— To nav iespējams izstāstīt.

— Nu, kaut vai divos vārdos.

Tad, nojaušot, kas no manis tiek gaidīts, saku:

— Tur ir viss, ko var iedomāties, un piedevām vēl tas, ko nekādi nevar iedomāties.

Lai cik jocīgi nebūtu, šāda atbilde parasti apmierina, kaut gan tā ir tikai spele ar vārdiem, jo eksiste divas pilnīgi dažādas izpratnes par to, ko nozīmē «viss». Sociālismā augušam, tas bieži aprobežojas tikai ar noteiktu kurpju skaitu veikalā, apģērbu, ko nav kauns vilkt mugurā, un desām, ko iespējams nopirkt bez rindas. Piedodiet, — vulgarizēju. Es te negribu nevienu aizvainot, bet mūsu dzīve nosaka arī mūsu priekšstatus. Un tikpat nabadzīgi, cik pati dzīve, ir arī priekšstati. Turpretim kapitālismā, ar kuru sekmīgi cīnījāmies, līdz paši nonācām krīzes situācijā, šis «viss» arī jāsaprot kā «viss». Ir tikai viens nosacījums — lai to iegūtu, nepieciešama nauda. Lai tiktu pie naudas — jāstrādā.

Orkārt. Daudzi prasa:

— Kā viņi tur dzīvo? — Domājot par latviešiem.

Jāsaka — samērā turīgi, lai gan cilvēkiem, ar kuriem iznāca tikties, nepārprotami svarīgākas par materiālajām bija garīgās vērtības. Arī šis aspekts, šķiet, būtisks Minsterei. Turklāt jāatceras, ka aktīva līdzdarbošanās latviešu pasākumos nebūt nav lēts prieks. Vairumā gadījumu neviens par to nemaksā. Pašam jāziedo gan laiks, gan nauda, jo pamatā tieši ziedojumi uztur latvietību. Labprātīgi ziedojumi, atbilstoši katra rocībai. Bet, runājot par svešuma tautiešu kultūras dzīvi vai priecājoties par turību, mēs parasti šo tik būtisko aspektu aizmirstam.

Jā, tie bija bagāti un pat ļoti bagāti cilvēki, tikai krietni savādāk, nekā viens otrs iedomājas. Katrā ziņā es neredzu lielāku bagātību kā garīgu brīvību. Tāpēc nemaz negribas apcerēt priekšstatu par bagātajiem ārzemju radiem, kas nezina, kur naudu grūst. Tā ir muļķība, ko baro divu atšķirīgu dzīves līmeņu neizpratne no vienas puses un uzspēle no otras.

īstenībā mēs esam nesalīdzināmi buržuāziskāki. Ar savu naudas raušanu, kaut gan par to neko daudz nevar nopirkt. Ar mūžīgo dzīšanos pēc mantām, kuru nav. Ar materiālo prestižu, kas jāiegūst par katru cenu. Bet visvairāk ar to, ka dzīvoklis, mašīna, videomagnetofons vai apģērbs jau automātiski nosaka arī cilvēka vērtību.

Vēl viens nabadzības apliecinājums.

Treškārt. Un tie ir jautājumi, kas uztrauc mani pašu.

— Cik ilgi vēl mēs spēsim saprasties, dzīvojot tik dažādās vidēs? Vai netuvojas brīdis, kad divas paaudzes, kurām vajadzēs turpināt sarunu, pēkšņi nesapratīs viena otru?

Katrā ziņā šādus simptomus varēja just.

Nē, estētikas jomā mēs vēl ilgi sapratīsimies. Runāsim par mūziku, mākslu, literātūru. Strīdēsimies par dažādu parādību ārējām izpausmēm. Bet, līdzko sāksim runāt par pašām parādībām . . . Par to būtību. Par ētiku. Gribas uzsvērt — tieši par ētiku. Līdzko pievērsīsimies tai, saruna var nonākt strupceļā.

Cilvēka domāšanu nosaka situācija, kurā tas dzīvo. Un šīs situācijas ir pārāk atšķirīgas.

Kamēr šeit sprieda par zinātniski tehnisko revolūciju, pasaulē notika tehnoloģiskā revolūcija. Kamēr mēs vēl tikai cīnāmies par elementārām cilvēka tiesībām, citur tās sen ir elementāra norma.

Gadu desmitiem krājušies diametrāli pretēji priekšstati. Tagad tos mēģina pārvarēt vai vismaz neievērot, tomēr neticu, ka pēkšņi nāks jauna paaudze, kas būs pilnīgi brīva no pagātnes traģiskā mantojuma. Tas nav iespējams. Drīzāk gluži pretēji — šī pagātne vilksies līdzi kā komplekss, kā smags slogs, atstādama neizdzēšamas pēdas domāšanā.

Un visvairāk man bail, ka var pienākt brīdis, kad divi cilvēki runās vienā valodā, sacīs vienus un tos pašus vārdus, bet domās ar to katrs savu. Un nesapratīs neko. Divi sveši latvieši uz pasaules lielceļa.

Viņi ir jauni. Un tieši viņus viskonkrētāk apdraud diezgan bezcerīgā nākotnes perspektīva. Iespējams — ar pretrunām, ar aizspriedumiem, kas traucēja iepriekšējām paaudzēm, jaunie tiks galā it viegli, bet, ja gribam pastāvēt Latvijā un pasaulē, tad vienkārši nav citas izejas, kā rast saprātīgu risinājumu, kas izslēgtu jebkuru nesaprašanos. Un šo risinājumu nevarēs atrast neviens cits, kā tikai viņi paši.

Skola

Sadarbība, cerības un nepieciešamība

Minsteres latviešu ģimnāzija. Nepilns simts skolēnu. No piektās līdz trīspadsmitai klasei. Turklāt trīspadsmitās ir divas. Viena — parasta abitūrijas klase, otra tiek komplektēta tikai uz gadu, un tajā mācās latviešu jaunieši no visas pasaules (pārsvarā no Ziemeļamerikas), kas ģimnāzijas izglītību jau ieguvuši. Nupat, pārvarot dažādus zemūdens akmeņus, skolai tiek piešķirts vācu privātģimnāzijas statuss. Kas vēl? Lieliskas klases, apgādātas ar mācībām nepieciešamajiem tehniskajiem līdzekļiem. Kopējamā mašīna

skolotāju istabā, kuru vajadzības gadījumā var izmantot arī skolēni. Ērtas kopmītnes. Labs kopgalds. Radoša skolēnu pašdarbība, nevis mūsos ieprogrammētā izpratnē, bet gan šī vārda tiešajā, burtiskajā nozīmē — sākot ar skolas presi un beidzot ar dziedāšanu, dejošanu, muzicēšanu. Pieaugušo klātbūtni gandrīz nejūt. Ja arī, protams, bez viņiem gluži iztikt nevar, tad tā nebūt nav uzbāzīga organizēšana vai vadīšana.

Viss pak|auts galvenajam — izglītošanai, audzināšanai.

Ne reizi stundās vai ārpus tām nedzirdēju sīku dricelē-šanu, aizrādīšanu vai strostēšanu, kas tik ierasta pie mums. Kā tu sēdi! Kā tu stāvi! Ko tu dari! Kas tev rokā! Nedzirdēju uzkliedzienus, apsaukšanu, norāšanu. Skolotājs māca un velti netērē nedz laiku, nedz enerģiju. Skolēnam pašam jāzina, kā viņš sēž, stāv vai kurp iet. Jāsaka — arī paši skolēni ir nesalīdzināmi līdzsvarotāki, izturētāki nekā viņu vienaudži mūsu skolu kombinātos. Tie, kas grib, stundās uzmanīgi klausās. Ja kāds negrib, var neklausīties. Daži to arī izmanto. Tiesa, netraucējot pārējiem. Skolotāju tas neuztrauc. Vismaz viņš to neizrāda. Tik un tā nākošajā vai aiznākošajā stundā vajadzēs rakstīt pārbaudes darbu, kur redzēs katra zināšanas. Tāpēc neuztrauc arī sulas kārbas uz soliem vai skolēnu apģērbs. Tas taču ir tik nebūtiski. Katrs ģērbjas atbilstoši savam garam. Nevis, lai izceltos pārējo vidū, bet lai pasvītrotu savu personību. Kaut gan esmu pārliecināts — cilvēks, kas gadu desmitiem pieradis pie neizteiksmīgajām zilajām formām, nenociestos neiesaucies: «Pēc spoka!»

Skolotājs neapšaubāmi ir autoritāte, un šī autoritāte balstās viņa zināšanās. Skolēni nebaidās jautāt. Jebkurā brīdī un tieši no vietas. Līdzko radusies neskaidrība. Tāpat nebaidās iebilst, oponēt vai darīt zināmu pašu atklātu viedokli. Tad skolotājam jāprot aizstāvēt savējais. Katrā ziņā stundas, kurās man laimējās piedalīties, bija interesantas un saturīgi piesātinātas. Neredzēju nevienu slepus žāvājamies. Tie, kas gribēja, snauduļoja atklāti.

Nekādi nevaru saprast, kas mūsu skolas padara tik neinteresantas, garlaicīgas un mazrezultatīvas. Negribēšana, nezināšana vai nevarēšana?

Tomēr, neskatoties uz šīm atšķirībām, domāju — Minsteres ģimnāzija varētu būt viena no konkrētas sadarbības vietām. Vistuvākajā nākotnē. Iesākumā ar atsevišķu skolēnu vai skolotāju apmaiņu. Uz noteiktu laiku. Gan jau Latvijā netrūkst labu pedagogu, kas spētu iejusties ģimnāzijas vidē un, tur strādājot, arī paši mācītos. Līdzīgi esmu pārliecināts, ka par sadarbību ar Minsteres kolēģi priecātos jebkura mūsu skola.

Runājot par audzēkņiem. Tiem, kas dzimuši svešumā, butu iespēja vistiešākajā veidā iepazīt dzimteni. Savukārt Latvijā šobrīd vairāk nekā jebkad vajadzīgi jauni, izglītoti cilvēki, kas spētu uz tēvzemi

paskatīties pasaules kontekstā. Un Minstere neapšaubāmi šādu iespēju rada.

Ģimnāzijā tamlīdzīga nākotnes perspektīva nebūt netika noraidīta. Vēl vairāk — to uzskata par diezgan reālu. Direktors profesors Valters Nollendorfs tajā da|ēji redz ģimnāzijas lomu nākotnē. Skolēniem tā vienkārši šķiet interesanta. Tagad visiem jāiemācās šo iespēju realizēt praktiski, jo laiks tiešām negaida.

Jā, laiks tik tiešām negaida. Tāpēc visvairāk tika runāts par sadarbību. Par to, kā šobrīd palīdzēt Latvijai. Tīri praktiski, lietišķi, ekonomiski. Tamlīdzīgas sarunas atkārtojās katru dienu un ļoti dažādās sabiedrībās. Bet sadarbība izvirza vismaz pāris nosacījumus un pieprasa garantijas. Cik efektīvi tiks ieguldīti līdzekli? Kāda būs to atdeve pie mūsu saimniekošanas sistēmas? Ar ko sākt, jo visu uzreiz tāpat nav iespējams aptvert? Vai ir garantijas, ka deviņdesmit procenti pe|ņas atkal neaizplūdīs projām no Latvijas? Vai ir garantijas, ka vienā jaukā dienā par trimdas latviešu līdzekļiem celtos uzņēmumus nenacionalizēs un to strādniekus nerepresēs? Visbeidzot— kur, kā un ar ko sadarboties? Uz visiem minētajiem jautājumiem neviens lāgā nespēja atbildēt. Toties jau tagad skaidrs, ka no Interlatvijā ieguldītajiem līdzekļiem pašā Latvijā paliek pārāk maz. Toties jau tagad skaidrs, ka viens otrs kooperatīvs gatavs iztirgot visu, domājot par savu kabatu, nevis šo zemi. Bet Tautas Fronte aizņemta politiskajā cīņā, un nav cilvēku, kas ar to tieši nodarbotos. Vai pareizāk — labu gribot, nodarbojas visi, tikai tālāk par runāšanu netiek, jo garantijas nevar dot neviens no viņiem.

Jā, es labi zinu, ka nepieciešami gan nosacījumi, gan garantijas, bet es vēl labāk zinu, ka šobrīd nav citas izejas, kā mēģināt izkļūt no apburtā loka. Jo, pieaugot nabadzībai, arvien vairāk saasinās politiskā cīņa. Un jau tagad mēs savā zemē esam mazākumā. Ja zaudēsim, tad var gadīties, ka nebūs vairs kam palīdzēt. Kāda jēga tad būs latvietībai, lai arī rūpīgi koptai. Ar katru nākošo paaudzi tā arvien vairāk pārtaps eksotiskā atribūtikā vai skrandās, kuras pluinīs pasaules vējš, vai lēni dziestošās atmiņās par pagātni.

Manuprāt, tūlītēju ekonomisku sadarbību var salīdzināt ar glābšanas riņķi. Cik ilgi drīkst prātot — mest šo riņķi vai nemest, lai katrs izšķir pats.

Cits jautājums, par kuru runāja tikpat bieži, bija — atgriešanās mājās. Ar šo domu dzīvo visi turienes latvieši. Tā lielā mērā palīdzējusi viņiem izturēt.

Man bieži vaicāja:

— Kā uz mums skatīsies, ja mēs nopirktu lauku mājas un četrus piecus mēnešus gadā pavadītu Latvijā, tērējot tur savu valūtu? Vai uz mums neskatītos kā uz tādiem baltajiem baroniem?

Es mēģināju skaidrot. Tomēr atgriezies sapratu, ka patiesībā

pašam vajadzēja jautāt:

— Bet jūs, kā jūs, dzīvojot Latvijā un tērējot valūtu, skatīsities uz saviem bijušajiem skolasbiedriem, kas stāstīs par Sibīriju? Kā sadzīvosiet ar kaimiņu, kolhoznieku nospeķotā vamzī, kas bezcerībā nodzēris mūžu? Vai ar slaucēju, kura ceļas četros no rīta, sāpošām kājām iet uz fermu, pelna simtus un, ja arī atrod laiku, kad šo naudu tērēt, tad neko par to nevar nopirkt. Kā jūs skatīsities uz viņiem?

Tāpēc piedodiet. Negribas nevienu sāpināt, bet man šķiet, ka līdz atgriešanās brīdim vēl ir ļoti tālu. Katrā ziņā es to pagaidām neredzu. Pašlaik vēl pāragri runāt par atgriešanos brīvā Latvijā. Pašlaik var runāt vienīgi par upurēšanos Latvijas labā, turklāt bez jebkādām garantijām nākotnē. Bet, cik atceros, to mēs nemaz neapspriedām.

Atpakaļceļš

Atkal caur Austrumberlīni.

Un tieši tur pirmo reizi tik tuvu, tik uzskatāmi redzēju to, ko līdz šim pierakstīja vienīgi Rietumiem. Satrakotu jauniešu pūli. Vakarā. Stacijā. Vairākus simtus. No paaudzes, kurai nav ilūziju. Ciniski brutāls un visvarens savā pārākuma apziņā, tas aizdrāzās garām, nerēķinoties ne ar ko. Šķindēja sasistie stikli.

Vēl pirms dažiem gadiem tas pavisam reāli draudēja arī Rīgai. Vai tagad vairs nedraud?

Tieši tajā brīdī es skaidrāk par skaidru sapratu, ka mums nav atpakaļceļa, ka nedrīkst atkāpties ne soli, ja negribam, lai mūs samaļ jeb asimilē šis pūlis.

Ir tikai nākotnes cerība vai pagātnes bezcerība. Un tieši bezcerība dzemdē pūļa brutālo spēku. Izvēle gauži nieciga.

PUBLICISTIKA

Pievēršanās krievu domātāju bagātajam mantojumam šobrīd ir viens no visneatliekamākajiem uzdevumiem. Kamēr mēs pacilāti un entuziasma pilni nodarbojāmies ar sociālisma būvēšanu, mūsu filozofi un valsts pētnieki, saglabādami krievu zinātnes labākās un auglīgākās tradīcijas, uzmanīgi sekodami dzīves norisēm Padomju Krievijā (pateicoties padomju varai, vairumā gadījumu — no ārzemēm) centās izprast Krievijas vēstures ceļus, izstrādāja nākamības Krievijas valstiskos, tiesiskos, taču visupirms — reliģiskos un tikumiskos pamatus. Neviens no viņiem nav šaubījies par to, ka Krievija atdzims no pelniem un, izgājusi šķīstītavas liesmas, nonāks pie jaunas dzīves, kaut gan katrs no viņiem šo atdzimšanu iztēlojās citādi. Tomēr

viņuprāt visām asiņainajām šausmām un «mierīgajam» teroram jākalpo, lai krievu tauta attīrītos un nožēlotu grēkus, un caur šo attīrīšanos tautai jāatdzimst jaunā valstiskā esamībā un, galvenais, jaunā valstiskā domāšanā. Viens no visdziļākajiem krievu filozofiem, I. Iļjins, raksturoja šo atdzimšanas procesu, kurš, attīrot caur ciešanām, nes jaunu dzīvi, ar Puškina rindām:

«Но в искушеньях долгой кары Перетерпев судеб удары.
Окрепла Русь. Так тяжкий млат.
Дробя стекло, кует булат.»

(Bet, ilgā soda pārbaudījumos Pārcietusi likteņa triecienus,
Atspirgusi Krievzeme. Tā smagais āmurs, Drupinot stiklu, kaļ rakstainā tērauda zobenu.)

Vairums krievu domātāju tika izraidīti no Krievijas 1918.—1922. gadā vai gāja bojā represiju mašīnā. Dzimtenes parāds ir neatmaksājams, bet pirmais solis, kas jāsper, lai izpirktu vainu Krievijas izcilo, visā pasaulē savas dzimtenes slavu aiznesušo dēlu priekšā, ir viņu mantojuma atjaunošana Krievijā. Krievu XX gadsimta domātāji ticēja, ka viņu darbi nepaliks Krievijā nezināmi, ka tie būs vajadzīgi jaunajai Krievijai, ka viņu teiktais vārds skanēs dzimtenē. Tikai šī ticība deva viņiem spēku turpināt savu darbu gan emigrācijā, gan dzimtenē. Un šodienas pienākums ir vismaz zināt to, ko viņi sacījuši,taču tas jādara godīgi, t. i., **pilnu** darbu kopojumu veidā (publicējot rokrakstus — melnrakstus, uzmetumus, vēstules, dienasgrāmatas), ar pilnīgu bibliogrāfiju. Tā ir Krievijas garīgā vēsture.

Taču ar to nepietiek. Mums vajadzīgas ne vien krievu domas virsotnes, bet arī pilnīga tās attīstības aina. Nepazīstot viņu mantojumu, mēs nesapratīsim šodienu. Lai lasītājs man piedod, tomēr gribu vismaz nosaukt viņu vārdus, lai tie būtu ieraugāmi vienkopus. N. Aleksejevs, N. Arseņjevs, A. Askoldovs, N. Berdjajevs, S. Bulgakovs, M. Bahtins, S. Verhovskojs, B. Višeslavcevs, S. Hesens, prof. V. Zeņkovskis, L. Zanders, I. Iļjins, V. Iļjins, L. Karsavins, I. Lapšins, L. Lopatins, V. Losskis, N. Losskis, A. Losevs, S. Ļevickis, D. Merežkovskis, V. Ņesmelovs, P. Novgo-rodcevs, A. Pozovs, V. Rozanovs, P. Strūve,

F. Stepuns, V. Scilkarskis, kņ. S. un J. Trubecki,

S. Franks, G. Fedotovs, t. P. Florenckis, prof. G. Florovskis, D. Čiževskis, L. Sestovs, G. Spēts, V. Erns, B. Jakovenko un daudzi citi.

Semjons Franks pelnīti pieskaitāms XX gs. krievu reliģiskās filozofijas elitei. Viņš dzimis Maskavā 1877. gadā, beidzis Maskavas universitātē Juridisko fakultāti, turpinājis izglītoties Berlīnes un Heidelburgas universitātēs, kur nodarbojies ar filozofiju un socioloģiju. 1890. gadā kopā ar N. Berdjajevu, S. Bulga-kovu un P. Strūvi viņš piederēja pie t. s. legālo marksistu grupas. Taču drīz Franks

nonāca pie secinājuma, ka īstena filozofiska jaunrade iespējama tikai uz ideālisma pamata, un 1902. gadā kļuva par vienu no skandalozā krājuma «Ideālisma problēmas» līdzautoriem. XX gs. pirmajā desmitgadē viņš līdzdarbojas žurnālos «Novij putj» («Jaunais ceļš») un «Voprosi žizņi» («Dzīves jautājumi»), kuri bija Krievijas garīgās renesanses kā virziena veidošanās centrā.

1905. gada revolūcija satrieca Franku ar vardarbību un cietsirdības patvaļu, un viņš secināja, ka revolucionārais ceļš iet garām cilvēkam, neskarot to, tāpēc ir necilvēcīgs. Tieši 1905. gada revolūcija Frankam, tāpat daudziem citiem krievu filozofiem, lika apjēgt, cik aplama ir inteliģentiem raksturīgā ticība tautai vai proletariātam. Franks nolemj pārvarēt sevī (pirmkārt sevī) inteliģentos revolucionaritātes un sociālreformisma vilinājumus, meklē jaunas atbildes uz vecajiem jautājumiem. Par šī viņa izvēlētā ceļa posmiem kļuva raksts «Nihilisma ētika» («Vehi», M., 1909), un «De profundis» («Iz dzīlēm», M.,

1918.). Taču šī tēma turpināja Franku saviļņot visu mūžu. Viens no pēdējiem tās apjēgsmes mēģinājumiem ir šeit publicētais raksts «Utopisma ķecerība».

1910.—1920. gados Franks formulē savas filozofiskās sistēmas pamatpostulātus un izdod vienu no saviem galvenajiem darbiem — «Zināšanu priekšmets» **(«Предмет знания», Сиб.,** 1915), kurā N. Losska intuitīvisma garā veido savu «antoloģisko gnozeoloģiju». 1917. gadā nāk klajā cits svarīgs filozofa darbs — «Cilvēka dvēsele», kurā Franks savas filozofijas postulātus attiecina uz psiholoģijas problēmām. (Abas šīs grāmatas Franks bija iecerējis kā triloģijas divas daļas. Trešā daļa — «Sabiedrības garīgie pamati» — iznākusi emigrācijā, un to Franks veltījis sociālās filozofijas problēmām.)

Pirmie pēcrevolūcijas gadi Frankam bija īpašas radošas aktivitātes periods. 1917. gadā Franks kļuva par Saratovas universitātes (1917.—1921.), bet no 1921. gada — par Maskavas universitātes profesoru. Saratovā viņš izveido filozofiski vēsturisku biedrību, bet pēc pārcelšanās uz Maskavu piedalās N. Ber-djajeva radītās Garīgās kultūras brīvās akadēmijas darbā, lasa tajā lekciju kursu «Ievads filozofijā» un iesaistās daudzās pārrunās un diskusijās. 1922. g. rudenī padomju vara S. Franku līdz ar daudziem citiem filozofiem un zinātniekiem izraida no Krievijas. Visi šie domātāji tā arī nekad neatgriezās dzimtenē («atgriezās» tikai L. Karsavins, kurš bija Kaunas, vēlāk — Vilnas universitātes profesors, bet, kad Padomju Savienība sagrāba Lietuvu, tika arestēts un nomira nometnē Komi APSR). Emigrācijā Franks dzīvoja sākumā Vācijā, bet pēc fašistiskā režīma nodibināšanās — Francijā; Berlīnē un Parīzē izdeva lielu skaitu filozofisku darbu — psiholoģijā un socioloģijā. Tajos viņa uzskati noformējās galīgi. Pēc

II pasaules kara filozofs pārcēlās uz Angliju, kur 1950. gadā mira.

Visu Franka spriedumu centrā, domājot par sociāliem un politiskiem jautājumiem, atradās Krievijas revolūcijas problēma, tās vēsturiskais pamatojums un reliģiskā jēga. Tam ir daudz iemeslu. Revolūcijai bija noteicoša, turklāt— katastrofāla loma paša Franka liktenī, Krievijas liktenī, bet ar to — arī veselu tautu, visas cilvēces liktenī, jo tā piespieda viņus daudzējādā ziņā no citu redzes punkta paskatīties gan uz civilizācijas un tās vērtību vēsturi, gan uz sevi un savu vietu vēsturē.

Tāpat kā vairums krievu XX gs. filozofu, Franķs uzskatīja, ka ir tieši atbildīgs par krievu revolūcijas pieredzes izmantošanu, jo bija pārliecināts, ka šī revolūcija, kā ikviens vērienīgs vēsturisks notikums, «ir tīri nacionāla parādība, kuru nosaka nacionālās vēstures, rakstura un pasaules uzskata savdabība», t. i., ka tā ir tieši **krievu** revolūcija.

Taču Franks redzēja arī Krievijas revolūcijas otru pusi, kas noteic tās pasaules mēroga nozīmi un vispārcilvēcisko raksturu. Sīs pasaules mēroga nozīmes atzīšana tikai saasināja krievu domātāju atbildības izjūtu. «Krievu jukas,» Franks rakstīja 1924. gadā, «ir viseiro-pas jukas, un mēs, krievi, kas esam to pārdzīvojuši un apjēguši, tagad zināmā mērā jūtamies aicināti būt par Eiropas ekspertiem un diagnosticētājiem.» Krievu revolūcija, pēc Franka domām, «ir vairāk nekā četrus gadsimtus ilgās rietumu cilvēka garīgi vēsturiskās virzības rezumējums», turklāt šis «rezumējums ir katastrofisks, acīmredzami nodemonstrēts ar satriecošu spēku; un tāpēc no Krievijas acīmredzot šim galarezultātam lemts aktīvi ietekmēt tālāko cilvēces attīstību». Sais divos aspektos Franks tātad vērtēja krievu revolūciju, no vienas puses, kā nacionālu, krievu dvēseles savdabības noteiktu parādību, no otras puses, kā pasaules mēroga notikumu, pēdējo pakāpienu Rietumeiropas humānistiskās civilizācijas augšupejā.

Šoreiz neanalizēšu Franka sociāli politiskos uzskatus, jo šim nolūkam būtu vajadzīgi īpaši pētījumi. Tādēļ aprobežošos ar pateikto. Paša Franka rakstu ievadot, tikai citēšu E. T. A. Hofmaņa domu, kas izteikta «Donā Zuānā»:

«Bet visa grēkā krišanas traģēdija ir šāda — tās rezultātā ienaidnieks ieguva varu uzglūnēt cilvēkam un izlikt tam viltīgas lamatas pat tad, kad viņš, pakļaujoties savai dievišķajai dabai, tiecas uz pilnību. Dievišķā un sātaniskā pirmsākuma sadursmē top pasaulīgā dzīve, bet no uzvarām šajā strīdā — pārpasaulīgās dzīves jēdziens.»

ALEKSANDRS KAZAKOVS

No krievu valodas tulkojusi INESE ZANDERE

SEMJONS L. FRANKS

Saskaņā ar zināmo antīko pārliecību, ikkatra cilvēciska augstprātība vai lepnība *(hybris),* ikkatra pārdroša patvarība, kuras dēļ cilvēks izjauc lietu dabisko kārtību un pretendē uz sev neraksturīgu vietu un nozīmi, tiek liktenīgi sodīta. Sodu šeit imanenti predestinē pati noziedzīgā nodoma būtība. Jo, lai cik dabiskas arī nebūtu cilvēka tieksmes pēc laimes, brīvības, varenības, tiklīdz tās pārsniedz zināmas robežas un, kļūstot neizmērojamas, vairs nerēķinās ar dievišķi kosmisko likumu noteikto cilvēka iespēju ierobežotību, tās jau pašas top par neprātu, kas pārņem cilvēku un neizbēgami noved viņu pie bojāejas.

UTOPISMA ĶECERĪBA

Šī antīkā pārliecība pieder pie lielajām, mūžīgajām patiesībām, kuras cilvēcei atstājusi grieķu reliģiski tikumiskā doma. To apstiprina arī vienkāršā dzīves pieredze, un tai nav grūti atrast dziļāku pamatojumu kristietības reliģiskajā dzīves izpratnē. Pasaules karš, kuru mēs pārdzīvojām, ar visām tā ļaundarībām un ciešanām, kas pārspēja cilvēka iztēli, notikumu secības ziņā ir klasisks pēc šī antīkā un mūžīgā motīva veidotas traģēdijas paraugs. Sī traģēdija tika spēlēta — jeb drīzāk tiek spēlēta joprojām, jo tās pēdējais cēliens jeb epilogs vēl nav izskanējis—nedzirdēti milzīgā, patiešām pasaules mērogā. Ja tās iniciatori un protagonisti ir nedaudzi neprāši un ļaundari, tad tās līdzdalībnieku un upuru skaits mērāms miljonos, un tās radītais satricinājums aptvēris gandrīz vai visu cilvēci.

Lai gan šī vispasaules traģēdija ir ļoti pamācoša, tās būtība ir tik vienkārša un acīmredzama, ka nekādas sarežģītākas pārdomas neprasa. Neierobežotas varaskāres dēmonisms, kurš, īstenodams savus nolūkus un izvēlēdamies līdzekļus, nerēķinās ar pašiem elementārākajiem morāles likumiem, ir atklājies kā neprāts, kas attiecībā pret pašiem noziedzniekiem ir ne mazāk postošs kā viņu

upuriem.

Ka ļauna un noziedzīga griba, vismaz aiz zināmām robežām, ir neprātīga un tieši tāpēc postoša — tas zināmā mērā ir pašsaprotami. Dzi|āku un grūtāku problemātiku satur cita, radniecīga tēma, kas norādītajā antīkajā idejā nav atklāti izpaudusies. Arī griba, kas savos pamatos ir laba — griba, kuru nevada personiskā labuma vai iekāres apsvērumi, bet cilvēkmīlestības tikumiskais motīvs, centieni glābt viņus no ciešanām un netaisnības un nodibināt taisnīgu dzīves kārtību — savienodamās ar mēra sajūtas trūkumu un pārdrošu patvarību, var izrādīties par gribu, kas ir neprātīga un savā neprātā izvirst ļaunā un postošā gribā. Mēs domājam tos domas un gribas centienus, ko vienā vārdā var saukt par utopis-mu. Ar utopismu mēs saprotam nevis vispārējo sapni par ideālas, no ļaunuma un ciešanām brīvas dzīves īstenošanu uz zemes, bet specifiskāku ieceri, saskaņā ar kuru dzīves pilnību

w

var — un tāpēc arī to it kā automātiski vajag nodrošināt ar kādas sabiedriskas kārtības vai organizatoriska iekārtojuma palīdzību; citiem vārdiem sakot, tas ir nodoms glābt pasauli ar cilvēka pašdarbīgās patvarīgās gribas palīdzību. Šajā veidā uto-pisms ir vistipiskākais ķecerības paraugs šī jēdziena tiešajā un pamatotajā nozīmē — kā tieši tāda reliģiskās patiesības izkropļošana, kas noved cilvēku uz nepareiza un tāpēc traģiska ceļa. Mērķis, kurš šeit tiek sprausts, nav iespējams, un ne tikai tāpēc, ka neviens ideāls nav īstenojams absolūti pilnīgi un skaidri; tas ir neiespējams tāpēc, ka tas sevī satur, kā mēs tālāk centīsimies pierādīt, iekšēju pretrunu. Kamēr šis nodoms ir tikai sapnis — kā Platona, Kampanellas un Tomasa Mora «utopijas» — gan tā iekšējais pretrunīgums, gan tas, ka maldīga un postoša ir pati tiekšanās pēc tā, paliek apslēpti. Šīs lietas atklājas tikai praksē, kad ideāls sāk valdīt pār gribu, t. i., to mēģina īstenot atbilstoši tā saturam, proti, ar ārēji organizatoriskiem līdzekļiem, t. i., vadot cilvēka uzvedību ar spaidu līdzekļiem; un tieši tad atklājas pašas sākotnēji vislabāko nolūku vadītās pašdarbīgās gribas tikumiskā neprātība, proti, samaitātība.[1]

Tieši šādā praktiskas politiskās kustības veidā utopisma ķecerība radās pirmoreiz, katrā ziņā vismaz plašā mērogā, saistībā ar reformācijas kustību, kā tipiska kristietības ķecerība — čehu «taborītos» un tādās vācu reformācijas parādībās kā zemnieku karš, Tomasa Mincera kustība un anabaptisms, kas visi bija evaņģēliskās pilnības piespiedu sabiedriskas īstenošanas nodomi, Sekularizētā formā šī ķecerība vispirms iemiesojās jakobīnismā, bet pēc tam — revolucionārajā sociālismā, kas mūsu laikos, krievu boļševisma veidolā, ir pārņēmis savā varā daudzmiljonu tautas dzīvi un ar to guvis neapšaubāmi pārliecinošu eksperimentālo pārbaudi.[2]

Pirms utopisma ķecerības teorētiskas analīzes un mēģinājumiem atklāt šīs ķecerības maldīguma kopējos avotus atzīmēsim vienkāršu neapstrīdamu vēsturisku faktu. Utopisms ne vien nekad nav sasniedzis nospraustо mērķi praksē, proti, tam nav izdevies īstenot kārtību, kas nodrošinātu dzīves tikumisko pilnību, bet arī īstenots tas sasniedzis pilnīgi pretējus rezultātus — meklētās labā un taisnības valsts vietā tas noveda pie netaisnības, vardarbības un ļaundarību valdīšanas; tā vietā, lai atsvabinātu cilvēka dzīvi no ciešanām, tas noveda pie to neizmērojama pieauguma. Var teikt, ka neviens ļaundaris un noziedznieks nav pasaulei nodarījis tik daudz ļauna, izlējis tik daudz asiņu, cik cilvēki, kas ir gribējuši būt cilvēces glābēji. Liekas, vienīgais

izņēmums no šī vispārējā pieņēmuma ir ļaunums, ko mūsu laikos nodarījis nacionālisma un fašisma dēmonisms; bet šajā sakarā nedrīkst aizmirst, ka arī šis dēmonisms varēja pavedināt masas un iegūt pasaules vērienu tikai tādēļ, ka tas no sākta gala ļaunu gribu ietērpa ilūzijā pār mesiānisku kustību pasaules glābšanai (it kā no komunisma, it kā no «judoplutokrātiskā» morālā pagrimuma).

Bet arī ar to ir par maz. Utopisma liktenī vispārsteidzošākais un paradoksālākais — ka ne vien faktiski tas vienmēr, pretēji sākotnējām iecerēm, noveda nevis pie labā, bet pie ļaunā, nevis glāba, bet postīja dzīvi — bet arī paši cilvēces glābēji no pašaizliedzīgiem kalpotājiem labumam šajā ceļā kaut kādā neizprotamā un negaidītā veidā pārvērtās par ļaundariem bez sirdsapziņas un asinskāriem tirāniem. Utopiskās kustības vienmēr aizsāk pašaizliedzīgi ļaudis, kas kvēlo mīlā pret cilvēkiem un tuvāko labā ir gatavi atdot savu dzīvību; šādi ļaudis ne tikai šķiet svēti, bet zināmā mērā tiešām ir saistīti ar svētumu — lai gan kaut kādā deformētā veidā.[3] Taču pakāpeniski, turklāt atkarībā no tuvošanās sava lolotā mērķa praktiskajai realizācijai, viņi vai nu paši pārvēršas velnišķīga ļaunā spēka apsēstos cilvēkos, vai arī dod savu vietu ļaundariem un izvirtušiem varasvīriem, cilvēkiem, kas top par viņu dabiskiem sekotājiem. Tāda ir visu to revolūciju paradoksālā liktenīgā gaita, kuras vada utopiskais nodoms nodibināt absolūti ideālu dzīves kārtību. Pa vidu šim ceļam no svētuma uz sadismu, it kā visu šīs -tikumiskās dialektikas velnišķo paradoksalitāti sevī iemiesodams, stāv drausmīgais, noslēpumainais, personiskajā dzīvē askētiskais un labdarīgais asinssūcējā tips, tāds, kā Robespjērs un Dzeržinskis.

Krievu domas vēsture glabā kādu ļoti interesantu šīs dialektikas paraugu, kad tā īstenojas, attīstoties kā tīra ideja, brīva no jelkādas konkrētas dzīves ietekmes tās praktiskas īstenošanas dē|; un tieši tāpēc šis paraugs ir īpaši pamācošs. Mēs domājam par Bejinska idejisko attīstību kopš brīža, kad viņu pēc novēršanās no hēgelisma pārņēma skumšanas par netaisnību uz zemes un sabiedriskās dzīves tikumiskās atveseļošanas centienu patoss. Pazīstamajā vēstulē, kas liecina par novēršanos no hēgelisma, viņš paziņo, ka «subjekta, indivīda, personības liktenis ir svarīgāks par visas pasaules likteni . . t. i., hēgelisko «Allgemeinheit»»; viņš apgalvo, ka nekāda pasaules harmonija neapmierinās viņu, ja viņam nebūs iespējas tajā dalīties ar katru no viņa «asinsbrā|iem»; ka, pat sasniedzis «attīstības kāpņu augšējo pakāpienu», viņš pieprasīs pārskatu «par visiem dzīves un vēstures nosacījumu upuriem», citādi pats metīsies uz galvas lejā no šī «augšējā pakāpiena». Visa šeit izteiktā tikumiskās gribas kaislā akcentēšana ir virzīta personības labā, dzīvu cilvēku konkrēto vajadzību labā; ikviena cilvēka personības absolūtās vērtības priekšā visas cilvēces kopējās attīstības intereses un dzīves kopējo vērtību

nākamās īstenošanas intereses zaudē spēku. Te mēs redzam nojaustu Dostojevska slaveno formulu, kuru viņš lika izteikt tvanam Karamazovam: «augstākā harmonija nav pat viena nomocīta bērna asariņas vērta». Tieši rūpēdamies par ikviena cilvēka personības labumu, Befinskis kļuva par dedzīgu sociālisma piekritēju. Un, lūk, šī aizraušanās ar dzīves sociālistiskā iekārtojuma programmu kļūsi Beļinska dvēselē tik visaptveroša, ka tūlīt arī noved viņu līdz baismīgai formulai, kas pilnīgi apgāž šo tikumisko centienu sākdtnējo domu: «Ja socialitātes (t. i., sociālisma) nostiprināšanai nepieciešamas tūkstoš galvas — es pieprasu tūkstoš galvas.» Un Hercens stāsta, kā Beļin-skis, fanātismā degošām acīm, sludinājis giljotīnas nepieciešamību. Tieši tā, no dedzīgas dzīvu cilvēku un viņu konkrētā likteņa mīlestības rodas nesaudzīga cietsirdība pret viņiem, jo viņi tiek uzskatīti par šķērsli tādas kārtības nodibināšanai, kurai būtu jānodrošina viņu pašu labklājība. 5ī, zināmā mērā gan psiholoģiski dabiskā, gan loģiski secīgā ideju gaita tādā veidā noved pie kliedzošas tikumiskas pretrunas; un šeit kā laboratorijas preparātā atklājas tā attīstība, kas jau mūsu acu priekšā ir pārvērtusi pašaizliedzīgos krievu tautmīļus par bendēm — čekistiem; ka, konkrēti īstenojot šo ideju, «tūkstotis galvu» pieaug līdz neskaitāmam daudzumam, līdz simttūksto-šiem vai miljoniem galvu — tam vairs nav nekādas principiālas nozīmes.

ir viegli atmest ar roku šim baismīgajam paradoksam, lēti apgalvojot, ka fanātiska kaisle pašus tīrākos un labākos nodomus spēj padarīt tikumiski aklus, sabojāt ar savu cietsirdību. Faktiski tas ir pilnīgi pareizi, bet tā ir tikai vārdiska formula, kas neko neizskaidro pēc būtības. Ētiskā doma prasa skaidri analizēt pašu idejas objektīvo dialektiku, kas noved pie tādas baismīgas pretrunas. 5ī dialektika acīmredzot balstās uz kaut kādiem priekšnosacījumiem, kuru maldīgums ir tās secinājuma samaitātības cēlonis.

Pirmais, tuvākais utopisma maldīguma izskaidrojums ir tāds, ka tas ir nodoms «glābt» pasauli, t. i., iznīdēt no tās ļaunumu un netaisnību un nodibināt absolūtu labā varu, reformējot dzīves kārtību. Kārtība ir cilvēku attiecību kopums, ko nodrošina likums, t. i., vispārējas piespiedu normas. Taču šis nodoms runā pretī pašai likuma būtībai. Cīnoties pret ļauno un tikumiski pilnveidojot dzīvi, skaidri jāizšķir divus pavisam atšķirīgus uzdevumus: uzdevumu ārēji ierobežot ļaunumu, pasargāt dzīvi no tā postošās ietekmes — un ļaunā būtiskas izskaušanas un pārvarēšanas uzdevumu, kas sakrīt ar labā spēku organiskas palielināšanas uzdevumu. Tā kā gan labais, gan ļaunais būtībā ir garīgi spēki, tad gan labā palielināšana, gan ļaunā būtiska iznīdēšana ir iespējamas tikai, garīgi iedarbojoties uz cilvēka gribu vai uz personības dvēseles veidolu no iekšienes, t. i., garīgas audzināšanas ceļā, kas ir iedomājama tikai brīvības stihijā un

galarezultātā ir brīva pašaudzināšana — brīvi uztverot un iesakņojot dvēselē dzīvinošus spēkus, kuru darbības iespaidā ļaunums it kā pats izkliedējas, izzūd kā tumsa gaismas stara priekšā. Un otrādi, nekāda piespiešana, nekāds likums, kas vienmēr ir pavēle vai aizliegums, nekādi, pat visbargākie sodi būtībā nevar iznīcināt ne atomu ļaunā, būtībā nevar uzturēt ne atomu labā. Sajā nozīmē Tolstoja valsts kritika un vispār cīņas pret ļaunumu ar ārēja spēka palīdzību kritika ir pilnīgi pareiza. No tā, tiesa, nebūt neizriet Tolstoja secinājums par valstiski tiesiskās cīņas ar ļaunumu nevajadzību un kaitīgumu — jo, neiznīcinot ļaunuma būtību, tiesiskā kārtība, darbodamās ar piespiešanu, kā norādīts, to vienkārši savalda, pasargā dzīvi no tā — kas, protams, ir nepieciešams un svētīgs uzdevums. Ja varmākas un ļaundara savaldīšana, stāšanās ceļā viņa ļaunajiem darbiem ir pavisam kas cits nekā viņa padarīšana par krietnu un izārstēšana no jaunuma, tad tajā tomēr ir saprātīga un patiesa funkcija — pasargāt dzīvi no ļaunas rīcības radītā kaitējuma. Pretēji tolstojismam un dažāda veida reliģiskam anarhismam vai politiskam indiferentismam, šajā nozīmē saprātīgas un taisnīgas kārtības, tādas kārtības, kas piespiedu kārtā sargā dzīvi no ļaunuma un netaisnības, svē-tīgums ir pašsaprotama patiesība, kuru nav vajadzības pierādīt.[4]

Taču utopisma nodoma priekšā ir jāpatur prātā lietas otrā, tikko pieminētā puse. Kādas sabiedriskas kārtības svētīguma robežas ir piespiešanas svētīguma robežas. Nekad nevajag aizmirst to vienkāršo faktu, ka vistaisnīgākās un viscildenāk iecerētās sociālās un politiskās reformas konkrēti īsteno izpildvaras aģenti, t. i., galu galā policija. Policijas uzdevums, saskaņā ar Cļeba Uspenska varoņa trāpīgo formulu, ir «тащить и не пущать» («raut un neatļaut») — darbs, kas, kā tika norādīts, ir nepieciešams un ko noteiktās robežās pieprasa tikumiskā apziņa, bet kas tikpat acīmredzami nespēj «glābt» pasauli, t. i., iedibināt tajā tikumisko pilnību vai laimes pārpilnību. No tā izriet, ka utopisms, kurš aizstāv labā pilnības īstenošanas iespēju ar sabiedriskas kārtības palīdzību, imanenti tiecas uz despotismu — ar visu, kas despotismā ir ļauns un postošs. Šis ir galvenais iebildums — gan morāls, gan socioloģisks vienlaicīgi — pret integrālo sociālismu. Ciktāl ar sociālismu saprot tikai vispārējo ideju, ka valsts piespiedu pasākumi pret to, ka bagātie ekspluatē nabagos, stiprie — vājos, un vispār pret savtīgu gribu sadursmju radītās saimnieciskās anarhijas nelaimēm, ir nepieciešami un tikumiskā ziņā obligāti, tiktāl tā ir pamatota un neapstrīdama ideja. Bet ciktāl ar to saprot nodomu visu saimniecisko dzīvi, visas sociālās attiecības starp cilvēkiem pakļaut valsts varai — visu sociālekonomisko dzīvi veidot plānveidīgi un ar valstiskas piespiešanas palīdzību — tas izvirst despotisma nodomā[5]: tikumiski atjaunot dzīvi ar «raut un neatļaut» metodēm. Tas turklāt neņem vērā, ka dzīve nav mākslīga, racionāla konstrukcija, bet

organisks veidojums — tai skaitā arī tikumisks — realizējas tikai brīvības stihijā un ka tādēļ jebkura brīvības apspiešana paralizē dzīvi un ar to pašu arī labā spēkus, bez kuru darbības nekāda dzīves pilnīgošana nav iespējama. No teiktā ir skaidrs, ka te nav runa par kaut kādu integrāla valstiskā sociālisma sociālpolitiskās programmas maldīgumu, bet par utopisma kā tāda vispārēju sociālfilozofisko (galarezultātā — reliģiski filozofisko) maldīgumu, kur sociālistiskā utopija ir tikai atsevišķs gadījums. Pilnīgi pareizi apzinādamies, ka cilvēka dabas nepilnības dēļ brīvība ne vien nenodrošina saprātīgu un taisnīgu dzīvi, bet pat faktiski zināmā mērā ir brīvība ļaunumam un neprātam, utopisms ir nodoms novērst šīs briesmas pašā saknē, plānveidīgi piespiedu kārtā vadot sabiedrisko dzīvi ar vienotas virzošas saprātīgas labāgribas palīdzību. Patiesībā tieši tas ir totalitārisma idejas tīri filozofiskais saturs (atmetot noziedzīgos un savtīgos mērķus, kas tam piejaukušies klāt un sadzīvo ar to), pirmoreiz izteikts Platona nemirstīgajā morāli politiskajā utopijā.[2]

Taču tādējādi, kā jau norādīts, tiek nesamērīgi pārspīlēta, it kā pārslogota un tādējādi izkropļota cilvēka dzīves plānveidīgas piespiedu normēšanas normālā — likuma — funkcija, kurš var tikai ierobežot dzīvei kaitīgākās patvaļas izpausmes, bet nekādi nespēj novērst cilvēka dabas vispārējās nepilnības un grēcīguma pamatfaktu. Brīvība kā iracionalitātes stihija, kas sevī neizbēgami ietver ļauno un neprātu, zināmā nozīmē sakrītot ar pašu dzīves būtību, izrādās stiprāka par jebkuru mēģinājumu to iznīcināt. Iedzīta apstākļos, kad likvidētas tās skaidri uztveramās, netraucētās atklāsmes iespējas, brīvība atrod daudzus, visnegaidītākos likumā neparedzētus ceļus un kanālus savai it kā pazemes darbībai. Tas neizbēgami izpaužas divējādi. Pirmkārt, nodoms iznīcināt ļaunumu, piespiedu kārtā normējot dzīvi, pat tad, ja šo ieceri vada laba un saprātīga griba, faktiski nesasniedz savu mērķi. Rodas sāpīga, dzīvi postoša pretruna starp dzīves šķietamo sakārtotību kā tās ārējo, virspusējo slāni un tās iekšējo haotiskumu un netikumiskumu. Un, no otras puses, paši dzīves vadītāji, kuru pienākums ir ar savu saprātīgo un labo gribu uzveikt dzīves ļauno nesaprātību, faktiski kā cilvēki ir tikpat nepilnīgas dabas, kā tā, kuru pārvarēt viņi ir aicināti — ļauno un nesaprātīgo cilvēka gribu virza un savalda nevis kāda augstāka un pilnīgāka instance, bet — vadītāju personās — tā pati cilvēka griba, pilna ļaunuma un neprāta. Izveidojas bezizejas apburtais loks. Pat vairāk: brīvība kā iracionāla stihija — tāda stihija, kurā iespējams ļaunums un neprāts — reizē ir arī stihija, kurā dzimst labais un saprāts, t. i., vienīgā dzīves pašuzlabošanās, pilnīgošanas iespēja. Ļaunumu un neprātu pārvarēt iespējams vienīgi cilvēka brīvas pašaudzināšanas un sevis pārvarēšanas veidā, augstākajam, labākajam cilvēkā brīvi iekšēji uzvarot zemāko un sliktāko. Kur dzīves ārējās, piespiedu

pilnveidošanas nodoms likvidē šo iespēju, tur faktiski ne tikai netiek sasniegta pilnība, bet, tieši pretēji, cilvēkā esošie iracionalitāte un netikumis-kums sazeļ kā nezāles.[6]

Tā utopisma ķecerību pirmajā tuvinājumā var raksturot kā kristietisma idejas par pasaules glābšanu izkropļošanu, iecerot īstenot šo glābšanu ar likuma spaidu spēku. Tā kā likuma ideja ir Vecās Derības reliģijas vadošā ideja, utopisma ķecerība izrādās kristietības apziņas deformācija Vecās Derības priekšstatu virzienā. Tiesa, pašā Vecajā Derībā likums nebūt netiek traktēts kā pasaules glābšanas līdzeklis. Tas ir tikai līdzeklis cilvēka «glābšanai», proti — viņa attaisnošanai Dieva priekšā; turklāt ar likumu tiek domāts nevis valsts likums, bet likums kā neapšaubāms reliģisks rīkojums — tas, ko mēs tagad (atstājot sāņus rituālo likumu) sauktu par morāles likumu. Pazīstama ir apustuļa Pāvila šādas likuma izpratnes kritika, kurā pirmoreiz tika strikti izskaidrota kristietības ideja par glābšanu — likums, būdams grēka korektīva, ir tā korelāts un sekas, un tieši tāpēc, grēku ārēji ierobežodams, nevar būtiski to pārvarēt un novest pie glābšanas. Sīs apustuļa Pāvila ģeniālās reliģiskās intuīcijas nozīme mūsu tēmai atklājas, ja tiek ņemta vērā Vecās Derības izpratnē aplūkota likuma dabiskā tendence pārvērsties valsts spaidu likumā. Kā Dieva gribas izpausme likums ir neapšaubāmi obligāts — taisnībai jābūt īstenojamai jebkuros apstākļos, tās pārkāpšanai jābūt novēršamai. Ja šī likumam imanentā piespiešana pirmām kārtām izpaužas kā sabiedriskās domas tikumiskās tiesas spiediens uz personību, tad sabiedrības tikumiskā griba apzinās sevi kā tiesīgu un pat uzskata par savu pienākumu ieviest taisnību ar valstiskiem spaidu līdzekļiem. Likuma reliģija nenovēršami un dabiski iemiesojas spaidu teokrātijā. Kristietības vēsturē šī ideju gaita sastopama visur, kur tajā parādās Vecās Derības tendences, piemēram, kalvinismā (Kalvina Zenēvas spaidu teokrātijā un atbilstošas parādības angļu puritāniskajā revolūcijā). Tiesa, likums šeit netiek izprasts kā pasaules glābšana, bet kā grēka savaldīšanas līdzeklis un tādējādi, pasaules esamības vispārējo nosacījumu veidā, kā līdzeklis pasaules pasargāšanai no grēka ārdošajiem spēkiem, t. i., kā stabilitātes un līdzsvara nosacījums pasaules dzīvei, ko satricinājusi grēkā krišana. Bet, tā kā utopismā rodas ideja par pasaules glābšanu, nodibinot tajā taisnīgu kārtību vai likumu, Vecās Derības teokrātijas ideja tajā iegūst pasaules glābšanas ar valstisku spaidu palīdzību, idejas raksturu. Sādu — izkropļotu — Vecās Derības priekšstatu nozīme utopismā atklājas reformācijas laikmeta utopisma tipos. Dieva likuma ienaidnieki tiek uzskatīti par bezdievīgiem «amalektiešiem un filistriešiem», kurus jāiznīcina bez žēlastības (reliģiskā fanātisma pastāvīgais lozungs šajā laikmetā); raksturīgi, ka šajā ceļā «taborīti» beidz ar tiešu novēršanos no kristietības un atgriežas pie Vecās Derības ticības. Pats spilgtākais un

mūsu sakarā pamācošākais šī noskaņojuma piemērs ir anabaptistu mēģinājums Minsterē piespiedu kārtā īstenbt kristietības ideālu par īpašuma kopību — likums noteica, ka namu durvīm dienu un nakti jābūt vaļā; ikviens visur varēja ņemt visu, ko vēlējās; likuma pārkāpēji bez žēlastības tika sodīti ar nāvi. Sis ir primitīva, ar kristietības pilnības ideālu motivēta, nenovēršama terora balstīta spaidu sociālisma paraugs — šķiet, vēsturiski pirmā boļševisma pieredze.

Taču šī utopisma ķecerības izpratne — ka tas ir kristietisma glābšanas idejas izkropļojums Vecās Derības teokrātijas virzienā — viena pati vēl ir nepietiekama. Jāizzina arī priekšnosacījumi, pateicoties kuriem izkropļojums kļūst iespējams. Ne Jaunajā, ne Vecajā Derībā nav nekā tāda, kas varētu būt par šī izkropļojuma avotu. Kā jau norādīts, neraugoties uz likuma kā Dieva noteiktas piespiedu uzvedības normas reliģiskās nozīmes pārspīlēšanu, Vecās Derības priekšstati nekad nav saskatījuši likumā līdzekli pasaules glābšanai absolūtas pilnības nodibināšanas nozīmē. No otras puses, Jaunās Derības cēlā vēsts par pasaules glābšanu un grēka uzveikšanu tajā šo glābšanu stādās priekšā principiāli pārpasaulīgā veidā. Sīspasau-les fona robežās šī glābšana sastāv no cilvēka dvēseles atbrīvošanas no pakļautības grēcīgajai pasaulei, atklājot tai pieeju «Debesu Valstībai» kā tās mūžīgam piederumam; pateicoties šai glābšanai, gan svētlaimes pilnība, gan garīgās pilnības iespēja tiek aplūkotas kā savienojamas ar esamību grēka un ciešanu pilnajā nepilnīgajā pasaulē. «Pasaulē jums ir bēdas; bet turiet drošu prātu, es pasauli esmu uzvarējis!» (Jāņa ev. 16.33). Sai būtiskajai uzvarai pār grēku un ar to pašu arī principiālajai, vēl nemanāmajai pasaules esamības grēcīgā fona pārvarēšanai jābeidzas ar tās pārvēršanos «Dieva Valstībā», taču šī pārvēršanās jau sakrīt ar šīs pasaules «galu». Gan pirmā, gan otrā glābšana vienādā mērā, lai gan dažādās formās, nozīmē izeju ārpus «šīs pasaules» robežām, tām ir padomā «valstība ne no šīs pasaules», un tādēļ tās ne vien nesatur, bet tieši noraida domu par pilnības un svētlaimes pārpilnības iespēju parastās, «šīs» pasaules esamības robežās, t. i., «šīs pasaules» kategoriālajos nosacījumos.[7]

Vienīgais reliģiskais motīvs Svētajos Rakstos un vispār senajās reliģiskajās tradīcijās, kurās varētu saskatīt atbalsta punktu utopismam, ir apokaliptiskās «jaunu debesu un jaunas zemes», «jaunas radīšanas» gaidas (ideja, kuras sākumi meklējami Vecās Derības praviešu cerībās — sal. Jesajas 11 un 67, 11—25); un bieži pieņemts utopismu tuvināt šai apokaliptiskajai ticībai. Taču nedrīkst tad neievērot arī būtisko, var pat sacīt — izšķirošo atšķirību. Pārveidotā, pilnīgā pasaule — «jaunas debesis un jauna zeme» — apokaliptiskajā ticībā tiek iedomātas tieši kā «jauna radīšana», t. i., kā pasaules radīšanas otrais, noslēdzošais akts. Tas, tāpat kā pirmā pasaules radīšana, ir brīnišķīgs radošās Dieva gribas akts, kas stāv pāri cilvēka

saprašanai un vēl tālāk pārsniedz cilvēka tīšajai, pašdar-bīgajai gribai sasniedzamās robežas. Un — vismaz Jaunās Derības Apokalipsē — šī jaunā radīšana ir skaidri atdalīta no vecās — pašreizējās pasaules ar pastaro tiesu, kurā visvarenā Dieva taisnība, galīgi triumfēdama, iznīcināda-ma visu zemes netaisnību, arī izbeidz visu «šo» pasauli. Utopisms turpretī «jauno radīšanu» iedomājas tieši kā cilvēka pašdarbīgās gribas darīšanu, ko vada nodoms nodibināt absolūto patiesību, «Dieva valstību» uz Zemes, t. i., «šīs pasaules» kategoriālajos nosacījumos.

Patiesais un pēdējais utopisma idejiskais avots ir, ar visu Vecās un Jaunās Derības priekšstatu loku salīdzinot, pavisam jauna reliģiskā ideja (zināmu analoģiju tai var atrast tikai 2. gs. gnosticismā). Tā ir doma par to, ka pasaules ļaunumu un ciešanas nosaka nevis pasaulē ienākušais, pilnīgo Dieva radību izkropļojušais un pasaules robežās nenovēršamais, noslēpumainais grēka spēks, bet pats pasaules nepareizais iekārtojums. Tam pievienojas otra doma — cilvēka gribai, kuru vada absolūtas patiesības centieni, ir dota iespēja pārveidot pasauli pašos pamatos — radīt jaunu, saprātīgu un taisnīgu pasauli vecās, neizdevušās un netaisnīgās vietā. Utopisms vispirms ir grēkā krišanas dogmāta noliegums. Atbildību par netaisnību uz Zemes tas uzkrauj nevis grēka varai pasaulē, nevis grēcīgajai cilvēka gribai, bet kaut kādiem citiem spēkiem, kas vainīgi pasaules nepareizā un netaisnīgā iekārtojumā — domu konsekventi turpinot, instancei, kas radījusi pasauli. Tā ir cilvēka tikumiskās gribas sacelšanās pret pasaules radītāju un pret pašu pasauli kā Viņa radījumu. Senie gnostiķi mācīja, ka pasauli ir radījis ļauns dievs un ka mīlestības un patiesības Dievs, kura atklāsmi atnesis Kristus, nav pasaules radītājs, bet pavisam cits Dievs. No tā vispirms izrietēja askētiskā bēgšana no pasaules, centieni atbrīvoties no ļaunā dieva — radītāja varas, garīgi piesaistoties citam, «tālajam» mīlestības un patiesības Dievam. Vācu teologs Harnfaks (savā grāmatā par Markionu) trāpīgi satuvina Tolstoja mācību ar šo seno reliģisko novirzienu. Taču tas, ka Tolstojā askēts savienojas ar revolucionāru, nav nejauši: bēgšanu no pasaules, skaistuma, erotikas, kultūras — visu to garīgo spēku noliegšanu, kuri saistīti ar dzīvi pasaulē, un kosmosa pozitīvās reliģiskās vērtības atzīšanu, aizstāj sapnis par pilnīgas dzīves iespējamību, pakļaujoties jaunai kārtībai — tādai, kuru varētu nosaukt par tolstojiskās dzīves reglamentu. Tiesa, šī taisnās dzīves kārtība domāta kā brīvprātīga, noraidot jebkādu fizisku piespiešanu; un ar to tolstojisms būtiski atšķiras no utopisma. Bet, kā jau tika norādīts iepriekš, ticība ar likumu noteiktai kārtībai kā adekvātai un visaptverošai absolūtās dievišķās patiesības izpausmei būtībā jau satur sevī tās piespiedu īstenošanas tikumisko prasību un ne'grozāmi noved pie spaidu teokrātijas ideāla. Tā kā taisnīgas kārtības nodibināšana tiek uzskatīta

par cilvēka tīšās, pašdarbīgās gribas veikumu, spaidu teokrātija iegūst dievgraujošas antropokrātijas raksturu. Cilvēks pats uzņemas pasaules iekārtošanu uz jauniem, taisnīgiem pamatiem; šī jaunā, taisnīgā un saprātīgā pasaule — cilvēka pašdarbīgās tikumiskās gribas veidojums — tiek skaidri pretnostatīta mūžsenajai ļaunuma un neprāta pilnajai pasaulei — kaut kāda ļauna, akla, haotiska spēka radītajai pasaulei. Tieši šajā nodomā — uzcelt pilnīgi jaunu pasauli, spaidu kārtā iedibinot tajā taisnīgu kārtību — arī slēpjas utopisma būtība. Utopisms nevis nejauši, bet gan pilnīgi dabiski un nepielūdzami konsekventi, būdams vispirms kristietības ķecerība tieši idejas par pasaules glābšanu, pakļaujot to taisnīgam likumam, nozīmē — pārvēršas cilvēka dumpī pret Dievu, dievgraušanā — saglabājot turklāt kristietisma ķecerības raksturu tikai pašā pasaules glābšanas un pārveidošanas idejā.

5ajā utopisma būtībā jau ir predestinēts tā liktenis — labā izviršanas par ļauno liktenīgā dialektika, kuras konstatācija bija mūsu pārdomu sākumpunkts. Lai radītu un izveidotu jaunu pasauli, vispirms jānoārda vecā. Runa taču ir par to, lai pasauli izveidotu tieši no jauna. Cilvēks, līdzīgi Dievam, iecer radīt pasauli no nekā; taču, neatrazdamies Dieva situācijā, kurš pasauli radīja pirmoreiz, viņš savas radošās ieceres ceļā sastop šķēršļus jau esošās pasaules izskatā. Tāpēc graušanas uzdevums veido viņa radošā uzdevuma integrālo daļu; saskaņā ar pazīstamo Bakuņina teicienu viņa rakstā — revolucionārā utopisma filozofiskajā manifestā — «Die Lust der Zˆrstorung ist auch eine schaffende Lust»[3]. — Tiesa, saskaņā ar paša utopisma ieceri, vecās pasaules sagraušanai ir jābūt tikai īsai sagatavošanās stadijai, pēc kuras jāseko jau tīri radošam jaunās pasaules celšanas darbam. Bet vecā, mūžsenā pasaule — grēcīgā, nesaprātīgā un nepilnvērtīgā pasaule — ietiepjas, pretojas sevis sagraušanai. So stūrgalvību utopisms vienmēr uztver kā kaut ko nesaprotamu, negaidītu, pretdabisku, jo tā runā pretī viņa priekšstatam par relatīvi vieglu jaunās pasaules uzcelšanas iespēju. Tādēļ tā tiek uztverta kā nejaušs, atsevišķs traucēklis, tiek piedēvēta kaut kādai deformēti netiklai gribai; tiek uzskatīts par dabisku, ka normāliem cilvēkiem jāpiekrīt jaunās pasaules celšanas plāniem, kas viņiem nodrošinās «glābšanu», saprātīgu un svētlaimīgu dzīvi. So nedaudzo deformētā, samaitātā griba ir jānomāc un jāiznīcina; no šejienes — prasība pēc «tūkstoš galvām». Taču šai vecajai pasaulei, neraugoties uz visu tās samaitātību un trunēšanu, uz visu tās nepilnību, tomēr ir kaut kāda pārcilvēciska izcelsme—un tādēļ tāda utopismam negaidīta stabilitāte, pret kuru atsitas ikviena cilvēka griba. Tādēļ nekāda «tūkstoš galvu» novākšana te palīdzēt nevar — nocirsto galvu vietā «kontrrevolūcijas hidrai» izaug tūkstoši — jeb drīzāk desmiti un simti tūkstošu jaunu galvu. Sagraušana bezcerīgi

ievelkas, un šajā ceļā utopisms liktenīgā kārtā aizraujas ar nesaudzīgu un arvien universālāku teroru. Tieši tādēļ cilvēces labdari nenovēršami kļūst par tās apspiedējiem, mocītājiem un bendētajiem. Glābjamie maksā par glābēju aklumu, par pašu viņu maldīgo nodomu glābt pasauli ar jauna tās iekārtojuma palīdzību — nodomu, kurā aizmirsta patiesība par pasaules grēcīgo nepilnību, kas ne ar kādiem ārējiem cilvēka pasākumiem nav novēršama. Saskaņā ar Kanta trāpīgo izteicienu, «no tā līkā koka, no kura taisīts cilvēks, nevar izgatavot neko pilnīgi taisnu». Visus savus spēkus veltot nebeidzamā, nekad nepaveicamā pasaules esamības mūžseno pamatu savaldīšanas, nomākšanas un sagraušanas uzdevuma veikšanai, pasaules glābēji kļūst par tās zvērinātiem ienaidniekiem un pakāpeniski šajā ceļā nokļūst tā dabiskā ceļveža — ļaunā, naida, cilvēka nicināšanas gara — varā. Dievgrāvēju antropokrātija liktenīgā kārtā izvirst dēmonokrātijā, kas ved nevis uz pasaules glābšanu, bet uz tās bojāeju.

Mēs paredzam dabisku iebildi. Pirmajā mirklī viegli var likties, ka šis spriedums nav pamatots, jo balstīts uz parastas vārdu spēles — «pasaules» kā cilvēka sabiedriskās dzīves sfēras sajaukšanas ar pasaules kā kosmosa jēdzienu. Mums teikts, ka neviens utopists netaisās mainīt dabas likumus un radīt kosmosu uz jauniem pamatiem; viņiem padomā tikai jaunas, taisnīgas sociālās iekārtas izveidošana, bet vēsturiskās pieredzes apstiprinātais sociālās iekārtas mainīgums ir pilnīgi savienojams ar esamības kosmiskā iekārtojuma nemainīgumu. Taču šis iebildums tikai šķietami ir pārliecinošs — tas neskar pašu būtiskāko problēmas pusi. Garāmejot tikai norādīsim, ka utopisms bieži pats sevi atklāti atzīst kā sapni par kosmisku pārveidošanu, piemēram, Furjē utopiskajās fantāzijās vai slavenajā Marksa formulā par «lēcienu no nepieciešamības valstības brīvības valstībā», kas norāda, ka sociālisma iestāšanās tiek domāta tieši kā pilnīgi jauns pasaules esamības fons. Neskaidrā formā utopisms vispār satur ticību, ka sociālās iekārtas pārveidošanai kaut kādā veidā jānodrošina īstu glābšanu, t. i., cilvēka pakļautības aklajiem dabas spēkiem izbeigšanu un jaunas, neapēnoti svētlaimīgas esamības iestāšanos. Taču mums daudz būtiskāka ir cita, stipri dziļāka un smalkāka saikne, kurā atklājas utopisma imanentā nepieciešamība būt par kaut kādu vispārējo esamības kosmisko pamatu pārveidošanas nolūku.

Pašā cilvēka dzīves iekārtojumā — sociālās dzīves sfērā — dažos tās vispārējos nosacījumos (kuru robežās, protams, iespējamas daudzveidīgas vēsturiskās variācijas) izpaužas cilvēka pakļautība kosmiskas kārtas spēkiem. Tā kā cilvēks nav tīrs gars, bet miesīga būtne, viņš kā miesa ar tās pastāvīgajām vajadzībām un nepieciešamībām iekļaujas «kosmosa» sastāvā un ir pakļauts tā spēkiem. Tādēļ jebkurš nodoms mainīt šos vispārējos nosacījumus,

aizstāt tos ar pavisam jauniem — vienalga, apzināti vai nē — būtībā ir mēģinājums pārveidot cilvēka esamības kosmiskos pamatus (parasti to atklāti neatzīst, jo atklāta atzīšana būtu līdzvērtīga utopisma nosodīšanai). Sākumā ņemsim vienkāršu, pavisam elementāru un tādēļ parupju piemēru. Vispārējās vienlīdzības princips tikumiskas prasības kvalitātē, protams, ir pilnīgi pareizs un obligāts, būdams cieņas izpausme pret katra cilvēka personības svētumu un atzinums par viņa līdzināšanos Dievam un Dieva dēlam. Taču mēģinājums nodrošināt visu cilvēku iespēju, stāvokļa un dzīves apstākļu reālu un neapšaubāmu vienlīdzību ir līdzvērtīgs mēģinājumam atcelt cilvēku spēju, enerģijas un darba mīlestības reālās nevienlīdzības universālo un negrozāmo faktu, kā arī tikpat neapstrīdamo faktu par iracionālo nejaušību nozīmi cilvēka dzīvē. Var un vajag «dāvāt» sievietēm vienlīdzību ar vīriešiem, bet pilnīgi neiespējami ir atcelt dziļās, kosmiski predestinētās atšķirības domāšanas un dvēseles tipos, divu dzimumu «misijās» dzīvē; un analogi apsvērumi liktenīgi ierobežo visus citus cilvēku novienādošanas mēģinājumus. Visi šie mēģinājumi faktiski ir «kosmiskās revolūcijas» iecere, tieši iecere atcelt esamības kvalitatīvās un kvantitatīvās diferencē-tības, t. i., tās daudzveidības un tās hierarhiskās struktūras universālo kosmisko faktu.[8]

No tā izriet, ka pastāv kādi «likumi», proti, normatīvi noteikta cilvēka dzīves norišu kārtība, kas atbilst negrozāmai («šīs pasaules» ietvaros) cilvēka pakļautībai viņa esamības kosmiskajiem nosacījumiem.[9] Tāda ir jēdziena «dabiskās tiesības» jēga, ko izstrādāja jau antīkā doma un ko kristīgā baznīca apguva pilnīgā saskaņā ar pašas reliģisko apziņu. «Dabiskās tiesības» nav tiesības, kas nodrošina pilnīgu un svētlaimīgu dzīvi, nav tāda sociālā kārtība, kas pilnā mērā apmierinātu cilvēka gara vajadzības. Tieši pretēji, tās ir dabiski nepilnīgas, paužot cilvēka dzīves vispārējo nepilnību un pakļautību kosmosa spēkiem. Runājot precīzāk, dabiskās tiesības ir cilvēka tikumiskās un garīgās dabas maksimāli adekvāta izpausme robežās, ko nosaka tās pakļautība šiem kosmiskajiem spēkiem. Tādējādi monogāmā ģimene ir forma, kurā cilvēka tikumiskais gars sakārto kosmisko dzimuma stihiju. Tādējādi valsts vara ir forma, kurā tiek praktiski apmierināta tikumiskā prasība pēc brīvas un mierīgas solidaritātes pret naidīgiem, ļauniem, anarhiskiem kosmosa spēkiem kopējās mītnes iekšienē un ārpusē; un tieši Šajā nozīmē valsts vara, saskaņā ar apustuļa Pāvila mācību, ir Dieva iedibināta (tieši tāds, protams, ir arī starptautisko tiesību dabiski tiesiskais pamats, ieskaitot arī vēl neīstenoto starptautiskās vienības ieceri). Tādējādi privātīpašums, kaut arī tā konkrētās formas ir daudzveidīgas un kaut arī cilvēku solidaritātes interesēs to nepieciešams ierobežot, principā ir cilvēka brīva pašdarbīguma dabisks nosacījums «saimnieciskās» vajadzības (cilvēka dzīves atkarības no materiālajiem labumiem)

kosmiskā fakta priekšā.

Tādēļ jebkurš nodoms atcelt vai iznīcināt Šīs cilvēka dzīves vispārējās formas, kuras atspoguļo viņa pakļautību esamības kosmiskajiem spēkiem, aizstāt tās ar pavisam jaunām, cilvēka tikumiskās domas radītām formām, rāda cilvēka nepamatoto, pretdabisko lepnību un viņa titāniskos centienus uzcelt jaunu pasauli paša spēkiem.[10] Šis nodoms ne tikai nav īstenojams faktiski, jo sadrūp pret nepārvaramo pasaules ietiepību, kurā atklājas tās pārcilvēciskā izcelsme. Praktiskās īstenošanas ceļa pārvērzdamies bezcerīgā, nekad nebeidzamā pasaules sagraušanas uzdevumā, tas faktiski deģenerējas par dabisko — un tāpēc cilvēka dabas patreizējā stāvoklī morāli nepieciešamo — cilvēka dzīves nosacījumu kropļošanas, traumēšanas procesu. Iecerēts absolūtās dievišķās patiesības nostiprināšanai uz Zemes, utopisms īstenošanas procesā pārvēršas, vārda tiešajā un pārnestajā nozīmē, par dzīva, konkrēta, reāla cilvēka slepkavošanas darbu, pašas dzīves un tādējādi arī cilvēka iznīcināšanu, pašas dzīves un tādējādi arī jebkuras tās morālās pilnveidošanas iespējas iznīcināšanu.

Saskaņā ar dziļo un pareizo kristietības ideju, cilvēks ir pakļauts «pasaulei», t. i., savas esamības kosmiskajiem nosacījumiem, sava grēcīguma, t. i., savas iekšējās nepilnības, robežās. Atbrīvoties no šīs atkarības iespējams tikai cilvēka iekšējās garīgi tikumiskās pilnveidošanas ceļā, bet nekādā gadījumā ar vienalga kādu pēkšņas, mehāniskas, ārējas cilvēka dzīves pārmainīšanas palīdzību. Cilvēka gara pārveidošana ir cilvēka gara brīvas audzināšanas un pašaudzināšanas darbs (cilvēka apziņas iekšēja noskaidrošanās ar svētīgu spēku palīdzību). Sabiedriskās reformas ir vajadzīgas un saprātīgas tieši un tikai tiktāl, t. i., ciktāl tās rada labākus apstākļus cilvēka brīvas iekšējas garīgas pāraudzināšanas darbam, bet, lai šo funkciju veiktu, tām jārēķinās ar cilvēka reālo stāvokli, nevis jābūt viņa varmācīgas pārveidošanas iecerei.

XIX gs. krievu domas vēsturē ir, tā sakot, klasisks dziļa un

• tikumiska prāta piemērs; šis prāts traģiskas dzīves un politiskās pieredzes rezultātā nonācis līdz šai apziņai — tas ir garīgās un tikumiskās evolūcijas piemērs, kura ir pilnīgi pretēja augšminētajai iekšēji pretrunīgajai Beļinska ideju dialektikai. Hercens «Vēstulēs vecajam biedram», kuras var uzskatīt par viņa politisko testamentu, sociālas revolūcijas utopisko ieceri kritizēdams, saka: «Sagraut buržuāzisko pasauli: no drupām, no asiņu jūras radīsies — vien tā pati buržuāziskā pasaule.» Būdams revolucionārs un sociālists, Hercens turklāt bija labi izglītots vēsturē un, protams, labi zināja, ka «buržuāziskā pasaule» nav mūžīga, bet tikai vēsturiska parādība. Bet viņš saprata, ka šī kopdzīves kārtība ir cilvēka dabai atbilstoša zināma garīga stāvokļa noteikta un tāpēc nevar tikt iznīcināta ar vardarbīga

apvērsuma palīdzību. Un tādēļ viņš lepni, kā patiesi brīvs prāts, piebilst: «Es nebaidos nopulgotā vārda «pakāpenība».» Viņš vienlaikus saprata arī utopisma ķecerības galveno maldīšanos — nodomu īstenot pilnīgu dzīvi «uz zemes», būtībā nepilnīga pasaules esamības stāvokļa apstākļos. Šis neatkarīgais prāts, kam bija sveši jebkādi reliģiski ticējumi, vienkārši vērodams dzīvi un domādams par to, nonāk pie tā paša utopisma ķecerības nosodījuma, kurš savu beidzamo un pilnīgo pamatojumu var rast tikai kristietības reliģiskajā apziņā.

No krievu valodas tulkojis EGĪLS ZIRNIS

PIEZfMES

Sociālisma utopisko ideju praktiskas īstenošanas procesa analīzei Franks ir pievērsies vairākkārt, arī savā galvenajā darbā sociālajā filozofijā, kur viņš rakstīja: «Sociālistiskā ticība, kas krievu komunisma personā ir ieguvusi savā varā dzīvi, svin Pirra uzvaru — tieši tās praktiska īstenošana sagrauj tās kā ticības pievilcību.» Un tālāk: «Tieši sociālisma sabrukums tā triumfa brīdi rada zināmu daudznozīmīgu pavērsiena punktu cilvēces garīgajā dzīvē, jo kopā ar sociālismu sabrūk arī tā priekšnosacījumi — humānistiskā ticība tam, ka cilvēks dabiski ir labs, cilvēka mūžīgajām tiesībām,iespējai uzcelt paradīzi zemes virsū ar cilvēka līdzekļiem — kas pēdējo gadsimtu laikā bija valdošā visā Eiropas domā» («Sabiedrības garīgie pamati», Parīze, 1930. 10.—I I. Ipp.

" Revolucionārās inteliģences reliģiozitātes problēmai Krievijā veltīti daudzi pašu pazīstamāko krievu domātāju darbi. Pirmoreiz visā pilnībā šis jautājums tika izvirzīts krājumā «Вехи» (Ceļa zīmes») (M., 1909.), kurā speciāli tam veltīts S. Bulgakova raksts «Varonība un pašaizliedzība». So tēmu skar arī citi krājuma autori — Franks pats, N. Berdjajevs, P. Strūve, kurš, starp citu, izveda lakonisko formulu, zem kuras neapšaubāmi parakstītos visi «Ceļa zīmju» autori un to sekotāji: «Te bija un ir skaidri redzama reliģiozitātes forma beztās satura» (167. Ipp.). Vēlāk par krievu inteliģences savdabīgo reliģiozitāti labi rakstīja G. Fedotovs: «1870. g. — tautā iešanas gads. [. .] Lasot viņu apbrīnojamos dzīves aprakstus par varonīgo atteikšanos no visiem zemes priekiem, bezgalīgo spēju ciest, visu piedodošo mīlestību — pret tautu, kas viņus nodeva —, nevar neiesaukties: jā, svētie, tikai neprāts to var noliegt! Neviens ienaidnieks nespēj atrast ne traipiņa uz viņu mocekļu drānām! [. .] Un pēkšņi — kopš 1879. g. — klejotāji apustuļi kļūst politiski slepkavas. Tā ir eshatoloģisma neveiksme. Dieva valstība jeb sociālisma valstība nav iestājusies, lai gan pagājuši jau 9 gadi. Jāuzsāk cīņa ar pašu tumsas kņazu un jāuzveic to. Tā ir pāreja no tautas audzināšanas pie politiskām akcijām — partijas kā «zobenbrāļu ordeņa» rašanās (kuras biedri bija vienlaikus varmākas un askēti)». (G. P. Fedotovs. «Jaunā pilsēta» («Новый град»), Ņujorka, 1952., 41.—43. Ipp.)

[1] Jautājums par likuma un brīvības savstarpējo saistību to attiecībās ar labo un ļauno cilvēkā, aplūkots no dažādām pusēm (brīvība un nepieciešamība, baznīca un valsts), gadsimta sākumā krievu filozofiem kļuva īpaši aktuāls sakarā ar Ļ. Tolstoja un V. Solovjova strīdu par valsti, kurā pirmais iestājās par anarhiju, bet otrais — par teokrātiju. (Par šo strīdu sk. E. Trubeckoja rakstā «Tolstoja un Solovjova strīds par valsti» grāmatā «Par Ļeva Tolstoja reliģiju», M., 1912.) šajā pašā rakstā E. Trubeckojs liek priekšā jautājuma risinājumu no kristietības pozīcijām, kas ir raksturīgi «Ceļa zīmju» autoru lokam. Otrs iemesls sakāpinātajai interesei par šo jautājumu bija mēģinājums izveidot Krievijā kristīgo sociālismu (V. Svencicka, V. Erna un citu «Kristīgā cīņas brālība»).

Tieši nodoms pilnīgi pakļaut cilvēku valstij un varai ir katra totalitārisma sakne. Krievu reliģiskais filozofs I. A. I ļjins spilgti raksturojis totalitāro iekārtu tieši šajā aspektā nelielajā rakstā «Par totalitāro režīmu» (Sk. «Atmoda», Rīga, 1989., №9.), kurā viņš rakstīja, ka totalitārais režīms ir «politiskā iekārta, kas neierobežoti palielinājusi savu iejaukšanos pilsoņu dzīvē, iekļāvusi visu viņu darbību savā pārvaldes un piespiedu regulēšanas sfērā [. .] Totalitāra valsts ir visu aptveroša valsts. Viņa vadās no pieņēmuma, ka pilsoņu pašdarbība ir nevajadzīga un kaitīga, bet pilsoņu brīvība — bīstama un nepanesama.» Sāda totalitāra izpratne krievu teologam un filozofam arhimandrītam Kiprianam (Kernam) devusi iemeslu runāt par īpašu valstiskošanas ķecerību, kas īpaši spēcīgi sazēla XX gadsimtā: «Jau sen dzīve ir izvirzījusi, faktiskā lietu kārtība pasludinājusi un sadzīve atklājusi, valsts ideologi un mūslaiku pasauluzskats sludina ķecerīgu ideju par cilvēku kā depersonalizētu valsts, šķiras un nācijas vergu. Tā vairs nav teoloģiska maldīšanās, bet pašas dzīves ķecerība, kurā visvērtīgākais cilvēkā jāpakļauj kolektīvam. Runājot teoloģiski, vispareizāk būtu to nosaukt par **«necilvēcības** ķecerību»» (Arhim. (Kiprians) (Kerns). «Cilvēka tēma un mūsdienas» — krāj. «Pareizticības doma», 6. laidiens, Parīze, 1948., 128. Ipp.)

So cilvēka samaitātības un iracionalitātes uzplaukumu totalitārajā iekārtā i. A. Iļjins ir nosaucis par «dvēseles totalitāro demoralizāciju» (sk. A. Kazakovs. «Saklausīt otru». «Atmoda», 1989., № 9).

Te Franks skar krievu reliģiskajai filozofijai vispār svarīgu problēmu. Tā ir tāda progresa kritika, kādas īstenojās Eiropā Jaunajos laikos un aicināja, progresa līdzsvarošanai, uz dzīves pārveidošanu, pārvarot cilvēku grēcīgo dabu. Sī doma ir nodarbinājusi N. Gogoļa un F. Dostojevska, N. Fjodorova un V. Solovjova, P. Florenska un kņ. E. Trubeckoja, N. Berdjajeva un S. Bulgakova prātus. Taču pirmoreiz plašu sabiedrības uzmanību šai problēmai pievērsa izcilais krievu teologs arhimandrīts llarions (Troickis) rakstā «Progress un

pārveidošanās»: «Pareizticības ideāls ir pārveidošanās, nevis progress [. .] Jaunajai Derībai nav pazīstams progress šī vārda eiropeiskajā izpratnē — kā kustība uz priekšu vienā un tajā pašā plaknē. Jaunā Derība runā par dabiskuma pārveidošanos un kā sekas — kustību uz augšu, debesu, Dieva virzienā, nevis uz priekšu» (222.—223. Ipp.). Tālāk arhimandrīts Ilarions rakstīja par grēku, kura izsaukšana ir vienīgais ceļš uz dzīves pārveidošanu, turklāt šis grēks jāmeklē pirmām kārtām sevī: «Ārpus tevis nav patiesības, patiesība ir tevī pašā, atrodi sevi sevī, pakļauj sevi sev, savaldi sevi, un tu ieraudzīsi patiesību. Sī patiesība nav lietas, nav ārpus tevis un nav kaut kur aiz jūras, bet vispirms tevis paša darbā ar sevi» (227. Ipp.).

' Ļoti svarīgas domas par sociālo hierarhiju (kuru pamatā ir pareizticības mācība par esamības hierarhismu) izklāstītas Franka grāmatā «Sabiedrības garīgie pamati», nodaļā «Hierarhisms un vienlīdzība».

' Franks par sociālās filozofijas priekšmetu uzskata sabiedriskās dzīves mūžīgos, nemainīgos likumus, kuri vienādā mērā ir spēkā visos mainīgajos vēsturiskajos apstākļos. «Eksistē mūžīgi, paši par sevi, savas iekšējās nozīmes dēļ nepārkāpjami un nemaināmi sabiedriskās dzīves likumi, un tikai tie nosaka šīs dzīves saglabāšanu un attīstību; taču empīriski šos likumus var pārkāpt un bieži pārkāpj, turklāt šīs pārkāpšanas iznākums ir tieši sabiedrības bojāeja vai, labākajā gadījumā, paralīze, novājināšanās un slimība» («Sabiedrības garīgie pamati», 51. Ipp.). Tāds ir doktrinārā utopisma un ar to slimās sabiedrības liktenis.

Par titānismu renesanses laikmetā un tā «otro pusi» sk. A. F. Loseva grāmatā «Renesanses estētika», M., 1982.

Latvija neatkarības gados. Statistika un foto

Gvido Kaļona fotoreprodukcijas Induļa Celmiņa arhīvs

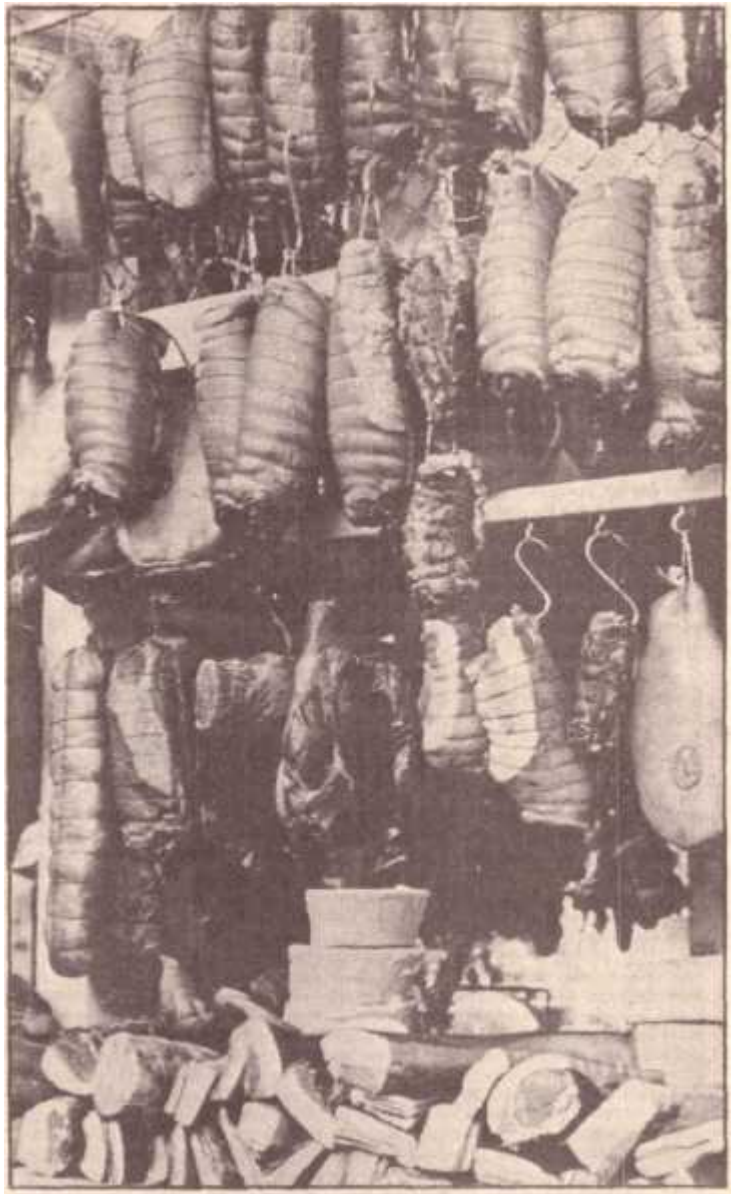

LATVIJAS IEDZĪVOTĀJI SADALĪJUMA PĒC TAUTĪBĀM 1935. GADA

APTIEKAS UN SLIMNĪCAS

Gadi	Slimnīcu un sanatoriju skaits	Gultu skaits slimnīcās un sanatorijās	Slimnieku skaits slimnīcās un sanatorijās gada beigās

Marģers Skujenieks. Latvijas statistikas atlass.

LATVIJA IZDOTO GRAMATU UN TO LAPPUŠU SKAITS

Gadi Izdoto grāmatu Latviešu valodā ieskaits spiesto grāmatu skaits

1921. 719 635

1922. 1071 967 1925. 1818 1556 1927. 1637 1376 1929. 1804 1407 1931. 1366 1014

1934. 1282 1122

1936. 1601 1384

PAŠVALDĪBU un privāto PUBLISKO BIBLIOTĒKU SKAITS UN tanīs atrodamo grāmatu skaits

Gadi Bibliotēku Grāmatu skaits privātās bib-

skaits liotēkās tūkstošos

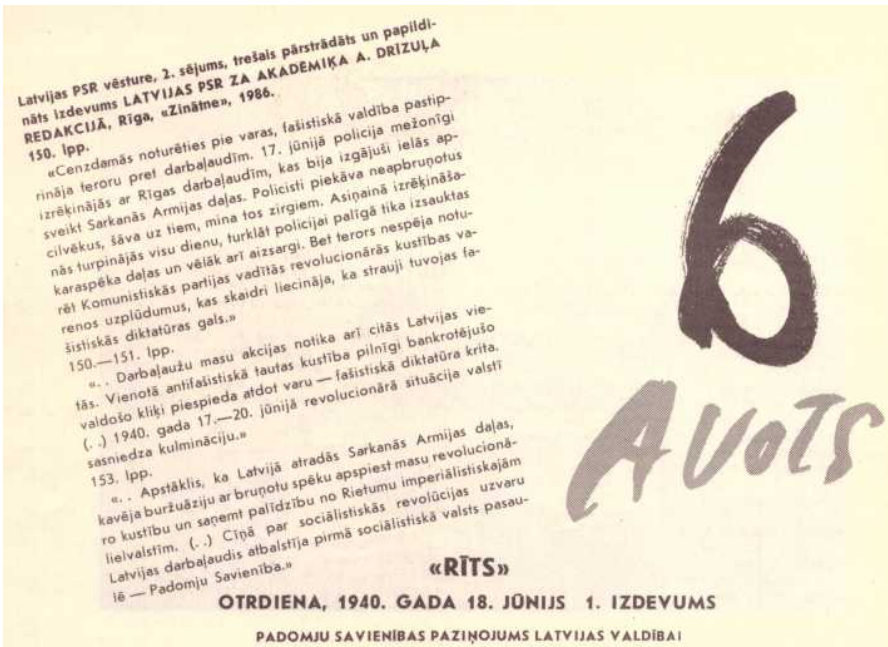

Latvijas PSR vēsture. 2. sējums, trešais pārstrādāts un papildināts izdevums LATVIJAS PSR ZA AKADĒMIĶA A. DRIZUĻA REDAKCIJĀ, Rīga, «Zinātne», 1986.
150. lpp.
«Cenzdamās noturēties pie varas, fašistiskā valdība pastiprināja teroru pret darbaļaudīm. 17. jūnijā policija mežonīgi izrēķinājās ar Rīgas darbaļaudīm, kas bija izgājuši ielās apsveikt Sarkanās Armijas daļas. Policisti piekāva neapbruņotus cilvēkus, šāva uz tiem, mina tos zirgiem. Asiņaina izrēķināšanās turpinājās visu dienu, turklāt policijai palīgā tika izsauktas karaspēka daļas un vēlāk arī aizsargi. Bet terors nespēja notvert Komunistiskās partijas vadītās revolucionārās kustības varenos uzplūdumus, kas skaidri liecināja, ka strauji tuvojas fašistiskās diktatūras gals.»
150.—151. lpp.
«.. Darbaļaužu masu akcijas notika arī citās Latvijas vietās. Vienotā antifašistiskā tautas kustība pilnīgi bankrotējušo valdošo kliķi piespieda atdot varu — fašistiskā diktatūra krita. (..) 1940. gada 17.—20. jūnijā revolucionārā situācija valstī sasniedza kulmināciju.»
153. lpp.
«.. Apstāklis, ka Latvijā atradās Sarkanās Armijas daļas, kavēja buržuāziju ar bruņotu spēku apspiest masu revolucionāro kustību un saņemt palīdzību no Rietumu imperiālistiskajām lielvalstīm. (..) Ciņā par sociālistiskās revolūcijas uzvaru Latvijas darbaļaudis atbalstīja pirmā sociālistiskā valsts pasaulē — Padomju Savienība.»

6 AVOTS

«RĪTS»
OTRDIENA, 1940. GADA 18. JŪNIJS 1. IZDEVUMS

PADOMJU SAVIENĪBAS PAZIŅOJUMS LATVIJAS VALDĪBAI

Lta. Maskavā. 17. jūnijā. Publicēts šāds oficiāls TASS'a ziņojums par padomju—latviešu un padomju—igauņu attiecībām:

16. jūnijā PSRS tautas komisāru padomes priekšsēdētājs Molotovs valdības vārdā nodevis Latvijas sūtnim Kociņam sekojošu paziņojumu Latvijas valdībai:

«Uz padomju valdības rīcībā esošā faktu materiāla un arī uz domu izmaiņas pamata, kas pēdējā laikā notika Maskavā starp PSRS tautas komisāru padomes priekšsēdētāju Molotovu un Lietuvas ministru prezidentu Mērķi, padomju valdība uzskata par konstatētu, ka Latvijas valdība ne tikai nav likvidējusi vēl pirms padomju—latviešu savstarpējās palīdzības pakta noslēgšanas radīto militarsavlenību ar Igauniju, kas vērsta pret PSRS, bet arī to paplašinājusi, pievelkot šai savienībā Lietuvu, un cenšas ievilkt tajā arī Somiju.

Līdz padomju—latviešu savstarpējās palīdzības pakta noslēgšanai 1939. gada rudenī padomju valdība vēl varēja skatīties caur pirkstiem

uz lādas militarsavienības pastāvēšanu, kaut gan tā pēc būtības runāja pretim agrāk noslēgtajam PSRS un Latvijas neuzbrukšanas paktam. Bet pēc padomju—latviešu savstarpējās palīdzības pakta noslēgšanas padomju valdība uzskata pret PSRS vērstas militarsavienības pastāvēšanu starp Latviju, Igauniju un Lietuvu ne tikai par nepielaižamu un neciešamu, bet arī par dziļi bīstamu un draudošu PSRS robežu drošībai.

Padomju valdība rēķinājusies ar to, ka pēc padomju—latviešu savstarpējās palīdzības pakta noslēgšanas Latvija izstāsies no militarsavienības ar citām Baltijas valstīm un tādā kārtā šī militarsavienība būs likvidēta. Tai vietā Latvija kopā ar citām Baltijas valstīm nodarbojusies ar augšminētās militarsavienības atdzīvināšanu un paplašināšanu, par ko liecina tādi fakti, kā divu slepenu trīs Baltijas valstu konferenču sasaukšana 1939. gada decembrī un 1940. gada martā, lai formāli izveidotu paplašināto militarsavienību ar Igauniju un Lietuvu, Latvijas,

Igaunijas un Lietuvas ģenerālštābu sakaru pastiprināšana, ko dara slepenībā no PSRS speciālā militārās Baltijas antantes preses organa radīšana 1940. gada februārī — «Revue Baltique», ko izdod angļu, franču un vācu valodās Tallinā, un tamlīdzīgi.

Visi šie fakti runā par to, ka Latvijas valdība rupji pārkāpusi padomju—latviešu savstarpējās palīdzības paktu, kurš aizliedz abām pusēm «noslēgt jebkādas savienības vai piedalīties koalīcijās, kas vērstas pret vienu no līgumslēdzējām pusēm» (līguma 4. pants). 5ī padomju—latviešu savstarpējās palīdzības pakta rupjā pārkāpšana no Latvijas valdības puses notiek tai laikā, kad Padomju Savienība vedusi un turpina vest augstākā mērā labvēlīgu, noteikti prolatvisku politiku, punktuāli izpildīdama visas padomju—latvju savstarpējās palīdzības pakta prasības. Padomju valdība atrod, ka tādu stāvokli tālāk vairs nevar paciest. PSRS valdība uzskata par pilnīgi nepieciešamu un neatliekamu sekojošu:

1) nekavējoties sastādīt Latvijā tādu valdību, kas būtu spējīga un gatava nodrošināt padomju—latviešu savstarpējās palīdzības pakta godīgu izvešanu dzīvē;

2) bez kavēšanās nodrošināt padomju karaspēka daļu brīvu ielaišanu Latvijas teritorijā, lai tās novietotu Latvijas svarīgākajos centros tādā skaitā, kas būtu pietiekams, lai nodrošinātu PSRS un Latvijas savstarpējās palīdzības pakta realizēšanas iespēju un novērstu varbūtējos provokatoriskos aktus pret padomju garnizonu Latvijā.

Padomju valdība uzskata šo prasību izpildīšanu par to elementāro noteikumu, bez kura nav iespējams panākt padomju— latviešu savstarpējās palīdzības pakta godīgu un lojālu izpildīšanu.»

I. ■)

Turpmākais laikrakstā «Rīts» publicētais teksts attiecas uz

padomju—igauņu attiecībām.

«Jaunākās Ziņas». Trešdien, 1940. g. 19. jūnija.

Rīgā ieradies PSRS tautas komisāru padomes priekšsēdētāja biedrs A. *J.* **Višinskis**

Vakarvakarā ar Maskavas ātrvilcienu Rīgā **ieradās PSRS tautas komisāru padomes priekšsēdētāja biedrs A. J. Višinskis.** Stacijā viņu Valsts prezidenta uzdevumā sagaidīja adjutants plkv. Lūkins un ārlietu ministrs V. Munters. Tāpat bija ieradies padomju sūtniecības personāls pilnā sastāvā ar sūtni V. K. De-revjanski priekšgalā, kā arī padomju garnizona vadošās personas no visām ieroču šķirām. Tai pašā vakarā **tautas komisāru padomes priekšsēdētāja biedrs A. J. Višinskis ieradās Pilī ar vizīti pie valsts prezidenta Kārļa Ulmaņa.**

«Jaunākās Ziņas». Trešdien, 1940. g. 19. jūnijā

PADOMJU SAVIENĪBAS SŪTNIECĪBAS PAZIŅOJUMS

Padomju sūtniecība Rīgā paziņo: «Vakardienas laikrakstos bija ievietota ziņa zem virsraksta «Soļi kārtības uzturēšanai padomju karaspēkam ienākot Rīgā». Sinī ziņā, starp citu bija teikts, ka publikas izturēšanās atstājusi ļoti nevēlamu iespaidu uz padomju karaspēku, kura vadība it kā griezusies pie Latvijas iestādēm ar lūgumu novērst karaspēka kustības traucēšanu.

PSRS sūtniecība paskaidro, ka ar tāda veida lūgumiem padomju karaspēka vadība pie Latvijas iestādēm nav griezusies, un ka šī ziņa nekādā mērā neatbilst patiesībai.

Iedzīvotāji karaspēka kustību nav traucējuši un padomju karaspēka vadība pilnīgi apmierināta ar iedzīvotāju sirsnīgo sagaidīšanu un apsveikumiem.»

Ultimatīvo notu Latvijas vadība saņēma 16. jūnijā pīkst. 13.00 pēc vietējā laika. Notas termiņš iztecēja pīkst. 20.00 tajā pašā dienā. Notā izvirzītie apvainojumi Latvijas valdībai bija nepamatoti. Neraugoties uz to, ka starp Latviju un Igauniju no 1923. gada pastāvēja militārsavienība un kopš 1934. g. politiski kulturāla savienība starp Lietuvu, Latviju un Igauniju (noslēgta Zenēvā), mūsu rīcībā nav tādu arhīvu materiālu, kas apliecinātu reālas pret PSRS vērstas militārsavienības eksistenci. Pirmās divas vienošanās bija oficiāli starptautiski fiksētas un līdz pat 1940. gada vidum PSRS iebildumus šajā sakarībā neizteica. Lietuva Latvijas un Igaunijas militārsavienība iesaistīta nebija, par ko tūlīt blakus notai visās avīzēs informēja LTA. Žurnāla «Revue Baltique» kā 1., tā 2. numurā (pēdējo vairs nepaspēja izplatīt, jo tas nāca klajā jūnijā) nebija neviena militāra satura rakstu. Sī žurnāla funkcijas bija stiprināt politiski diplomātiskos un kulturālos sakarus starp Baltijas valstīm. Arī Baltijas valstu konferencēs 1939. gada decembrī un 1940. gada martā netika spriests par kaut kādas papildus Baltijas valstu militārās savienības slēgšanu. Te der atgādināt, ka attiecības starp Latviju, Lietuvu un

Igauniju dažādu iemeslu dēļ, t. sk. politiskas personalizācijas dēļ, bija diezgan pretrunīgas. No starptautisko tiesību viedokļa nepieņemama bija PSRS prasība nomainīt suverēnas valsts valdību.

Ar šo notu staļiniskā PSRS valdība ne tikai rupji pārkāpa multilaterālās vienošanās (1928. g. Parīzes līgumu un t. s. Ļit-vinova 1929. g. protokolu), bet arī bilaterālās vienošanās starp Latviju un KPFSR (vēlāk PSRS), sākot no 1920. gada miera līguma un beidzot ar 1939. gada 5. oktobra līgumu par savstarpējo

palīdzību. Vēstures zinātņu

kandidāts **MĀRTIŅŠ VIRSIS**

1940. Ārpolitika:

JOZS URBŠIS

LIETUVA, LIKTENĪGIE 1939. -1940.

No lietuviešu valodas tulkojis PETERIS VANAGS

(Nobeigums, *sākumu sk. 3. nr.)*

HISTORIOGRĀFISKS IESTARPINĀJUMS

Tagad derētu apstāties pie dažiem oficiālās padomju historiogrāfijas apgalvojumiem par minētajiem notikumiem.

Vēstures zinātņu doktors profesors K. Surblis oficiālās padomju aģentūras APN izplatītajā rakstā (citēju no laikraksta «Kauno Tiesa» 1976. g. 11. jūlija numura) saka:

«Faktu, ka Sarkanās Armijas apakšvienības tika ievestas Lietuvas, Latvijas un Igaunijas teritorijā, viņi mēģina attēlot kā okupāciju. Taču ir labi zināms, ka Sarkanā Armija tika ievesta Baltijā 1940. gada vasarā, balstoties uz savstarpējās palīdzības paktiem un līgumiem, kurus Padomju Savienība bija noslēgusi ar Igauniju, Latviju un Lietuvu attiecīgi 1939. gada 28. septembrī, 5. un 10. oktobrī. Tātad Sarkanās Armijas apakšvienību dislokācija triju republiku teritorijā juridiski bija pilnīgi pamatota un atbilda starptautiskajām normām.»

Vai tā patiešām bija! Nebūt ne:

1939. gada 10. oktobrī Lietuva un Padomju Savienība patiešām parakstīja «Viļņas un Viļņas novada nodošanas Lietuvas Republikai un Lietuvas — Padomju Savienības savstarpējās palīdzības līgumu». Iepriekš tika pastāstīts, kādos apstākļos līgums tika parakstīts un kāds bija tā saturs.

Jau līguma nosaukums rāda, ka tam principiāli bija jābūt palīdzības, nevis paverdzināšanas instrumentam. Turklāt tā teksts skaidri nosaka, ka, līgumu pildot, visas lietas un jautājumi tiks kārtoti un izspriesti, kopīgi vienojoties, nevis vienai pusei uzspiežot savu gribu otrai pusei.

Atcerēsimies dažus no līguma pantiem.

IV pants

«Lietuvas Republika un Padomju Savienība apņemas kopīgi

apsargāt Lietuvas robežas. Sai nolūkā Padomju Savienībai pēc kopīgās vienošanās tiek piešķirtas tiesības uz sava rēķina turēt noteiktās Lietuvas Republikas vietās stingri Ierobežotu padomju bruņoto sauszemes un gaisa spēku daudzumu. Precīza šī karaspēka atrašanās vieta un robežas, kurās tas varēs tikt izvietots, tā daudzums katrā atsevišķā vietā, tāpat arī visi citi — saimnieciska, administratīva, juridiska rakstura — jautājumi un tie, kas radīsies sakarā ar padomju bruņoto spēku atrašanos Lietuvas teritorijā saskaņā ar šo līgumu, tiks kārtoti atsevišķi vienojoties.»

Pildot šo pantu, ar abu pušu vienošanos Naujoji Viļņa, Gaižūnos, Prienos un Alītā tika ielaisti stingri ierobežota lieluma padomju karaspēka garnizoni, noteiktas robežas ikvienam no šiem garnizoniem un karaspēka daudzums katrā atsevišķā vietā.

Lūk, ko noteica līgums, un tas viss mierīgi tika izpildīts 1939. gada rudenī.

Masveidīga visas Lietuvas teritorijas ieņemšana 1940. gada 15. jūnijā un turpmākajās dienās līgumā nebija paredzēta; tā bija diametrāli pretēja šī līguma burtam un garam, būtībā — līguma laušana.

Atcerēsimies arī citus Savstarpējās palīdzības līguma pantus. Lūk (atkārtoju vēlreiz),

VII pants

«Šī līguma izvešana dzīvē nekādā ziņā nedrīkst aizskart Līdzēju Pušu suverēnās tiesības, īpaši to valsts iekārtu, ekonomisko un sociālo sistēmu, militāros līdzekļus un pārkāpt principu, kas nosaka neiejaukšanos iekšējās lietās.»

Vai arī

V pants

«Draudot uzbrukumam Lietuvai vai PSRS caur Lietuvas teritoriju, abas Līdzējas Puses tūlīt apspriedīs radušos stāvokli un izmantos visus līdzekļus, kuri, kopīgi vienojoties, tiks atzīti par nepieciešamiem, lai nodrošinātu Līdzēju Pušu teritoriju neaizskaramību.»

Turklāt uz nolikumu par militārajiem līdzekļiem Līdzējas Puses raudzījās kā uz terminētu. Sim nolūkam bija paredzēts

VIII pants

«Sī līguma darbības laiks dajā, kas attiecas uz Lietuvas Republikas un PSRS savstarpējās palīdzības saistībām |ll—VII p.), — piecpadsmit gadu, taču, ja viena no Līdzējām Pusēm neuzskatīs par nepieciešamu atsaukt šī līguma terminēto nolikumu gadu pirms līguma termiņa beigām, tad šis nolikums automātiski būs spēkā vēl nākamos desmit gadus.»

1939. gada 10. oktobra savstarpējās palīdzības līgums turklāt

nekādā ziņā neatcēla nevienu no līdz tam parakstītiem Lietuvas un Padomju Savienības līgumiem un nevienu no to nolikumiem. Tātad arī šie līgumi ar visiem saviem nolikumiem, no kuriem daži tika minēti šīs grāmatas sākumā, turpināja būt spēkā. Tas, kā redzējām, bija stingri pasvītrots jau pašā Savstarpējās palīdzības līguma preambulā.

Tātad spēkā bija līgumu nolikumi:

1) ka Padomju Savienība atzīst Lietuvas valsts patstāvību un neatkarību, tās robežu neaizskaramību;

2) ka, izceļoties starp abām valstīm tādam konfliktam, kuru tās nevarētu atrisināt diplomātiskā ceļā, Lietuva un Padomju Savienība izveidos izlīgšanas komisijas (tātad, neizlems to sev par labu ar militāru spēku);

3) ka par agresoru uzskatāma arī tā valsts, kura ielauzīsies ar bruņotiem spēkiem pat bez kara pieteikšanas otras valsts teritorijā;

4) ka nekādu agresīvu rīcību nevar attaisnot kādas valsts «politiskā, ekonomiskā vai sociālā struktūra, tās administrācijai pārmetamās kļūdas»;

$) ka agresiju nevar attaisnot «nesaprašanās, kas saistās ar ekonomiskiem, finansiāliem vai citiem solījumiem attiecībā pret citām valstīm».

Tādi bija Lietuvas un Padomju Savienības attiecību tiesiskie pamati, nemaz nerunājot par vispārējām starptautisko tiesību un morāles normām, līdz ultimātam, kuru Padomju Savienība iesniedza Lietuvai 1940. gada 14. jūnija pēdējās minūtēs.

Tātad taisnība, ka saskaņota lieluma Padomju Savienības garnizonu izvietošana Naujoji Viļņā, Jonavas Gaižūnos, Prienos un Alītā izdarīta saskaņā ar 1939. gada 10. oktobra līguma IV pantu un tāpēc nevar tikt kvalificēta kā okupācija.

Redzējām, kādas garantijas Lietuvas suverenitātes un neatkarības saglabāšanai sniedza šis un citi spēkā esošie līgumi. Vajadzēja tikai, lai šie līgumi tiktu ievēroti.

Būtiskākais princips padomju garnizonu izvietošanā Lietuvā bija tas, ka liela kaimiņvalsts draudošā starptautiskā situācijā, balstīdamās uz līgumu, uz laiku izveido savas stingri Ierobežota lieluma, dislokācijas un kompetences kara bāzes mazas kaimiņvalsts teritorijā, neaizskardama šīs valsts suverenitāti, neatkarību un iekšlietu kārtošanu. Tā noteica līgums, un, kamēr lielā valsts ievēroja šo un citus spēkā esošos līgumus, kā arī starptautisko tiesību normas vispār, tikmēr sveša karaspēka garnizonu atrašanās Lietuvas teritorijā nevar tikt kvalificēta kā okupācija.

Okupācijas un sekojošās aneksijas asni sāka parādīties naktī

no

1940. gada 14. uz 1S. jūniju, kad tika iesniegts minētais ultimāts. Atceramies, kādos apstākļos Maskavā tas tika iesniegts, kā visu nakti tika traucēts paziņot to valdībai Kauņā, skaidri cenšoties panākt pēkšņu uzbrukumu Lietuvai, tās dezorientāciju un dezorganizāciju.

Tad kurš gan var, liekot roku uz sirds, faon *a fide* apgalvot, ka Sarkanā Armija 1940. gada jūnijā tikusi ievesta Baltijā, «balstoties uz savstarpējās palīdzības paktiem un līgumiem, kurus Padomju Savienība bija noslēgusi ar Igauniju, Latviju un Lietuvu attiecīgi 1939. gada 28. septembrī, 5. un 10. oktobrī») Jo, kā redzējām Lietuvas gadījumā, visi šie līgumi un visi šo līgumu nolikumi pilnīgi noliedza šāda veida militāru akciju, ia tas būtu darīts atbilstoši līguma saistībām, tad kāpēc gan būtu bijis vajadzīgs šis sabiedrisko domu maldinošais ultimāts!

Tā autori, Sta|lns ar Molotovu, sagatavojušies okupēt un anektēt, rediģēja ultimātu, labi zinādami, ka pārkāpj spēkā esošos līgumus. Tāpēc šim dokumentam piemīt viltīga dūmu aizsega raksturs.

Lietuvas valdība ultimātu pieņēma — par to 15. jūnija rītā Lietuvas ārlietu ministrs personīgi Kremlī paziņoja Padomju Savienības Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētājam V. Molotovam.

Kāda tiesiska situācija radās starp Lietuvu un Padomju Savienību pēc tam, kad Padomju Savienība bija iesniegusi Lietuvai ultimātu un Lietuva to bija pieņēmusi!

Iztirzāsim šo jautājumu.

Ultimāts, no vienas puses, ir diktāts — stiprās puses noteikumu un prasību uzspiešana vājai pusei, bet, no otras puses, tas kjūst par savdabīgu līguma aktu, |a vājā puse to pieņem. Sī akta klauzula no tiesību viedok|a rada pienākumus arī stiprajai pusei, ultimāta autorei.

Ko jaunu ienesa Padomju Savienības ultimāts līdz tam pastāvošajā divu kaimiņvalstu savstarpējo attiecību tiesiskajā struktūrā!

Atbilde uz šo jautājumu jāmeklē pašā ultimāta tekstā.

Jau iepriekš tika runāts par ultimāta argumentējošo da|u. Šeit par to sekojošais:

1) nekādas patiesas domu apmaiņas pirmsultimāta dienās starp Lietuvas un Padomju Savienības valdībām nebija — bija tikai otras puses nomelnošana, vienpusīgi un neobjektīvi Molotova uzbrukumi, pārmetumi, vērsti uz nepārtrauktu atmosfēras sakaitēšanu, tieši tāpat, kā darīja Ribentrops pirms Klaipēdas atņemšanas;

2) ultimātā «konstatētie lakti», kā redzējām, bija nevis fakti, bet vienpusīgi, nepamatoti apgalvojumi;

3) apgalvojums, ka Lietuva it kā gatavojot uzbrukumu padomju garnizoniem Lietuvā, bija un Ir skaidri redzams absurds;

4) apgalvojums, ka Lietuva It kā esot noslēgusi militāru savienību ar Latviju un Igauniju, kas vērsta pret Padomju Savienību, bija un Ir nepamatots.

Kā vienu no argumentiem, kam jāattaisno bruņc kums, Molotovs ultimātā ierakstīja pat faktu par Baltique» izdošanu Tallinā.

to spēku iebru-žurnāla «Revue

ultimāts secina,

1i «labvēlīgo un iecībā pret Lies iniciatīvas no-

Pēc principa: kāds tu negodīgs un kāds es labs, ka Lietuva izturas «negodīgi», neraugoties uz īpai skaidri prolietuvisko Padomju Savienības politiku at tuvu, kurai Padomju Savienība, kā zināms, pēc paš2 deva Viļņas pilsētu un novadu».

Jau minēju, ka pats Sta|ins uz tamlīdzīgu kādu sava līdzgaitnieka izteikumu atbildēja: «Viļņo Ļitve prinadļežit po prāvu.» Un patiešām Vi|ņas pilsēta, senā Lietuvas galvaspilsēta, un tās novads ir sensena Lietuvas zeme. Viļņas pilsētas un novada piederība Lietuvai no Padomju Savienības puses bija atzīta jau ar 1920. gada 12. jūlija Miera līgumu. Tātad ar 1939. gada 10. oktobra līgumu Padomju Savienība izpildīja tikai savu agrāko līguma saistību un izpildīja to turklāt, vienpusējā kārtā samazināda nododamo apgabalu un uzveldama Lietuvai kara bāzu nastu, kas, kā nākotne parādīja, bija Lietuvai liktenīga.

Tagad iedziļināsimies ultimāta pamatda|ā, deklarētajā un formulētajā mērķī. Lūk, kā tas noteikts:

«.. nodrošināt Padomju Savienības un Lietuvas savstarpējās palīdzības līguma godīgu izpildi..

.. nodrošināt iespēju īstenot dzīvē Padomju Savienības un Lietuvas savstarpējās palīdzības līgumu ..»

Šī mērķa sasniegšanai ultimāta autori, Staļins ar Molotovu, izvirza konkrētas prasības, vienlaicīgi piezīmēdami, ka «Padomju Savienības valdība šo prasību izpildi uzskata par elementāru priekšnoteikumu, bez kura nav iespējams panākt Padomju Savienības un Lietuvas savstarpējās palīdzības līguma godīgu un lojālu izpildi».

No teiktā ir pilnīgi skaidrs, ka šis *sui generis* tiesiskais akts, ultimāts, uzliek arī Padomju Savienībai pienākumu cienīt, un arī lojāli un godīgi pildīt Lietuvas un Padomju Savienības 1939. gada 10. oktobrī parakstīto Savstarpējās palīdzības līgumu. .

Tā kā, no otras puses, *šis* līgums iek|auj sevī arī visus citus abu valstu līgumus — un, pirmkārt, Ļeņina sankcionēto 1920. gada 12. jūlija Miera līgumu, — tad no tiesību viedok|a Padomju Savienībai tie visi jāievēro arī pēc ultimāta.

Saskaņā ar ultimātu, padomju karaspēka ievešanai visā Lietuvas teritorija vajadzēja būt ar pagaidu raksturu — lai izpildītu konkrētu.

ultimātā skaidri noteiktu uzdevumu. Un izpildīt-to, protams, nevis pārkāpjot spēkā esošos abu suverēno valstu līgumus, bet tos precīzi ievērojot. Pēc uzdevuma izpildīšanas viss šis karaspēks — izņemot kontingentus, kuri noteikti ar 1939. gada 10. oktobra Savstarpējās palīdzības līgumu un dislocēti noteiktās vietās — bija no Lietuvas jāizved, Jo uzdevums, paša ultimāta vārdiem runājot, bija garantēt Padomju Savienības un Lietuvas savstarpējās palīdzības līguma godīgu un lojālu izpildi. Ultimāts neaizstāja savstarpējās palīdzības līgumu. Gluži pretēji. Ultimāts tiecoties tikai pēc viena — pēc Savstarpējās palīdzības līguma godīgas un lojālas izpildes, tātad ir subordinēts tam un caur to arī visam abu valstu līgumu kompleksam.

Lietuvas valdība, pieņemdama ultimātu, pieņēma tikai to, kas tajā bija rakstīts, proti — karaspēka ievešana uz laiku un skaidri noteiktam mērķim. Tāpēc, kā teikts ultimātā, lai garantētu Lietuvas un Padomju Savienības Savstarpējās palīdzības līguma funkcionēšanu, bet nevis lai samīdītu to un visu abu valstu līgumu un tiesisko attiecību kompleksu.

No tā brīia, kad, balstīdamies uz saviem varenajiem militārā un represiju aparāta spēkiem, kas tika ievesti Lietuvas teritorijā un to ieņēma, Stajins ar Molotovu samina Lietuvas suverēnās tiesības, sagrāva tās valstisko organizāciju un iekārtu, karaspēku, samīdīja neiejaukšanās principu, kas svinīgi deklarēts un sankcionēts Savstarpējās palīdzības līguma VII pantā, jeb, citādi sakot, kad viena līdzēja puse ar spēku Iznīcina otru līdzēju pusi un pati nostājas tās vietā, okupēja otru līdzēju pusi, tad runāt, ka tas viss Izdarīts atbilstoši abu valstu līgumiem, ka visas šīs darbības Ir bijušas tiesiski pamatotas un atbilst starptautisko tiesību normām, nozīmē, maigi izsakoties, pasmieties par starptautiskajām tiesībām un visparastāko godīgumu ...

Vēstures zinātņu doktors profesors K. Navicks apgalvo:

«Revolūcija Lietuvā sākās 1940. gada 1S. jūnijā. Tautas pusē pārgāja Lietuvas karaspēks» (Tiesa. 1978. g. 21. novembris).

Ja situāciju, kad viena valsts, kas nodomājusi inkorporēt otru valsti, ieņem to, pievieno sev un ieved tajā savu kārtību, varētu saukt par revolūciju, tad profesoram K. Navickam būtu taisnība. Taču starptautisko attiecību un starptautisko tiesību

sfērā šādu darbību apzīmēšanai tiek lietoti pavisam citi termini.

1940. gada 15. jūnijā Lietuvā nevis sākās revolūcija, bet Padomju Savienība ar saviem militārajiem un represīvā aparāta spēkiem to ieņēma.

Nevis nebijusī revolūcija, bet Padomju Savienība ar ultimātu un bruņotu intervenci gāza Lietuvas valdību, paralizēja un sagrāva Lietuvas valsts organismu.

Nevis nebijusī revolūcija, bet Lietuvu ieņēmusī Padomju Savienība nogāztās valdības vietā ielika jaunu valdību (būtībā — savu izpildorgānu), kuru nosauca vai kura pati sevi nosauca par Tautas valdību.

Ultimāts, bruņota intervence, Lietuvas valdības gāšana, Tautas valdības izveidošana, Tautas seima vēlēšanas, tā rezolūcijas, viss, kas notika Lietuvā 1940. gadā no 15. jūnija līdz 3. augustam, bija nekas cits, kā pakāpeniski etapi Lietuvas pievienošanā Padomju Savienībai, — pievienošanā, kuru apzināti, plānveidīgi un mērķtiecīgi, pārkāpdami starptautiskās tiesības un starptautisko morāli, veica un paveica Staļins ar Molotovu bēdīgi slavenā «personības kulta» apstākļos.

Jāpasvītro zīmīga sakritība: tai pašā dienā, kad Molotovs iesniedz Lietuvai savu cinisko ultimātu, Hitlers ieņem Parīzi.

«Tautas pusē pārgāja Lietuvas karaspēks,» saka K. Navicks.

Tā kā 1940. gada jūnijā ne revolūcijas, ne pilsoņu kara Lietuvā nebija, tauta nebija sadalījusies savstarpēji karojošās nometnēs, arī Lietuvas karaspēkam nebija ne vajadzības, ne iespējas palikt vienā pusē vai pāriet otrā. Patiesība ir daudz vienkāršāka: ieņēmuši Lietuvu, reizē ar tās neatkarību Staļins ar Molotovu, tas ir. Padomju Savienība, likvidēja arī Lietuvas karaspēku.

Ultimāta pieņemšana nozīmēja, ka Lietuvas valdība bija nolēmusi nestāties bezcerīgā cīņā pret Lietuvas teritorijā ienākošo kaimiņvalsts karaspēku. Karaspēka virspavēlniekam V. Vitkauskam tika uzdots raudzīties, lai pierobežā nenotiktu sporādiskas bruņotas sadursmes, un šai sakarā stāties kontaktā ar ienākošā padomju karaspēka pavēlniecību. To, reizē ar paziņojumu par ultimāta pieņemšanu, ziņoju Kremlī V. Molotovam 1S. jūnijā pulksten desmitos no rīta.

Mēs vēl joprojām ticējām, ka divu neatkarīgu valstu attiecības, ko ļauna griba bija izsitusi no normālām sliedēm, būs iespējams noregulēt politiski, balstoties uz pašu ultimātu, kurš it kā tiecās garantēt Padomju Savienības un Lietuvas «savstarpējās palīdzības līguma godīgu izpildi», kā arī uz visa abu valstu līgumu kompleksa sniegtajām iespējām.

Tas arī būtu iespējams, ja tāds būtu bijis Sta|ina un Molotova

mērķis, ja no viņu puses būtu bijis kaut kripatiņas labas gribas.

Viņu mērķis bija pavisam cits — viņi tiecās nevis pēc Savstarpējās palīdzības līguma godīgas izpildes (kā bija teikts ultimātā), bet pēc Lietuvas aneksijas, kuru zibens ātrumā arī paveica.

Sagraujot neatkarīgo Lietuvas valsti, viens no pirmajiem mērķiem, protams, bija Lietuvas karaspēka likvidācija. Staļins ar Molotovu nozīmēja savu ģenerāli par Lietuvas karaspēka politisko vadītāju, lai, kā pierādīja fakti, pakāpeniski sagatavotu karspēka iznīcināšanu. Un tas drīz vien bija izdarīts. Lietuvas karaspēks tika likvidēts.

Lūk, šāda bija gan padomju vēsturnieku, gan citu ideoloģiskās «frontes» darbinieku bieii minētā Lietuvas karaspēka «pāriešana tautas pusē».

«Valsts — tas esmu es,» — kādreiz teicis Luijs XIV, domādams, protams, savu, Francijas, valsti. Pārfrāzējot viņa vārdus, Staļina pašapziņas koncepciju varētu īsi definēt tā: «Tauta — tas esmu es.» Bet atšķirībā no Luija XIV viņš uzskatīja, ka var runāt un rīkoties ne tikai savas, bet arī citu zemju tautu vārdā. Atceramies kā Stajina labā roka Molotovs, iesniegdams Lietuvai ultimātu, nekaunīgi piesavinājās tiesības runāt Lietuvas tautas vārdā. Acīmredzot, balstīdamies uz šo koncepciju, padomju vēsturnieki uzskata, ka viņi var attēlot Lietuvas karaspēka likvidāciju, ko paveica Stajins, ieņēmis Lietuvu, kā armijas pāreju «tautas» pusē.

Profesorus K. Surbli un K. Navicku šeit citēju, var teikt, nejauši. Līdzīgā veidā varētu citēt jebkuru citu padomju vēsturnieku vai nevēsturnieku, kurš rakstījis par neatkarīgās Lietuvas valsts inkor-porēšanu Padomju Savienības valsts sastāvā. Viņi izpilda tos pašus pienākumus, kurus kādreiz Prūsijas karalis Fridrihs II noteica saviem juristiem, formulēdams tos aptuveni tā: «Es daru, ko man vajag, bet juristi ir tāpēc, lai izskaidrotu, ka manis izdarītais ir izdarīts likumīgi un taisnīgi.»

Par 1940. gada jūnija—jūlija notikumiem gadījās reiz sarunāties ar ievērojamo Lietuvas komunistu Boleslovu Baranausku (1902— 1975). Stāstīju viņam, kā viss patiesībā notika. Viņš ilgu laiku klausījās, mani nepārtraukdams, bet pēc tam sacīja:

— Kaut arī es neiebilstu, nedomājiet, ka jums piekrītu. Jūs pilnīgi ignorējat Lietuvas komunistu lomu.

Nē, protams, neviens nevar ignorēt Lietuvas komunistu lomu, sagatavojot un izpildot neatkarīgās Lietuvas valsts pievienošanu Padomju Savienībai! Tikai šī loma nebūt nebija patstāvīga, to iedalīja un diriģēja sveša valsts.

Ne jau Lietuvas komunisti, izraisījuši «sekmīgu revolūciju», kā to attēlo oficiālā un obligātā historiogrāfija, un bez asins izliešanas pārņēmuši varu savās rokās, paši suverēni izlēma iekļaut Lietuvu Padomju Savienības sastāvā, bet gan Staļins ar bruņotu intervenci to anektēja, izmantodams Eiropā trakojošo karu, šī kara radīto sajukumu starptautiskajās attiecībās, izolēto Lietuvas stāvokli, kurā tā bija nonākusi kara rezultātā, visu šo juku un, pirmkārt, Lietuvai naidīgā Staļina — Molotova un Hitlera — Ribentropa slepenā darījuma rezultātā.

Lietuvas komunistiem gribot negribot nācās iet kopā ar Staļinu. Sakām «gribot negribot» tāpēc, ka arī Lietuvas komunisti, vismaz lielākā daļa, sākumā, visticamāk, neko nenojauta par dūmu piesegtajiem Staļina — Molotova aneksionistiskajiem nolūkiem, bet, kad saprata, — bija jau par vēlu. Atceramies, kā viņu ievērojamais darbinieks Pijs Glovacks raudzījās uz Lietuvas komunistu iespējām saglabāt — ja šāda vēlēšanās vai mērķis vispār bija — Lietuvas neatkarību pēc tam, kad Lietuvu bija ieņēmis Staļina karaspēks. «Šo lietu risinām ne mēs, — teica viņš, — no mums tā nav atkarīga» (saproti: tā atkarīga tikai no Padomju Savienības vadības).

Par to nav jābrīnās, jo piederība Lietuvas Komunistiskajai partijai implicēja piederību un pakļautību Padomju Savienības Komunistiskajai partijai, kuru toreiz sauca VK|b)P.

Tā laikrakstā «Tiesa» 1981. gada 17. februārī lasām Lietuvas komunista Mečislova Gedvila nekrologu: «PSKP biedrs no 1934. gada.» Turpal rakstīts, ka 1940. gada jūnijā viņš «kļuva par tautas valdības iekšlietu ministru». Zinām arī, ka par šīs ministrijas ģenerālsekretāru (ministra vietnieku) kļuva PSKP biedrs no 1927. gada Aleksandrs Gudaitis-Guzevičs. Par Drošības departamenta direktoru — PSKP biedrs no 1920. gada Antans Sniečkus. Par Lietuvas armijas politisko vadītāju, tātad par tās likvidētāju, — PSKP biedrs no 1917. gada, PSRS ģenerālis Jons Macijausks. Kas, taisnību sakot, viņus nozīmēja šajos posteņos! PSKP. Kam viņi, pildīdami šos pienākumus, bija pakļauti! PSKP. Kā norādījumus un pavēles viņi pildīja! PSKP, tas ir, Staļina un viņa emisāru.

Tā, balstīdamies uz Lietuvā masveidīgi ievestajām karaspēka un NKVD daļām, Staļins ar Molotovu saņēma savās rokās visas Lietuvas valsts pārvaldes sviras un, ar tām manipulēdami, viņu partijas padotajiem no Lietuvas pilsoņu vidus, inscenējot iekšējas darbības šķietamību, izdarīja to, kas bija ieplānots — pievienoja Lietuvu Padomju Savienībai.

Aplūkojot šo Staļina noziedzīgo akciju, nedrīkst aizmirst arī teroru, kas trakoja Padomju Savienībā tā sauktajos personības kulta apstākļos. To sāpīgi bija pārdzīvojuši arī Lietuvas

komunisti.. ,

Atcerēsimies, kāds liktenis piemeklēja vienu no viņu vadoņiem — Zigmu Aleksu-Angarieti (1882—1940).

Lietuvas padomju enciklopēdija 1976. gadā viņu raksturo kā ievērojamu Lietuvas un starptautiskās komunistiskās kustības dalībnieku un

Lietuvas Komunistiskās partijas organizatoru un vadītāju, taču kautrīgi noklusē viņa dzīves noslēguma traģēdiju.

Atklātāka bija desmit gadus iepriekš iznākusī Mazā Lietuvas padomju enciklopēdija. Tur, kaut arī iesvētītā eifēmistiskā formulā, konstatēts:

«Gājis bojā, nelikumīgi represēts personības kulta apstākļos. 1956. g. reabilitēts.»

Kur gājis bojā, pareizāk sakot, kur noslepkavots! Maskavā. Kad gājis bojā! 1940. gada 22. maijā.

(Ne jau viņu vienīgo no Lietuvas komunistiem piemeklēja šāds liktenis. Gāja bojā V. Kapsuka-Mickeviča sieva Domicele Elena Taut-kaite, Vītauts Putna, Jozs Vareiķis, Jozs Blaževičs un daudzi citi.)

Iegaumēsim labi Zigma Aleksas-Angarieša bojāejas dienu — trešā dienā pēc tās, 1940. gada 25. maijā, Molotovs izsauca uz Kremli Lietuvas sūtni L. Natkeviču — ko viņš tam paziņoja un ar ko viss beidzās, mēs jau redzējām.

Šis Molotova paziņojums arī bija prologs Staļina — Molotova plānotajai Lietuvas aneksijas akcijai.

Tātad vecs Lietuvas komunists. Kominternes darbinieks, tiek nelikumīgi noslepkavots, nelikumīgi un nevainīgs, jo 1956. gadā reabilitēts, noslepkavots tieši tādā brīdī, kad šādu cilvēku kā Aleksa-Anga-rietis itin kā pats liktenis piedāvāja Staļinam un Molotovam, lai viņš būtu pievienošanas akcijas un pievienotās Lietuvas vadītājs. Vai tikai Aleksa-Angarietis nebūs iestājies par Lietuvas (protams, sociālistiskas) valstisku neatkarību!

Jo Lietuvas komunisti, būdami pagrīdē, ne bez Z. Aleksas-Angarieša piekrišanas vai pat norādes ne reizi vien dažādos gadījumos izplatīja uzsaukumus, kas mudināja aizstāvēt Lietuvas neatkarību.

Un 1940. gada 15. jūnijā, tas ir — tai pašā dienā, kad Padomju Savienības karaspēks pārplūdināja Lietuvu, viņi vēl (aiz inerces vai no sirds) savā tās dienas uzsaukumā rakstīja:

«Jau pagājuši astoņi mēneši, kopš noslēgts PSRS — Lietuvas savstarpējās palīdzības pakts, šai laikā visi skaidri esam redzējuši, kāda milzīga nozīme ir šim līgumam Lietuvas neatkarībai (izretināts citējot. — *J.* U.).»

«Tikai Lietuvas neatkarības un tautas ienaidnieki ir pret šo

līgumu.»

Tātad arī šajās traģiskajās dienās Lietuvas komunisti jūtas vēl it kā stāvoši neatkarības aizstāvēšanas pozīcijās.

Taču drīz tas viss tika aizmirsts, arī pats ultimāta objekts — Savstarpējās palīdzības līgums. Kļuva skaidrs, ka Staļinam šis pakts rūpēja tikai kā aneksijas etaps, ieganst un dūmu aizsegs.

Lietuvas komunisti šai tautas traģēdijā spēlēja un nospēlēja viņu augstās vadības — VK(b)P, tas ir, Staļina, piešķirto lomu.

Šai kontekstā ir vērts apstāties pie Viļņas izdevniecības «Mokslas» 1980. gadā izdotās grāmatiņas «Lietuviešu buržuāzisko emigrantu historiogrāfijas kritika», konkrēti — pie V. Kanceviča raksta «Buržuāzisko politisko darbinieku atmiņas par 1940. gada jūnija notikumiem Lietuvā un vēsturiskā patiesība».

Autors, citējot izvilkumus no A. Smetonas, K. Musteiķa, S. Raš-tiķa, K. Šķirpas atmiņām un izteikumiem par 1940. gada jūnija notikumiem Lietuvā, izdara vairākus secinājumus.

PIRMAIS. «A. Smetonam ir bijušas slepenas vienošanās ar Vāciju, kas bija virzītas, lai tā vai citādi saistītu Lietuvu ar nacistisko Vāciju» (139. Ipp.).

Uz to jāatbild, ka slepena vienošanās ar Vāciju, to nacistisko, tais laikos patiešām bija. Turklāt tā tieši bija vērsta pret Lietuvas valstisko neatkarību. Tikai nevis starp Smefonu un Hitleru, bet starp Staļinu — Molotovu un Hitleru — Ribentropu. Molotovs un Ribentrops

1939. gada 28. septembrī parakstīja slepenu noziedzīgu protokolu, saskaņā ar kuru Hitlers to, kas viņam nepiederēja — neatkarīgo Lietuvas valsti, nodeva Staļinam, bet pēdējais šo svešo īpašumu no Hitlera pieņēma un 1940. gada jūnijā atnāca ar savu karaspēku, lai ar spēku to galīgi paņemtu. Lūk, kur vēsturiskā patiesība, kura, spriežot pēc raksta nosaukuma, rūp V. Kancevičam. Būtu veltas pūles noliegt šī protokola esamību. Staļins nepavisam neslēpa tā saturu. Gluži pretēji. Kad Lietuvas delegācija 1939. gada 3. oktobrī ieradās Kremlī, lai runātu par Viļņas atdošanu Lietuvai, Staļins iesāka sarunu, kā jau iepriekš stāstīts, tieši ar to, ka atklāja savu slepeno vienošanos ar Hitleru. Viņa mērķis, tā rīkojoties, bija skaidrs — parādīt Lietuvai, ka tās divi lielie kaimiņi ir iedzinuši viņu strupceļā un valstij nekas cits neatliek, kā ielaist savā teritorijā tai uzspiežamos padomju garnizonus, kuri, kā nākotne parādīja, bija pirmais aneksijas etaps.

OTRAIS. «Lietuvas Komunistiskās partijas un tās vadīto antifašis-tisko spēku prasības un rekomendācijas jaunās (Tautas) valdības sastādīšanai realizētas konstitucionālā veidā» (148. Ipp.ļ.

Sakarā ar šo V. Kanceviča secinājumu atcerēsimies vispirms, ko Molotovs pateica 1940. gada 15. jūnijā Lietuvas ārlietu ministram. Lūk, viņa vārdi: «Tikko saņēmām ziņu, ka tā (Lietuvas valdība. — J. U.) nozīmē Raštlķi par jauno premjerministru. Kā jūs varat bez mūsu ziņas un bez mūsu piekrišanas nozīmēt jaunu premjerministru .. Tai (jaunajai Lietuvas valdībai. — *J.* U.) ir jābūt mums pieņemamai. Tāpēc par tās sastādīšanu jums ir jākonsultējas ar

mums .. Šodien uz Lietuvu Izlidos mūsu ārkārtējais pilnvarotais .. ar viņu jūsu prezidentam arī Ir jākonsultējas par jaunās valdības sastādīšanu. Ar viņu un ar biedru Pozdņakovu (Padomju Savienības sūtni Lietuvā. — *J.* U.).b

Ārkārtējais pilnvarotais Oekanozovs tai pašā dienā atlidoja uz Lietuvu un paņēma savās rokās jaunās valdības sastādīšanas lietu.

Tātad: valdības sastādīšanas konstitucionālajā kārtībā iejaucās svešas valsts bruņotie spēki, kas bija ieņēmuši zemi, tās valsts represīvais aparāts, atnācis reizē ar karaspēku, un tās valdītāju piesavinātās «tiesības» teikt pēdējo vārdu, sastādot Lietuvas valdību, tas ir, noteikt tās personālo sastāvu.

Kas viņu, šo valdību, un kādiem līdzekfiem izveidoja, tas tādiem pašiem līdzekļiem vadīja arī tās darbību, kuras mērķis bija pēc iespējas ātrāk pievienot neatkarīgo Lietuvas valsti Padomju Savienībai. Tas zibens ātrumā arī tika izdarīts.

Tāda ir vēsturiskā patiesība.

V. Kanceviča mēģinājums parādīt to citādu un balstīties uz atsevišķiem Lietuvas Konstitūcijas pantiem 1940. gada jūnija notikumu būtību nevar mainīt, īpaši tādēļ, ka ar šiem pantiem viņš operē patvaļīgi.

Kvalificējot A. Smetonas aizbraukšanu uz ārzemēm kā atkāpšanos no prezidenta amata, spēkā stājas Konstitūcijas 72. pants, kurš nosaka, ka «. . līdz tam, kamēr būs ievēlēts Republikas Prezidents un kamēr viņš pārņems valsts vadīšanu, valsti vada Premjerministrs. Vadot valsti, Premjerministram ir visa Republikas Prezidenta vara.» Taču šo varu ierobežo Konstitūcijas 102. pants: «Kad Premjerministrs pēc Republikas Prezidenta nāves vai atkāpšanās vada valsti, viņš Premjerministra pienākumus nepilda. Sos pienākumus tai laikā pilda Premjerministra Vietnieks.» Konkrētajā gadījumā premjerministra posteni vajadzēja ieņemt premjerministra vietniekam K. Bizauskam. Pagaidu prezidentam Konstitūcija nedod tiesības sastādīt valdību no jauniem cilvēkiem. Kas viņam tādā gadījumā jādara, nosaka Konstitūcijas 68. pants: «Republikas Prezidenta nāves vai atkāpšanās gadījumā

Republikas Prezidenta vēlēšanas tiek rīkotas tūliņ pēc nāves vai atkāpšanās.»

A. Mērķa pienākums, ja viņam būtu rīcības brīvība, bija tūliņ paziņot jauna prezidenta vēlēšanas. Tikai jaunievēlētais prezidents varēja likumīgi nozīmēt kādu par premjerministru, bet tas — sastādīt jaunu valdību.

Tātad V. Kanceviča iepriekš minētās «prasības un rekomendācijas jaunas (Tautas) valdības sastādīšanai» nebūt nebija konstitucionālas.

TREŠAIS autora secinājums: «Ārlietu diplomātiskās pārstāvniecības Lietuvā atzina A. Mērķi par likumīgu prezidenta vietas Izpildītāju. Tās tāpat atzina 1940. gada 17. jūnijā A. Mērķa apstiprināto J. Pajecka valdību par likumīgu no konstitucionālā viedok|a. Par to tās paziņoja, stādīdamās priekšā jaunās valdības ārlietu ministram V. Krēvem-Mickevičam» (149. Ipp.).

Vispirms jāpievērš uzmanība šī citāta pēdējam teikumam: «Par to tās paziņoja, stādīdamās priekšā jaunās valdības ārlietu ministram V. Krēvem-Mickevičam.» Autors nenorāda avotu, no kurienes viņš savu apgalvojumu ņēmis. Tātad ir pamats domāt, ka tas ir viņa personīgs uzskats, kas nebalstās ne uz kādiem patiesiem faktiem.

No otras puses, ārvalstu pārstāvju kompetencē neietilpst spriešana par to, vai viņu akreditācijas valsts valdība ir likumīga vai nelikumīga, sastādīta konstitucionālā vai nekonstitucionālā veidā. Tā Ir katras, valsts iekšēja lieta.

V. Kancevičs tālāk stāsta par ārvalstu pārstāvju apmeklējumu — «priekšā stādīšanos» atsevišķiem jaunās valdības locek|iem. Savu stāstījumu viņš pamato ar tā laika Kauņas preses ziņojumiem. Varbūt tā arī bija, kā viņš stāsta, bet no tā secinājumu Izdarīšanai, vai jaunā valdība bija likumīga vai nelikumīga, sastādīta konstitucionālā vai nekonstitucionālā veidā, nav tiesiska pamata. Saprotams, ka ārvalstu pārstāvji vēlējās uzzināt, kas Lietuvā notiek, paši droši vien meklēja kontaktus ar jaunajām personām, vēlēdamies no viņiem uzzināt, kā saprast notiekošo, lai varētu pēc iespējas ātrāk informēt savas valdības par radušos situāciju.

Taču nedrīkst neievērot arī, ka Lietuvas presi tajās dienās jau diriģēja Dekanozovs un viņa uzticības personas. Visas parādības tika attēlotas tā, kā to prasīja interventa intereses un piekoptā politika.

Lūk, mazs piemērs. V. Kancevičs raksta: «Dienas prese — «Lie-tuvos Aidas», «Lietuvos Zinios» un citi laikraksti paziņoja, ka trešdien (19. jūnijā) priekšpusdiena jaunais ārlietu ministrs prof. V. Krē-ve-Mickevičs pārņēma no bijušā ārlietu ministra J. Urbša

ministriju un sāka pildīt savus pienākumus. Jaunais ministrs kopā ar bijušo šai sakarā apstaigāja visas ministrijas noda|as un iepazinās ar to vadītājiem» (149. Ipp.).

Sī darba autors, kurš pieminēts nupat citētajā teikumā kā šīs šķietamās ceremonijas dalībnieks, kategoriski paziņo, ka nekāda Ārlietu ministrijas nodošanas un pieņemšanas akta, kurā viņš būtu piedalījies, tais bargajās dienās vispār nav bijis. Tātad publicētā ziņa ir tikai fantāzijas auglis.

Ja dūmu aizsega radīšanas apsvērumu dēj tā tika nodota publicēšanai presē, tad kāda garantija, ka citiem to dienu preses paziņojumiem nav tāda pati izcelsme!

DEPORTĀCIJĀ. CIETUMI

Spiesti steidzīgi atstāt dienesta dzīvokli, kopā ar sievu un sievastēva, rakstnieka Prana Mašota ģimeni apmetāmies Kačerģinē, kādā steigā noīrētā vasarnīcā. P. Mašots pēkšņi tika izlikts no savas mājas, kuru nodeva Lietuvu ieņēmušajam padomju karaspēkam.

16. jūlija vakarā, atgriezdamies ar sievu no meža, pamanījām divus vai trīs jaunus spīgujojošus «buikus», kas izslēgtām ugunīm bija pieglaudušies krūmājam.

Kad pagājām nedaudz tālāk, sieva paklusām teica:

— Atbraukuši atkal kādu saņemt. Tā bija arī tai vakarā, kad vēlāk naktī aizveda tieslietu ministru Tamošaiti. Bet pagājušo nakti, varbūt esi dzirdējis, saņēma žurnāla «XX amžius» redaktoru Ignu Skrupskeli.

Pazinu abus — krietni cilvēki.

Tātad šādi «tiek nodrošināta Padomju Savienības un Lietuvas savstarpējās palīdzības līguma godīga un lojāla izpilde», kā tas teikts

14. jūnija ultimātā. Un — neiejaukšanās iekšējās lietās, kas ierakstīta šai iīgumā.

1940. gada 17. jūlijs. Saulains rīts. Paskatos pa logu. Ap vasarnīcu stāv, itin kā sardzē, padomju kareivji, viņu šautenēm uzmaukti durkji... Pēc mirk|a pagalmā iebrauc divas no vakar redzētajām automašīnām.

— Atbrauca ... — nopūtās sievasmāte Marija Mašotiene.

ienāk trīs vai četri vīri civilā apģērbā. Viens no viņiem, kā vēlāk noskaidrojās, lietuvietis — Guzevičs. Tas ar nolūku, lai viss līdzinātos «iekšējai iietai», ko kārto «paši lietuvieši».

Guzevičs, nedaudz kautrēdamies — bet varbūt man tā tikai likās —, paziņoja, ka mēs ar sievu tiekam izsūtīti uz Padomju Savienību. Un pat pieminēja, šķiet, kaut kāda likuma kaut kādu pantu. NKVD darbinieki pa to laiku lika sakravāt mantas, staigāja pa istabām, ironiski, no augšas noskatīdamies. Ieraudzījuši mūsu

ilggadējo saimnieci Sa|uti noraudājušos, pazobojās par viņu:

— Cto, žalko cepej! Vpročem, jesji hočes, možem vzjaķ i ķebja .. . (Ko, vai žēl važu! Bez tam, ja vēlies, varam paņemt arī tevi.. .)

Braucam — enkavedieši, sieva un es — divos greznos limuzīnos, itin kā kādi ārzemju viesi, pa visu Laisves (Brīvības) aleju, pa visu Vītauta prospektu ... Pie dzelzceļa stacijas automašīnas nogriežas pa labi un pieved pie vilciena, kas stāv uz rezerves sliedēm tālu no stacijas.

Ielaida kupejā, sanesa mantas un aiztaisīja durvis.

Varbūt pēc kādas stundas vai vairāk kļuva dzirdama braucošas automašīnas sakustēšanās, kupejā ienāca sargkareivis, aizsedza logu. Tomēr pa spraudziņu izdevās ieraudzīt, ka uz šo pašu vagonu ved ar ultimāta palīdzību gāztās valdības premjerministru. Republikas prezidenta vietas izpildītāju Antanu Mērķi, viņa sievu un apmēram septiņpadsmit gadus veco dēlu. Viņus aizveda uz šī paša vagona otru galu. Vagona gaitenī no griestiem līdz grīdai karājās aizkars, kas pārdalīja to divos pusvagonos.

Vilciens sāka kustēties. Sargkareivji atkal aizsedza logu. Aizbraucis no rezerves sliedēm stacijā, vilciens apstājās. Bija dzirdams |aužu troksnis uz perona.

Noteikto iaiku stāvējusi, lokomotīve žēli nosvilpās, viegli parāva vagonus, tie atsaucās, nodimdinādami buferus.

Kad izbraucām no tuneja, sargkareivji atvēra loga aizkaru — varējām skumt, skatīdamies uz Nemunu ...

Ardievu, Lietuva ...

Mūs deportēja caur Maskavu uz Tambovu ar datu dienu etapu Izolētā Piemaskavas vasarnīcā.

Tambovā paziņoja mūsu «statusu» — drīkst staigāt pa pilsētu, ārpus pilsētas robežām doties aizliegts, katru pirmdienu jāierodas NKVD.

Biežas pratināšanas. Interesējās par «noslēpumiem», uzskatiem, cilvēkiem. Draudīgi mājieni.

Iztiku nodrošināja NKVD.

Tā — līdz 1941. gada 22. jūnijam. Tās dienas vēlā vakarā ieradās vietējā NKVD priekšnieka vietnieks ar dažiem darbiniekiem, visi formās un bruņoti. Cauru nakti kratīja, reģistrēja mantas, rakstīja protokolu. Kā pieaicināts liecinieks kratīšanā un visā «ceremonijā» piedalījās savs NKVD cilvēks, šīs mājas sētnieks, izbijis garīdznieks. Reģistrējot mantas, viņš teica:

— Atdodiet man to uzvalku, jums šā vai tā to vairs nevajadzēs.

Pavaicāju priekšnieka vietniekam, vai drīkstu atdot. Viņš

atļāva. Atdevu.

Rītam austot, sievu un mani aizveda uz cietumu un ievietoja vieninieku kamerās.

Tambova, Saratova, Maskava, Kirova, Gorkija, Ivanova, Maskava, Vladimira — tādi bija manas sievas un manas (katram, protams, atsevišķi un izolēti) trīspadsmit gadu ilgās cietumu «turnejas» etapi. Vienpadsmit no tiem — vieninieku kamerās. Bez sarakstīšanās vai jebkādiem citiem kontaktiem ar ārpasauli. *

Pirmajā naktī Tambovas cietumā, kas bija otrā kara nakts — piecēluši no nāras, mani aizveda pie Tambovas apgabala NKVD priekšnieka.

Plaša istaba. Pie rakstāmgalda sēž priekšnieks, pie otra — gara galda, kura viens gals piestumts rakstāmgaldam — citi darbinieki un sekretāre. Istabā pustumsa — spēkā kara laika aptumšošanas kārtība. Mani apsēdina garā galda galā.

Vaicā par manu tikšanos ar Ribentropu un Hitleru — pie pirmā nācās būt Klaipēdas novada atņemšanas laikā, pie otrā — tā paša

1939. gada maijā, parakstot Lietuvas un Vācijas līgumu par preču apmaiņu.

Pastāstīju. Tas nevilkās ilgi, jo ko gan var pastāstīt par diktātu, par spēka spiedienu — sagrāba pie rīkles un atņēma īpaši svarīgu teritorijas daju, reizē laizdami pasaulei dūmus acīs, it kā tas būtu noticis, laupītājam un upurim labprātīgi vienojoties, un it kā laupītājs ne pēc kā cita tā nealkst un netiecas, kā vien pēc miera starp valstīm un abpusēji izdevīgas ekonomiskas sadarbības.

Par Klaipēdas novadu, kad biju pie Hitlera divus mēnešus pēc tā atņemšanas, — stāstu tālāk izmeklētājam — viņš, itin kā attaisnodamies, saldā balsī pateica: *«Eine GroBmacht konnte es nicht dulden»* **(Lielvalsts to nevarēja paciest).**

Pratinātājiem mans stāstījums likās pārāk īss un vienkāršs, viņi turēja mani aizdomās, ka slēpju kādas sazvērestības, darījumus.

Beigu beigās painteresējās, kādu politisko partiju pārstāvot ģenerālis Vincs Vitkausks (neatkarīgās Lietuvas karaspēka pēdējais virspavēlnieks). Kad nevarēju uz šo jautājumu atbildēt un pateicu, ka nezinu, priekšnieks stipri sadusmojās — kā es, bijis ar Vitkausku vienā valdībā, nezinot, kādā partijā bijis Vitkausks. Pavēlēja aizvest uz kameru.

No rīta mani aizveda pie jauna izmeklētāja Zaharova. Viņš paziņoja, ka es tiekot turēts aizdomās par spiegošanu, ka sankciju apcietināšanai devis prokurors, un desmit dienu laikā tikšot pierādīts, ka aizdomas ir pamatotas, vai arī pretējā

gadījumā es tikšot atbrīvots.

Ne viens, ne otrs, protams, nenotika ne desmit dienu, ne desmit gadu laikā — prokurors savu sankciju pavisam mierīgi pagarināja.

Pēc pāris mēnešiem mani aizveda uz Saratovas cietumu — uz šo pilsētu no Maskavas bija evakuēts centrālais Lubjankas aparāts.

Saratovas cietums sagaidīja neviesmīlīgi. Izgrieza pogas, āķīšus; bikses, lai nenokristu, jāpietur ar roku.

Sākās nakts pratināšanas — prašņāja par cilvēkiem, par notikumiem, par dienesta gaitām, meklēdami, pie kā varētu pieķerties, no kā safabricēt lietu.

Saratovas cietumā tai ziemā bija ne tikai auksti, jo neapkurināja, bet trūka arī ēdiena. Tikai elektrību nežēloja — visu nakti dega gaisma, lai jebkurā brīdī uzraugs pa actiņu redzētu, ko tu kamerā dari.

Kad biežāk atskanēja sirēnas, kas signalizēja gaisa trauksmes, un elektrību izslēdza, tad uzraugi, atvēruši durvju lūku, — ar lukturīti izlūkoja kameru.

— Kto na «U», podhoģi! (Kas ar «U», pienāc!) — paspīdinājis lukturīti, reiz sauca uzraugs.

Uzraugam bija aizliegts saukt caur lūku ieslodzīto uzvārdā, lai citās kamerās ieslodzītie neizdzirdētu.

Piegāju.

— Famijija! Sabiraisja s veščami! (Uzvārds! Sagatavojies ar mantām!)

Aizveda uz citu kameru. Izkratīja. Pēc tam stingri:

— Kur iesim, ko darīsim, neko nejautāt, sānis nenovirzīties, šausim bez brīdinājuma. Poš|i! (Ejam!)

Divi bruņoti sargkareivji — viens no priekšas, otrs no muguras. Izveda mani tumšā pagalmā, iestūma «krauk|a» viennīcā — stāvošajā zārkā («čornij voron» — speciāls automobilis ieslodzīto pārvadāšanai).

Braucam ilgi, ilgi. Beigu beigās izdzirdu dzelzce|a dunoņu un it kā sajūtu tā smaržas.

Izkāpu no «krauk|a» kaut kur pie sliedēm. Tumšs, kaut vai acī dur.

Klupdami ilgi ejam pāri sliedēm un starp sliedēm.

Galu galā sēžu vilcienā, Stollpina viennīcā (par Stolipina vagoniem sauc vagonus ieslodzīto pārvadāšanai).

Vilciens ilgi nekustējās no vietas, bet, tiklīdz izkustējās, tā drāzās visā ātrumā. (Tas bija Sta|ingradas kaujas laiks.)

Kaut kur atbraucām. Vilciens apstājas. Jāizkāpj tālu no stacijas, atkal starp sliedēm. Akls «krauklis». Atkal cietums. Ka tā

ir Maskavas Butirku cietuma viennīcā, uzzinu no ve|as zīmogiem. īss, apmēram desmit dienu etaps. Atkal: paņem mantas, stingra Izolācija, «krauklis», dzelzce|š.

— No šī brīža nevienam uzvārdu nesaki. Tevi sauks par sesto numuru. Ja prasīs uzvārdu, saki šo savu numuru.

Ilgs ceļojums Stolipina viennīcā.

1943. gads. Februāris vai marts. Atkal jāizkāpj starp sliedēm. «Krauklis». Kaut kāda pilsēta, kuru es neredzu un kura neredz mani. Ka tā ir Kirova, uzzināju tikai cietumā. Viennīcā, stingra izolācija. Tāpat kā līdz šim, nekādas sazināšanās, nekādas sarakstīšanās ar ārpasauli, bet arī nekādu nogurdinošu pratināšanu. Šādas tādas grāmatas, daudz svīru, kuras šaudās virs jumta, kura vienu malu var redzēt pa logu, aiz sargtorņa. Reizēm var ieraudzīt arī mākoņiti vai saules staru. Kirovas cietumā nebija tā pretīgā izolācijas paņēmiena, kura nomācošo iespaidu piedzīvoju visos citos cietumos — Kirovā logus no pagalma puses neaizsedza ar koka vairogu.

Tikai kuņģis neapmierināts rūca — prasīja ēst. . .

Reiz nožvadzēja durvju atslēga, ienāca cietuma priekšnieks kopā

ar staltu cilvēku formā, kurš atbraucis no Maskavas. Viņš interesējās, kā jūtos.

— Paldies, — sacīju, — jūtos laimīgs, tikai izsalcis.

— Jūs saņemat visu ieslodzītā devu.

DIVI MEMORANDI

1943.—1944. gada ziemā Kirovas cietumā uzrakstīju divus memorandus «Par Lietuvas valsts neatkarības atjaunošanas nepieciešamību» un nosūtīju tos Staļinam.

To es izdarīju šādi.

Kad cietuma priekšnieks ieradās kamerā (sēdēju, kā minēts, viennīcā, šifrēts ar numuru), palūdzu, lai man iedod dažas lapas laba papīra, jo vēlos uzrakstīt garu iesniegumu Stajinam.

Iedeva. Uzrakstīju. Kad pienāca iesniegumu diena, uzrakstīju īsu iesniegumu Kirovas apgabala NKVD priekšniekam, lūgdams, lai viņš pavēlētu mani aizvest pie sevis, jo esmu uzrakstījis svarīgu iesniegumu Staļinam un vēlētos to nodot priekšniekam personīgi.

Pēc dažām dienām mani aizveda pie jauna ģenerāļa ar ziliem lampasiem un zeltītiem uzplečiem, kuri kopš neilga laika atkal bija cieņā. Pie viņa galda sēdēja vēl arī jauns NKVD darbinieks ar leitnanta uzplečiem. Viņu es pazinu — nesen biju no kameras aizvests pie viņa uz «sarunu». Toreiz izbrīnījos, izdzirdis, ka mani Kirovas cietumā darbinieks formā uzrunā lietuviski. Pateica uzvārdu — Taurinsks. Iedeva man dažus lieluviešu izdevumus,

pastāstīja par vairākiem lietuviešu kultūras darbiniekiem, kuri izveidojuši Dziesmas un mūzikas ansambli, par 16. lietuviešu divīziju .. . Piedāvāja izteikties par šādu tēmu: «Kāds ir katra lietuvieša pienākums tagad, kad ar katru dienu tuvojas Lietuvas atbrīvošana no vācu okupācijas!»

Tad arī man nobrieda doma uzrakstīt minēto memorandu.

Ģenerālis pieņēma mani mierīgi un pieklājīgi, pasniedzu viņam savu rakstu, viņš apskatīja nosaukumu, kurš skanēja tā: «Меморандум о необходимости восстановления независимости литовского государства.»

Tas bija adresēts Staļinam. Palūdzu, lai pārsūta viņam.

— Labi, pārsūtīšu, — atbildēja ģenerālis un, vērsdamies pie sargkareivja, piebilda: — Vari aizvest (tas nozīmē, atpakaļ uz kameru).

Iesniegtajā memorandā Lietuvas valsts neatkarības atjaunošanas nepieciešamība tika pamatota ar lietuviešu tautas saglabāšanās un attīstības interesēm. Tikai sava neatkarīga valsts organizācija — es izklāstīju, — kur visa dzīve norisināsies savā valodā, pēc saviem paradumiem, tikai sava atsevišķa, suverēni pārvaldāma teritorija, kurā tauta jūtas patiesa saimniece, rada tai apstākļus savas dzīvības, savas valodas, savu ieražu, tradīciju un nacionālās pašapziņas saglabāšanai un attīstīšanai. Ieliet tautu milzīgā cittautiešu katlā — nozīmē atņemt tai arvien lielāku sabiedriskās dzīves daļu, infiltrēt tautu ar masīviem sveštautiešu slāņiem un viņu valodu, skolām, dzīvesveidu, nivelēt tautu, galu galā — denacionalizēt. Atgādināju arī to faktu, ka karš nelielo lietuviešu tautu ir izklīdinājis pa visu pasauli. Viens kara vilnis aiznesis da|u tautas uz Austrumiem, cits otru da|u — uz Rietumiem, trešais — vēl nez kur citur. Šāda «asins nolaišana» lietuviešu tautai ir joti kaitīga. Svarīgi, lai, karam beidzoties, visi lietuvieši, kas vēlas, varētu atgriezties savā zemē. Apstāk|us šādai repatriācijai var radīt tikai neatkarīga Lietuvas valsts.

Iesniedzis šo memorandu, sāku domāt par citu — par tādu, kurš neatkarīgas Lietuvas valsts atjaunošanu pamatotu ar pašas Padomju Savienības interesēm.

Uzrakstīju. Padomju Armijai ar uzvarām soļojot uz priekšu, — es izklāstīju otrajā memorandā, — liekas, ka no augstākās politikas viedok|a būtu joti svarīgi, lai pasaulei nebūtu šaubu par Padomju Savienības uzticību tautu brīvības un neatkarības, brīvas pašnoteikšanās principiem, kurus sludināja Oktobra revolūcija un kurus Padomju Savienības vadība dažādos gadījumos apstiprināja no jauna. Viens no joti iedarbīgiem līdzekļiem, kas izkliedētu iespējamās šaubas šai jautājumā, būtu

tieši neatkarīgas Lietuvas valsts atjaunošana. Ar šo žestu tiktu visai pasaulei pateikts: ko bijām izdarījuši, izdarījām, kara nepieciešamības spiesti, tagad, kad mūsu ieroči salauzuši agresoru, mēs atdodam visu, kas viņiem pieder. Šāda Padomju Savienības rīcība paceltu tās prestižu padebešos un ārkārtīgi pavairotu tās draugu rindas pasaulē. Lietuviešu tauta, piedzīvojusi šādu Padomju Savienības cildenu rīcību no starptautiskās morāles viedok|a, uz mūžiem paliktu tai pateicīga un draudzīga, un tas notiktu nevis piespiedu kārtā, bet pēc visdziļākās pārliecības un pareizas savu interešu izpratnes.

Ja arī vārdi šais memorandos bija ne burtiski tie, kādos es pēc tik daudziem gadiem izklāstu to saturu, tad jēga un domas bija tieši tādas.

Atkal tāpat, kā iepriekšējā reizē, lūdzu, lai mani aizved pie apgabala NKVD priekšnieka, un gaidīju. Savu rakstu turēju pie rokas, lai, kā tik atvērs durvis, varētu tūlīt to paņemt.

Un, lūk, vienu dienu iebrakšķējās durvis un plaši atvērās.

— Pošļi! (Ejam!) ₄nt$|utt Izejot no kameras: uUiUait

— Ruki nazad! (Rokas aiz muguras!) zed'it Atveda. Bet šai reizē ne pie priekšnieka. Pie vietnieka. iilshgsi

Pastāstīju viņam, ko nesen biju sacījis priekšniekam, pasniedzu rakstu. Viņi to, nedaudz palasījis, nolika uz galda. Pēc tam pavēlēja man iet no galda nost, atpaka| uz durvīm un tur apsēsties uz speciāli ieslodzītajiem noliktā krēslā. Visa lielās istabas platība atšķīra mūs vienu no otra.

Aiz viņa muguras pie sienas karājās liels Fēliksa portrets.

Pulkvedis (viņam bija šīs pakāpes uzpleči) — nezin kāpēc — pateica, ka esot īsts čekists, un bargi man sacīja:

— Ko jūs te esat iedomājies rakstīt!

— Padomju karaspēks, — es teicu, — arvien vairāk tuvojas Lietuvai, un nav vairs tālu tas laiks, kad Padomju Savienības valdībai atkal būs jānodarbojas ar Lietuvas jautājumu. Tāpēc es vēlos vērst valdības uzmanību uz tādu šī jautājuma aspektu, uz kuru varbūt neviens cits tās uzmanību nevērsīs.

— Nerūpējieties, valdība arī bez jums zina, kas jādara. Bez tam atcerieties, ka Lietuvas partizāni necīnās par tādu Lietuvu, par kādu jūs domājat.

— Es jums, pilsoni priekšniek, lūdzu tikai, lai jūs manu rakstu pārsūtītu adresātam.

— Ved atpakaj! — pavēlēja pulkvedis sargkareivim.

DIVDESMIT PIECI GADI

Lai arī kā izolēti un šifrēti, ieslodzītie ātrāk vai vēlāk tomēr sazinās.

Tā arī Kirovā noskaidrojās, ka tai pašā cietumā, divu taisnā

leņķī izvietotu koridoru viennīcās bez manis ieslodzīta arī mana sieva Marija Mašotaite-Urbšiene; bijušais Lietuvas premjerministrs Antans Mērķis, viņa sieva, dēls; bijušais Igaunijas prezidents Petss, viņa dēls advokāts Petss; bijušais Igaunijas karaspēka virspavēlnieks ģenerālis Laidoners, viņa sieva; bijušais Latvijas kara ministrs Jānis Balodis, viņa sieva; bijušais Latvijas ārlietu ministrs Vilhelms Munters, viņa sieva.

Reiz no kādas kameras kļuva dzirdami protesta saucieni, klaudzoņa, rībieni, koridorā sarosījās uzraugi. Igaunijas prezidentam Petsam neizturēja nervi, un viņš pazuda no mūsu redzesloka.

Es saslimu ar slapjo pleirītu un tiku aizvests uz Gorkiju uz cietuma slimnīcu.

Pēckara gados visi «kirovieši», izņemot prezidentu Petsu, bija ieslodzīti Ivanovas cietumā. Viennīcās, bez tiesībām sarakstīties ar ārpasauli, bez uzvārdiem, ar numuriem — taču visumā režīms vieglāks, baroja sātīgi.

19S2. gadā, laikam februārī, visi atvieglojumi pēkšņi tiek atcelti, režīms kļūst stingrāks, atmosfēra sabiezē. Pēc dažām dienām etaps.

— Rakstīji sūdzības, ka sēdi bez tiesas, tagad būs tev tiesa! — šādiem vārdiem no Ivanovas cietuma mani nikni pavadīja švītīgs augsta ranga darbinieks.

Vilciens klaudz, steidzas pretī nezināmajam ...

Maskava. Vilciens pienāk pie pasažieru perona. Ieslodzīto neviens neslēpj, kā līdz šim. Liek izkāpt no vagona, nostāda starp diviem bruņotiem kareivjiem ar šautenēm kaujas gatavībā un demonstratīvi ved pa visu peronu, pievēršot pasažieru uzmanību.

Iestumj tukšā, vienam cilvēkam paredzētā «krauklī».

Atkal Butirku cietums. Numuru nosvītro — sauc vārdā.

Esam pusbadā. Visu nakti notur izmeklētājs, kaut arī nav pat ko jautāt, dienā aizliedz ne tikai aizmigt, bet pat atgulties, nomācoša nicināšanas un iebiedēšanas atmosfēra — zīž no pirksta «lietu». Sievu, kā vēlāk noskaidrojās, tas noved pie nopietnas, ilgstošas psihiskas slimības.

Psihiskā satricinājumā jau «krauklī» nonāca ģenerālis Laidoners — ceļā no stacijas uz cietumu viņš sāka kliegt, dauzīties, kaut ko skaļā balsī stāstīt (ka tas bija Laidoners, pazinu pēc balss). Bija dzirdams, ka cietuma pagalmā viņam lika izkāpt pirmajam. Laidoneru aizveda, dzirdēju tikai viņa balsi. Arī viņš pazuda no mūsu redzesloka.

Tiesas funkciju, protams, aizmuguriski, izpildīja slavenā OSO (Oso-boje soveščaņije — Ārkārtējā apspriede).

Cietuma darbinieks nolasīja OSO spriedumu, kas bija

pasludināts par «noziegumu», kuru galu galā vienpadsmit ieslodzījuma gados bija radījusi spārnota fantāzija. Spriedums skanēja tā:

«Par aktīvu līdzdalību starptautiskās buržuāzijas mēģinājumos gāzt padomju varu (KPFSR Krimināl kodeksa 58. panta 4. paragrāfs) tam un tam tiek piespriesti divdesmit pieci gadi ieslodzījuma. Termiņu skaitīt no aizturēšanas dienas. īpašumu konfiscēt.»

Nolasījis spriedumu, cietuma darbinieks lika ieslodzītajam otrā pusē parakstīties, ka spriedums nolasīts.

Vēlāk noskaidrojās, ka tādi paši ieslodzījuma termiņi bija piespriesti arī citiem iepriekšminētajiem baltiešiem un viņu ģimeņu locekļiem.

Izciest termiņu visus aizveda uz Vladimiras cietumu.

Tur vienā kamerā saveda bijušo Lietuvas prezidentu Aleksandru Stuļģlnski, bijušo premjerministru Antanu Mērķi, viņa dēlu, bijušo tieslietu ministru un Valsts padomes locekli Stāsi Silingu, bijušo izglītības ministru profesoru Jozu Tonkūnu un šo rindu autoru. Vēlāk arī iepriekšminētos Latvijas ministrus Jāni Balodi un Vilhelmu Munteru.

Igauņi bija pazuduši no mūsu redzesloka. Laidoners bija miris cietumā, par Petsu — tēva un dēla — likteni vairāk nekas nav dzirdēts.

Sievietes — Mērķa, Baloža, Laidonera, Muntera un Urbša sievas arī ievietoja vienā kamerā.

Stuļģinskis, Silings un Tonkūns nonāca Vladimiras cietumā no Sibīrijas nometnēm. Tur viņi bija «notiesāti» uz desmit gadiem spaidu darbos, bet, kad šos termiņus bija izcietuši, tad OSO viņiem pielika vēl pa 25 gadiem ieslodzījumā — lai dzīvi no šī labirinta neiznāktu . . .

Bija svētdiena. Ap pusdienas laiku. Kluss, mierīgs. Koridorā nav dzirdama ne zābaku klaudzēšana, ne kameru durvju virināšana, ne arī kāds cits troksnis. Tādā dienā ieslodzītais negaida pārsteigumus, viņa krūtis elpo brīvāk. Kā teicis dzejnieks Jurģis Baltrušaitis:

«Jesķ iskra svēta v každoj ķme, —

Jesķ mig svobodi i v ķurme . . .»

Piepeši — sirēnas, laikam visas Vladimiras sirēnas. Jautājoši saskatāmies.

Otrā vai trešā dienā atnāca ziņa: miris Staļins.

Pienāk ziņas, ka šur tur nometnēs un cietumos nemieri, dumpošanās. Zeķu nemieri, protams. Arī Vladimiras cietumā acīmredzot kaut kas notiek — kameru aizsniedz niknas balsis, durvju virināšana, dauzīšanās. Mūs neved pastaigā.

Pēc kāda laika kameru sāk apmeklēt dažāda līmeņa komisijas, izvaicāt — kā, kas, kādas sūdzības, vēlēšanās.

Lūdzam sarakstīšanos ar radiniekiem. Pēc kāda laika paziņo: rakstiet iesniegumus šai lietā, norādiet tās personas, ar kurām vēlaties sarakstīties, adreses, mēs noskaidrosim, vai šīs personas dzīvo norādītajās vietās, un, ja tas apstiprināsies, varēsiet ar tām sarakstīties.

Es norādu savas dzimtās vietas adresi, jo tur dzīvoja mani vecāki un divi brāļi ar savām ģimenēm. Pēc ilgas gaidīšanas cietuma darbinieks paziņo: neviena no manis minētajām personām tur nedzīvojot. Rakstu jaunu iesniegumu — ja neviens no viņiem tur nedzīvo, tad lūdzu noskaidrot, kur viņi tagad dzīvo, un iedot man viņu jaunās adreses. Uz to pēc krietna laika sprīža atbild tikai tik daudz: Kotrīna Urbšiene (mana māte) mirusi T u I u n ā 1950. gadā. Ne jau pēc pašas vēlēšanās, protams, 85 gadu vecumā viņa turp aizbrauca nomirt.

Ka tēvs, brālis, abas brāļu sievas, brāļa dēls arī mira deportācijā Sibīrijā no spaidiem, bada, slimībām un aukstuma, ka otrs brālis, 1946. gadā iesaukts Naujamiesta milicijā, tika atdots savējiem otrā vai trešā dienā nedzīvs, ka dzimtajā vietā patiešām vairs nav palicis neviens no maniem tuviniekiem, uzzināju tikai, kad iznācu no cietuma.

1954. gada pavasarī no mūsu kameras Izveda Aleksandru Stuļ-ģinski. Stāsi Silingu, Jozu Tonkūnu — krietni vēlāk uzzinājām, ka viņi atbrīvoti.

Tā paša gada 27. septembrī atbrīvoja arī citus iepriekš minētos lietuviešus, igauņus un latviešus. No igauņiem, taisnību sakot, no cietuma iznāca tikai ģenerāļa Laidonera atraitne. Viņas vīrs, kā jau teikts, mira cietumā, bet Petsu liktenis mums palika nezināms.

Atbrīvoja, bet savā zemē atgriezties neatļāva ... Palikām Vladimirā. Dzīvo kā gribi.....sveša pilsētā, pliki kā baznīcas žurkas, garīgi

un fiziski nomocīti, bez pajumtes.

1954. gada 31. septembrī nosūtījām sekojošu telegrammu:

«PSRS Ministru Padomei

Maskava

Ar Prokuratūras, Iekšlietu ministrijas un Valsts drošības komitejas 1954. gada 16. augusta lēmumu 27. augustā pēc 13 ieslodzījumā pavadītajiem gadiem atbrīvoto bijušo Baltijas valstu ministru un viņu sievu stāvoklis no sadzīves un darbā iekārtošanās viedokļa ir ļoti grūts. Lūdzam sniegt steidzīgu vispusīgu materiālo palīdzību, kamēr darba spējīgie sameklēs darbu, bet darba nespējīgiem lūdzam piešķirt pensijas. Atbildi

gaidām Vladimirā uz pieprasījumu. Mērķis, Urbšis, Balodis, Munters, visi ar sievim, Laidonera atraitne.»

Atbildi, protams, nesagaidījām, bet Vladimiras pilsētas varas orgāni Ieinteresējās par mūsu stāvokli, izsniedza dzīves uzsākšanai vienreizējus pabalstus un palīdzēja šā vai tā iekārtoties, vai nu pašā Vladimirā, vai rajona pilsētā.

Tā paša 1954. gada decembrī manai sievai un man (domāju, ka arī citām šīs grupas personām) tika piešķirtas vecuma pensijas — rēķinot mūsu naudā — 50 rubļi mēnesī. Sāda lieluma pensiju, kurai pēdējā laikā pielikti 5 rubļi, saņemu arī šajā, 1987. gadā.

Premjerministru Antanu Mērķi kā smagu slimnieku uzreiz — tieši no cietuma — ievietoja Vladimiras slimnīcā, bet no turienes pēc kāda laika pārveda uz invalīdu namu Vladimiras apgabala rajona centrā Melenkos.

Tur viņš arī mira 1955. gada 5. martā.

Pēdējo palīdzību viņam sniedza ģenerāļa Laidonera atraitne, kura, tāpat kā viņš, pēc cietuma nonāca tai pašā Melenku invalīdu namā.

1987. gada 5. aprīlī.

8. VĀCU IMPERIĀLISMA AUSTRUMU EKSPANSIJAS IDEOLOĢIJAS IZPAUSMES LATVIJĀ

VILNIS ZARIŅŠ

LAUPĪTĀJU FILOZOFIJA

(NACIONĀLSOCIĀLISMA IDEOLOĢIJA UN PROPAGANDA)

Vācu imperiālisma ekspansija sniegusies dažādos virzienos, taču vienmēr viens no pirmajiem agresijas mērķiem bijusi Latvija. Vācu fašisti gan parasti vairījušies lietot šo vārdu un parasti runājuši par Baltiju kopumā. Vācu imperiālistu sevišķā interese par Baltiju izskaidrojama gan ar Baltijas ģeogrāfisko stāvokli, gan ari ar Vācijas valdošo šķiru ekspansijas gadsimtu tradīcijām.

A. Rozenberga un Darrē niknums pret J. Ribentropu, kas jau minēts «Avota» 1989. g. 1. nr. 64. Ipp. sakarā ar līgumiem, ko Ribentrops bija noslēdzis Maskavā 1939. g. 23. augustā un 28. septembrī, bija radies ne jau tikai tādēļ, ka Ribentrops Padomju Savienības vadītājus bija raksturojis kā ļoti līdzīgus nacionālsociālisma kustības veterāniem, bet gan Baltijas dēļ. A. Rozenbergs bija pārskaities par to, ka, pēc viņa domām, Ribentrops pārāk lēti atdevis Staļinam Baltiju un tas neatbilstot Vācijas interesēm.

1939. g. 24. septembrī A. Rozenbergs (pēc sarunas ar V. Darrē iepriekšējā dienā) rakstīja savā dienasgrāmatā: «.. Dzelzceļš uz Rumāniju jau esot padomju krievu rokās. (Acīmredzot te domāts Ļvovas dzelzceļa mezgls. — V. Z.) Ja tagad krievi vēl iesoļošot Baltijā, tad arī Baltijas jūra

mums būšot stratēģiski zaudēta, Maskava varenāka kā jebkad un katrā laikā iespējama tās sabiedrošanās (Zusammengehen) ar Rietumiem pret mums.

Viss iet riktīgi (Alles richtig)'.»*

5. oktobrī A. Rozenbergs rakstīja savā dienasgrāmatā: «. . Taču viens ir skaidrs: Maskava stratēģiskā ziņā ir milzīgi pavirzījusies uz priekšu un nostiprinājusies Baltijā. Sākumā «Atbalsta punktos», pēc tam pavisam. Līdz ar to Baltijas jūra vairs nav nekāda ģermāņu jūra, bet gan Maskava to ziemeļdaļā var apdraudēt un pat pārvaldīt. .»[2]

Aicinājumi sagrābt teritorijas Austrumeiropā, tajā skaitā Baltiju, sastopami daudzos nacionālsociālisma ideologu darbos. Pavisam atklāti tie atskanēja otrā pasaules kara gados, kad hitleriešu karaspēkam bija izdevies okupēt plašas teritorijas.[3]

Argumenti, ar kuru palīdzību hitlerieši centās pamatot vācu imperiālistu tiesības uz okupētajām zemēm, resp., Baltiju, netika adresēti šo zemju iedzīvotājiem, ar kuru uzskatiem vācu fašisti nemaz nerēķinājās, bet galvenokārt karaspēkam un arī civilās pārvaldes vācu ierēdņiem. Sie argumenti bija izraudzīti deklarācijām, nevis polemikai, un tie nesatur nekā principiāli jauna, salīdzinot ar agrāko periodu reakcionāro vācu publicistu izteikumiem.

Ja Vācijā pirms varas sagrābšanas un arī pirmajos savas kundzības gados hitlerieši demagoģisku apsvērumu dēļ deklarēja radikālu opozīciju pret visām tradicionālajām ideoloģijas formām un apgalvoja, ka viņiem esot principiāli jauns pasaules uzskats[4], tad kara gados un īpaši okupētajās teritorijās viņi lielāko tiesu atkārtoja jau sen pazīstamos ķeizariskās Vācijas vai vietējo vācu minoritāšu buržuāzisko, bet bieži ari muižnieciskās orientācijas publicistu apgalvojumus, kuri savukārt bija atšķirīgi tikai niansēs. Nereti šie uzskati vēl tika vulgarizēti.

Hitleriskās Vācijas civilās pārvaldes darbiniekiem okupētajā Baltijā arī tehniski nebūtu bijis viegli izstrādāt jaunus argumentus, jo tur, saskaņā ar A. Rozenberga 1941. g. 7. aprīļa (diezin vai labprātīgu. — V. Z.) rīkojumu, Baltijas vāciešus parasti neņēma.

No dažādiem Vācijas rajoniem sakomplektētie okupācijas iestāžu darbinieki nezināja ne Baltijas tautu valodas, ne vēsturi. Viņi precīzi pildīja Berlīnes centrālo resoru direktīvas, neliekoties zinis ne par Baltijas tautu nacionālajām īpatnībām, ne arī par baltvācu tradīcijām. Baltijas vāciešu lielākā daļa otrā pasaules kara gados bija nometināta Polijas teritorijā ap Poznaņu jeb, pēc okupantu administratīvā iedalījuma, Vartas apgabalā un okupācijas politikas īstenošanā Baltijā piedalījās maz.[6]

Ostlandes reihskomisariātā starp vadošajiem darbiniekiem vienīgi veselības aizsardzības resora vadītājs Mar-nics bija Baltijas vācietis. Vairāki baltvācu publicisti un žurnālisti ievietoja savus rakstus okupantu civilās pārvaldes izdevumos «Deutsche Zeitung im Ostland», «Ostland», kā arī Latvijā iznākošajās vācu armijas avīzēs «Feldzeitung von der Maas bis

an die Memel», «Die Front», «Marinē Frontzeitung im Ostland», «Luftflote Nordost».

Viņu raksti piešķīra zināmu pēctecību okupācijas argumentācijai, taču tajā pašā laikā pavairoja arī teorētisko nekonsekvenci hitleriešu kundzības perioda propagandā.

Demagoģijas un liekulības ietērpu plašākām okupētās Baltijas iedzīvotāju aprindām domātajos izdevumos darināja cilvēki, kas labi pārzināja vietējos apstākļus — Baltijas vācu publicisti, Baltijas tautu reakcionārie žurnālisti, krievu baltgvardu un reliģisku konfesiju ideologi utt. Viņiem parasti nebija nekādas reālas varas, un okupācijas iestādes ar viņu viedokli rēķinājās diezgan maz. Sie publicisti un žurnālisti pārstāvēja noteiktus konservatīvus sabiedriskus spēkus — Baltijas vācu muižniecību, buržuāziju un inteliģenci, latviešu vai Latvijas krievu buržuāziju utt., kuru politiskie ideāli bija savstarpēji pretēji un dažos aspektos jūtami atšķirīgi no vācu fašisma. Tomēr visus šos spēkus apvienoja naids pret sociālismu un iluzora cerība saglabāt savas reālās vai iedomātās privilēģijas arī hitleriskās Vācijas uzvaras gadījumā. Ignorējot okupēto teritoriju iedzīvotāju uzskatus un intereses, hitlerieši nespēja iztēlot Baltijas tautām nekādu ticamu, kaut iluzoru nākotnes perspektīvu. Daudzi vadoši okupācijas iestāžu darbinieki apzinājas, cik nepopulāras vietējo iedzīvotāju vidū ir nacionālsociālisma idejas, tādēļ zināmu daļu garīgās aizbildniecības pār viņiem nodeva dažādu nianšu kolaboracionistu ziņā, paturot sev kontroli un augstāko vadību. Tādēļ preses izdevumos, kas okupētajā Latvijā iznāca latviešu un krievu valodā, līdztekus Vācijas propagandas materiālu tiešiem pārpubli-cējumiem, Hitlera un vācu fašisma cildinājumiem sastoparpi arī raksti, kur dominē latviešu nacionālisma, krievu majiņf-hisma vai dažādu konfesiju kristietības ideoloģija, taču.yļie,iņ kopīga tendence ir antikomunisms un aicinājumi sadarboties ar okupantiem. Seit iztirzāti galvenokārt vācu fašistu vadītāju un vācu fašistu preses izdevumu propagandētie argumenti, tikai īsi minot to priekšvēsturi, kas bieži iesniedzas iepriekšējos gadu desmitos un pat simteņos.

Visbiežāk lietotie argumenti, lai pamatotu vācu tiesības uz Baltiju, bija šādi:

1) atradēja tiesības,

2) iekarotāja tiesības, resp., stiprākās tautas tiesības,

3) specifikatora un kultūrtrēģera tiesības,

4) tiesības, kas izriet no vācu tautas vitālas nepieciešamības iekarot un kolonizēt Baltiju.

Visi šie argumenti izvirzīti ilgi pirms fašisma rašanās un neviens no tiem nav vēsturiski pamatots. Leģenda par to, ka vācu tirgoņi XII gs. beigās «uzzēģelējuši», resp., atklājuši Baltiju, ir visvecākā un okupācijas periodā to rosīgi propagandēja.[7] *Tās nepamatotību jau šī gadsimta sākumā pierādījis latviešu marksists Fricis Roziņš*[8]**,** *un šeit nemaz nav nepieciešams pie tās kavēties.*

Okupācijas periodā cirkulēja arī vēl rupjāki vēstures viltojumi, piemēram, apgalvojums, ka Baltija esot sensena ģermāņu zeme un ģermāņus no turienes esot izspieduši igauņi, latvieši un lietuvieši.[9]

Par to, ka spēks un varmācība nevar būt tiesību un likumības avots, jau pirms vairāk nekā diviem gadsimtiem rakstīja 2. ī. Ruso.

Daudz sarežģītāks ir kulktūrtrēģerisma un līdz ar to specifikatora tiesību jautājums. Ļoti sistemātiski šo problēmu jau pirmā pasaules kara laikā bija izklāstījis Rudolfs fon Herners īlens, saskaņodams Baltijas baronu un ķeizariskās Vācijas valdošo aprindu viedokli. Apcerējis vispirms tiesības, kas rodoties ilgstoša valdījuma rezultātā, viņš salīdzināja Baltiju pirms vācu feodāļu agresijas ar jēlvielu — tukšu audeklu vai marmora bluķi, kuru apstrādājot Baltijas vācieši esot izveidojuši dārgu mākslas darbu un līdz ar to ieguvuši tiesības būt par īpašniekiem."

Fašistiskie publicisti parasti iztirzāja tikai vienu vai otru kultūrtrēģerisma koncepcijas elementu, sniedzot daudz vairāk klaju deklarāciju nekā kaut patvaļīgu argumentu. Tā, piemēram, tika apgalvots, ka visas Ziemeļeiropas kultūras galvenie rosinātāji bijuši vācieši'[2], ka Baltija ir sena vācu kultūras zeme'[3], ka Rīga ir vācu pilsēta[u], ka Rīgas māksla ir vācu impērijas sastāvdaļas simbols'[5], ka viss, kas Baltijā ir skaists un labs, ir vācu darbības rezultāts.'[6]

Līdzīgā garā Baltijas vāciešu lomu vērtēja arī Ostlandes reihskomisārs Loze, kaut gan viņš, acīmredzot kādu administratīvu apsvērumu dēļ, pieminēja, ka arī igauņu, latviešu un lietuviešu darbībai bijusi zināma nozīme.'[7]

Kultūrtrēģerisma slavināšana bez šaubām bija nekonsekvence no vācu fašisma ideoloģijas viedokļa, saskaņā ar kuru kultūra esot rases dvēseles izpausme, un citu rasu izglītotos cilvēkus var pielīdzināt dresētiem pūdeļiem.

Hitleriešu centienus iznīcināt vai padzīt okupēto teritoriju iedzīvotājus, necenšoties tos pārvācot vai kaut kādi izglītot, daudz konsekventāk pauda SS avīzes «Das Schwarze Korps» 1942. g. 20. augusta ievadraksts.

Neizturētība šajā jautājumā varēja novest pie kuriozām situācijām, kad autors (rupji sagrozot vēstures faktus. — V. Z.) vienā grāmatas lappusē slavināja labumus, ko, pēc viņa domām, senie latvieši un igauņi guvuši no vāciešiem — eiropeiskās civilizācijas (Gesittung) dīgļus, valstisku kārtību, dzelzs arklu, aizsardzību no lietuviešiem un krieviem', bet nākamajā lappusē žēlojās, kādēļ šīs tautas drumslas jau sen neesot likvidētas.'[9]*

Jautājums par vācu kultūras ietekmi Baltijā ir sarežģīts. To klaji noliegt būtu tikpat nepareizi kā vienpusīgi pārspīlēt. Taču šī problēma prasa īpašus pētījumus, un te to iespējams skart tikai galvenos vilcienos.

Lai gan pašu Baltijas vāciešu loma kultūras attīstībā nav bijusi liela, viņi daudzos aspektos pitdījuši starpnieku un Rietumeiropas kultūras kolportieru lomu. Taču vācu skolas Baltijas tautu jauniešiem praktiski bija

slēgtas līdz pat

XIX gs. vidum. Vienīgi tad, kad Baltijā kapitālisma attīstība btja sasniegusi ievērojamu līmeni, valdošās baltvācu aprindas nedaudz liberalizēja savu izglītības politiku, lai Baltijas tautu inteliģenci, kuras rašanos nepieļaut vairs nebija viņu spēkos, pēc iespējas paturētu savā garīgajā ietekmē un nepieļautu tās orientāciju uz krievu carismu un pareizticību, kas, sākot ar 19. gs. 40. gadiem, arī aktivizēja savu ideoloģisko ekspansiju Baltijā. Tomēr nav noliedzams arī tas, ka vācu valodas zināšana kopš XIX gs. otrās puses daudziem latviešu un igauņu inteliģences darbiniekiem atvieglojusi pieeju lielām kultūras bagātībām.

Tajā pašā laikā jāatceras, ka Baltijas vācu muižnieki un jo sevišķi mācītāji gadsimtiem ilgi nikni cīnījušies pret latviešu un igauņu folkloras tradīcijām un kultūras patstāvīgas attīstības tendencēm. Arheoloģiskie izrakumi liecina, ka pēc vācu kundzības nodibināšanas Latvijā materiālā kultūra kļuvusi daudz nabadzīgāka.[20] Nespēdami izveidot stabilu iekšēju varu, Baltijas vācu feodāļi gadsimtu gaitā meklēja atbalstu pie dažādu valstu valdniekiem. Dānijas, Polijas, Zviedrijas un Krievijas feodāļu cīņa par Baltijas jūras piekrasti sagādājusi neizmērojamas ciešanas Baltijas tautām un daudzkārt novedusi pie saimnieciskās un kultūras dzīves pilnīgas izpostīšanas.

No otras puses, nodrošinājusi sev spēcīgu feodāļu valstu politisku un militāru atbalstu, Baltijas vācu muižniecība varēja it nemaz nerēķināties ar iedzīvotāju vairākuma interesēm un katru neapmierinātības izpausmi apspiest ar bruņotu spēku. Šādos apstākļos ekonomiskās, sociālās un nacionālās pretrunas parasti bija galēji saasinātas.

Cīņa par atbrīvošanos no vācu muižnieku un imperiālistu jūga bez šaubām devusi daudz ierosinājumu Baltijas tautu politiskās apziņas un kultūras veidošanā, taču šie attīstību veicinošie faktori radās nevis pēc «kultūrtrēģeru» gribas, bet pret to. Nedrīkst aizmirst arī lielos Baltijas tautu upurus šajā cīņā.

Argumenti, ar kuru palīdzību vācu imperiālisma ideologi centušies atainot Baltijas okupāciju un kolonizāciju, minot kā ieganstu vācu tautas intereses, ir ļoti nesistemātiski un iekšēji pretrunīgi. Citādi arī nevarēja būt, jo vācu tautas patiesās intereses bija dzīvot mierā ar visām kaimiņtautām. Patvaļīgi iztēlotās vācu tautas intereses Baltijā tika iztirzātas trīs galvenos aspektos:

a) Baltija kā vācu tautas bastions pret draudiem no austrumiem;

b) Baltija kā vācu tautas pārtikas un izejvielu avots,

c) Baltija kā vācu tautas kolonizācijas teritorija.

Visi šie argumenti bija izstrādāti jau ilgi pirms vācu fašisma rašanās un nav būtiski mainījušies kopš 1916.— 1917. gada, kad ķeizariskās Vācijas redzamākie militārie un saimnieciskie teorētiķi rezumēja pirmā pasaules kara pirmo gadu rezultātus. Vienīgi Baltijas kolonizāciju hitlerieši bija iecerējuši veikt daudz straujāk un nesaudzīgāk, salīdzinot ar

agrākajiem plāniem.

Draudi no Austrumiem nebija zinātnisks termins, bet gan publicistikas štamps, ko dažādi autori sapratuši un interpretējuši pilnīgi atšķirīgi. Vācu imperiālisma propagandas lozungu sistēmā šim apzīmējumam bija pretkrievisks saturs. Izmantodami Rietumeiropas tautu progresīvās inteliģences naidu pret carismu, kas pēc Napoleona kariem bija kļuvis Eiropas žandarms, kas noslīcināja asinīs poļu 1830. un 1863. gada un ungāru 1848. gada sacelšanos un ko V. I. Ļeņins trāpīgi raksturoja kā briesmoni, kā Eiropas un arī Āzijas reakcijas visvarenāko balstu[2'], vācu imperiālisti savas agresīvās tieksmes Austrumeiropā centās iztēlot kā cīņu par brīvību un demokrātiju. Tā, piemēram, Vācijas kanclers Bet-mans Hollvegs savā runā Reihstagā 1915. g. 19. augustā Galicijas, Polijas, Lietuvas un Kurzemes okupāciju raksturoja kā atbrīvošanu no krieviem.[22] Turpmākajos gados šādas un līdzīgas tēmas sastopamas gandrīz vai katrā avīzes numurā.

Nacionālsociālisma ideoloģijā un propagandā Krievijas un boļševisma jēdzieni tika saplūdināti kopā un apvienoti vēl ar citiem «Austrumu» elementiem, piemēram, ebrejiem, huņ-ņiem, mongoļiem.

Hitlers savā slepenajā runā jaunajiem virsniekiem Berlīnes Sporta pilī 1942. gada 30. maijā, starp citu, apgalvoja, ka Austrumu tautu uzbrukumi esot jau vācu tautas senčus

69

60

(acīmredzot te domāti goti mūsu ēras III—V gs. — V. Z.) atspieduši uz Rietumiem[23] un ari tagad, ja nebūtu vācu armijas, Eiropā ierastos jauns Čingishans, kam aiz muguras stāvētu starptautiskais ebrejs.[24] A. Rozenbergs šo jautājumu iztirzāja konkrētāk un kā galveno vainu «Austrumiem» pārmeta revolucionārās kustības aktivitāti Eiropā.[25]

Fašistiskās Vācijas žurnālisti un publicisti, tēmu par draudiem no Austrumiem atkārtoja neskaitāmās variācijās, rakstīdami gan par Vācijas misiju novērst Eiropai draudus no Austrumiem , gan par Hitleru kā Eiropas un it īpaši Baltijas kultūras glābēju,[27] gan ari par vācu okupantiem Padomju Savienībā kā plānveidīgas kārtības nodibinātājiem.[28] īstenībā cariskā Krievija jau kopš 1905. gada revolūcijas lielā mērā zaudēja savu nozīmi kā reakcijas balsts un carisms varēja paildzināt savu eksistenci tikai ar Rietumeiropas kapitālistu atbalstu.

Tajā pašā laikā visas pasaules un arī Baltijas tautām neizmērojamas ciešanas nodarījis imperiālisms, neatkarīgi no kuras debesu puses tas arī nenāktu. Eiropas tautas

XX gadsimta pirmajā pusē visvairāk cietušas no vācu imperiālisma un II pasaules kara gaitā devušas vislielāko ieguldījumu vācu fašisma sagrāvē.

Vācijas publicisti un militārie teorētiķi jau pirmā pasaules kara laikā, kad kļuva skaidrs, ka Vācija nav spējīga nosargāt savas aizjūras kolonijas, aicināja sagrābt Baltiju un vispār Austrumeiropu kā pārtikas un izejvielu rezervi.[29]

Nacionālsociālisma ideoloģijā, atšķirībā no dažu agrāko gadu desmitu vācu imperiālisma ideologu uzskatiem, prasība anektēt Baltiju parasti nav atdalīta no prasības kolonizēt Baltiju un patstāvīgi konstatējama gandrīz vai vienīgi Baltijas vāciešu un ar tiem cieši saistītu Vācijas politisko darbinieku rakstos un runās. Ta, piemēram, A. Rozenbergs savā runā 1941. gada 20. jūnijā, apceredams plānoto uzbrukumu Padomju Savienībai, atzina, ka pastāvot divi pamatuzdevumi — nodrošināt Vāciju ar pārtiku un izejvielām un uz visiem laikiem likvidēt politisko spiedienu uz Vāciju no Austrumiem.[30]

Centieni uzlabot vienas tautas militārās rīcības iespējas, okupējot citu tautu teritorijas, ir smags noziegums pret starptautiskajām tiesībām. Panākumu gadījumā «robežu uzlabošanas» politika varētu turpināties bezgalīgi, līdz visas pasaules iekarošanai, jo aiz vienām drošām robežām vienmēr iespējamas citas vēl drošākas. Taču tā kā šādos apstākļos ikviena tauta pastiprināti rūpētos par savas drošības stiprināšanu, šāda politika tikai tuvinātu karu.

Šādas politikas bezjēdzību un reakcionāro raksturu jau 1859. g. pierādījis F. Engelss[31]*, un šeit nav nepieciešams to iztirzāt sīkāk.*

Dažādu laikmetu Vācijas valdību un lielo monopolu tieksme padarīt Latviju par savu pārtikas un izejvielu bāzi bija reakcionāra visos savos aspektos. Realizācijas gadījumā šāda politika ekonomiskā ziņā padarītu Latviju par maz attīstītu agrāru teritoriju. Taču centieni pēc Vācijas saimnieciskās autarhijas atradās pretrunā arī ar vispārējo pasaules saimniecības attīstības gaitu. Lai gan papildu lauksaimniecības produktu un izejvielu bāze dotu lielāku stabilitāti Vācijas saimniecībai kara gadījumā, nepieciešamība pēc dažādām izejvielām neapšaubāmi augtu vēl straujāk un autarhijas principa konsekventa ievērošana prasītu arvien jaunus un jaunus iekarojumus.

Vismīļāk vācu imperiālisma ideologi visos laikos tomēr domās kavējušies pie Baltijas kolonizācijas plāniem. Arī tie radušies ilgi pirms nacionālsociālisma veidošanās. Pirmā pasaules kara priekšvakarā un arī pirmajos kara gados Baltijas aneksijas un kolonizācijas jautājumos oficiāli vēl nebija panākta pilnīga vienprātība. Tā, piemēram, pēc tam, kad vācu karaspēks 1915. gada vasarā bija okupējis Kurzemi, Reihstagā risinājās dzīvas debates par tās turpmāko likteni. Kamēr deputāts Falkenheins prasīja Kurzemes aneksiju, kanclers Betmans Hollvegs 1915. gada 14. jūnijā vismaz atklāti šo domu noraidīja, norādīdams, ka tādā gadījumā Krievija vienmēr būtu Vācijas ienaidnieks, pieaugtu nevā-ciešu skaits valstī un Baltijas teritoriju būtu grūti nosargāt utt.[32] *Tomēr 1915. gada augustā tas pats Betmans Hollvegs jau runāja par Austrumeiropas tautu*

atbrīvošanu no krieviem. 1915. gada beigās prasība anektēt un kolonizēt Kurzemi Vācijas valdošās aprindās kļuva vispārēja. 1915. g.

15. decembrī oficiozais laikraksts «Norddeutsche Allgemeine Zeitung» jau propagandēja domu, ka nepieciešams Kurzemē izvietot 50 tūkstošu vācu kolonistu ģimeņu. Turpmākajos gados, it īpaši pēc tam, kad 1917. gada rudenī vācu karaspēks ieņēma lielāko daļu Latvijas, vācu imperiālistu apetīte strauji auga. 1917. gadā vairums publicistu prasīja anektēt un kolonizēt visu Baltiju. Vācieši (pēc šo autoru domām) kolonizācijas telpas trūkuma dēļ panīkstot un tiem draudot pat bojāeja[33], kamēr Baltija esot pārāk reti apdzīvota.,[34] Šādam apgalvojumam nav pamata.

Baltijas tautu skaitliskais lielums nav radies patvaļīgi, bet gan izveidojies Baltijas tautu vēsturiskās attīstības rezultātā. Ilgstošie kari, kas gandrīz katru gadsimtu pilnīgi izpostīja Baltiju, it sevišķi Latviju un Igauniju, iznīcināja arī lielāko daļu iedzīvotāju. Sevišķi postoši šajā ziņā bija Livonijas karš, poļu-zviedru kari 17. gs. un Ziemeļu karš. Vēsturniekiem labi zināma feldmaršala Seremetjeva atskaite Pēterim I par rīcību Baltijā, it īpaši Vidzemē: «Ko postīt ienaidnieka zemē vairs nav nenieka. Govju un igauņu esam saķēruši milzumu. Govis tagad var pirkt par trim mārkiem gabalā, aitas par 2 kapeikām, mazus bērnus par kapeiku, lielākus par griveņiku, 4 gabalus pērk par mārku.»[31]

Sākoties kapitālisma attīstībai, vācu muižnieki Latvijā un Igaunijā jau kopš XVIII gs. beigām un it īpaši sākot ar XIX gs. 30. gadiem, izmantodami apstākli, ka te kā Krievijas robežprovincēs vienmēr bija izvietots daudz krievu karaspēka, kas jau dīglī spēja noslāpēt zemnieku nemierus, sakāpināja zemnieku ekspluatāciju līdz tādai pakāpei, ka darbaspēka atražošana bija iespējama minimālos apmēros,[36] Labības izvešana un degvīna ražošana XIX gs. pirmajā pusē radīja hronisku pārtikas trūkumu laukos. Senators Mana-seins, kas Krievijas valdības uzdevumā no 1881. līdz 1883. g. pārbaudīja apstākļus Baltijas guberņās — Kurzemē, Vidzemē un Igaunijā, secināja, ka te zemnieku stāvoklis caurmērā daudz sliktāks kā citās Krievijas guberņās. Trīs ceturtdaļas Baltijas iedzīvotāju ir bezzemnieki, un tiem daudzos gadījumos nav iespējams nodibināt ģimeni, jo saimnieki, lai gūtu iespēju veikt milzīgos maksājumus muižniekiem, izvairās līgt precētus kalpus, īpaši, ja tiem ir mazgadīgi bērni.[37]

Smagās ekspluatācijas un nacionālās apspiestības rezultātā daudzi tūkstoši Baltijas tautu pārstāvju pameta dzimteni un devās uz Krieviju vai uz ārzemēm. Tūkstošiem Baltijas iedzīvotāju tika nogalināti, aizdzīti katorgā vai bija spiesti emigrēt 1905.—1907. g. revolūcijas laikā un tai sekojošā reakcijas periodā. Vissmagāk soda ekspedīciju trakošana un kara tiesu terors skāra Latviju, kur revolucionārā kustība bija visspēcīgākā. Pirmā pasaules kara laikā simtiem tūkstošu latviešu cara armija atkāpdamās izdzina no mājām un daudzos gadījumos viņi arī labprātīgi devās projām, lai nepaliktu vācu okupācijā. Liela daļa bēgļu oficiālo iestāžu vienaldzības un bezatbildības dēļ aizgāja boja. Daudzi Latvijas bēgļi

aizgāja bojā Krievijā pilsoņu kara gados, cīnoties par padomju varu. Ievērojama daļa bēgļu un evakuēto latviešu pēc pilsoņu kara neatgriezās dzimtenē, bet palika Padomju Krievijā, jo uzskatīja par savu internacionālo pienākumu palīdzēt Krievijas tautām celt sociālismu. Lielākā daļa šo latviešu tika iznīcināta staļinisko represiju rezultātā 1937. un 1938. gadā. Tādēļ jāsecina, ka nav pamata runāt par Baltijas apdzīvotības blīvumu kā par kaut ko sākotnēji dotu, un šis arguments īstenībā bija patvaļīgs ieganstsBaltijas kolonizēšanai. Stāvoklis nebija mainījies ari otrā pasaules kara laikā, kad vācu fašisti no jauna izvirzīja jautājumu ne vien par Baltijas kolonizāciju, bet art par Baltijas tautu iznīcināšanu. Atšķirībā no pirmā pasaules kara perioda vācu imperiālisma ideologiem, kuri paredzēja iznicināt Baltijas tautas varmācīgas asimilācijas ceļā [8]*, hitlerieši okupācijas periodā parasti noraidīja plānus pārvācot Baltijas iedzīvotājus kopumā. Precīzu plānu attiecībā pret Baltijas tautām fašistu varas iestādes okupācijas periodā vēl nebija oficiāli pieņēmušas, taču izstrādātie projekti, kā arī praktiskā okupācijas politika skaidri liecina, ka bija paredzēts Baltijas tautas iznīcināt vēsturiski īsā laika sprīdī. Atšķirības uzskatos pastāvēja vienīgi otršķirīgos jautājumos — cik lielā mērā Baltijas tautas asimilēt vai padzīt, resp., iznīcināt, un kādā tempā šos pasākumus veikt.*

Daži kara laikā publicētie resp. pārpublicētie raksti pamatvilcienos atkārtoja iepriekšējo gadu desmitu viedokli — prasot Baltijas tautu pārvācošanu kopumā, un izteica nožēlu, ka šīs tautas jau sen nav pārvācotas[39]

Vācu fašisma vadošie ideologi šajā jautājumā vairāk akcentēja rasistisku pieeju. A. Rozenbergs, kas pirms otrā pasaules kara bija raksturojis «stipri ģermanizētās Baltijas tautas» kā vācu kultūras nesējas Krievijā[40]*, kara laikā organizēja šo tautu iznīcināšanu. 1941. gada 8. maijā — neilgi pirms vācu fašistu uzbrukuma Padomju Savienībai tika pieņemta instrukcija Ostlandes reihskomisāram, kas paredzēja asimilēt vienīgi «rasiski pieņemamos» Baltijas tautu pārstāvjus, bet pārējos izsūtīt no Baltijas. Igaunijā varētu ģer-manizēt ap 50% iedzīvotāju, Latvijā un Lietuvā mazāk.*'

Pēc Baltijas okupācijas latviešu un citu Baltijas tautu pārvācošanas jautājumi tika izskatīti vairākās sēdēs Vācijā un augstākajās okupācijas iestādēs Rīgā. Kādā no šādām sēdēm, kas notika 1941. g. 24. novembrī, Ostlandes reihs-komisariāta politiskās daļas vadītājs Trampedahs rekomendēja, pirmkārt, pārvācot pārlatviskotos vāciešus, kādu Rīgā esot apmēram 5000, bet visā Latvijā 8—15 tūkstoši, kā arī vācu un latviešu jaukto laulību pēcnācējus, it īpaši, ja tie pieder pie pilsētu iedzīvotāju augšslāņiem vai vidusslāņiem un inteliģences. Latviešiem pārvācoties varētu atļaut vienīgi tādā gadījumā, ja viņi rasiski līdzinātos ģermāņiem un politiski simpatizētu vāciešiem[42] *(resp., hitleriešiem. — V. Z.).*

1941. gada rudenī Ostlandes reihskomisariātā tika izstrādātas konkrētas rekomendācijas latviešu asimilēšanai. Anonīmais rekomendāciju

autors, kura informētība, rakstības veids un priekšlikumi tiek domāt par Baltijas vāciešu nostājas ietekmi, ieteica pārvācot lielu latviešu tautas daļu, minot kā pozitīvu piemēru prūšu pārvācošanu. Taču viņš aicināja neforsēt asimilāciju, jo tā izraisītu krietnāko elementu pretestību. Latviešu nacionālos centienus viņš aicināja novirzīt uz etnogrāfiju un folkloru un līdz ar to hermētiski no> robežot no vācu sabiedriskās dzīves. Nepārvācotiem latviešiem gan vajagot dot iespēju iegūt iztiku, mācīties pamatskolās un vidusskolās, taču augstākajās skolās jāuzņem vienīgi vācieši un tie, kas sevi atzīst par vāciešiem. Nacionālajam latvietim jāaizsprosto iespēja nonākt vadošos amatos un veidot augstāku administratīvo karjeru. «Rasiski nevēlamos» latviešus vajagot mudināt izceļot uz Krieviju, paverot viņiem tur saimnieciskas iespējas.[43] *Tālāk attīstīdams šādu koncepciju, Trampedahs 1942. g. 19. maijā rekomendēja iesaistīt latviešu studentus un vidusskolniekus darba dienestā Vācijā, jo tad viņi varētu nākotnē kļūt par vācu ietekmes nesējiem latviešu inteliģences vidū.*[44]

1942. g. 20. augustā, laikā, kad fašistiskās Vācijas karaspēks bija guvis ievērojamus militārus panākumus, SS avīze «Das Schwarze Korps», izklāstot SS vadītāja H. Himlera nostāju, principā noraidīja asimilāciju un aicināja iekarotajās teritorijās nometināt vienīgi tirasiņu vāciešus,[45] *5āda nostāja visprecīzāk atbilda Hitlera plāniem ģer-manizēt teritorijas, nevis cilvēkus, jo citādi arī nēģeri un ķīnieši varēšot kļūt par vāciešiem.*[46]

Ļoti autoritatīva apspriede, kas bija veltīta Baltijas tautu pārvācošanas jautājumiem, notika 1942. g. 26. oktobrī. Tajā tika izskatītas trīs Baltijas ģermanizācijas iespējas:

1) pilnīgi atturēties no vietējo iedzīvotāju pārvācošanas,

2) pieļaut individuālu Baltijas tautu pārstāvju asimilāciju,

3) pieļaut pilnīgu Baltijas tautu pārvācošanu.

(Nobeigums nākamajā numurā.)

3 Mein Kampf, 742., 754.-755. Ipp.; J. Gebelsa runa 1942. g. 18. oktob ri. Der Steile Aufstieg, 40. Ipp.; H. Himlera runa Pozenē 1943. g. 4. oktobri. Dr. François Bayle. Psychologie e't ethique du National socialisme. Presses Universitaires de France, Paris, 1953, 433. Ipp.; Feldzeitung von der Maas bis an die Memel, 9 Januar 1942. Redakcijas raksts; Ostsiedlung — die Chanse des Endekampfs.

4 Mein Kampf, 409., 418., 508. Ipp.; Der Mythus des 20. Jahrhunderts, 114., 220. Ipp. Dr. Joseph Goebbels. Wesen und Gestalt des Nationalsocialismus. Junker und Dünnhaupt Verlag, Berlin, 1935, 10. Ipp,

5 Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками- Сборник материалов в трех томах, Под общей редакцией Р. А. Руденко. Т. И. Издательство «Юридическая литература», М., 1965, 204. Ipp. Turpmāk — Нюрнбергский процесс в трех томах-

[6] Völkischer Beobachter, 17 März 1944, ievadraksts: Warthegau — ein deutscher Siedlergau.

[7] Friedrich Koch. Livland und das Reich bis zum Jahre 1225. Verlag W. F. Häcker, Posen, 1943, 4-—5- Ipp.; Waldemar Hartmann. Die Balten und ihre Geschichte. Zentralverlag der NSDAP Franz Eher Nachf.

G. m. b. H. Berlin, 1942, 9., 11.—13. Ipp.

[8] F. Roziņš. Latviešu zemnieks. Rakstu izlase, II sēj, Rīgā, 1964., 127. lpp.

[9] Fritz Zietlow. Deutsches Kulturland im Osten. Feldzeitung von der Maas bis an die Memel, 25 April 1942.

[10] Du contrat social. Livre I, chapitre III. Oevres complètes de J. J. Rou-seau, tome III, Francfort a. M., 1855, 267.—268. Ipp. Жан-Жак Руссо. Трактаты. М. «Наука» 1969. 155. Ipp.

" Rudolf fon Hoerner Ihlen. Vorsitzender des Kurländischen Landesrates. Baltische Zukunftsgedanken. Berlin und Leipzig, 1917, Verlag von Fritz Wärtz, 4. Ipp.

[12] Professor Dr. Fritz Rörig. Deutsche Kulturleistung im europäischen Norden. — Deutsche Zeitung im Ostland, 5 August 1941.

[13] E.Trotscher. Die Aufgabe unserer Zeitung. — Deutsche Zeitung im Ostland, 5 August 1941.

[14] Der Deutsche Ritterorden. Seine politische und kulturelle Leistung im deutschen Osten. Text Prof Dr. E. Masckke und Dozent Dr. Habil. K. Kasike. Deutscher Verlag für Politik und Wirtschaft, Otto Jamrowski, Berlin C 2, 1942, 80. Ipp.

[15] Erich Langbein. Glocken und Geschütze. — Deutsche Zeitung im Ostland, 25 September 1942.

[16] W. Freiherr von Ungern-Sternberg. 800 Jahre Deutsche Geschichte dēs Baltenlandes. — Feldzeitung von der Maas bis an die Memel, 31 Januar 1942.

[17] Ostland baut auf. Von Gauleiter und Öberpräsident Heinrich Lohse. Reichskommissar für das Ostland. — Deutsche Zeitung im Ostland, 19 Februar 1942.

[18] Waldemar Hartmann. Die Balten und ihre Geschichte. Zentralverlag der NSDAP, Franz Eher Nachf. G. m. b. H. Berlin, 1942, 9. Ipp.

[19] Turpat, 10. Ipp.

[20] V. Urtāns. Vinakalna kapulauks pie Stukmaņiem. — Gräm.: Arheoloģija un etnogrāfija IV. LPSR ZA izdevniecība, Rīgā, 1962., 28. lpp.

[21] V. I. Ļeņins. Raksti, 5. sēj., 336. lpp.

[22] Norddeutsche Allgemeine Zeitung, 20 August 1915.

[23] Dr. Henry Picker. Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier 1941—1942. Seewald Verlag Stuttgart, 1963,

495. lpp.

[24] Turpat, 496.—497. lpp.

[25] Alfred Rosenberg. Das nationalsozialistische Reich im Kampf um Europa. — Völkischer Beobachter Berlin, 30 Januar 1943.

[26] Theodor Seibert. Die chronische Drohung des Ostens. — Völkischer Beobachter, 23 November 1941,

[27] Dr. Ernst Timm. Grosse Gilde im Ostland. - Deutsche Zeitung im Ostland, 26 März 1942.

[28] Reischsstatthalter und Gauleiter Dr. Alfred Meyer. Ein Jahr Ostministerium. — Deutsche Zeitung im Ostland, 18 September 1942.

[29] Paul Rohrbach. Der Krieg und die deutsche Politik. Zweite Auflage (21—40 Tausend) Verlag «Das Grössere Deutschland», Weimar, 1915, 118. lpp. Die Ostseeprovinzen deutsch! von Landesgerichtsrat Schräder Berlin Ostlandverlag 1917, 34. lpp. u.c. Turpmāk: Die Ostseeprovinzen deutsch!

[30] Нюрнбергский процесс в трех томах, том II, 166. lpp.

[31] F. Engeiss. Po un Reina. К-Маркс. Ф. Энгельс- Соч., т. 13, 276. lpp.

[32] L' Allemagne et les proble'mes de la paix pendant la premie're guerre mondiale publie's et annotés par Andre Scherer et Jacques Grunewald, t. I. Presses Universitaires de France, Paris 1962, 124. lpp.

[33] Die Ostseeprovinzen deutsch! 34. lpp.

[34] Rudolf von Hörner Ihlen. Baltische Zukunftsgedanken. Berlin und Leipzig, 1917, 11. lpp.

[35] F. Roziņš. Rakstu izlase, II sēj. LVI. Rīgā, 1964., 242.—243. lpp.

[36] F. Roziņš. Rakstu izlase, II sēj. LVI, Rīgā, 1964., 318., 320. lpp.

[37] Manaseina revīzija. Rīgā, 1949., 331., 335. lpp.

[38] Die Ostseeprovinzen deutsch! 14. un 15. lpp.; Der Krieg und die deutsche Politik, 167.—169., 173. lpp.

[39] Georg Dehio. Vom baltischen Deutschen. — Feldzeitung von der Maas bis an die Memel, 31, Januar 1942.

[40] Der Mythus des 20. Jahrhunderts, 112.—113. lpp.

[41] Нюрнбергский процесс в трех томах, т, I, 212.—213. lpp.

[42] LPSR CVVA, f. P-69, apr. I. a, lieta 6$_y$lapa 156.

[43] Mēs apsūdzam. Dokumenti un materiali par hitlerisko okupantu un latviešu buržuāzisko nacionālistu ļaundarībām Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā 1941.—1945. Izdevniecība «Liesma», Rīgā, 17,—18. lpp.

[44] LPSR CVVA, f. P-70, apr. 3., lieta 12., lapa 3.

[45] Mēs apsūdzam, 15. un 16. lpp.

[46] Mein Kampf, 428., 430. lpp.

[47] LPSR CVVA, f. P-69, apr. 1. a, lieta 19., lapa 94.-96.

ELĪNA ZĀLĪTE (1898—1955) pati vairākkārt uzsvērusi, ka

rakstniecībai pievērsusies, ilgstoši slimojot. — «Mēnešiem, pat gadiem uz gultas gulēdamai, nācās vairāk iegremdēties sevī, un tad radās vēlēšanās šīs pārdomas izteikt vārdos.» (E. Zālīte. Atmiņas lapas. — grām.: J. Ķelpe. Sieviete latvju rakstniecībā (1936), 164. Ipp.) Viņai uz laiku jāpamet mācības ģimnāzijas pēdējā klasē, jo atklājies mugurkaula tuberkulozes process. Elīnai šai laikā ir tikai 18 gadi. Nāves tuvums dara dzīvi bezcerīgu. Ticību atveseļošanās iespējai atgriež kāds jauns kara ārsts, kas reizē kļūst par nākamās dzejnieces pirmo lielo mīlestību. Viņš ir arī tas, kas E. Zālītē pamodina dziļāku intrresi par literatūru, īpaši par Raini. — «Raiņa «Gals un sākums» kļuva par manu bībeli,» savās «Atmiņu lapās» atceras dzejniece.

JAUNO DZEJAS ANTOLOĢIJA

Pēc neilga uzlabojuma, 1921. g., slimība atjaunojas, vēl pēc pāris gadiem seko smaga mugurkaula operācija. Pusgadu Elīna ir piesaistīta slimnīcas gultai. Arī visu turpmāko dzīvi slimība ir cieši līdzās. īsajos slimošanas starplaikos E. Zālīte mācās valodas un tulko igauņu, somu, franču literatūru, raksta lugas. Divdesmito gadu sākumā periodikā parādās arī pirmie E. Zālītes oriģināldzejoļi. Pirmais un vienīgais krājums «Sila ziedi» iznāk 1930. g. beigās (titullapā — 1931. g.). īsā laikā šī grāmata kļūst ļoti populāra un tiek izdota atkārtoti. Kritika gan to pārsvarā vērtē atturīgi. Tā, piemēram, dzejnieks K. Rabācs ne bez augstprātīgas pavīpsnāšanas raksta, ka šo dzeju atzīs par savu mazprasīgi, neizglītoti lasītāji — «lauku vientiesīgie dzejas mīļotāji». Te svarīgi, ar kādas dzejas mērauklu mēs vērtējam. Ir dzeja, kas tiek veidota kā mīkla, un tās atminēšana, izzināšana prasa no lasītāja ilgstošu iedziļināšanos. Bet ir arī pavisam cita tipa dzeja, kas apzināti veidota vienkārši un lasītājam viegli uztverami, — dzeja atpūtai no smagām ikdienas domām vai kā mierinājums grūtos brīžos. Pie šī otra tipa pieder arī E. Zālītes «Sila ziedi». Tā ir jūtu lirika, kas sakņota sentimentālajā (nejaukt ar salkano, pseidosentimentālo!) tradīcijā. Un te Elīnas Zālītes «Sila ziediem» mūsu dzejas vēsturē ir paliekoša vieta.

AGRĀ PAVASARI

Vēl leduspuķes logos aužas,
Kur saulesstars tiem nepieglaužas, Vēl klajumos skrien ziemels ass Un sejā met kā adatas.
Bet sirds jau paliek nemierīga Un ieskanas kā smalka stīga,
Kad skrienot vējš to sašūpo Un atkal projām aizlido.
Un liekas, kāds ap māju staigā Un zīmīgi tev skatās vaigā,
Un vakaros, kad saule riet,
Sauc tevi valgos ceļus iet.
Tu eji viens pa klusu taku Un tomēr jūti: iet kāds blaku,

Tev citkārt skaidrās domas jauc Un vieglprātīgi sapņot sauc.
Tu pacel acis, gribi vērot,
Kas liek tev priecāties un sērot. Lūk, sašūpojas kailais zars:
Aiz viņa slēpjas pavasars.

SIRDS ILGAS

Nu rokās turi to, pēc kā sirds alka.
Tik īsu brīdi vien kā laimes šalka Liek tevim nodrebēt, un atkal kluss Tu tālē raidi skumjus skatienus.
Nav tas! nav tas! raud krūtīs žēla stīga.
Tavs guvums ir kā beigta bezdelīga,
Kam tikai nesaķertai spārni bij,
Nu stingumam tu rokas apkārt vij.
Sirds ilgas, — ak, tās ir kā viegli vēji,
Kas neapstājot tālāk traucas spēji.
Ko viņi atnes, tas ir vītis zieds,
Pār kuru žēlumā tu galvu liec.

ŠĶIET REIZĒM

Šķiet reizēm tā, ka dzīvē viss jau garām,
Ka nenāks vairs nekas, pie kā sirds karsti sienas, Ne mīla, draudzība, un rindām garām Kā lēni gliemeži ies vienmuļīgas dienas.
Kā kaltis koks, kā akmens ciets tu stāvi,
Un tukši, neredzīgi tavi skati staigā;
Pats nezini, vai dzīvi sauc, vai nāvi,
Un nav ne asaru, ne smaidu tavā vaigā.

ROMANTIKAS ZIEDS

Starp putekļiem un dzīves pelniem Sirds cietāka ik dienas kļūst,
Tā visa aplīp sārņiem melniem,
Tik vienā vietā neizžūst:
Tur nemiers dreb kā smalka stīga, Kas simtām jūtu uzburt var,
Kā stāstā prasa vecmodīgā,
Ka labam ļaunais jāuzvar.
Tas ilgot liek, lai cilvēks spētu Būt kādreiz zemei nepiesiets,
Un maizes rūpes apmirdzētu Mazs, vārīgs romantikas zieds.

ALDAS MOORAS (1902—?) vārds lasītājiem, it sevišķi vecākās paaudzes, šķiet, vispirms saistās ar vairākām populārām, tautā labprāt dziedātām dziesmām («Zilais lakatiņš», «Karmene dzied» u. c.). 20.—30. gadu «sieviešu lirikā» (E. Zālīte, P. Bārda, M. Grimma,

B. Skujeniece, A. Dāle, A. Skujiņa u. c.) V. Moora nav pirmā lieluma zvaigzne, taču, iekļaudamās dzejas romantiskajā tecējumā, viņa gluži nepamanīta vis nepaliek.

V. Moora dzimusi Lēdurgas skolotāja un ērģelnieka ģimenē, spilgtākos bērnības un agrās jaunības impulsus viņa uzņēmusi nevis no dabas, kas nākamajai dzejniecei šķitusi vienmuļa un neinteresanta, bet no savas tuvākās apkārtnes — mājas un vecākiem. Ģimenē valda

mūzikas un literatūras gars, tēvs labprāt muzicē mājās vai spēlē ērģeles baznīcā tikai saviem ģimenes locekļiem. Pirmos dzejoļus V. Moora sacer skolas laikā krievu valodā. Skolas mācības viņu sevišķi neaizrauj, vairāk meitene dzīvo savas fantāzijas romantiskajā pasaulē.

Nopietni pievērsties literāram darbam V. Mooru pamudina iepazīšanās ar vairākiem rakstniekiem 20. g. sākumā — L. Laicenu, J. Ziemeļnieku, P. Rozīti, bet jo īpaši ar Raini un Aspaziju, kuras vēstulēs jaunā dzejniece smeļas uzmundrinājumu un ticību sev. Aspazija arī pirmā ieved V. Mooru literātu vidē — 20. gados tik populārajos rakstnieku vakaros. Ap 1926. gadu V. Moora pievienojas «Zaļās Vārnas» dzejnieku grupai.

Galvenais darbības lauks V. Moorai ir liriskā dzeja, tomēr, strādādama par skolotāju, viņa skolas vajadzībām saraksta arī vairākas Ziemassvētku ludziņas, bet 30.—40. gados arī pāris bērnu prozas grāmatu. Trīsdesmitgadi sasniedzot, dzejniece laidusi klajā dzejoļu krājumu «Svešam draugam» (1929.), kas pirmskara periodā arī paliek vienīgais. Panta vienkāršība, romantisms V. Mooru tuvina E. Zālītei, tomēr V. Mooras dzeja ir temperamentīgāka, patētiskāka, izjūtās sulīgāka un neapvaldītāka, viņa nevairās arī no vieglas mistikas. Dzejniece labprāt modelē kādu izjūtu, noskaņu, tiecoties uzsvērt pārdzīvojuma psiholoģisko daudzveidību.

VECA DIEVNAMA LEĢENDA

Vientuļā kalnā uz akmeņiem sirmiem un veciem Klusu stāv dievnams ar mirdzošu torni uz pleciem.
Dienās, kā izgaisdams, saulē tas zīmējas vāri,
Naktīs kā milzenis paceļas pilsētai pāri.
Mūžīga doma dus platajās granīta kāpēs,
Tūkstošiem ļaužu kur kāpuši laimē un sāpēs.
Tūkstošiem ļaužu kur nesuši priekus un bēdas,
Atstājot akmenī bālas, bet mūžīgas pēdas.
Pusnakts kad atnāk — šīs pēdas sāk uzmirdzēt kvēlē,
Atveras durvis, un iekšā kāds ērģeles spēlē.
Iekšā kāds aizlūdz par dzīviem un aizsauktiem veļos',
Ērkšķainā kronī pie altāra nometies ceļos.
Aizlūdz par ceļniekiem, teka kam neziņā zustu.
Aizlūdzot paceldams mirdzošas acis uz krustu.
Tikai kad rītausa rožainos spārnus sāk vētīt —
Izpleš viņš rokas, kā visu vēl gribēdams svētīt.
Klusu tad pazūd starp zilganām svētbilžu ēnām,
Ērģeles augšā dūc klusāk, līdz apstājas lēnām.
Spožums uz kapēm sāk izkūpēt miglainā tvanā,
Aizveras durvis, un rītvējš sāk šūpoties zvanā.

Vientuļš tad atkal uz akmeņiem sirmiem un veciem Kalnā stāv dievnams ar mirdzošu torni uz pleciem.

KARMENE DZIED:

Kādēļ skaties man sejā un smaidi? — Mani tikko vēl skūpstīja cits;
Vai tu bijušo atpakaļ gaidi? —
Tas ir nelga, kas bijušam tic.
Tas ir nelga, kas sirdi par ķīlu Grib pie sevis vienvienīgi siet,
Tas ir nelga, kas turēt grib mīlu Tā kā spārnotu gājputnu ciet.
Vakar sarkanu rozi tev sviedu,
Ko lai daru, ka šodien tā vīst? — Mīla aizsmaršo kopā ar ziedu,
Vai par to mani vari tu nīst?
Vai var aizturēt ziedoņa dvesmu,
Kas ar vēju un mākoņiem trauc?
Ko lai daru, ka tāda reiz esmu Un ka eju, kurp sirds mani sauc.
Kādēļ skaties man sejā un smaidi? — Mani tikko vēl skūpstīja cits;
Velti bijušos vārdus tu gaidi, —
Tas ir nelga, šiem vārdiem kas tici

NO CIKLA «DZIESMAS NAKTIJ»

Ir naktis siltas, reibinoši maigas,

Kad zvaigžņu nav, un miglā viss ir kluss, Tik smilgas glāsta, rasainas un svaigas, No kājām dienas karstos putekļus.

Tad gribas izkust nevaldāmā jūsmā Un dzert šo nakti mūžam nepabeigt,

Bet, saplūstot ar viņu vienā plūsmā,
To ilgās liet, ko vārdos neizteikt . . .

MARTAS GRIMMAS (1901 —1980) jaunību nav iespējams nosaukt savādāk kā par unikālu. Provinces meitenes (viņas dzimtene ir Rūjienas novads) vitalitāte un mērķtiecība raksturo visus jaunības gadus, kuros viņa ar apbrīnojamu izturību studē (paralēli pelnot studiju naudu arī praktiskā darbā) Latvijas universitātē, beidzot to ar izcilību. 20. gadu otrā pusē viņa sāk rakstīt dzeju un prozu, tulko no čehu valodas, publicē kritikas. (Līdz 1934. gadam ir izdotas 3 M. Grimmas dzeju grāmatas, 2 prozas krājumi, čehu dzejas un prozas izlases, A. Puškina «Poltavas» tulkojums.) 1929.—1931. g. M. Grimma kā Latvijas Kultūras fonda stipendiāte studē Prāgas Kārļa universitātē un ir pirmā latviete, kas apgūst Viduseiropas valodas, šo tautu kultūr-filozofisko domu. Prāgas studiju laikā M. Grimma regulāri publicē apceres par čehu literatūru Latvijas presē, bet Kārļa universitātē pēc viņas priekšlikuma tiek nodibināta Latviešu valodas katedra, un M. Grimma kļūst par latviešu—čehu kultūrsakaru pirmo īstenotāju. Pēc Prāgas studijām viņa lielākoties strādā par skolotāju, kā arī tulko čehu rakstnieku darbus, piem., J. Otčenāšeku u. c.

M. Grimmas dzeja ir īpatns laikmeta dokuments, kurā attēlota jaunas sievietes nereti pretēju izjūtu pasaule, sākot no sentimentālas ilgošanās un romantizētas attieksmes pret realitāti, no ticības gara spēkam un arī skepses pret laikmetu un noslēdzot ar līdz tam sievietes

dzejā maz tēlotu erotisko alku atklātību. Puritāniskie abstraktās tikumības aizstāvji (līdzīgi kā pret A. Čaku, E. Adamsonu un ē. Raisteru) nosodoši inkriminēja M. Grimmai (tāpat kā L. Zamaičai, Aīdai Niedrai, V. Moorai) gan izlaidību, gan bezkaunību, pat pornogrāfisku cinismu. Tolaik tā arī palika nesaprasts (šķiet, pat apzināti nesaprasts), ka M. Grimma, tāpat kā citas jaunās dzejnieces, cenšas tēlot sievietes nevis iedomātas izjūtas, bet patiesas, kurās blakus platoniskam mīlestības, romantiskiem zemnieciskās un pilsētas pasaules redzējumiem, blakus kosmiskām pilnības ilgām un dabas kultam pastāv arī pavisam cita, pavisam jauna psiholoģiska un jutekliska īstenības izjūta, pastāv modernās sievietes ambivalentā dzīves uztvere, kurā kā mākslas objekts ir arī kaisls hedonisms un azartisks jutekliskums. Turklāt daļā M. Grimmas dzejoļu, šķiet, jārunā nevis par autores tēlu vai autores pozīciju, bet gan par dzejas personāžu, neidentificējot to ar dzejnieces individualitāti. Formālā ziņā M. Grimma (atšķirībā no Aīdas Niedras un Alijas Baumanes) neko īpatnu neieviesa, taču laikmetiskas, patstāvīgas un enerģiskas sievietes izjūtu amplitūdas tēlojumu lirikā paplašināja savdabīgi un atklāti.

M. Grimmas un citu jauno dzejnieču dzejā (respektējot arī Aspazijas, Zemgaliešu Birutas u. c. dzeju gadsimta sākumā) pirmoreiz latviešu lirikā sievietes atklājās tik suverēni, bez aizspriedumaina puritānisma vai pazemīgas piesardzības rādot visu savu daudzveidīgo un arī pretrunīgo, pašapziņas un pašcieņas bagāto personību.

ATDOŠANAS

Vai ļauties tavam vīrišķīgam spēkam?
Sai maigā naktī mani māc tāds kauns,
It kā man jāatdodas necilvēkam Un reizē sevī jāpārvar kas ļauns.
Es slēptām acīm jūtu tavu skatu,
Kas manu atdošanos cauri redz,
Tas manī ieslīd kā ar dzelmi platu Un manu kailumu ar viļņiem sedz.
Bet saltā strāva deg kā uguns mēles,
No viņām trīcot tinos vaļā es,
Un atsedzas — kā plīvurs liesmu kvēles,
Ko aizklāj balts tavs tēla padebess.
Tu dziļi salts kā miegā manī slīdi,
Kā dzelmi šķeldams nogrimst zelta airs,
Es, klusi svētot, nolādu šo brīdi,
Bet pretim cīnīties nav spēka vairs.
Tu gandrīz dzīli sniedz ar spēka varu,
Es saldā aizmirstībā ļaujos līdz,
Bez saknēm koks ar plūdu pavasaru,
Bez atsvara kas krasta smiltīs stīdz.
Ak, tas tik māns — šis maigais klusumbrīdisl Vēl manī kvēlo

lepnums, spīts un naids.

Un — tici man — neviens vēl tā nav nīdis Kā sievas mīļais atdošanās smaidsl

STUDENTES ISTABA

... un atkal atmostos, un atkal redzu:

Es savā mīļā senā istabā!

Es atkal meitene ar zelta bizēm,

Pilns saules pielijis ir dzidrais priekšauts, Skrien zelta tīmekļi pa vilnas svārkiem. Plūst logā kuplām straumēm laipnā saule, Līst sejā, acīs, plaši plestās plaukstās,

Līst baltās gultas sapņu pagalvī

Pār sveci smaržīgo, kas trīso svečturī —

Ir rīts ... Ir agrs rīts , . .

Pēc garas, smagas, gurdas darba nakts Nu galva atdusas uz mīļas grāmatas,

Tās kaktos sakrautas, uz logu palodzēm, Tās sniedz līdz bēniņgriestu nokārēm, Zem viņām mazais galdiņš grīļojas,

Kā iereibuši krēsli saļogās,

Pat grīda bikli čīkst un šūpojas . . .

Ir rīts pēc darba nakts.—

Uz galda galdauts balti plīvojas,

Tur vējā ceriņziedi sakustas,

Pa logu vēsma plūst un putni dzied,

Un balti, balti ķirši dārzā zied . . .

Ir rīts ... Ir agrs rīts . . .

— Lūk, astoņsimts sešdesmit lappuses,

No galvas mācos jau gadiem es Vidzemes, Kurzemes, Latgales —

Visas latvju trīssimts izloksnes,

Ar senām indiešu vēdâ^ līdzinu,

Buros, iekaļu, prātoju . . .

Ar grieķu slavenām poēmām,

Ar visām Eiropas valodām:

Armēņu, albāņu, romāņu, slāvu un baltu.

No tāliem austrumiem un rietumiem,

No Nīlas faraonu cietumiem,

No sirmo skandināvu rūnām,

Mīla un lāsti, nāves un dzīvības vārdi, Kalevala, gotu bībele, latvju dainas, Miljoniem vārdu, kas gadu tūkstošos mainās; Priekā izkliegti, zvērēti, sajūsmā saukti, Izvaidēti, izmocīti, lūgti, jaukti . . .

Vārdi . . . vārdi . . .

. . . Un atkal atmostos, un atkal redzu:

Es savā mīļā senā istabai Es atkal meitene ar zelta bizēm,

Pilns saules pielijis ir dzidrais priekšauts, ir rīts pēc darba nakts . . .

UNGĀRIJĀ

Tas pilīm teiksmainā un daiļā Ungārijā,
Kur saule spožāka kā citās zemēs bija,
Kur plašā Donava zilzaļiem viļņiem veļas,
Kur mākons augstāku par klintīm nepaceļas: Kur mājas pelēkās ir dzīvībkokiem vītas, Mirdz baltās kapelas, pie klintīm piesaistītas, Kāpj kalnos papeles. Zem viņām vērši mauj. Un zelta kviešus zēns ar melnām acīm pļauj. Ikkatrā sētā dzirkst kā dzīrēs vīna krūzas,
Un lauki piesēti ir pilni kukurūzas.
Kā vētra zirgu bars tur aizjoņo pa stepi,
Ko čīkošs mežonīgs ar laso tvarsta slēpi.
Tā — tava dzimtene, ak lielais Petefij,
Tev Budapeštā pieri bronzas lauri vij,
Tā — tava dzimtene, kur zemi skūpstiem klātu, Aiz mīlas zaudējis es sirdi, jūtas, prātu.
Draugs, vai vēl atceries to Ungārijas maiju,
Kur zirgos auļojām pa zaļo stepju klaju?
Mums līdzi netika ne meža zirgs, ne vējš,
Ne rumaks sprauslojošs, ne auto traks un spējš. Bij ceļi klāti baltām akācijām,
Mēs — garām auļojot — tām nekā nesacījām, Bet, likās, ziedi mūsu skūpstus justu,
Tos traucās izsmaržot, lai viņi nepazustu.
Un tomēr— zuda tie. Uz tāliem ziemeļiem Es mājās atsteidzos ar sapņiem dragātiem,
Lai dvēs'les kapsētā, kur daudz jau kapu rakti, Pats zārkos liktu tos no jauna katru nakti.

Materiālus par E. Zālīti sagatavoja JANĪNA KURSITE, par V. Mooru — IEVA KALNIŅA, par M. Grimmu — VIESTURS VECGRAVIS.

ALEKSANDRS GRINS

(2. turpinājums)

Tie ir gari, ļoti asi un plakaniem koka spaliem. Skeptiķi, ar Pētersonu priekšgalā, apgalvo, ka šos nažus varot dabūt pirkt katrā tēraudpreču veikalā, kur pārdodot miesnieku amata piederumus, un pie tam daudz lētāki par'tām cenām, kuras plēš Spilva par saviem asmeņiem. Lielais strēlnieku vairums tomēr tic Spilvas apgalvojumiem, kurš tirgojas ar saviem nažiem ik dienas, gūdams pircējus pat no kaimiņro-tām, un diezin par kādiem, viņam vien zināmiem ceļiem iegādādamies bataljona kazarmās pārdoto nažu vietā sev jaunus krājumus.

Konrāds sāk jau mest nažus gandrīz tikpat labi mērķī, kā pats Spilva, un mēs spriežam, ka viņš drīz vien pats ēdis ari savus kliņģerus. Konrāds met asmeņus ar lielāku sparu nekā viņa skolotājs, kam īsākas un ne tik dzīslainas rokas, un beidzot jau ir ticis tik tālu, ka, stāvēdams vienās baraka gala durvis, var droši tēmēt pretējās, protams, ja tās aizvērtas cieti un telpās dežūrē kāds paļāvīgāks instruktors, kas skatās caur pirkstiem uz strēlnieku aizraušanos.

Šī aizraušanās iet tik tālu, ka Konrādam sprūk metamais nazis no rokas ari tanī stundā, kad virsseržanta istabā tēvs tikko beidzis mācīt nākamajiem instruktoriem komandas un reglamentus un nolicies savās cisās atpūsties. Asmenis svelpj mirdzēdams cauri visai rotas barakai, bet nelaimīgā kārtā atsitas pret durvju roktura apkalumu un ieskanēdamies nokrīt zemē.

Sviedējam no bailēm ieplešas mute, bet mēs aizturam elpu, dzirdēdami virsseržanta istabiņā niknu rūcienu, un tad viņas durvīs parādās tēvs, steigā pogādams cieti tērpa blūzes apkakli.

Lāvās apklust strēlnieku valodas, augšstāva spēlmaņi steidz glābt kārtis un nopūš sveces, un, čaukstinādami salmus, pazūd cisās metamo nažu asmeņi.

Trača vaininieks Konrāds, ticis va|ā no sava apmulsuma, sirdigi nospļaujas, nosaka: «nu ir brennē», un vienā stiepienā pazūd aiz apaļās krāsns barakas galā. Galvu viņš tomēr patur ārā, lai redzētu, ko darīs niknais virsseržants.

Tēvs pārlaiž mītnei bargu skatu, tad ierauga turpat pie durvīm nokritušo tuteni un, to pacēlis, sauc rotas dežurantu.

Šoreiz tas ir Konrāda lāvas biedrs Lejiņš, jautrs politeh-nikas students, kas, atnākot strēlniekos, nēsāja pāri krūtīm lentu ar sēļu krāsām. Tagad tas tāpat apaudzis netīrumiem un kasās kā mēs citi, bet vēl arvien stūrgalvīgi atsakās braukt uz kara skolu, teikdams, ka šis to

darīšot tikai pēc pirmās kaujas un tanī gūtās uguns kristības.

Lejiņš piesteidzas tēvam klāt un ziņo, ka strēlniekam Konrādam, vingrinoties nažu sviešanā mērķī, esot paslīdējusi roka un Konrāds cerot, šī māksla tam labi noderēšot izlūku gājienos, lienot klāt vācu sargposteņiem.

Lejiņš, cenzdamies glābt drauga ādu, grib klāstīt viņa kareiviskos nodomus plašāki, bet tēvs to pārtrauc, vēl arvien turēdams rokā nazi ar mirdzošo asmeni:

«Pasaucat Konrādu.»

Lejiņš aizsteidzas uz mītnes dibengalu un atgriežas, vezdams līdzi garo dundadznieku, kas sākumā cenšas iet visai gausā gaitā, gribēdams novilcināt negaisa trakošanas iesākumu, jo zibeņiem šoreiz jānāk pār viņa paša galvu. Tad viņš saņemas, atgūdams savu parasto spītību, nopurina galvu un plecus un gariem soļiem piemaršē tēvam klātu, nostādamies frontē un sasizdams papēžus.

Mēs klausamies, aizturējuši elpu.

«Tas tavs nazis, Konrād?» noskan tēva balss.

«Taisni tā, virsseržanta kungs!» atcērt dundadznieks, kura balsī manāma spītīga bravūra.

«Parādi savu māku,» tēvs mierīgi saka, pasniegdams Konrādam viņa tuteni.

Konrāds atviegloti uzelpo, nomanīdams, ka tiks puslīdz sveikā cauri, un nazi rokā sāk atmuguriski skriet uz mītnes vidus pusi. Tad viņš apstājas, ņem asmeni pirkstgalos, notēmē, pavicina nazi pār galvu un piepeši laiž tam šņākt gaisā ar tādu sparu, ka visos mītnes .kaktos sadzirdama asmeņa dūkšana.

Tutenis aizsvelpj tēvam garām un skanēdams iedrāžas barakas durvīs, kuras nodārd no spēcīgā trieciena.

Lejiņš pieskrien pie durvīm un ar pūlēm izvelk ārā garo nazi, kura asmeņa gals gandrīz caururbis divas collas biezo priedes dēli.

«Labi mests,» viņš jautri iesaucas, bet tad apklust, atcerēdamies, ka ir rotas dežurants un ka vēl nav zināms, kā beigsies šīvakara tracis.

Tēvs pamāj ar galvu un tad saka Konrādam, kurš atkal nostājies viņa priekšā ar platu smaidu pāri visai bakrētai-najai sejai.

«Vingrinies vien, tas amats var tiešām kādreiz noderēt, bet nemētājies ar tuteņiem pa rotas telpām. Tādam lietām vieta pagalmā, pa brīvlaika stundām. Lai tu to neaizmirstu, nostāvēsi rīt divas stundas zem mieta,» tēvs nobeidz, taisīdamies iet atpakaļ savā istabiņā, un pie viņas durvīm piebilst, pamādams Lejiņam:

«Jūs arī, studenta kungs.»

Beidzot pienāk lielā diena, un dienināeki sāk nest iekšā smagas kastes, kurās glabājas mums atsūtītās šautenes. Zēnu acis dzirkstī prieks, visiem ir lielas mutes, un ari vecāko strēlnieku nopietnajām sejām blāzmo cauri savāds gaišums, kā nākdams no lielas guns, kas

deg viņu dvēselēs.

Tikai tagad mēs jūtamies īsti kareivji, un pagalma zeme stipri dreb zem mūsu kājām, kad rota maršē tai pāri, durkļu galiem zibsnījot rudenīgi rāmajos saulstaros. Un pievakarē, kad uznākušais lietus mūs sadzen zāģētavā, kur instruktori norīko strēlniekus pie šauteņu tīrīšanas darba, mēs ieliekam šī uzdevuma veikšanā tik daudz uzcītības, ka veselu stundu nedzird rotas mītnē nekādu valodu.

Klusumu pārtrauc Pētersons, kas bijis dieniniekiem līdzi bataljona štābā un ticies ar turienes rakstvežiem.

«Nu, puikas, saturaties,» viņš saka, likdams atpakaļ šautenē viņas atslēgu, «drīz ies vaļā.»

Divi simti puisēnu galvas pagriežas uz runātāja pusi, uz brītiņu beigdamas liekties pār jaunajām šautenēm, kas paliek guļot uz strēlnieku ceļiem.

«Ir jau sen laiks,» atsaucas no barakas priekšgala pirmā vada kaprālis Danga un pieceļas, lai slietu pie sienas savu saeļļoto ieroci. «Citādi te mūs utis apēdīs.»

«Ēd jau tagad,» ierūcas mūsu vada komandieris Sala, apdomīgi vilkdams roku no blūzes un nobeigdams notverto vaininieci zem īkšķa naga uz lāvas malas. «Kur tas laiks, kad bijām beidzamo reizi pirtī.»

«Sakursim fričiem labo pirti un pērsimies paši līdz,» lielīgi nosaka Miķelsons, kam naža rēta švīko labo vaigu. «Ne te var dabūt izkauties, ne kā. Zini tik skraidīt pa zāģētavas pagalmu vai stāvēt zem mieta. — Un skuķes arī ne|auj mums apciemot,» viņš nopūzdamies nosaka, taisīdams bēdīgu seju, bet acīs tam deg niķīgas uguntiņas.

«Nu jau mums būs skuķu vietā šautenes,» piebalso Vilnis, maigi glāstīdams savējās laidi, «būs jāmī|o tās pašas. Kas tad tai manējai vainas: gluda kā meitenes kājiņa.»

«Jāpaciešas, kamēr tiksim pēc lielākas kaujas uz Rīgu atpūtā,»

Miķelsons nosaka.

«Sen jau varēja izkarot tavu lielo kauju,» pukojas Konrāds, «kāpēc tik ilgi nedeva mums šautenes? Vācieši būtu jau aizdzīti ratā, un mēs varētu rīkot Rīgā ballītes.»

«Ko tad štāba vīri stāsta?» Sala apvaicājas, nosēzdamies Pētersonam blakus uz lāvas malas un lēni laizdams roku sev azotē.

Pētersons nikni sakustina savas milzīgās ūsas.

«Vāci mācās virsū kā miegs,» viņš drūmi nosaka, laikam atkal domādams par savu puisīti un bālo sievu, kas bija atnākusi viņu izvadīt. «Gribot līdz pirmajam sniegam tikt Rīgā vai vismaz cauri muklājiem, lai neiznāktu pa ziemu sēdēšana Tīrelpurvā.»

«Nūja,» Sala vienaldzīgi norūc, kasīdams plecu, «citādi var vēl apsaldēt kājas. Kas nu šos laidīs Rīgā,» viņš piemetina, bet Pētersons turpina:

«Krieviem te nemaz neesot līdzīgāku karavīru, vairāk tikai družiņņiki vien, bet tie jau neder ne velnam,» viņš nicīgi nospļaujas, un Sala tam flegmatiski piebalso:

«Kā tad, nav ne velna vērts. Par velti ēd valsts maizi, par velti tiem tēviņiem dod patronas. Izķēzī ir vienu, ir otru mantu.»

«Vai šaut neprot, vai?» ziņkārīgi ieminas Lejiņš, klausīdamies abu instruktoru valodās.

«Var jau būt, ka prot ar,» Sala gausi nosaka, pamezdams vienu aci uz studenta pusi, «bet viņi nemaz nemēģina godīgi šaut. Iespiež seju ar visu bārzdu zemē, pagriež stobru gaisā un tik plaucē pa padebešiem,» Sala nobeidz sarunu, beidzis arī kasīties un pogādams cieti tērpa blūzes apkakli. «Sauj pa mākoņiem tik ilgi, līdz vācietis klāt gan, ņem družiņņikam aiz skausta un ved kā aunu prom. Smejies vai raudi, bet Rīgas sargātāji no tiem krieviem neiznāk,» Sala vēl piemetina, aiziedams uz tēva istabiņu, kur sākusies rotas instruktoru apspriede.

«Ka nav, lai nav,» iesaucas Miķelsons, laizdams caur zobiem garu spļāvienu, kas ķer lāvas stabu, un Vilnis jautri piebalso:

«Nosargāsim mēs vien. Vai ne, puikas?»

Puikām sāk blāzmot sejas, un gados vecākie strēlnieki piekrizdami loka galvas.

«Tagad mums ir šautenes,» turpina Vilnis, pār kuru nācis runātāja gars, «un vācietis redzēs velnu. Vai ne, puikas?» Viņš atkal noprasa un sāk dungot dziesmas meldiju.

«Nevis vienu vien, bet veselu bataljonu,» smiedamies sauc Lejiņš, un sāk dungot Vilnim līdz.

Tā ir Vi|ņa un mūsu rotas mī|ākā dziesma, latviskotā marseljēza, kurai ugunīgi vārdi un tracinošs ritma spars.

Abiem dziedoņiem iet pirmie talkā fēniksieši, un dziedot sāk pamazām kaist un kvēlot viņu bālās, spītīgās sejas. Tad atsaucas viens pēc otra visi mītnes kakti, un 250 jaūnek|u un vīru dzied viņiem līdz: '

«Uz priekšu, tēvu zemes dēli,
Jums atspīdējis slavas rīts.»

Dziesma aug un skan arvien straujāk[1] un varenāk. Viņa dārd un dun, pilna aukaina kaujas spara, un viņas liesmainais aicinājums cīņā liek liesmot dziedātāju acīm un degt viņu dvēselēm.

Ilgi pēc tam, kad izskanējuši pēdējie kaujas dziesmas vārdi, viņu atbalss šalc mums sirdīs un deniņos. Un līdz pašai vakara jundai vēl kvēl mums acis, kaist sejas un bango asinis, kuras sabangojis ugunīgais dziesmas ritms.

Jaunākie tic, ka rītu mūs sūtīs cīņā. Šo pārliecību sevišķi dedzīgi aizstāv Vilnis, visus skeptiķu iebildumus apgāzdams ar vienu pašu argumentu:

«Priekš kam tad mums tieši šodien izdalīja šautenes?»

Šovakar vairs nemana spēlējam kārtis lāvu augšstāvos, bet sveces tomēr deg visās barakas malās. — Viņa apgalvojums beidzot suģestējis visus, un strēlnieki steidz rakstīt līgavām un māsām, mātēm un sievām vēstules.

Man nupat kaimiņos kāds rūkdams burza papīru un šad tad sāk nikni šņaukāties. —Tas ir Konrāds, bakurētainais, garais dundadznieks, kura pirksti vairāk raduši vadīt airi nekā zīmuli. Viņam palaidnību pilna galva, mute prot niknākos lamuvārdus piecās valodās, bet šovakar tas sataisījies rakstīt vēstuli savai mātei, kas aizklīdusi citiem Kurzemes bēgļiem līdzi uz Pleskavas guberņas malu, un rakstot Konrādam birst asaras, kuras tas grib maskēt ar biežu deguna šņaukšanu, jo tad var noslaucīt ne vien degunu, bet arī acis. Viņš kaunas no sevis paša, kaunas no biedriem, bet asaras tam nebeidz līt pār bakurētainajiem vaigiem, un kreisā roka, kā draudēdama paša asarām, ir sažņaugusies dūrē un laiku pa laikam nikni uzcērtas lāvas malai, kura nodārd no zvejnieka dūres trieciena.

Nopietnāks, kā citos vakaros, ir palicis ari Lejiņš. Viņš neraksta vēstules, bet smēķē papirosu pēc papirosa, tos slēpdams dūrē no dežuranta acīm, un, sēdēdams uz lāvas malas, stīvi veras barakas lūkā, aiz kuras glūn melna tumsa un gaudo oktobra vējš, dzīdams iekšā salto nakts dvašu un aukstās lietus lāses, jo lūkā ieliktā stikla plāksne ir pārāk šaura, lai spētu mūs pilnīgi nošķirt no āra gaisa un nakts melnuma.

Lejiņš izvelk no kabatas vēstuļu maku, izņem meitenes ģīmetni ovālā ietverē un, paskatījies viņā, atkal to noglabā. Tad viņš aizsmēķē jaunu papirosu un atkal skatās nakts tumsā, kas glūn aiz loga, kā cenzdamies kaut ko saskatīt viņas melnumā.

Varbūt to pašu meitenes seju, kuras attēlu viņš nēsā sev līdzi, slēpdams kā sirdī sistu vainu, ko nedrīkst redzēt labāko draugu acis?

Tagad es atceros arī savu meiteni, kuras sejiņa man bija pa pusei izgaisusi no miņas, pašam iejūkot jaunu biedru pulkā.

Neesmu viņai rakstījis kopš aizbraukšanas Mīlgrāvī, un no tā laika pagājuši tepat divi mēneši. Taisījies un sācis esmu daudzas reizes, bet tāpat kā toreiz, Daugavmalā šķiroties, kautrības pašlepnums man ne|āva runāt mīlas vārdus, tagad tos neļauj man rakstīt tas pats mežonīgais, puiciskais kauns. Mana sirds ir pilna mī|u vārdu, kuriem es gribētu iztē-lim glāstīt savu meiteni, bet roka atsakās viņus rakstīt, galvai iedomājoties, ka tie skanēs banāli un sāji,.kā norakstīti no kāda vēstulnieka lappusēm.

Es noglāstu tērpa blūzes krūškabatu, kur noglabāts Mirdzas dāvātais mirtes zariņš, griezts no mirtes krūma, kas aug viņas līgavas vainagam.

Sīkās zariņa lapas ir samanāmas cauri tērpa drānai, un liekas, nodreb no manu pirkstu pieskaršanās. Tad sāk drebēt arī viņi, taustīdamies tik ilgi, līdz beidzot es jūtu man sejā iesitamies skumju un reizē reibinošu smaržu. Tas ir sirdi un galvu mulsinošais mirtes aromāts, ko zariņš saglabājis mēnešiem ilgi kā manas meitenes sveicienu.

Es aizveru acis, ļauju sakaltušam mirtes zariņam slīdēt pār seju, un man liekas, ka pieri, plakstiņus un lūpas man glāsta dreboši, sīki pirkstiņi, staigādami tik nemanāmi maigi, kā mēdz staigāt nosūnojuši rožains dūju pulks.

Iedomu vara k|ust tik liela, ka man liekas, es dzirdu baložu rūkšanu. Tikai tā k|ūst arvien stiprāka, saukdama atcerē mūsu sta 11u jumtus, pa kuriem dūdodami mēdza staigāt baložu bari.

Neredzamo dūju rūkšana aug un aug, — un tad es atveru acis. •

Sveces lāvu stūros ir beigušas degt, un vēstu|u rakstītāji jau gu|dzi|u miegu. Tikai lāvu koridora vidū pie griestiem gurdi liesmo stiepulēm apvītie nakts lukturi.

Esmu piemidzis, sapņodams aizvērtām acīm, ar mirtes zariņu rokā. Bet rūkšanu, kas man likās kā tāla baložu dūdo-šana, manas ausis dzird arī vēl tagad, kad esmu atjēdzies un sapņu dūjas aizlidojušas projām.

Tā ir lielgabalu rūkoņa, un viņu balsis tagad sadzirdamas cauri nakts melnumam un zemliku laika vēju raudošām balsīm un nāk no tās debesu puses, kur palika mūsu mājas un manas mātes kaps.

Iešana uz fronti mums gan neiznāca tūliņ pēc šauteņu izsniegšanas, bet pāris nedē|as vēlāk, kad jau bija saņemtas vēstis par vecāko bataljonu sekmīgiem uzbrukumiem vācu priekšpulkiem.

Pienāca sīkākas ziņas, kuras stāstīja, ka viena pati dau-gavgrīviešu rota pie Misupes izvajājusi vācu bataljonu. Večiem staroja acis, jaunekļi bija kā spārnos, un arī no tēva bargās sejas to dienu nenodzisa viegls smaids līdz pašai vakara jundai.

«Dievs sodi, tie puikas vēl vieni paši padzīs vācus, un tad mēs nevarēsim saviem skuķiem ne acīs rādīties,» sāk gausties Miķelsons,

bet Konrāds vingrinās nažu mešanā ar divkārtēju uzcītību, un naktīs murgo, mudinādams biedrus brukt vācu ierakumos ar joni, jo nupat esot saļimis pie ložmetēja ar viņa mestu nazi kaklā vācu stundinieks. — Spilva, kam vieta netāl Konrādam kaimiņos, sāk nožēlot, ka tam ierādījis šo mākslu, un runā, ka vajadzēšot atņemt garajam mencu zvejniekam viņa asmeni: ka neielaižot pa miegu un tumsu kādam vēderā.

Tad kādā naktī rotas dežurants sāk apstaigāt kaprāļu un seržantu lāvas, čukstēdams tiem ausīs tēva laistu ziņu, ko sadzird blakus gulošie strēlnieki. Vienā mirklī tā aplido baraku, aizdzīdama miegu un traukdama visus kājās.

Vadu komandieriem tūliņ jāierodas rotas kancelejā.

Tā ir trauksme, kaut gan kaprāļi un seržanti ir piepeši kļuvuši noslēpumaini klusi un uz mūsu taujājumiem neatbild. Varbūt viņi vēl neko nezina arī paši, bet viņu klusēšana liekas kā apstiprinoša atbilde.

Negaidīdami pavēles, mēs sākam ģērbties, aunam kājās zābakus un steidzam sakravāt savas mantas. Kad no kancelejas atgriežas tēvs, vadu komandiera pavadīts, rota jau izrindojusies gājiena gatavībā, — atliek tikai tvert rokās šautenes.

Ziņkāras balsis cenšas izvaicāt vecos strēlniekus, kurp mums būs jāiet, bet tie izvairās no atbildes. Tad Sala beidzot kaut ko pačukst Pētersonam ausi, bet čukstējienu ir notvēris ari Miķelsons ar savu aso dzirdi, un mūsu rindu zibeņātri aplido ziņa, ka vāci uzmācoties Slokai un tā mums par katru cenu jānotur.

Tatad mūsu pirmo kauju mēs izcīnīsim pie Lielupes.

Rita krēslā uz ielas jau izrindojies viss bataljons, un, par spīti ausmas stundai, mūs ari te apstāj izvadītāju pulks, strādnieki, viņu sievas un meitenes, un veci jūrnieki, kuru kuģiem pasaules karš liek stāvēt dīkā.

Viņi ir nabadzīgi ļaudis, un dod mums ceļā, kas nu kuram ir. Matroži pa cigaretei vai tabakas kušķim, sievas pa baltmaizes gabalam; meitenes dala smaidus un krizantēmas, kuras mēs steidzam saspraust šauteņu stobros, un viņas tur dreb un šūpojas kā balti putni, kas taisās aizlidot. Strādnieki atvadās no pazīstamiem strādniekiem ar cietu rokas spiedienu un uzvaras novēlējumiem.

Tad atskan komanda «miera!», nāk bataljona komandieris, un mēs to saņemam ar tradicionālo apsveikuma saucienu.

Mūsu komandieris ir pasirms pulkvedis — leitnants, pilns jauneklīga straujuma, ātrs dusmās un goda virs. Viņš staigā ar spieķīti rokā, pa daļai aiz veca ievainojuma vainas, pa daļai tāpēc, ka radis uz vietas spriest tiesu un taisnību. Mūsu sirdis viņš ieguva otrā dienā pēc savas ierašanās bataljonā, pašrocīgi nopērdams 2. rotas pavāru, kam bija piedegusi zupa, un piekodinādams strēlniekiem darīt pašiem to pašu, ja virtuves vīri turpmāk neizpildīs savus dienesta pienākumus.

Bataljona komandieris lēni iet gar mūsu rindām, vērodams agrīnā rīta krēslā strēlnieku sejas ar veca karavīra rūpīgu skatienu, un liekas mazliet noraizējies, jo vadonis gan izstaigājis daudzus kauju laukus, bet viņa zēni pirmo reizi ies ugunī.

Komandieris klusēdams pēta jaunekļu un vīru vaibstus, un uguns, kas viņu skatos, liek noskaidroties tā sejai un rada viņa acīs gaišu mirdzumu. Viņa vaigs klusi blāzmo, tam apstājoties bataljona frontes priekšā, lai teiktu parastos uzrunas vārdus, kurus teic vadonis saviem kareivjiem, taisīdamies tos vest nāves cīniņā.

Viņš runā vienkārši, brīžiem apstādamies un meklēdams vajadzīgos apzīmējumus, jo, ilgus gadus dienēdams krievu pulkos, tas latvju meli mazliet piemirsis. Un tomēr viņa runa mums saviļņo sirdis ar savu aizgrābtību, kas šad un tad liek nodrebēt vecā vīra balsij, iin ar to, ka viņš runā par mūsu pienākumiem pret tautu un dzimteni, par kuru mēs tagad iesim kaujā.

Tad komandieris ir beidzis savu runu, un mēs sākam maršēt uz Rīgas pusi. Mūs pavada palicēju sveikas, un pār mums atkal viļņo latviskotās marseljēzas ritms:

«Uz priekšu, tēvu zemes dēli,
Jums atspīdējis slavas rīts!
Pret varmācības slogu cēli Jau kaujas karogs vaļā tīts.»

Vingrā rakstā ceļas un krīt tūkstots kājas, un, arvienu vairāk sabangodama dvēseles un karsēdama sirdis, šalc pāri musu galvām senās cīņas dziesmas meldija, līdz beidzot liekas, ka dzied zemu ejošie padebeši, dzied kāpas un pielijušas Meža kapu priedes, un Sarkandaugavas nomales ēku zemie jumti svież atpakaļ un sūta mums pakaļ dziesmas skaņu atbalsi.

Mākoņi sāk smidzināt aukstu rudens lietu; smilšainajās ielās kļūst klusāka un mazskanīgāka tūkstots kāju sperto soļu dūņa, bet vēl arvienu mums bango asinis un lej acis savu liesmu kvēli ugunīgās dziesmas vārdi un viņas viļņojoša meldija.

Dziesmai atšalcot namu mūros, bataljona kolonna maršē pa Rīgas centra ielām uz stacijas pusi. Tur mēs apstājamies, ieturam pusdienas un gaidām, kamēr dzelzceļnieki pados mums domātos vagonus.

Gaidīt nākas ilgi, laiks ir lietains un vēss, ar raudošām debesim un aukstu miglas dvašu, un, kad mēs beidzot sākam novietoties savā vilcienā, ir jau vakars, un pāri stacijas jumtiem nolaidusies dziļa krēsla, ko nespēj kliedēt patumšās lukturu ugunis.

«Pirmklasīga kupeja!» sauc Miķelsons, pirmais ierāpies mūsu vadam domātā vagonā, — un mēs klusēdami kāpjam tam pakaļ, durkļiem žvakstot un katliņiem sitoties pie šauteņu laidēm.

Miķelsons gan piemelojis klāt visas trīs klases, jo mūsu vagons ir 4. klases pelēkais, bet tomēr ar soliem, uz kuriem pietiek visiem vietas, un nav jāsēž uz grīdas vai skabargainiem dēļiem, kā parastajos

kareivju vagonos.

«Puikas, mēs braucam uz Sloku,» Miķelsons atkal ieminas, izlaidies garšļaukus uz mūsu nodaļas nodalījuma augšējā plaukta un laizdams pāri Konrāda sarkanai galvai slaidu spļāvienu vagona logā, kuram jau sākusi joņot garām nakts tumsa un atpakaļ bēgošo namu ugunis.

«Zināms jau bez tevis,» atrūc dundadznieks, pētoši pārvilkdams ar plaukstu savam sarkanajam matu mežam, kas izskatās kā priežu sila ugunsgrēks, «bet nakamo spļāvienu laid uz citu pusi, ja ne — dabūsi ar laidi.»

Un Konrāds rūkdams pieceļas visā sava garajā augumā, un ņem šauteni pa vērzienam ap vidu, par zīmi, ka gatavs savus draudus izpildīt.

Ciekurkalnietis drošības pēc atvirzās mazliet atpakaļ no sava plaukta gala un saka:

«Ko tu ārdies? Ja arī būtu ķēris tev cekulu, saki man paldies, jo tādus džungļus, kā tev uz galvas, bez iespļauša-nas nevar sasukat.»

Konrāds stomās, nezinādams, vai tūliņ laist darbā savas šautenes laidi, vai mazliet nogaidīt.

Viņam steidzas palīgā Vilnis, kam šodien reti laba oma un jautrs prāts.

«Negurķojies, Miķelson,» viņš ieminas, «Konrāds ir mans draugs un tāpēc nekāp viņam uz ancuka. Ja nerimsies, mēs gāzīsim abi reizē, un tad no tevis paliks tikai binzoles.»

Vilnis ir veikls bokseris un vienmēr nēsā līdzi somu nazi; Konrādam garas, stiegrainas rokas, un šautenes laidei viņa ķetna jabūt briesmīgam ierocim. Niķīgais čiekurkalnietis, kas paradis visus ķircināt, tāpēc atzīst par prātīgāku šoreiz apklust un uzsmēķēt papirosu, lai tā dūmiem aizmaskotu savu atkāpšanos.

«Dievs ar jums,» viņš teic pēc brītiņa, pūzdams dūmus vagona griestos, un, pamanījis, ka Vilnis aiziet uz vagona otru galu, pusbalsī piemetina:

«Atradies draugu pāris, — žirafe ar velna pistoli.»

Ir labi, ka abi draugi šoreiz nedzird, ko runā par tiem Miķelsons, bet viņa dotās palamas pielīp vienmēr, un tuvāk sedošiem strēlniekiem te nav ko iebilst, nedz pielikt: Konrāds ar viņa garo augumu un nedabīgi izstīdzējušo kaklu tiešām līdzinās žirafei, bet Vi|ņa impulsīvā daba un kauslīgais temperaments atgādina pistoli ar uzvilktu gaili, kas katru mirkli gatava va|ā sprāgt.

Lejiņš sēd ar šauteni starp ceļiem un vēro pa logu garām skrejošās nakts ugunis. Viņa seja ir nopietna un klusa, un reizē liekas apskaidrota, un man neviļus ienāk prātā sensenais kareivju ticējums, ka pirms došanās kaujā varot nolasīt no karotāju vaibstiem, kurš paliks cīņas laukā un mūžam vairs nepārnāks.

Sala ar Pētersonu iegrimuši dziļās valodās. Viņi vienmēr zin visu agrāk par citiem, un mazais kaprālis stāsta savam drūmajam ūsainajam draugam, kāpēc Sloka par katru cenu jānotur.

«Redzi,» Sala runā savā flegmas pilnajā balsī, kurai šķiet pielipis viņa sejas pelēkums, «ja friči tiks Slokā, tad viņi ies vēl tālāk gar jūrmalu, līdz Majoriem un Buļļiem, un apies Tīreļpurvu no jūras puses, un tad labi, ja varēs viņus noturēt pie pašas Daugavas.»

«Tad jau tavas majas paliktu viņa pusē,» rūc Pētersons.

Sala pamaj ar galvu, un viņa pelēkajas acīs iegailas ļaunas uguntiņas.

«Ja gribam glābt Rīgu, tad Sloka mums jānotur,» Pētersons nosaka, smagu skatu pavērdamies logā, aiz kura jau k|ūst arvienu retākās namu ugunis, un atkal domādams par savu bālo sievu un mazo puisīti, kas bija atnākuši toreiz Dau-gavmalā viņu pavadīt.

«Ta ir,» Sala piemetina, un viņam acu redzokļos dziest un uzliesmo no jauna ļaunas uguntiņas.

Pētersons uzsit uz grīdas ar šautenes laidi, kas gulējusi tam starp zabaku purniem, un ūsas viņam saspurojas kā cīņai sacelti nosūbējuši durkļu asumi.

«Noturēsim,» viņš saka kapralim, kurš apstiprinādams pamāj ar galvu, un abi instruktori laiž pētošus skatus pāri soliem, kurus aizņēmuši mūsu nodaļas strēlnieki.

Lejiņš vēl arvien veras vagona logā savādi kluss, bet Konrāds, kas apmeties tam iepretim, ir sācis snaust, ar elkoni balstīdamies uz palodzes un šauteni ielicis starp ceļiem. Viņa labā roka nokarājas tam gar sāniem, gandrīz aizsniegdama zemi, kreisā tepat aizsedz seju, un dundadznieka ķetnas, no kurām apmācības mēneši nav spējuši izdzēst zvejnieku gaitās gūto sarkanumu, ir spalvainas un milzīgi gariem pirkstiem, kas arī apauguši no ārpuses ar spalvām, gandrīz lidz pašiem ieapaļiem nagu baltumiem. Vagonam šūpojoties riteņu klaudzoņai līdzi, Konrāda labā roka ka meklēdama staigā uz priekšu un atpakaļ pa grīdas virsu, un garie spalvainie pirksti šad un tad sāk liekties cieti, kā atraduši un žņaugdami meklēto.

«Gatavais gorilla,» Pētersons nospļaudamies saka, «bet ar durkli pratīs strādāt kā neviens.»

Sala paloka savu pelēko galvu.

«Labs kareivis,» viņš nosaka, «tikai pavājš šāvējs. Studentam katra lode ķēra mērķi, bet šim labi ja piektā vai sestā. Es saku: kas tu, Konrād, par Strēlnieku, ka vienmēr šauj garām? Sis atņirdz zobus un saka:

«Iešu vācietim tuvāk un zveižu ar laidi vai metīšu tuteni. Tas man nekad neiet garām.»»

«Dulns palicis tas cilvēks ar saviem tuteņiem,» iejaucas abu kolēģu valodā mūsu nodaļnieks Gailis, celdamies augšā no sola, lai

atkal ietu uz vagona dibengalu. «Ar tiem vien noņemas.»

Gailis izskatās pavisam bāls, un acis tam pilnas nemierīga, drudžaina mirdzuma. Viņš zaudējis savu parasto iznesību un aizdomīgi bieži staigā uz vagona dibengalu, kur atrodas zināmā labierīcība.

Sala ar Pētersonu saskatās, un abiem viegli nodreb ūsas. Tad viņi atkal iegrimst valodā, bet šoreiz tās tik klusas, ka ne vārda nevar sadzirdēt.

No augšas plaukta, kur nogūlies Miķelsons, atlido pusbalsī dungota vieglprātīga tautasdziesma:

«Meitas mani aicināja .
Uz gubeni sienu bāzt;
Es meitāmi atbildēju . . .»

Klusi skanēdamas, sitās rūtīs rupjas lietus lāses, un aiz logiem jau izgaisušas rudens nakts tumsā Jelgavas priekšpilsētas logu ugunis.

Monotoni, rakstā klaudz skrejošo vagonu riteņi, un viņu klaudzoņai zvana līdzi mūsu asins ķēdes, skanēdamas deniņos:

«Tatata — ta . . . ta, ta, ta — ta —
Ta, ta, ta . . . ta, ta, ta — ta . . .»

Es sēdu, ievilcies vagona nodalījuma kaktā, un aizveru acis, kaut gan man nenāk prātā miegs. Domas tiecas apstaigāt nākamo kaujas lauku, cenzdamās to saskatīt caur pievērtiem acu plakstiņiem, — cauri oktobra nakts tumsībai, zemliku lietus lāņiem un vienmuļīgajai vagonu riteņu klaudzēšanai:

«Tata — ta . . . ta, ta, ta — ta . . .»

Es cenšos gara acīm saredzēt Slokas purvus, kuros jau šonakt, varbūt, vēlākais, rīt, klaudzēs mūsu šautenes, gulēs kritušie, — dzīvajie skries tiem garām un pāri, un no kaujas saucieniem dunēs cīņas lauks.

Velti ir viss, — velti cenšos izsaukt no tumsas melnuma kaujas skatu. Caur aizvērtajiem acu plakstiņiem es redzu miglainu ņirbēšanu, klajumu, kam plūst pāri asiņains mirdzums un veļas baltu dūmaku kamoli, no kuriem veidojas neskaidri gan guloši, gan ejoši stāvi, — bet tas ir viss.

Atkal man slīgst lejup sagurušie plakstiņi un, caur tiem veroties, manu, ka no ņirbošās iesarkanās miglas sāk augšup kāpt mūsu māju liepu milzīgās galotnes un ēku jumti, kas apstājuši pagalmus. Tas ir kails un pielijis ūdens paltīm, — kaili ir liepu un ābeļu zari, — klēts durvis plaši atvērtas vaļa, un viņas virina raudošais rudens vējš. Istabai nav logu, — tikai tumši caurumi, kā izsāpējušas aklas acis, — un vecajā vietā stāv tikai vāgūža durvis, kurās melno ložu izurbti caurumi.

Ta, ta, ta — ta . . . ta, ta, ta — ta — klab vagonu riteņi bez stājas, un tagad es dzirdu viņu klaboņā šauteņu aizslēgu klaudzēšanu —

sauso šāvienu troksni — un redzu ložu caururbtās vāgūža durvis, virs kurām no jumta ceļas augšup izbiedētu baložu pulks.

Rokas pašas no' sevis sažņaudzas dūrēs, kaklā sakāpj karsts vilnis, un acis es vēl neveru vaļā, juzdams zem plakstiņiem dedzinošu velgu un baiļodamies, ka man pār vaigiem sāks līt asaras.

Ta, ta, ta — ta . . . ta, ta, ta — ta — klaudz vagonu riteņi, skriedami monotonā steigā, un .viņu klabēšanā tagad skan savāds, ciets un nelokāms, kā paša likteņa griba, aicinājums un vēlējums: .

Dzimtene sauc . . . dzimtene sauc.

«Hē, puikas, nupat būsim pāri Lielupei,» no vagona vidus, kur novietojušies Pētersona nodaļas strēlnieki, kas gandrīz visi fēniksieši, atskan Viļņa vienmēr jautrā balss.

«Pietiks trumpas sist,» tā pati balss saka, «uzdziedāsim, lai pašiem un citiem aizskrien miegs.»

Metāliskās feniksiešu balsis sāk vilkt Vilnim līdzi, un dziesma aug un plēšas, savām skaņām pildīdama vagonu, drebinādama logu rūtis un traukdama kājās tos strēlniekus, kas, vienmuļīgās riteņu klaboņas un vagonu šūpošanās ieaijāti, bija sākuši sēdus snaust.

Vilnis kā vienmēr ir uzņēmies uzdziedātāja lomu, un viņa bravurīgais tenors, pilns nesalaužama spara, dzīves un cīņas prieka, liek atkal skanēt strēlnieku un marseljēzas melodijai, tiecas lauzties cauri aizlijušiem vagona logiem un likt skanēt melnajam veļu nakts melnumam:

«Uz priekšu, latvieši!
Velns, sasper vāciešus!
Lai asins plūst, — mēs kausimies,
Līdz vergu važas lūst!»

Ta, ta, ta — ta . . . ta, ta, ta — ta — klaudz vagonu riteņi, un viņu klaudzēšana skan kā likteņa vēlējums un kā aicinājums, ko pauž mūsu asiņu balss.

«Ko viņi mūsu zemē meklē,
Šis svešinieku-zvēru bars?
Tie grib mūs iedzīt verdzīb's peklē,
Drīz uzbruks mums šis elles svars . . .»

Cauri nakts melnumam skan un plūst Viļņa balss, un dreb vagona logi un sienas, fēniksiešiem un visiem citiem velkot tai līdz.

«Lai asins plūst, — mēs kausimies,'
Līdz vergu važas lūst!»

XI

Izkāpjot no vagoniem, mūs apņem drēgnums, lietus čalošana un akla tumsa, un tikai pašā stacijā gurdi kvēlo maza uguntiņa, kā nevarēdama izšķirties, vai lūkot vēl degt, vai nodzist pavisam.

Sejā sitas aukstas lāses. Viņas grabinās mūsu katliņos, tek pa vaigiem un līst aiz apkaklēm, likdamas nodrebināties, atmiņā ataustot

vagona siltumam, un vienā otrā rindā dzird klusu lāstu.

Ceļš tā izmircis, ka, sākot mums iet, kājas iestieg dubļos līdz puslieliem. Peļķēs, kuras nevar saredzēt šai veļu nakts melnumā, tikai samanīt ar dzirdi, kad miegainās dub|u mur-dēšanas vietā zem strēlnieku kājām iečalojas ūdens š|aksti, slapjums sāk smelties mums stulmos, *un piepeši* aiz muguras kāda nomiegojusies un īgna balss sāk nejauki lādēties, vēstīdama, ka viņas īpašniekam dubļi norāvuši zābaku.

Tas ir Spilva, sarkanmatainais cirkus artists, ko kaprālis Sala savā rāmajā balsi steidzas tūliņ norāt, aizrādīdams, ka vāci esot tepat pie Slokas un ka kārtīgam kareivim nevajagot ienaidnieka tuvumā celt nieka zābaka dēļ lērumu.

Šo vēsti acīmredzot pastāstījis Salam mūsu rotas ceļvedis, un viņa aizdzen mums uznākušās žāvas un miegaino gurdenumu. Atkal sasprindzinās nervi, ciešāki savelkas muskuļi, un acis uztraukti un asi vēro tumsu, meklēdamas vācu ierakumus.

Mūs pārņem ticība, ka tie atrodas tepat ce|a galā, ka mēs vēl šonakt, — jau tūliņ iesim uzbrukumā, un nevienam nenāk prāta vaicāt, kāpēc tik kluss ir tuvais ciņu lauks. Mums liekas, ka viņš tūliņ atvērsies mūsu priekšā tumšs, glūnošs un klajs, un mēs instinktīvi sākām vingrāki celt kājas, katru mirkli gatavi raut šautenes no pleca, un Vilnis, kas soļo man pa priekšu, jau ir uzsācis pusbalsī dungot marseljēzas meldiju.

«Rimsties, Vilni, pacieties līdz rīta ausmai,» atkal ierunājas tumsā neredzamais vada komandieris. «Paēdīsim vakariņas, dabūsim pāris stundas nosnausties, un tad tu varēsi uzdziedāt, ja vēl būs prātā dziedāšana.»

Nervu satraukuma vilnis atslābst, vieglāki atlaižas muskuļu cīpslas, un kājas atkal vienaldzīgi mīca dziļos ceļa dubļus — apkārt čalo lietus urdziņas, un nakts melnumam nav samanāms gals.

Tad priekšējās rindas sāk stāties, un apstājamies arī mēs. Tāpat pa tumsu mūsu rota sabrūk viņai norādītā nakts mītnē, par kadu kļuvusi vietējā skola, un daži strēlnieki, kurus jau vagonos mācis miegs, noliekas tūliņ uz soliem vai tāpat uz grīdas, apņēmušies negaidīt solītās vakariņas. Citu valodas tomēr neļauj tiem aizmigt, un, kad atgriežas ēdiena nesēji ar kūpošiem katliņiem un nodaļnieki aizdedz sveces, gulētājiem rodas ēstgriba, pazūd miegs un rūkdami tie prasa savas vakariņas.

Tās dabūjuši, viņi liekas pa otram lāgam uz sāniem, un drīz vien no krākšanas un citām cilvēcīgām skaņām var nomanīt, ka viņu galvas nemāc domas par to, ko nesīs rīts.

Daudziem tomēr nenāk prātā miegs.

Viens no tiem ir Vilnis, kam nepacietības un trauksmīguma pilni visi locek|i. Viņš klusi svilpo un dungo, nelikdamies zinis par

miegainākо uzrūcieniem, un viss liekas ka savilkta atspere.

Neguļ ari Lejiņš, sēdēdams uz sola, ar šauteni starp ceļiem un mūžīgo papirosu zobos, un nenāk miegs arī Konra-dam. Garais dundadznieks, izvilcis no azotes savu tuteni, tur asmeni pirkstgalos un viegli šūpo savu nazi, kā gatavodamies laist viņam skriet projām ar skanīgu dūkšanu, un Konrāda mazas, piemiegtās acis viltīgi un reizē jautri glūn aiz piesarkušiem plakstiņiem. Arī-viņš kaut ko dungo sava nodabā, bet viņa dziesma vairāk līdzinās kaķa ņurdēšanai. Un melnā ēna aiz Konrāda muguras šūpo uz klases sienas vēl milzīgāku nazi un nedzirdami dūc dundadznieka dziesmai līdzi.

Nomodā palicis Pētersons, kas, nikni kustinādams milzīgās ūsas, tīra šauteni. Šad un tad viņš apstājas savā darbā, stīvi paskatās logā, aiz kura šalc lietus un glūn tumsa, un viņa bargajai sejai tad laižas pāri skumju ēna. Viņš atkal domā par savu puisīti, par sievu, bet tad tam paliek vēl niknākas acis un draudoši saspurojas ūsas, kā milzīgi melni asmeņi.

Sala gu| draugam blakus, roku palicis pagalvi, un par spilvenu tam, tāpat kā citiem, ir mantu maiss. Viņš elpo šņācoši un smagi, laizdams caur degunu baisi svilpjošas skaņas, kurām pretstats ir Salas sejas flegmatiskais mierīgums. Tas neatstāj mūsu vada komandieri arī miegā, un man nevi-

• |us ienāk prātā domas, ka tikpat mierīgi un reizē pilns instruktora pašapziņas kaprālis Sala maršēs arī dvēse|u pulka, ja tam lemts krist rītdienas kautiņā.

Plaši izplētis rokas, gu| Miķelsons — mūžam nemierīgais skandālists un cilvēku smējējs, kam naža rēta švīko labo vaigu, un arī tagad ap viņa lūpām vēl redzamas rievas, kuras ievilcis nicīgs smīns.

Toties Gailim, mūsu noda|as priekšniekam, atdusa nav nākusi prātā. Viņš gan vairs neskraida ārā un iekšā, kā braucot vagonā, bet izskatās pavisam pelnpelēks, un nedzīvs šķiet palicis arī tā acu skats, kas vēl nesen bija pilns nemierīga, drudžaina mirdzuma.

Klusi atveras mūsu vada telpas durvis, viņās parādas sirma galva un drūmais tēva vaigs. Konrāds paceļ galvu, Vilnis beidz dungot, un Gailis, satrūcies un atkal iejuzdamies instruktora lomā, jau ieplēš muti, gribēdams kliegt: «piecelties, mierā!», kā citkārt Mllgrāvja barakā. Bet tēvs vēl laika paspēj tam skarbi pamāt ar roku, un Gailis atkal saplok sevī, kļūdams vēl pelēkāks.

Tēvs iet pie Pētersona un klusā balsī kaut ko teic bargajam nodaļniekam, kas, sākot virsseržantam runāt, piecēlies visā garajā augumā.

Tad Pētersons atkal atlaižas uz sava sola, sākdams no jauna rīkoties ap šauteni, bet tēvs iet lēnām, nedzirdamiem soļiem starp soliem un gulētāju rindām, kā meklēdams.

Viņam saguruši pleci, nošļukušas baltās ūsas, un, par spīti savam

tērpam un zobenam, tēvs šajā naktī man atkal liekas vecs Zemgales saimnieks, nevis bargais rotas virsseržants.

Karsts vilnis man sakāpj kaklā, likdams asinīm sākt strauji zvanīt deniņos, un es aizveru acis, likdamies piemidzis.

Tēvs pienāk man klāt, apstājas un laikam ir pieliecies, jo es manu uz vaiga viņa karsto elpu, — tā ir smaga un aša, un man iedrebas acu plakstiņi.

Viņu drebēšana uzmodina manis vērotājā apziņu, ka viņš ir rotas virsseržants, kam priekš tēva jūtām nav va|as naktī pirms kaujas. Kā bēgdams no manis un sevis paša, viņš ātri saslienas un aiziet, un viņa so[os es atkal dzirdu agrāko vin-grumu.

Pirms viņu iedunēšanās man iesitas līdz ar tēva dvašu sejā kāda klusa, nopūtai līdzīga skaņa, bet varbūt mani vīla dzirde un šo skaņu es biju sadzirdējis savās satrauktajās asinīs.

Tēvs iziet pa durvīm, un es atveru acis. Konrāds ir noglabājis savu tuteni, Vilnis vēl nav sācis dungot, un Pēter-sonam atkal guļ uz ceļiem šautene. Bargā nodaļnieka acis novēršas no durvīm, kurās pazudis tēva kalsnais stāvs, un kā meklēdams savukārt klīst pāri soliem un guletājiem.

Viņas neapstajas, pirms nav aizsniegušas logu un viņā glūnošo nakts melnumu, kuram cauri, un par spīti gulētāju krākšanai, ir sadzirdama lietus čalošana. Un Pētersona skatiens stīvi veras nakts tumsā, kas glūn aiz loga, un viņa acīs es manu skumju velgu un klusu nožēlu, ka melnūsainais noda|nieks nevar iet naktī pirms kaujas savu dēlu apraudzīt.

XII

Nemanot uznāk snaudiens, un mani pārņem murgains miegs.

Es redzu pielijušu lauku, kurā gu| kritušie un viz asins paltis. Mūsu vads iet ašā gaitā pāri līķu klajumiem, un mūs ved tēvs, maršēdams ķedei pa priekšu un cieti un vingri sperdams ik soli kā parādes gājienā. Gaisā gaudo granātas, kuru sprādzieni ārda zemi un šķaida vienu ķēdes posmu pēc otra, un biedru pulciņš plok arvien retāks, līdz beidzot pa miroņu lauku vairs iet tikai divi — tēvs un es. Tad virs galvas smagi ievaidas gaiss, zem kājām iestenas zeme, un mani uzsviež augstu virs līķiem un asins paltīm melnu dubļu un dūmu šalts. Es nokrītu zemē, asinis sāk man plūst pa muti, un es redzu tēvu vienu pašu aizmaršējam pa lauku uz mūsu māju pusi, un uz vienu mirkli man iešaujas galvā brīns, — kā gan gadījušies tūliņ aiz Slokas purviem tēva sētas liepu varenie augumi?

Es viņus redzu ļoti skaidri, un starp šalcošām liepu galotnēm sak nirt ārā no rudenīgām dūmakām ēku jumti. Es gribu celties kājās, steigties turpu, bet ceļi neklausa; es sāku rāpties, gribu saukt tēvu, lūgt viņu — ņemt mani līdzi, bet vārdu vietā man pār lūpām vēl straujāk plūst asinis.

Tēvs nedzird, neatskatās atpakaļ un maršē pāri rugāju klajumam uz māju pusi, nesdams šauteni pār plecu, un vingrs un stalts kā bataljona parādē, kad mūs pirmo reizi sveica sirmais komandieris.

«Zēni, ceļaties,» pārtrauc manu sapņu rēgus kaprāļa Salas balss, un, berzēdams acis, es pietrūkstos sēdus, ieraugu biedru sejas, dzīvas un mundras, un sāku steidzīgi vilkt plecos mantu maisu, jo durvīm tuvākie strēlnieki, šautenēm rokās, jau sāk iet ārā no klases istabas, kas šonakt devusi mums mājvietu.

Tumsa, kas mūs apņem pagalmā, vairs nav tik melna, kā Slokā ienākot, bet guvusi savādu zilganumu, jo visur kūp un viļņo tik bieza migla, ka tikko var saskatīt koku stumbrus, kas aug skolas nama priekšā, un tuvāko biedru augumus.

Gaiss ir drēgns un vēss, viņš liek nodrebināties ādai un zem tās ciešāk savilkties muskuļiem.

Mēs brienam pa dubļiem un ūdens peļķēm uz bataljona sapulcēšanās vietu, kur virsnieki aiziet apspriesties ar pulkvedi un liek mums diezgan ilgi gaidīt.

Tad viņi atgriežas, sasauc kopā instruktorus, un rotas komandieris klusā balsī sāk tiem kaut ko stāstīt. Viņa vārdus mēs nevaram sadzirdēt; tos nespēj uztvert pat Miķelsons, par kuru biedri smej, ka viņš dzirdot zāli augam, bet virsleitnanta balss ir pilna līksma sprindzīguma, kas tūliņ sāk pielipt ari mums, dzīdama projām žāvas, gurdenumu un aukstuma sajutu, kura vēl nesen lika nodrebināties mūsu locekļiem.

Kaprāļi un seržanti stājas savās vietās, rotas komandieris komandē, un mēs sākam iet pakaļ virsniekiem pa dubļaino ceļu, un dubļu murdēšana, ūdens šļaksti un klusas valodas aiz muguras liecina, ka ceturtā rota nāk līdzi.

Pētersons jau paspējis no sava drauga Salas izdabūt tam zināmās ziņas par šīs dienas kauju; bataljons lauzīsies gar Lielupi uz dienvidiem, tiekdamies pāriet Zemgales robežu, kas nav no Slokas diez' cik tālu. Abas pirmās rotas šturmēs Pavasara muižu, kas pašā upes krastā, bet pārējās bataljona daļas ies vairāk pa labi un dzīs vācus ārā no purva un mājām, kuru nosaukumu Pētersons ir piemirsis.

Vēl vairāk pa labi, gar Tukuma dzelzceļu, lauzīsies uz Ķemeru pusi pulkvedis Francis ar saviem rīdziniekiem, kas jau bijuši tepat pie Slokas vācu ugunī.

Un tad vēl Pētersons zin stāstīt, ka mums par cīņas biedriem šodien būšot krievu zemessargi, un nospļaudīdamies tūliņ piemetina, ka ar diegiem neesot aršana un ar tādiem tēvaiņiem kopā nekāda karošana.

Mēs ejam uz priekšu, tumsa metas arvien zilganāka, bet visapkārt viļņo bieza rudens migla, virs kuras liekas peldam nameļu jumti un koku galotnes.

Kad celulozes fabrikas nami palikuši aiz muguras, mēs nogriežamies no lielceļa pa labi, pārkārtojamies kaujas gatavībā, un mūsējais un pirmais vads iet plata frontē abiem pārējiem pa priekšu. Zem kājām atkal šļakst ūdens, jo pielijuši visi lauki un dūkstainās pļavas un paltis vietām tik lielas, ka miglā tām nav saredzama otra mala, un viņas izskatās kā ezeri, kas apstājuši mūs no visām pusēm.

Visur viļņo miglas lāņi. Mēs brienam tiem cauri pa lietus paltīm, un rudens rīta pelēkās ausmas klusumu pārtrauc tikai ūdens skalošanās ap strēlnieku zābakiem, kas velk sev līdz smagas dubļu pikas. Visur bālo miglas dūmakas, viz pelēkas peļķes, un mēs ejam pa ūdeni un miglu, un nezinām, cik tālu ienaidnieks.

Tad no labās puses, kur ausmas paisumā pazudis rotas komandieris ar pirmo vadu, dzird kādu steidzīgi brienam šurpu pa dubļu un miglas lāņiem, un mēs bez komandas palēninām soļus, un padusēs turētās šautenes ņemam abās rokās, liekot pirkstus pie sprūda, jo nevar zināt, kas staigā, draugs vai ienaidnieks.

No miglas mutuļiem iznirst Vilnis, ko Sala norīkojis par mūsu vada ziņnesi pie rotas komandiera, un aizelsies vēsta:

«Virsleitnants pavēlēja sūtīt vadam pa priekšu izlūku patruļu un teica, ka līdz friču ierakumiem palikusi nepilna ver-ste.»

«Ielāgo reiz par visām reizēm savā pašpuikas galvā,» Sala sabozies saka, «ka rotas komandieris priekš tevis nav virsleitnants, bet virsleitnanta kungs.»

Vilnis taisās atbildēt, Salam ierūcoties no jauna: «Lasies atpakaļ un saki virsleitnanta kungam, ka nodevi man pavēli,» — viņš klusēdams pazūd dūmaku paisumā kā miglas rēgs.

Sala apspriežas ar Pētersonu un saka, piegājis pie musu nodaļas:

«Lejiņ, Miķelson un Konrād, — izlūku patruļā uz priekšu! Ejat klusi, turat ausis un acis vaļā, šaujat tikai tad, ja taisās iet slikti, un zināt, ka bataljona komandieris apsolījis pirmā gūstekņa atvedējam Jura krustu.»

Gailis nedroši iet kaprālim klāt, jo visi trīs ir viņa nodaļas strēlnieki, bet Sala neliekas viņu redzot un, pamādams izlūkiem ar roku, piemetina:

«Ejat, klausat studentu, un lai Dievs jums palīdz!»

Izlūki klusēdami iespiež padusēs šautenes un pazūd miglā.

Mēs ejam ķēdē tiem pakaļ.

Dūmaku un ūdens pilna ir zeme, un drēgni dvašo aukstais rudens gaiss. Ir palicis gaišāks, bet migla vēl arvienu tik bieza, ka drīzāk varēja ko redzēt un manīt nakts tumsā nekā tagadējā iezilgano dūmaku baltumā.

Viss ir klusu, un tikai retumis dzird iegurkstamies dubļus zem kāda strēlnieka zābaka, jo tagad cenšamies vēl uzmanīgāki celt un likt kājas, lai gan līdz ienaidnieka pozīcijām vēl atlikusies laba pusversts.

— Tad mēs visi reizē apstājamies un pukstošām sirdīm klausāmies, aizturējuši elpu.

Priekšā, kur miglas plūdi aprija mūsu biedrus, dzird uztrauktu sasaukšanos. Tad norīb šāviens, otrs un trešs, — dzird vaidu, un, kā atsaukdamies šāvienu troksnim, mūsu vada frontes priekšā, pa kreisi uz Lielupes pusi nodun smags grāviens, ieklaudzas tāļš šāvienu troksnis, un pa labiˆ tai debesu malā, kur aizstiepjas Tukuma dzelzceļš un iet kaujā rīdzinieki, sāk aizsmacis riet miglā ložmetējs.

Bez komandas mēs metamies uz priekšu, skrējienā sviezdami pie pleca šautenes, bet Sala nikni šņāc pusbalsī:

«Stāvēt uz vietas un nešaut bez manas ziņas!»

Mēs atjēdzamies, ka priekšā tak ir mūsu biedri un ka viņus var ķert mūsu lodes.

(Turpinājums sekos)

Jāņa Plēpja gravīras Aleksandra Grīna Kapoto rakstu 1939. gada izdevumam

I, IV vāku noformējis OJĀRS PĒTERSONS

«Avots» Nr. 4, 1989., 1—80

50 kap.

9-4.

AVOTS

INDEKSS 77109

PROZA, DZEJA, DRAMATURĢIJA, PUBLICIS TIKA, KRITIĶA

notes

1

Seit jāpiebilst, ka no 1922 g. CK KP(b)V organizācijaiun instruktāžas nodaļas vadītājs bija L. Kaganovičs, bet CK sekretārs organizatorisko un kadru jautājumos no 1921. gada bija Molotovs. Pateicoties viņiem, nostiprinājās Staļina klaka, kas deva tiesības V. I. Ļeņinam savā «politiskajā testamentā» apgalvot; «Staļins ieguvis pārmērīgu varu.»

2

To, ka šī ideja ir arī sociālisma pamatā, pilnīgi skaidri rāda viņa pirmā vēsturiskā forma — sensimonisms, kura galveno patosu veidoja tieši brīvības kā jaunuma un neprāta stihijas atmaskošana.

3

Graušanas kaisle arī ir radoša kaisle (vācu vai.).

4

Veimāras republikas laikā uzraksti: Hier ist richtig (Te nu ir riktīgi) bija -Hz homoseksuālistu publisko namu izkārtnēm.

zl politische Tagebuch Alfred Rosenbergs 1934/35 und 1939/40. Hferansgegeben von Hans Günther Seraphim, c 1956. Göttingen Muster-■ftfonfdt Verlag G. m. b. H. a. c. 102. Ipp.